МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КУЧМА ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

УДК 349.3

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Спеціальність: 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант:
Іншин Микола Іванович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП…… **4**

РОЗДІЛ 1
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ОСОБЛИВА СИСТЕМА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Соціальне страхування як правова категорія…….. 18

1.2. Принципи соціального страхування в системі принципів права соціального забезпечення…….. 39

1.3. Особливості методу правового регулювання відносин соціального страхування…….... 64

Висновки до розділу 1…….. 82

РОЗДІЛ 2
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

2.1. Становлення соціального страхування як підгалузі права соціального забезпечення…….. 85

2.2. Кодифікація законодавства у сфері соціального страхування…… 104

2.3. Проблеми імплементації міжнародних актів у законодавство України в сфері соціального страхування…… 123

Висновки до розділу 2…….. 131

РОЗДІЛ 3
ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Соціальні ризики та соціальні випадки: поняття та класифікація. 136

3.2. Порядок отримання та умови обмеження страхових виплат……. 163

3.3. Проблеми законодавчого забезпечення страхових виплат в сучасних умовах…… 183

Висновки до розділу 3…….. 215

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Характеристика окремих видів правовідносин у сфері соціального страхування…… 222

4.2. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального страхування…… 240

4.3. Об'єкт правовідносин у сфері соціального страхування…… 297

4.4. Зміст правовідносин у сфері соціального страхування…… 308

4.5. Відповідальність сторін правовідносин у сфері соціального страхування…… 328

Висновки до розділу 4…….. 361

ВИСНОВКИ……... 372

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 383

ВСТУП

Актуальність теми. Україна, обравши євроінтеграційний шлях розвитку, взяла на себе зобов'язання дотримуватися не тільки європейських цінностей, але і європейських стандартів життя людини в державі. Конституцією України закріплено право на соціальний захист, яке реалізується, в тому числі, через загальнообов'язкове державне соціальне страхування різних видів.

На сьогодні не всі різновиди соціального страхування втілені. Зважаючи на потреби застрахованих осіб та фінансові можливості держави також потребують реформування і запроваджені його види. Враховуючи те, що застраховані особи беруть особисту участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, слід констатувати, що обрання саме соціального страхування як основи системи соціального забезпечення найбільше відповідає можливостям та інтересам держави в частині виконання нею соціальних функцій. Формування коштів для страхових виплат за рахунок єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та встановлення залежності обсягу соціального забезпечення від страхового стажу та розміру сплаченого єдиного внеску сприяє порозумінню у суспільстві та запобіганню соціальних конфліктів.

Пенсійне страхування, страхування на випадок втрати працездатності, нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, безробіття не в повній мірі виконують функцію належного рівня соціального забезпечення застрахованих осіб у разі настання страхових випадків, що породжує низький рівень життя населення України. Вказані обставини зумовлюють та стимулюють необхідність проведення реформ даних видів страхування, враховуючи світові тенденції та особливості національної правової системи.

Разом з тим, потребують оперативного запровадження і нові різновиди соціального страхування – накопичувальний рівень загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та медичне страхування. Водночас, зважаючи на значне коло осіб, які будуть учасниками даних правовідносин (по суті, все населення України) та важливість захисту акумульованих страхових внесків від знецінення, на державу покладається особлива відповідальність за належне, якісне, соціально справедливе, законодавчо врегульоване, гарантоване державою соціальне страхування населення.

Проблеми соціального забезпечення та соціального страхування були предметом наукового пошуку. Зокрема, різні аспекти вказаних правових явищ досліджували відомі вчені-правники: В. В. Андріїв, В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, М. І. Боднарук, С. Я. Вавженчук, Т. М. Вахонєва, С. В. Венедіктов, С. В. Вишновецька, В. В. Волинець, Ю. М. Гришина, І. О. Гуменюк, О. М. Дуюнова, В. В. Жернаков, Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, Н. П. Коробенко, О. І. Кульчицька, С. С. Лукаш, Л. Ю. Малюга, А. Р. Мацюк, Н. О. Мельничук, О. В. Москаленко, Б. О. Надточій, І. В. Оклей, О. Т. Панасюк, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, С. М. Прилипко, І. С. Сахарук, С. О. Сільченко, Л. М. Сіньова, Д. І. Сіроха, С. М. Синчук, І. М. Сирота, А. В. Скоробагатько, Н. М. Стаховська, Б. І. Сташків, Б. С. Стичинський, О. В. Тищенко, А. А. Ширант, М. М. Шумило, Л. П. Шумна, В. І. Щербина, Н. М. Хуторян, С. М. Черноус, О. М. Ярошенко та ін.

Також в роботі використовувалися доробки представників радянської правової науки права соціального забезпечення, зокрема, таких, як: А. М. Васильєв, М. А. Вігдорчик В. М. Догадов, А. В. Репенак, В. Д. Роік, В. Л. Степанов, Ж. В. Чебуніна та ін.

Варто відзначити і значну нестабільність соціально забезпечувального законодавства у досліджуваній сфері. Зміни, яких зазнають правові акти не завжди є обгрунтованими, що також породжує необхідність подальших наукових розвідок сфери правового регулювання соціального страхування.

Актуальність вибору теми дослідження підтверджується і численними судовими спорами, пов’язаними із виконанням зобов’язань учасниками загальнообов’язкового державного соціального страхування.

У зв’язку із вказаним, існує нагальна необхідність здійснення комплексного наукового дослідження теоретичних та практичних проблем соціального страхування в Україні, розробки доктринальних положень та удосконалення норм права у зазначеній царині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках бюджетних тем «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№11БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р. і «Теорія та практика адаптації України до законодавства ЄС» (16БФ042-01) яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2016 р. по 31 грудня 2020 р.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретико-правових наукових досліджень а також вивчення національного і міжнародного соціально-забезпечувального законодавства і практики його застосування комплексно охарактеризувати сутність соціального страхування та визначити його місце у праві і законодавстві, а також сформулювати науково-теоретичні висновки і практичні рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового забезпечення у сфері соціального страхування.

Для досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження необхідним є постановка та вирішення таких *задач*:

– визначити особливості становлення та розвитку соціального страхування на території сучасної України та визначити поняття соціального страхування;

– охарактеризувати принципи соціального страхування, з'ясувати співвідношення принципів верховенства права та законності в правозастосовній діяльності;

– виокремити особливості методу правового регулювання відносин соціального страхування;

– визначити місце соціального страхування в праві та законодавстві;

– встановити відповідність категорії «страховий ризик» як правової категорії та категорії права;

– сформулювати визначення понять «страховий ризик» та «страховий випадок», визначити їх співвідношення та здійснити класифікацію страхових ризиків;

– розкрити зміст правоздатності як елементу правосуб'єктності застрахованої особи;

– охарактеризувати зміст правовідносин та особливості юридичної відповідальності у сфері соціального страхування;

– розкрити зміст поняття «об'єкт соціального страхування» та сформулювати його визначення;

– виокремити ознаки зловживання правом у соціальному страхуванні;

– виробити науково-практичні рекомендації щодо основних напрямків удосконалення правового забезпечення в сфері соціального страхування та сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення національного законодавства.

Об'єктом дослідження є комплекс правових відносин, які виникають між страхувальниками, страховиками, застрахованими особами та іншими учасниками відносин у сфері соціального страхування в Україні.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми правового регулювання соціального страхування в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає система загальних і спеціальних методів наукового пізнання, вибір яких зумовлено особливостями об'єкта, предмета, мети і завдань дисертаційного дослідження. Методологічною основою дисертації став діалектичний метод пізнання правових явищ. Історичний метод застосовувався при дослідженні зміни й розвитку законодавства та поглядів науковців з питань визначення поняття «соціальне страхування» в Україні та інших країнах (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод дослідження було використано для аналізу законодавства України про соціальне страхування та пенсійне реформування, законодавства інших країн (зокрема, Словаччини, Польщі) та міжнародно-правових норм, що дало змогу зробити узагальнення і визначити напрями вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері (підрозділи 2.2, 4.1, 4.2, 4.4). Абстрагування й узагальнення застосовувалися в процесі розробки дефініцій різних правових понять і категорій – «соціальний ризик», «соціальний випадок», «зловживання правом в соціальному страхуванні», «шкода», «збиток» та ін. (підрозділи 3.1–3.3, 4.2, 4.3, 4.5). Формально-юридичний метод став підґрунтям внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства з питань визначення поняття «страховий випадок за соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві», «страховий ризик за соціальним страхуванням у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності» «об'єкт соціального страхування» (підрозділи 4.2, 4.3). За допомогою методу раціональної критики проаналізовано нормативні акти, проекти законів і виявлено їх переваги й недоліки. Метод системного аналізу застосовувався при визначенні місця соціального страхування в праві та законодавстві України (підрозділи 2.1, 2.2). Метод прогнозування застосовано при розробці та формулюванні пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства у сфері соціального страхування (підрозділи 3.1–3.3, 4.1–4.5).

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, зокрема, конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці, акти зарубіжних країн, закони України, а також інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду України, локальні акти і матеріали судової практики.

Емпіричну основу дослідження становлять акти узагальнення практики застосування законодавства, судова практика, законопроекти.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем соціального страхування в Україні.

У результаті проведеного дослідження визначено концептуальні основи подальшого розвитку правового забезпечення соціального страхування у праві соціального забезпечення України, сформульовано ряд наукових положень і висновків, що мають наукову новизну й виносяться на захист:

Уперше:

– соціальне страхування розглядається як комплексне правовідношення, яке охоплює соціально-забезпечувальні, фінансові, організаційно-управлінські відносини, спрямоване на компенсацію застрахованій особі (іншій визначеній законом особі) упущеного доходу, здійснення інших виплат, надання соціальних послуг внаслідок настання страхового випадку та проведення заходів з профілактики страхових випадків;

– обгрунтовано висновок про те, що, оскільки принципи, в тому числі і верховенства права, закріплені в законодавстві, то їх реалізація можлива за умови дотримання принципу законності, який є основоположним принципом права;

– обґрунтовано умовивід, що, оскільки суб'єкти вступають у правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування не для настання страхового ризику чи страхового випадку, визначення об'єкту соціального страхування через поняття «страховий ризик» та «страховий випадок» суперечить суті правовідносин. Зроблено висновок про доречність визначення об'єкту соціального страхування через інтерес, заради якого існують такі правовідносини, а саме – матеріальне забезпечення і соціальні послуги, а страховий випадок є підставою їх надання. Доведено, що об'єктом соціального страхування не може бути його підстава. Запропоновано розглядати об'єкт соціального страхування як матеріальне забезпечення і соціальні послуги, право на які виникає у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) у зв'язку з настанням страхового випадку;

– аргументовано висновок, що здатність мати права і здатність мати обов'язки у відносинах соціального страхування виникають не одномоментно, тому слід розмежовувати правоздатність (здатність мати права) і обов'язкоздатність (здатність мати обов'язки). Встановлено, що правоздатність фізичної особи настає з моменту народження і триває до моменту смерті особи, при цьому обсяг правоздатності змінюється протягом всього життя особи в залежності від того, здатність мати які права є у особи у певному періоді її життя: право на життя, працю, пенсію за віком, освіту, безпечне довкілля, страйк тощо. Обов'язкоздатність фізичної особи в часі співпадає із дієздатністю. Тільки коли є здатність мати обов'язки, особа може їх виконувати (наприклад, здатність самозайнятої особи сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Обсяг обов'язкоздатності також змінюється протягом всього життя особи залежно від того, які обов'язки здатна особа мати в певному періоді свого життя;

– доведено, що датою припинення трудових відносин із особою за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України (відповідно, і датою припинення статусу застрахованої особи в системі

загальнообов'язкового державного соціального страхування) є дата набрання обвинувальним вироком суду законної сили;

– визначено поняття «зловживання правом у соціальному страхуванні» під яким запропоновано розуміти правомірну поведінку суб'єкта права, спрямовану на реалізацію права всупереч меті, для якої дане право створене, для отримання вигод у системі соціального страхування.

Удосконалено:

– визначення соціального ризику у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності під яким запропоновано розуміти законодавчо визначену обставину, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа може тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або отримання соціальних послуг, а також законодавчо визначену обставину, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа, члени її сім'ї або інша особа здійснила поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

– теоретико-методологічний підхід до розуміння єдиного методу правового регулювання як сукупності усіх існуючих прийомів, способів, засобів, за допомогою яких реалізуються норми права. Зроблено висновок про те, що соціальне страхування є одним із засобів соціального забезпечення, а відтак є складовою методу в галузі права соціального забезпечення;

– позицію, що соціальне страхування є підгалуззю права соціального забезпечення, яка об'єднує інститути соціального страхування (інститут пенсійного страхування; інститут страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; інститут медичного страхування; інститут страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; інститут страхування на випадок безробіття). Також виділено в праві соціального забезпечення підгалузь соціального забезпечення допомогами, інститути соціального

обслуговування, соціального забезпечення пільгами, соціального забезпечення субсидіями;

– розуміння юридичної техніки як методу упорядкування нормативно-правових актів. Зроблено висновок, що категорію «законодавча техніка» можна розглядати в широкому і вузькому розумінні: у широкому розумінні – викладення тексту норм у нормативно-правових актах, які формують поняття «законодавство», у вузькому розумінні – викладення тексту норм у законах. Як юридична, так і законодавча техніка стосуються не тільки найбільш вдалого викладення норм в нормативно-правових актах, а будь-якого викладення норм;

– обґрунтування підходу до розуміння понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» у статті 46 Конституції України. Встановлено, що у змісті статті 46 Конституції України поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» тотожні – захист включає право на забезпечення у випадках, передбачених законом. Визначено, що завдання держави полягає у забезпеченні захисту особи від негативних наслідків соціальних випадків.

Дістали подальшого розвитку:

– пропозиції щодо прийняття Кодексу соціального забезпечення України. Запропоновано таку структуру Кодексу соціального забезпечення України: загальна частина, яка має регулювати питання, притаманні для всієї галузі: визначення термінів, правоздатність, дієздатність, представництво, строки, позовна давність, сфера правового регулювання, співвідношення із міжнародним законодавством, колізії і прогалини у законодавстві, порядок оскарження рішень; дві книги: соціальне страхування та нестрахове соціальне забезпечення; прикінцеві та перехідні положення;

– підходи щодо встановлення ознак понять «соціальний ризик» та «соціальний випадок». Зроблено висновок, що ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками; фактичне настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа

отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками. Підставою набуття права на соціальне забезпечення є соціальний випадок. За ймовірність і випадковість настання події не передбачено здійснення соціальних виплат чи надання соціальних послуг;

– підходи до класифікації страхових соціальних ризиків. Останні поділяються за змістовим наповненням поняття на: непрацездатність (пенсійний вік, інвалідність, стійка втрата працездатності без встановлення групи інвалідності, тимчасова втрата працездатності, вагітність, народження дитини), безробіття, смерть;

– обґрунтування необхідності визначити в нормативно-правових актах, які регулюють питання оформлення трудових відносин, обліку та сплати внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплати податку з доходів фізичних осіб, процедуру встановлення фактичних трудових відносин та обов'язки роботодавця по оформленню документації у відповідності із встановленими обставинами;

– розуміння понять «шкода» та «збиток». Шкода – реальні наслідки дій чи бездіяльності особи, що привели до втрат матеріальних, моральних та неодержання доходів; збиток – грошовий еквівалент шкоди. Життю та здоров'ю застрахованої особи фізично завдається шкода і фінансово застрахованій особі завдаються збитки, а відшкодовуються збитки. Причина виникнення обов'язку здійснювати страхову виплату – заподіяння шкоди, наслідок виконання обов'язку – відшкодування збитку;

– висновок про те, що судова реформа зменшила обсяг соціального страхування суддів, пов'язаного з професійною діяльністю судді. Запропоновано повернути суддям додаткове соціальне страхування та посилити контроль і відповідальність за оформлення документів для отримання страхової виплати, також реформувати законодавство, конкретизувавши на рівні закону, за яких обставин шкода, завдана життю та здоров'ю судді, вважатиметься шкодою, заподіяною в зв'язку з виконанням професійних обов'язків та яким документом це має бути підтверджено

(наприклад, рішенням (вироком) суду, яким встановлено мотив злочину щодо судді, пов'язаний з професійною діяльністю);

– визначення страхового випадку за соціальним страхуванням від нещасних випадків як нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, з настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до законодавства;

– обґрунтування, що скасування допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є неконституційним. При поновленні даного виду допомоги слід розмежовувати допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується застрахованій особі (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», для чого необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування») та допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується особам, не застрахованим в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування;

– пропозиції на законодавчому рівні визначити порядок виправлення помилок в офіційному перекладі міжнародних договорів (наприклад, за аналогією із порядком ратифікації договору) та в Законі України, яким ратифікується міжнародний договір зазначати наступне: «У разі суперечностей у змісті міжнародного договору та офіційного перекладу перевага надається оригінальній версії ратифікованого договору»;

– пропозиція переглянути умови договору, укладеного між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення, та розширити коло осіб, на яких поширює дію договір, замінивши суб’єкта правовідносин «громадянин» на «застрахована особа»;

– пропозиції внести зміни до Конституції України, Законів України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про виконавче провадження», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.06.2012 р. №420, Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженій Постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. № 21-1.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлені в роботі теоретичні розробки і концептуальні висновки, спрямовані на усунення окремих прогалин, які існують у науці права соціального забезпечення, зокрема, в частині соціального страхування.

Наукові доробки можуть бути використані:

а) у науково-дослідній роботі – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень правового регулювання відносин соціального забезпечення і, зокрема, соціального страхування;

б) у правотворчій діяльності – в процесі розробки нормативно-правових актів, а також внесенні змін та доповнень до чинних;

в) у правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування соціально забезпечувального законодавства, при формуванні правових позицій та висновків;

г) у навчальному процесі – у навчальних закладах для викладання курсів «Право соціального забезпечення», «Трудове право», спеціальних

курсів, присвячених проблемам права соціального забезпечення; при підготовці навчальних посібників, підручників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також були оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Кодифікація трудового законодавства та права осіб з інвалідністю: проблеми та перспективи» (м. Київ, 22–24 листопада 2012 р.); «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 25–26 квітня 2013 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 26 квітня 2013 р.); «Сучасні тенденції розвитку національного законодавства» (м. Київ, 16–17 травня 2013 р.); «Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення» (м. Харків, 27–28 вересня 2013 р.); «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Донецьк, 25–26 жовтня 2013 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 23 травня 2014 р.); «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 20–21 червня 2014 р.); «Юридична наука : виклики і сьогодення» (м. Одеса, 8–9 серпня 2014 р.); «Prava a slobody cloveka a obcana mechanizmus ich implementacie a ochrany roznych oblastiah prava» (Praha, 19–20 septembra 2014); «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2014 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.); «Теорія і практика сучасної юриспруденції» (м. Київ, 19–20 грудня 2014 р.); «Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні в умовах сучасних правових реформ» (м. Дніпропетровськ, 21 травня 2015 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 22 травня 2015 р.); «Prava a slobody cloveka a obcana mechanizmus ich implementacie a ochrany

roznych oblastiah prava» (Praha, 27–28 novembra 2015); «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 19–20 лютого 2016 р.); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4–5 березня 2016 р.); «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 21–22 квітня 2016 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 20 травня 2016 р.); «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення : тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 5–6 серпня 2016 р.); «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р.); «Концепція розвитку правової держави в Україні» (м. Тернопіль, 18 серпня 2016 р.); «Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 19–20 серпня 2016 р.); «Юриспруденція у формуванні правової держави та громадянського суспільства» (м. Київ, 6 жовтня 2016 р.); «Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.); «Priority a strategie pre rozvoj pravnej vedy vo svete vedy» (Sladkovicovo, Slovenska republika, 28–29 oktobra 2016).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 50 працях, серед них: одна одноосібна монографія, двадцять дві статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав, а також двадцять сім тез доповідей і повідомлень на наукових та науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ОСОБЛИВА СИСТЕМА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Соціальне страхування як правова категорія

Страхування – одна із найдавніших категорій суспільних відносин [1, с.9]. Первинний зміст терміну «страхування» справді напряму пов'язаний із словом «страх», тобто з можливістю настання небажаних наслідків від стихійного лиха, пожеж, грабежу тощо [2, с.9]. Бажання убезпечити себе від негативних наслідків завжди притаманне людям та реалізується у різних формах, одна з яких – соціальне страхування.

Страхування забезпечує безперервність, збалансованість і стабільність суспільного розвитку. Із погляду природних інтересів суспільства та окремих його громадян, страхування виникло як засіб збереження матеріального благополуччя з настанням непередбачуваних, а також передбачуваних, але не бажаних і таких, яких не можна уникнути, випадків. У соціальному плані страхування є формою участі держави, роботодавців та громадян у справі захисту особистих інтересів громадян і створення у такий спосіб умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності суспільства [3, с.10].

В правовій доктрині формування та розвиток інституту соціального страхування вважають результатом свідомого застосування страхових відносин з метою державного регулювання дії соціального ризику. Соціальне страхування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання певних страхових випадків [3, с.14]. Держава, гарантуючи соціальне забезпечення, повинна передбачити механізм здійснення задекларованих прав.

Соціальне страхування – важливий елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення, а, отже, виступає механізмом досягнення соціально-значимих для суспільства цілей.

За допомогою системи соціального страхування здійснюються фінансові вкладення в основний соціальний капітал будь-якої держави – людину, а саме: для підтримки її працездатності, здоров'я, підвищення кваліфікації та перекваліфікації тощо. В свою чергу соціальний капітал стає ключем до отримання максимального ефекту від решти видів інвестицій або до їх оптимізації [3, с.17].

О. В. Тищенко визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як правові відносини, що виникають між учасниками соціально-страхових відносин (застрахованими особами, страхувальниками, страховиками) з метою захисту соціально-правових інтересів застрахованих осіб у зв'язку з виникненням суспільно-значимих обставин (страхових випадків), які згідно чинного законодавства України є підставою для здійснення страхових соціальних виплат за рахунок коштів страховиків (фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) [4, с.200]. Соціальне страхування деякі науковці визначають як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти досить ефективно лише у тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки захисту від ризиків; кінцева мета полягає в реалізації плану, який захищав би всі верстви населення від всієї сукупності факторів нестабільності [5, с.61]; як провідну організаційно-правову форму соціального забезпечення, яка гарантує особам право на соціальне забезпечення і профілактику соціального (страхового ризику) за рахунок страхових коштів [6, с.7].

Л. В. Беззубко наголошує, що, по суті, соціальне страхування перерозподіляє грошові ресурси в суспільстві, а це означає, що його функціонування пов'язано із ступенем розвитку економіки. Насправді, зміцнення економіки впливає на зростання доходів підприємств, організацій і, відповідно, на збільшення розміру страхових внесків. Разом з тим, науковець відзначає ще одну важливу функцію соціального страхування, а

саме – страхування забезпечує не тільки грошові виплати у випадку настання страхових випадків, а і створить певні правові та економічні умови для стимулювання ефективної роботи [7, с.118].

В правовій доктрині призначення соціального страхування визначають як збереження життєвого рівня, досягнутого в працездатному періоді за допомогою колективних масових форм страхування соціальних ризиків [8, с.21].

М. А. Вігдорчик, досліджуючи страхування в цілому зазначав: «Якщо група осіб надає своїм членам допомогу не випадково, а по заздалегідь наміченому плану, за певними правовими нормами, то така організація нерідко кваліфікується, як страхова. Проте, логічно правильніше і історично вірніше називати страхуванням не всяку організовану взаємодопомогу, а тільки особливу форму такої, а саме таку форму, за якої ризик відомого нещастя враховується заздалегідь, і заздалегідь розподіляються між всіма учасниками організації пов’язані із цим ризиком матеріальні витрати»[9, с.12]. Науковець визначав дві основні характерні ознаки страхування – попередній облік ризику і колективна відповідальність за індивідуальний ризик та соціальне страхування як сукупність всіх тих форм і видів страхування, які націлені на боротьбу із незабезпеченістю широких верств населення [9, с.19].

Довідникова література тлумачить слово «соціальний», як: 1. пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний; // породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу; // існуючий у певному суспільстві; здійснюваний у суспільстві; // зумовлений поділом суспільства на класи; 2. який має на меті зміну суспільних виробничих відносин [10].

М. А. Вігдорчик зміст слова «соціальний» розкриває в самому використовуваному словосполученні «соціальне питання». Під соціальним питанням розуміється сукупність задач, які випливають із ненормальної структури сучасного суспільства. Соціальне питання – це питання про

реорганізацію суспільного ладу. В цьому сенсі «соціальне» означає все те, що зачіпає саме глибоке коріння суспільного життя, його економічний фундамент, його класову структуру. Так, всі ті заходи, які направлені на зміну суспільного устрою, називають «соціальними» заходами, «соціальними» реформами. Переворот, який повинен змінити економічну структуру сучасного суспільства, називається «соціальною» революцією. Незабезпеченість широких верств населення є «соціальним» злом. І в цьому саме сенсі і страхування, яке покликане боротися із цим злом, отримало назву «соціального страхування» [9, с.18]. Науковець виокремлював ознаки соціального страхування наступним чином. У всіх найманих працівників є небезпека – втрата працездатності – з однієї сторони і безробіття – із іншої. Працівник позбавляється основи свого благополуччя – заробітку. Весь цей ризик, що тяжіє над працівниками і робить їх існування нестійким – це ризик втрати заробітку. В цьому істотна ознака соціального страхування, як «соціального». Страхування інших ризиків не буде мати ознаки соціального [9, с.20].

В. М. Догадов визначав, що при страхуванні від пожежі, граду і т.п. страхується певне майно (наприклад, будівлі, посіви, скот). При соціальному страхуванні страхується заробітна плата, страховим випадком являються різноманітні випадки втрати заробітку: хвороба, каліцтво, інвалідність, безробіття, а також смерть працівника – годувальника сім'ї, оскільки від втрати заробітку страхуються не тільки самі працівники, але і члени їх сімей [11, с.112].

М. А. Вігдорчик звертав увагу, що стосовно видів ризиків соціальне страхування прагне охопити всі види соціального ризику, надавши забезпечення у всіх випадках втрати заробітку. Щодо характеру організації, еволюція іде від добровільного страхування до обов'язкового. За своєю внутрішньою структурою соціальне страхування розвивається в напрямку одержавлення цього інституту. За ступенем розповсюдження соціальне страхування із приватного поступово стає всезагальним, охоплює всю

територію країни і всіх громадян, які потребують забезпечення. За окремими видами всезагальне страхування доповнюється міжнародними угодами. Якщо розглядати еволюцію соціального страхування з точки зору історії суспільних відносин, то вона представляється нам як процес все більшого і більшого виконання вимог широких верств населення в частині боротьби із незабезпеченістю. Науковець формулює закон розвитку соціального страхування наступним чином: соціальне страхування розвивається в напрямку все більш досконалої охорони життєвого рівня трудящих мас [9, с.60].

Цілком погоджуємося із вищезазначено позицією науковця, адже саме наближення колапсу у пенсійному забезпеченні за радянською організаційно-правовою формою, зокрема, обумовило наступний виток розвитку соціального страхування – запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення. Солідарна система має запобігати бідності серед осіб похилого віку через перерозподіл частини коштів Пенсійного фонду в інтересах громадян, які одержували низькі доходи. Основною метою запровадження накопичувальної пенсійної системи є підвищення розміру пенсій за рахунок доходу, отриманого від інвестування частини пенсійних внесків громадян. При цьому пенсійні кошти мають накопичуватись як шляхом обов'язкового пенсійного страхування, так і створенням додаткових (добровільних) пенсійних заощаджень. Успішне реформування пенсійної системи вимагає створення економічних передумов, а саме: зростання виробництва, зміцнення фінансового стану підприємств і відповідне нарощування фінансових можливостей пенсійної системи; розширення продуктивної зайнятості населення, мінімізація прихованого безробіття, тіньової зайнятості, захист трудових і соціальних інтересів громадян України на іноземних ринках праці; погашення заборгованості із заробітної плати, підвищення її розміру і збільшення питомої ваги у валовому внутрішньому продукті; розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх категорій юридичних і фізичних осіб; припинення

практики списання і реструктуризації заборгованості перед Пенсійним фондом; скасування пільг у сплаті пенсійних внесків і заборону запровадження нових пільг у виплаті пенсій без визначення джерел їх фінансування; переведення фінансування виплат пенсій сільським пенсіонерам і пільговим категоріям їх одержувачів з Пенсійного фонду на Державний бюджет, корпоративні та професійні пенсійні фонди [12, с.28-29].

Як зазначає В. В. Андріїв, основною метою системи соціального страхування є забезпечення гідного рівня життя громадянам, які протягом свого трудового життя сплачували страхові внески, не приховуючи своїх трудових доходів. Основне призначення загальнообов'язкового державного соціального страхування – це компенсація втраченого заробітку в разі настання страхового випадку або компенсація інших витрат, пов'язаних з цим. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування базується на ідеї поділу збитків, яких зазнала застрахована особа, між усіма суб'єктами страхування [13].

У соціальному страхуванні повинні поєднуватися економічні, соціальні елементи захисту, які покликані забезпечити застрахованій особі за допомогою відповідних фінансових, організаційних і правових механізмів можливості по компенсації втраченого заробітку або додаткових непередбачуваних витрат, пов'язаних з лікуванням, реабілітацією, професійною підготовкою. Отже, спрямованість інституту соціального страхування виражається в збереженні наявного життєвого рівня застрахованого [14, с.37]. Збереження життєвого рівня застрахованої особи може бути як в повному обсязі, так і частково з урахуванням, наприклад, страхового стажу при обчисленні розміру допомоги у разі тимчасової втрати працездатності.

С. Г. Кузьменко визначає соціальне страхування як вид соціального захисту, який будується відповідно до принципу соціальної солідарності й принципу еквівалентності (відшкодування) [15, с.20].

На сучасному етапі, на думку А. А. Халецької, жодна економічна система не в змозі забезпечити економічне зростання без використання творчого, інноваційного потенціалу людини, і, значить, людський чинник залишається вирішальним у соціально-економічному розвитку суспільства [16, с.13].

Система соціального страхування, переконаний М. І. Боднарук, веде себе як похідна від політекономічної системи даної держави в даний період. Правові новації в ній підкоряються невблаганній логіці: якщо процес реформування соціального страхування є відображенням процесу реформ державної економічної політики в цілому, то аналогічними будуть і результати, що очікуються. Якщо ж реформи у сфері соціального страхування передують внесенню змін у загальноекономічну політику, вони так і залишаються лише предметом ще одного директивного документа [2, с.58].

О. П. Коваль пропонує модернізувати чинну систему соціального страхування за трьома напрямами: 1) подальше, якомога повніше втілення страхового принципу в системі соціального страхування; 2) вдосконалення адміністрування діючої системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) запровадження нових інституцій в галузі соціального страхування, які передбачені чинним законодавством, апробовані найкращою світовою практикою, проте наразі відсутні в Україні. До них належать, насамперед, обов'язкова професійна пенсійна система, фонд гарантування страхових виплат за договорами страхування життя та Фонд загальнообов'язкового державного медичного страхування [17, с.3-4]. На жаль, реформи в сфері соціального страхування здійснюються повільно, хоча є нагальними.

Завдяки соціальному страхуванню суспільство вирішує наступні завдання: а) формує грошові фонди, з яких фінансуються витрати, що пов'язані з утриманням непрацездатних осіб; б) забезпечує необхідну кількість і структуру відтворення трудових ресурсів; в) скорочує розриви в

рівні матеріального забезпечення працюючого та непрацюючого населення; г) досягає підвищення життєвого рівня соціальних груп населення, що не беруть участі в трудовому процесі [17, с.14].

Вважаємо, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування за своєю назвою не в повній мірі відповідає відносинам, які регулює, адже комплекс правових норм, які називаємо загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, регулює не тільки загальнообов'язкове, але і добровільне державне страхування (наприклад, добровільна участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування). Звичайно, левова частка правовідносин припадає саме на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, але, оскільки дане поняття є вужчим, ніж сукупність правових норм, які ним називаються, пропонуємо визначати даний комплекс як соціальне страхування.

Соціальне страхування – це комплексне правовідношення, яке охоплює соціально-забезпечувальні, фінансові, організаційно-управлінські відносини, спрямоване на компенсацію застрахованій особі (іншій визначеній законом особі) упущеного доходу, здійснення інших виплат, надання соціальних послуг внаслідок настання страхового випадку та проведення заходів з профілактики страхових випадків.

Соціальне страхування пройшло досить тривалий шлях свого розвитку і становлення. Звичайно, на перших етапах соціальне страхування не охоплювало повністю всіх соціальних ризиків, які існували на той час, але вже відтіснило принцип індивідуальної (цивільно-правової) відповідальності роботодавців за шкоду, заподіяну здоров'ю особи під час виконання нею своїх трудових обов'язків. Важливим етапом становлення і розвитку соціального страхування стало також впровадження обов'язкового соціального страхування [18].

Право є закономірність соціального буття в юридичному аспекті, пов'язана із забезпеченням загальнолюдських цінностей, невід'ємних прав і свобод людини в контексті суспільно-історичного прогресу [19, с.78].

Природа та призначення права зберегли свою відносну стабільність на різних етапах історичного розвитку. Разом з тим, кожний історичний шлях його розвитку характеризується специфічними особливостями, що викликані самим відношенням до нього як держави, так і суспільства [20, с.64].

Звертаючись до історії виникнення, розвитку і функціонування соціального страхування, можна відмітити, що правила і порядок відшкодування працівникам шкоди, отриманої на виробництві, трансформувавшись із цивільно-правового інституту відповідальності, стали для економічно активної частини населення (тобто для працівників) ефективним механізмом захисту соціальних прав. Так, розглядаючи правовий досвід Німеччини, звернемо увагу, що зміна механізму приватного страхування роботодавців шляхом запровадження деяких елементів (обов'язковість страхування, спеціальні суб'єкти страхування, контроль за формуванням і витрачанням коштів страхового фонду) стала першим кроком на шляху формування правового явища соціального страхування і соціального забезпечення. Специфіка соціального страхування полягає в поєднанні двох принципів – соціального регулювання і страхування. Тобто це особливий механізм, який забезпечує отримання соціальних виплат при наявності ряду умов, як: обов'язковість внесення страхових внесків працівниками (роботодавцями) у встановлених розмірах, настання передбачених законом наслідків, відповідність виплат сплаченим внескам. В юридичній літературі відносно соціального страхування вчені особливо відзначають в якості основної ролі формування соціального грошового фонду за допомогою особливого страхового методу (як форму фінансування соціального забезпечення) [21, с.86].

У науковій літературі традиційно виділяють три історичні моделі соціального страхування. Перша – Модель Бісмарка (німецька модель – Німеччина, Австрія, Бельгія, Італія, Іспанія та інші). Для неї характерне максимальне збереження для застрахованого працівника при настанні страхового випадку досягнення рівня і якості життя, а також соціального

статусу. При обов'язковому соціальному страхуванні відсоток відшкодування зарплати складає 60-70%. Страхове навантаження на паритетних началах розподілене між працівниками і роботодавцями, а розмір пенсій і допомог залежить від розміру зарплати, страхових внесків і тривалості страхового стажу. Друга – Модель Беверіджа (англійська модель – Англія, Голландія, Швейцарія, Франція, Японія та інші). Вона поєднує забезпечений державою мінімальний рівень соціального захисту з додатковим обов'язково-факультативним професійним і додатковим добровільним особистим страхуванням працівника. При цьому відшкодовується приблизно 10-20% заробітної плати. І третя – Радянська модель (СРСР, Австралія, Нова Зеландія та інші) державного соціального забезпечення, коли страхування здійснюється винятково за рахунок роботодавців і держави [22, с.130; 23, с.192].

Зміни, внесені до Закону України «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», яким зобов'язано тільки роботодавця здійснювати нарахування єдиного страхового внеску на заробітну плату та відсутній обов'язок утримувати частину єдиного страхового внеску із заробітної плати працівника, наближує нинішнє соціальне страхування до Радянської моделі. На сьогодні, спостерігається зближення цих систем і в інших країнах.

Діюча в країнах Європейського Союзу система соціального страхування сформувалася на основі Конвенції №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», Конвенції №117 «Про основні цілі і норми соціальної політики», Рекомендації №67 «Про забезпечення доходу», Рекомендації №167 «Про встановлення міжнародної системи прав в області соціального забезпечення» та ін.

М. А. Вігдорчик відзначав, що соціальне страхування являє собою історичне явище, яке підлягало поступовим змінам в чітко визначеному напрямі і різноманітність страхових установ є тільки результатом нерівномірного, а тому і неодночасного руху різних країн одним і тим же

еволюційним шляхом. Еволюція соціального страхування відбувається в тісному зв'язку із загальною господарською еволюцією даного суспільного організму. На певній стадії цієї еволюції починають чітко вимальовуватися внутрішні тенденції процесу, стає ясним основний напрям руху [9, с.29]. Еволюція обов'язкового страхування здійснюється не в одній Німеччині. В ній, як в країні, яка раніше інших стала на шлях обов'язкового страхування, цей інститут отримав найбільш повний розвиток і тому його еволюція виступає ясніше. Під впливом різних умов різні країни рухаються по цьому шляху із різною швидкістю. Одні країни – під впливом загальної економічної відсталості довго тримаються за принцип добровільного страхування, прагнучи пристосувати його до нових потреб часу. Інші – навпаки – швидко засвоюють ідею широкого загальнообов'язкового страхування. Враховується практика соціального страхування інших країн, головним чином, Німеччини. Те, що свого часу в Німеччині здійснювалося із труднощами, прокладаючи собі шлях через заперечення, тепер проходило легко, як виправдане життям. Врешті-решт соціальному страхуванню стає тісно в межах окремих державних організмів. Створюються міжнародні угоди по окремим видам страхування [9, с.50-51]. А. С. Гольденвейзер пояснює реформи в Німеччині наступним чином: Германський уряд, розпочавши із заходів суто фізичної протидії, дійшов до меж, далі яких в цьому напрямі без руйнування умов нормального ходу громадського життя йти вже не можна було. І тоді вплив соціальних негараздів став робити на нього, так би мовити, хімічну дію, спонукавши змінити в істоті характер заходів і направити зусилля до мирного вирішення задач на соціальних началах, що віднині і здійснюється ним з особливою поспішністю і гарячністю [24, с.13]. Застрахованими від нещасних випадків в Німеччині, наприклад, в 1908 році було понад 27 мільйонів осіб, витрати 114 страхових товариств склали 187 548 951,77 марок. Розподілились вони наступним чином: 1) грошова винагорода і медична допомога – 143 403 104,36 марок; 2) дослідження нещасних випадків і визначення винагороди – 5 116 446,79 марок; 3) судові витрати –

2 290 988,09 марок; 4) попередження нещасних випадків – 1 827 316,13 марок; 5) управління страхових товариств – 14 299 536,70 марок; 6) інші витрати – 1 374 913,90 марок; 7) вклади в запасний фонд – 19 236 615,80 марок [25, с.15].

Серед науковців немає одностайної думки щодо того, в який саме період розпочалася реформа соціального страхування на території України. Одні науковці переконані, що в другій половині XIX століття розпочалося страхування робітників і опіка їх у зв'язку з хворобою, каліцтвом чи старістю. У 1861 році прийнято Закон «Про допоміжні товариства» при казенних заводах. На підприємствах гірничої промисловості вводилися пенсії, які виплачувалися через каси взаємодопомоги [26, с.325].

Інші науковці вважають, що страхування на українських землях припадає на 90-ті роки XIX століття, коли у 1899 році почало діяти Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів та ремісників від нещасних випадків. У 1903 році прийнято Закон «Про відповідальність підприємців за нещасні випадки з працівниками», яким встановлювалася винагорода потерпілим від нещасних випадків на виробництві робітникам і службовцям [27, с.29].

Через складну ситуацію, що склалася в Росії під впливом повстанських заворушень, чиновники зацікавились страхуванням, вбачаючи в ньому можливість зняти соціальну напругу. В 1898 році в Міністерстві землеробства і державного майна було підготовлено проект державного страхування працівників гірничої промисловості на випадок хвороби, інвалідності, смерті і від старості. 15 травня 1901 року за клопотанням цього відомства імператор Росії затвердив «Тимчасові правила про пенсії робітників казенних гірничих заводів і рудників, які втратили працездатність на заводських або рудничних роботах», що передбачали виплату компенсацій за виробничий травматизм і професійні хвороби [28, с.6].

Також підставою запровадження державного страхування в інших країнах було намагання зупинити робітничий рух за допомогою певного

компромісу. Так, наприклад, в Англії державне страхування було введено в 1911 році, коли по всій країні пройшов потужний повстанський рух. У царській Росії жваво обговорювалися питання про введення державного страхування робітників, оскільки в країні був революційний рух 1904–1905 років [29, с.10].

У 1912 році під тиском політичних страйків у зв'язку з розстрілом робітників на річці Лєні царський уряд Росії прийняв Закон «Про страхування робітників на випадок хвороби і нещасних випадків» (далі — закон 1912 року), юрисдикція якого поширювалась і на територію українських губерній [27, с.29].

Згодом 31 жовтня 1918 року Декретом РНК було затверджено Положення про соціальне забезпечення трудящих і видані для його розвитку постанови зводили в єдину систему соціальне забезпечення працівників. Страховий принцип, пов'язаний зі створенням із страхових внесків страхових фондів, було замінено принципом державних допомог. З новою економічною політикою Декретом РНК 15 листопада 1921 року «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею» і іншими документами, що приймалися у даний період, соціальне забезпечення замінювалося соціальним страхуванням [30, с.13].

Закріплення незалежною державою Україною принципів соціального страхування відбулося шляхом прийняття 14 січня 1998 року Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [31].

Як бачимо, соціальне страхування запроваджувалося в Україні та інших державах для зняття соціальної напруги в суспільстві та покращення матеріального забезпечення застрахованих осіб. Якщо аналізувати соціальне страхування в радянській Україні, то соціальне страхування чергувалося з соціальним забезпеченням в залежності від політичної ситуації в країні.

На сьогодні Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачається медичне страхування.

Верховною Радою України отримано проекти Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» [32] та Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування в Україні» [33]. Також Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачена трирівнева система пенсійного забезпечення, другий рівень якої також ще не запроваджений, що пов'язано значною мірою із економічними чинниками [34]. До того ж, Верховною Радою України отриманий ще 11.07.2008 року проект Закону України «Про обов'язкову професійну пенсійну систему», яким передбачалося запровадження пенсійного страхування окремих категорій осіб, що зайняті на роботах із шкідливими та важкими умовами праці, або на посадах і в професіях, зайнятість на яких дає право на призначення пенсії на пільгових умовах чи за вислугу років [35]. Даний проект був відкликаний у 2010 році.

Наразі в суспільстві немає розуміння необхідності запровадження даних реформ та активних дій суспільства, спрямованих на прискорення реформ у сфері соціального страхування. Сподіваємося, що згадані реформи у сфері соціального страхування відбудуться, як і належить, у цивілізованій демократичній державі, враховуючи уроки історії та аналізуючи доцільність змін крізь призму досвіду правового регулювання.

Ю. М. Герасюніна, досліджуючи історію становлення страхування в царській Росії в період знаходження України в її складі, доходить наступних висновків: 1) система забезпечення працівників складалася, в основному, під впливом двох факторів – по-перше, зростаючого травматизму і збільшуючої захворюваності на підприємствах і, по-друге, робітничого руху, який приймав все більш масовий характер; 2) існувала специфіка страхування робітників від нещасних випадків в Росії в даний період, яка зводилася до наступного – відповідальність підприємців за ушкодження і смерть робітників законодавчо була закріплена раніше, ніж прийняті власне страхові закони; із всієї різноманітності видів страхування на практиці реалізовувалось тільки державне страхування; 3) до кінця XX століття в

Росії не існувало єдиної стратегії забезпечення робітників, які постраждали від нещасних випадків на виробництві; більшість установ, що надавали допомогу постраждалим працівникам, існували на благодійні пожертви, що не забезпечувало їм стабільне соціально-економічне становище; 4) до початку XX століття в системі соціального забезпечення при настанні нещасних випадків було два суб'єкти – роботодавець і робітник; держава, законодавчо регламентуючи ці відносини, не втручалася в них, урядова політика зводилася лише до покладання відповідальності за нещасні випадки на виробництві на підприємців, здійснення контролю, забезпечення промисловості робочою силою, умови праці, побут робітників, виплата допомог, призначення пенсій визначались підприємцями; 5) введення страхових інститутів в Росії на основі страхових законів повинно було здійснюватися синхронно; на практиці ряд підприємців не запровадили лікарняні каси, натомість страхові товариства були створені. Це приводило до певної юридичної тяганини у вирішенні справ, пов'язаних із нещасними випадками на виробництві [36].

Зазвичай науковці досліджують історію розвитку соціального страхування на території частини України, яка була в складі царської Росії, але соціальне страхування розвивалось і на землях нинішньої України, які були в складі інших, ніж Росія, держав, а, відповідно, на тих українських землях здійснювалося соціальне страхування так як і в державах, до яких вони входили.

Досліджуючи проблемні питання адміністративно-правового регулювання страхової діяльності в Україні у процесі її розвитку як держави, М. Ю. Яковчук зазначав, що Українська держава історично формувалася та розвивалася під впливом Російської імперії, тоді як західна її частина – під впливом країн Східної Європи. Усе це певною мірою визначало особливості розвитку її державного устрою, формування системи страхування, організації та повноважень наглядових страхових органів тощо [37, с.7].

Враховуючи те, що бурхливий розвиток соціального страхування припадає на XIX-XX ст., розглянемо розвиток соціального страхування упродовж даного періоду на землях України, які були в складі різних держав.

Україна на межі XIX-XX ст. входила до двох багатонаціональних імперій – Російської та Австро-Угорської. До складу Російської імперії було приєднано 80% українських етнічних земель (618 000 км.). До Австрійської імперії входили землі Буковини, Галичини та Бесарабії (загалом 72 000 км.) [38]. Після розпаду Австро-Угорщини в 1918-19 роках Румунія, Угорщина, Польща, Чехословаччина анексували значну частину українських етнічних територій; в повоєнний період внаслідок радянсько-польських, радянсько-чехословацьких та Празьких мирних договорів 1947 року були встановлені південно-західні і західні кордони України [39].

Починаючи із 60-х років, на території Австро-Угорської імперії фабричне законодавство регулювало питання охорони, гігієни праці (визначало превентивні заходи нещасних випадків і покращення санітарно-гігієнічних умов праці), а з 80-х років визначало систему обов'язкового страхування на випадок втрати працездатності на виробництві в окремих галузях економіки. Період із 80-х років XIX століття до кінця 20-х років XX століття в правовій доктрині визначають як перший етап становлення систем соціального захисту трудящих в індустріальну епоху: розробка соціального законодавства, формування системи соціального страхування і охорони праці [40, с.51]. Спроба застосувати принцип обов'язкового страхування до організації допомоги робітникам, що потрапили в скруту, виявилася вдалою, головним чином, тому що цим шляхом стало до певної міри можливо надати допомогу всім без виключення особам, які її потребують і що, з іншого боку, ця допомога повністю втратила характер милостині, принизливої як для того хто дає, так і для того, хто отримує. Отримуючи те, що належить по закону, робітник ні перед ким не є зобов'язаним і немає ніяких підстав відчувати себе в будь-якому відношенні морально приниженим [41, с.28].

Серед перших країн світу, які запровадили солідарну пенсійну систему на рубежі XIX-XX століть були Німеччина, Англія, Франція та Швеція, а згодом Чехословаччина і Румунія [42, с.24].

В. М. Андріїв наголошує, що каси взаємодопомоги, створені на казенних гірничих заводах, лікарняні каси гірничих заводів Царства Польського, каси взаємодопомоги деяких категорій фабрично-заводських робітників не мали суттєвого значення в соціальному забезпеченні пролетаріату, оскільки охоплювали мізерну його частину і існували в основному за рахунок внесків самих працівників [43, с.44].

А. М. Терованесов зазначає, що на відміну від Росії, де страхові каси формувалися при промислових підприємствах, на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії страхували, перш за все, робітників державної залізниці. Основного розвитку на цих землях, зокрема, медичне страхування досягло у 20-ті роки XX ст., коли західні українські території стали частиною новоствореної Польської держави [44]. І. І. Фуртак встановив, що Австро-Угорська імперія впровадила обов'язкове медичне страхування за моделлю Бісмарка в 1889 р. через 5 років після Німецької імперії (1884 р.), раніше ніж в інших країнах. Створювалися «Каси хворих лікарів», які забезпечували побут лікаря під час хвороби, та «Каси хворих». Згодом у 1919 році вже у Польщі прийнято Декрет про обов'язкове забезпечення на випадок хвороби. Громадською організацією «Ліга праці» в часи Великої депресії було організовано анкетування населення, щоб з'ясувати, чи відповідає вимога обов'язкового страхування на випадок хвороби істотним потребам суспільства. На підставі проведеного аналізу стверджувалося, що страхові внески не повинні перевищувати 4 відсотки; потрібно відмовитися від монополії однієї мережі «Кас хворих», об'єднаних єдиною ієрархією [45, с.70-71].

Австро-Угорщина, на відміну від Німеччини, де запроваджена організація страхових товариств за галузевим принципом, що було визнано занадто громіздким і незручним, запровадила територіальний принцип і

заснувала страхові округи. Замість прийнятої в Німеччині розкладочної системи сплати підприємцями внесків до страхового фонду була введена система капіталізації пенсій [28, с.69].

Розвиток соціального страхування на території України, яка входила до складу царської Росії а в подальшому СРСР досліджували М. І. Боднарук, І. О. Гуменюк, О. В. Москаленко, Б. О. Надточій, Б. І. Сташків та інші вчені. Немає потреби повторювати історію, яку повно висвітлили у своїх працях вищезгадані вчені.

Значний науковий інтерес становить запропонована М. І. Боднаруком періодизація становлення та розвитку соціального страхування на території України: І період (приблизно ІІІ тис. до н.е. – ІХ ст. н.е.) – характеризується наявністю таких передумов появі соціального страхування, як страх перед невідомими негараздами у майбутньому та усвідомлення можливості їх запобігання в результаті об’єднання спільних коштів і надання взаємодопомоги; ІІ період становлення і розвитку соціального страхування (Х-ХVІ ст.) – поступово паралельно із простим страхуванням (цивільно-правові відносини) розвивалося і соціальне страхування (точніше, зародки його сучасного прототипу), у процесах якого ключову роль відігравав особливий суб’єкт – духовенство; соціальне страхування набуває рис державного характеру (Устав глави держави - князя) і проявляється імперативністю (поставлено чіткі цілі та встановлено обов’язки конкретних осіб для їх досягнення); ІІІ період становлення та розвитку соціального страхування в Україні (ХVІІ-ХХ ст.) – тенденція «одержавлення» соціального страхування має безпосередній зв'язок із тим, що впродовж багатьох років головним власником засобів виробництва та роботодавцем виступала держава, на яку покладалась відповідальність щодо матеріального забезпечення наслідків настання соціальних ризиків; ІV період становлення та розвитку соціального страхування (1991 р. - понині) – специфічний розвиток соціального страхування в Україні за доби її незалежності, що характеризується прийняттям значної кількості базових

нормативно-правових актів у сфері соціального страхування, реформаційними процедурами тощо [46, с.415].

І. О. Гуменюк акцентує увагу, що формування системи соціального страхування в Росії розпочалося на початку XX століття, значно пізніше ніж в країнах Західної Європи. Російська модель будувалася аналогічно німецькій [47, с.11]. Проте В. Л. Степанов зазначив, що Росія запроваджувала страхування від нещасних випадків, орієнтуючись на приклад Австро-Угорщини. Також важливим відступом від німецького зразка була відмова від створення третейських судів із рівною участю робітників і роботодавців та передача всіх спірних справ про компенсацію за виробничий травматизм юрисдикції місцевих судів. Це прирікало робітників на тривалу, витратну судову тяганину, в ході якої власник підприємства мав значно більше шансів на вирішення питання на свою користь [28, с.69].

В Росії соціальне страхування запроваджувалося по зразку Австро-Угорської імперії, пізніше (за часів Радянської України) соціальне страхування трансформувалося в допомогу, соціальне забезпечення. Враховуючи рівень соціального забезпечення Росії і «західних сусідів» можна дійти висновку, що радянська модель заміни страхування забезпеченням не виправдала себе. Соціальне страхування, як і соціальне забезпечення, тісно пов’язані із економікою країни і політика держави у виборі моделі економічного розвитку держави впливає на соціальні процеси, в тому числі, і матеріальне забезпечення. Здійснюючи реформування в системі соціального страхування, при виборі іншої держави для прикладу варто орієнтуватися на стан її економіки, коли вона запроваджувала свою систему соціального забезпечення, як розвивалася економіка даної країни протягом декількох десятиліть та чи планує і чи зможе Україна йти таким шляхом.

Соціальний і економічний ефект соціального страхування економісти оцінюють як позитивний, так і негативний. Негативність характеризується тим, що функціонування системи соціального страхування дає підстави

передчасного відпливу працездатного населення з ринку праці. Позитивний аспект характеризується тим, що дана система дає можливість акумулювати прибуток, стимулює зростання продуктивності потенціалу, створює умови для формування ефективного попиту на ринку праці, а це, в свою чергу, сприяє функціонуванню ринкової економіки шляхом заохочування працівників до нововведень і позитивних змін. Отже, соціальна важливість системи соціального страхування для суспільства в умовах ринкової економіки безспірна. Проте є менша одностайність щодо економічної важливості системи соціального страхування. Без уваги залишається розуміння того, що ефективні системи соціального страхування є продуктивним чинником економічного розвитку країни, а, отже, ключовими для довгострокового соціального і економічного розвитку [14, с.37]. Запровадження, зокрема, недержавного пенсійного забезпечення дозволило б вже сьогодні акумульовувати кошти єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і інвестувати їх в галузі економіки.

На думку С. О. Сільченка, оптимальна модель правового регулювання соціального страхування передбачає фіксацію у нормі права певної моделі соціального забезпечення та умов його надання, встановлення необхідних юридичних фактів і виникнення на цій підставі соціально-страхових правовідносин з метою реалізації права особи на певний вид забезпечення, а також прийняття органом соціального страхування на підставі волевиявлення застрахованого чи іншої уповноваженої особи правозастосовного акту, спрямованого на фактичне забезпечення громадянина тим чи іншим благом [48, с.294].

В. Б. Тропіна та Д. І. Суховий відмічали, що необхідність соціального страхування зумовлена ризиковим характером ринкової економіки. Відсутність надійних захисних механізмів фінансування державних соціальних гаранті, в даному випадку – соціального страхування, негативно позначається на кожному з суб'єктів економічної діяльності – населенні,

підприємствах, державі, що, врешті-решт, відбивається на темпах та тенденціях соціально-економічного розвитку країни [49, с.25].

Виважена політика держави в сфері соціального страхування вигідна як державі, яка може залучати в економіку кошти страхових фондів для розвитку галузей, так і для застрахованих осіб, які протягом життя мають можливість самостійно коригувати обсяг страхового покриття, так і для страхувальників, які при настанні страхових випадків розділяють із Фондом соціального страхування видатки на соціальні виплати застрахованим особам.

1.2. Принципи соціального страхування в системі принципів права соціального забезпечення

З огляду на роль, яку виконують презумпції у правовому регулюванні, Сімутіна Я. В. стверджує про їхній тісний зв'язок із принципами права та констатує, що багато дослідників схиляються до думки, що найбільш значущі презумпції навіть повинні розглядатися у якості правових принципів. Схожість принципів права та презумпцій полягає у тому, що презумпції, як і принципи, встановлюють загальне правило, загальний порядок регулювання тих чи інших відносин; чітко закріплюють можливі винятки із загального правила (у тому числі суб'єктів, порядок та умови його порушення чи спростування); у всіх випадках, крім спеціально обумовлених, діє загальне правило [50, с.439].

М. Л. Давидова виокремлює наступні критерії оцінки значущості правової презумпції: а) її здатність відображати сутність права у цілому чи окремій галузі; б) розвиток змісту презумпції у нормах цієї галузі; використання презумпції у якості орієнтиру для застосування та тлумачення правових норм. Найбільш вважливі презумпції піднімаються за своїм значенням до принципів права, при цьому кожна презумпція є за своєю природою принципом – принципом розв'язання конкретної ситуації невизначеності [51, с.250-251].

Дана позиція небезспірна, адже важливість є оціночною категорією. Дискусійним є питання, за яким критерієм слід виділяти найбільш важливі презумпції.

Принципи – як ідеологічна категорія – складаються в суспільній свідомості людей під впливом всієї сукупності суспільних відносин, властивих певному ступеню історичного розвитку, втілюються в свідомій, вольовій і цілеспрямованій діяльності людини. Об'єктивно існуючі відносини детермінують реальний зміст принципів [19, с.86].

У правовій доктрині виділяють дві концепції визначення поняття принципів права: перша концепція, побудована на теорії позитивізму, визначає принципи права як ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства (прихильники такої ідеї – Л. С. Явич, А. М. Васильєв, В. М. Ронжин); друга концепція бере початок від ідеї природного права та визначає принципи права як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висуваються до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації (прихильники такої ідеї – О. Ф. Скакун, П. М. Рабінович, В. А. Козлов, К. Є. Ліванцев, Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул) [52, с.40].

Науковці виокремлюють наступні ознаки принципів права в умовах ринкової економіки: системність та взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметна визначеність, загально значущість, регулятивність. У радянський період ознакою принципів права був їх історичний характер. Це пояснювали тим, що немає вічних і незмінних принципів. О. В. Старчук не поділяє такої думки та зазначає, що, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури, змінювалися підходи до їх розуміння, принципи залишилися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати [52, с.40].

Дане твердження є дещо дискусійним, оскільки від політики держави, в тому числі, залежать і принципи. Спірно стверджувати, що за часів СРСР і незалежної України принципи залишилися тими самими.

Ю. В. Цюкало вказує, що принципи стійкі та стабільні, оскільки у їх основі лежать економічні і політичні закономірності. Зміна останніх, як правило, має своїм результатом зміну правових принципів, що регулюють відповідні суспільні відносини. У випадку кардинальних, революційних перетворень у суспільстві та правовій системі принципи права можуть бути переглянуті з точки зору їх складу та змісту в нових умовах. Ознака стабільності не виключає певний динамізм принципів. Під час еволюційного розвитку правової системи принципи можуть оновлюватися, наповнюватися новим змістом. Безумовно, висловлюючи відправні керівні ідеї про законодавче регулювання, норми, що закріплюють правові принципи, більш стійкі порівняно з іншими нормами. Однак і вони не залишаються незмінними – відображаючи певні закономірності суспільного розвитку, принципи правового регулювання удосконалюються і розвиваються, вони також підпадають під діалектичні закони розвитку, як і вся правова система, складовою частиною якої вони є [53, с.375].

В правовій доктрині предметна визначеність як ознака принципу тлумачиться наступним чином – принципи виражають суть норм права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, які визначені предметом правового регулювання цієї галузі права [52, с.41-42]. Вважаємо дану позицію дещо дискусійною, оскільки може бути міжгалузевий принцип, якій втілений у нормах декількох галузей.

О. В. Старчук сформулювала такі висновки: 1) принципи права й норми права необхідно розглядати як самостійні в системі права елементи, адже вони не мають у своєму складі конкретних правил поведінки, а є засобом відображення напрямів правового регулювання галузі права; 2) принципи права є підґрунтям для формування права як системи норм і визначають його сутність та зміст; 3) принципи права та правові принципи можуть існувати в одній правовій системі, але як різні правові явища, адже принципи права сформувалися задовго до виникнення права юридичного, є основою для його розвитку й становлять його зміст, а правові принципи закріплені в нормі

(нормах) права, але збігаються з нею (ними) лише за змістом; 4) принципи права та метод правового регулювання, хоча й взаємопов'язані, але одночасно й самостійні та незалежні категорії, оскільки принципи права – це засадничі ідеї, які лежать в основі права та за допомогою яких формуються його норми, а метод правового регулювання властивий сфері права [54, с.32-33]. Сфері права властиві і принципи.

Т. З. Гарасимів зауважує, що, на відміну від принципів права, правові принципи визначаються у самому юридичному праві, а тому є похідними. У більшості випадків вони не завжди прямо текстуально закріплені в нормативних актах, а лише відображені в системі групи норм. Основним критерієм здійснення належного та повного правового регулювання певної групи суспільних відносин є формування та розвиток відповідної галузі права на належних принципах права [55, с.5].

На думку В. М. Божко, у праві повинні втілюватися три засадничі принципи права: свобода, рівність та справедливість. Вони мають стати тим каркасом, на основі якого формується уся правова система України. Кожна норма права повинна мати своєрідну координату, розташовуючись між осями свободи, рівності та справедливості. І лише в тому випадку, коли всі три координати матимуть позитивне значення, норма права зможе унормувати суспільні відносини, бо вона відповідатиме принципам права. Якщо ж певне правило поведінки не потрапляє в ці координати, то воно не може набути статусу загальнообов'язкового до виконання [56, с.6]. Проблема реалізації полягає у тому, що всі три осі координат оціночні.

О. М. Дарморіс констатує, що принцип рівності (заборони дискримінації) є одним із основних принципів функціонування Європейського Співтовариства і Європейського Союзу (статті 12 і 13 Договору про ЄС). У статті 12 закріплена заборона будь-якої дискримінації в державах-членах за ознакою державної належності. Стаття 13 наділяє Співтовариство повноваженнями вживати заходи для боротьби з проявами дискримінації з інших підстав: стать, раса, етнічне походження, релігія або

переконання, інвалідність, вік, сексуальна орієнтація. Недопустимість дискримінації є одним із найважливіших принципів прав особистості відповідно до статті 21 Хартії ЄС про основні права [57, с.377-378].

Слушну думку висловлює В. А. Комаров, що правові принципи ототожнюють філософію правового регулювання. Вони є першоосновою побудови системи правового регулювання, конструкції системи права. Від їх вибору і точного дотримання залежить успіх будь-якої правової реформи, тому що тільки вони визначають засади структурної побудови нормативних актів. Принципи – це сіль всієї юриспруденції і наскільки точно їх дотримуються у процесі побудови системи права, настільки цивілізованіше правосвідомість суб'єктів правовідносин та більш високий рівень правової практики в державі [58, с.122]. В епоху правових реформ роль принципів в нормотворчості є визначальною.

Як зазначає О. В. Лавріненко, за своєю структурою діалектика є цілісною системою принципів, законів і категорій. Категорії – це основні поняття теорії пізнання, що мають загальний характер. Закони виявляють і формулюють суттєві зв'язки між категоріями, тоді як принципи забезпечують синтез теоретичного й практичного освоєння світу, є вихідними положеннями теорії як цілісної системи. Необхідність дослідження тих чи інших різновидів правових принципів з позицій діалектики пояснюється не лише їх філософською природою, а й місцем і значенням у системі права. Водночас належне з'ясування сутності, реальної ролі й аксіологічних характеристик принципів позитивного права загалом, їх правильне застосування в процесі регулювання суспільних відносин об'єктивно неможливе без попереднього системного і глибокого, за потреби критично-конструктивного, усвідомлення наявних підходів до визначення їх поняття, характеристики їхніх основних ознак щодо дотримання відповідних правил (законів) дефінування [59, с.211-212].

О. В. Старчук при дослідженні відмінностей між поняттями «принципи галузі права» та «правові принципи галузі права» відзначає, що принципи

галузі права існують задовго до виникнення галузі права і є основою для його формування та становлять його зміст, а правові принципи галузі права закріплені у нормі (нормах) цієї галузі права, набуваючи ознак загальнообов'язковості, формальної визначеності та санкціонуються державою. Але спільною ознакою принципів галузі права і правових принципів галузі права є їх загальнообов'язковість, адже суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання відносин повинні дотримуватися як принципів, які лежать в основі норм цієї галузі права, так і правових принципів, які закріплені у цих нормах. Водночас, необхідно пам'ятати, що матеріалізація принципів галузі права не означає, що засадничі ідеї набувають усіх ознак норм права, адже вони збігаються лише за змістом [60, с.58].

Відсутні розбіжності між співвідношеннями принципами права та правовими принципами і принципами галузі права та правовими принципами галузі права, адже різниця між принципом права та принципом галузі права, як і між правовим принципом та правовим принципом галузі права полягає лише у колі правовідносин, на які вони поширюються.

О. Я. Лаврів серед загальноправових принципів виділяє наступні: пріоритетність прав і свобод людини; законність; рівність усіх перед законом і судом; недопущення дискримінації у сфері праці; гуманізм; демократизм; пріоритетність норм міжнародного права над нормами національного права; справедливість; єдність юридичних прав та обов'язків; взаємна відповідальність держави і особи [61, с.16].

На нашу думку, загальноправові принципи повинні охоплювати ширше коло можливих правовідносин, в яких можуть бути прояви дискримінації, тому доцільніше визначити принцип недопущення дискримінації. Щодо пріоритетності норм міжнародного права над нормами національного права, то даний принцип має діяти тільки в частині, в якій норми національного права мають менш вигідні умови для особи, ніж норми міжнародного права.

Т. З. Гарасимів наголошував, що історично принципи права як загально-соціального феномену виникають раніше галузі права. Принципи права об'єднують різні елементи системи права в єдину структурну організацію; обумовлюють значимість, законність і соціальну цінність суспільних відносин в сфері соціального забезпечення; віддзеркалюють сутність, характер та основні риси цієї галузі. Значення їх також полягає у впливі на нормотворчу діяльність: зміни у законодавстві не повинні суперечити його принципам [62, с.72].

Особливість принципів підгалузей права, звертає увагу О. А. Галета, виражається в тому, що принципи підгалузей права мають бути сумісними з принципами відповідної галузі права, але при цьому встановлювати особливі параметри правової реальності в певній сфері правового життя [63, с.23]. Вважаємо, що принципи підгалузі можуть бути і міжпідгалузеві, тобто такі, що стосуються декількох підгалузей, але, зрозуміло, що хоч одній підгалузі дані принципи не повинні бути властиві, інакше принцип стає галузевим.

М. А. Вігдорчик визначив ключовий принцип соціального страхування, відповідно до якого соціальне страхування розвивається в напрямку вдосконалення забезпечення життєвого рівня трудящих [64, с.57]. На сьогодні даний принцип втілився у тому, що єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування став сплачувати тільки роботодавець. Сподіваємося, що соціальне страхування буде розвиватися і в напрямку гідного пенсійного забезпечення.

На думку А. С. Краснопольського, ключовими принципами соціального страхування в радянський період були: реалізація соціального страхування за рахунок держави в повному обсязі; здійснення управління всім страхуванням через профспілки; обумовлення надання соціального страхування належністю до робітників та службовців [65, с.76-77].

К. С. Батигін виділяв наступні принципи соціального страхування: всезагальність забезпечення працівників по соціальному страхуванню; всебічна охорона та підвищення рівня життя працівників, покращення їх

здоров’я; забезпечення працівників за рахунок держави та суспільних коштів колгоспів; оптимальне поєднання інтересів особистості, трудових колективів та суспільства в розподілі соціальних благ; здійснення соціального страхування через суспільні організації самих працівників; створення максимальних зручностей для працівників при реалізації ними права на матеріальне забезпечення по соціальному страхуванню [66, с.13].

Час, розвиток відносин, зміна політики держави внесли корективи у принципи соціального страхування, але ідеї всебічної охорони та підвищення рівня життя працівників та створення максимальних зручностей для працівників при реалізації ними права на матеріальне забезпечення по соціальному страхуванню мають втілюватися при будь-якому суспільному устрої.

О. В. Тищенко звертає увагу на те, що теоретично-правовий аналіз еволюції принципів права соціального забезпечення дозволяє констатувати, що загалом принципи права містять соціально-правові основи, моральні ідеї правового регулювання співіснування в цивілізованому суспільстві, за своєю суттю принципи права мають гуманістичну природу. Принцип гуманізму покладений в основу всіх принципів права соціального забезпечення і є основоположною ідеєю розвитку галузі [67, с.117]. Враховуючи, що соціальне страхування є складовою права соціального забезпечення, принцип гуманізму притаманний і соціальному страхуванню.

Під принципами загальнообов’язкового державного соціального страхування О. В. Москаленко розуміє об’єктивно зумовлені і розроблені з урахуванням наукових досягнень керівні правові засади реалізації цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення, що визначають її загальну спрямованість, зміст і характерні особливості. При цьому треба врахувати, що всі інститути права соціального забезпечення пронизані галузевими принципами, що забезпечують нерозривний зв'язок відповідного інституту з галуззю загалом та іншими правовим інститутами, зокрема. Із набранням ринковою економікою темпів розвитку, з докорінним оновленням

законодавства принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування поступово набувають своєї нової форми і змісту. У них відбивається міра спрямованості держави на допомогу своїм громадянам, прагнення до гуманності і співчуття. Ці принципи знайшли легальне закріплення у чинному законодавстві України, що загалом є ознакою достатньо розвиненості й досконалості правової системи держави [68, с.284].

Проаналізувавши юридичну природу загальнообов'язкового державного соціального страхування, міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду, О. В. Москаленко виокремила наступні принципи цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення: законодавче визначення правових, фінансових та організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування; поєднання обов'язковості державного соціального страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору та на інших підставах, передбачених законодавством, і права на добровільну участь у цій системі; доступність загальнообов'язкового державного соціального страхування (доступність загальнообов'язкового державного страхування полягає в тому, що у фактичному складі, на підставі якого виникають відповідні правовідносини, основне місце займає юридичний факт – факт-стан бути застрахованим); рівність осіб у праві на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; гарантованість реалізації застрахованими особами своїх прав; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом; диференціації умов і розмірів матеріального забезпечення й соціальних послуг, що надаються застрахованим особам; формування й використання страхових коштів на засадах солідарності й субсидіарності; соціальне партнерство в управлінні й нагляді за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; відповідальність страхувальника і страховика за дотримання прав застрахованих осіб; гласність діяльності страховиків [68, с.291-312].

Законами України, які регулюють питання соціального страхування, закріплені наступні принципи.

1. Пенсійне страхування здійснюється за принципами: законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – підприємців; права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію; рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу); солідарності та субсидування в солідарній системі; фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів; спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу; державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених цим Законом; гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду; обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом; цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення

норм цього Закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [34].

2. Страхування на випадок безробіття здійснюється за принципами: надання державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав; обов'язковості страхування на випадок безробіття всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, за цивільно-правовим договором, військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби), осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб-підприємців, а також добровільності такого страхування громадянами України, які працюють за межами України, членами особистого селянського та фермерського господарства, якщо вони не є найманими працівниками; цільового використання коштів страхування на випадок безробіття; солідарності та субсидування; обов'язковості фінансування Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття витрат, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення у випадку безробіття та соціальних послуг в обсягах, передбачених цим Законом; паритетності в управлінні страхуванням на випадок безробіття держави, представників застрахованих осіб та роботодавців; диференціації розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття; законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування на випадок безробіття [69].

3. Страхування від нещасних випадків, професійного захворювання та тимчасової втрати працездатності здійснюється за принципами: законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування; обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом; державних гарантій реалізації застрахованими

особами своїх прав; обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом; формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування; диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу; диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві; економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці; цільового використання коштів соціального страхування; відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом [70].

При інтерпретації законодавства Європейського Союзу Суд Європейського Союзу розробив низку загальних принципів права, що засновані на фундаментальних засадах права, визначених у конституціях держав-членів, принципах міжнародного права, а також тих, що прямо випливають із Конвенції. Ці загальні принципи права також базуються на правах, свободах і принципах, викладених у Хартії основних прав Європейського Союзу. Європейський Союз шанує права, гарантовані Конвенцією та права, що випливають із конституційних традицій держав-членів; за змістом статті 6 Договору про Європейський Союз спільними принципами всіх держав-членів є свобода, демократія, шанування прав людини й основоположних свобод, верховенства права [71, с.107]. Вищезгадані принципи знайшли своє втілення і в Конституції України, що свідчить про європейську орієнтованість України на шляху розбудови держави.

С. Г. Стеценко щодо основоположних принципів вказує, що їх роль та значення при дослідженні феномена соціальної держави як недооцінюються, так і переоцінюються. У першому випадку ми повинні стверджувати про певні традиції необхідності спиратись на сформовані свого часу основоположні засади державної соціальної політики, проте ці традиції

досить часто відходять на задній план при вирішенні тих чи інших конкретних соціальних кроків. При переоцінюванні основоположних принципів у справі побудови соціальної держави переважно мова йде про патерналістське ставлення держави до людини, про домінування держави у всіх сферах суспільного життя, про другорядність економічних прав та свобод особи. У якості основоположних принципів сучасної соціальної держави можуть бути запропоновані такі: принцип рівності та принцип справедливості. Рівність як принцип соціальної держави має сприйматися як початковий, справедливість – як подальший. Таке бачення диктується усвідомленням їх сутності у справі побудови та функціонування соціальної держави. Загальна Декларація прав людини (прийнята і проголошена в резолюції 217 А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року) у статті 1 проголосила, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Іншими словами, рівність – це стан рівних можливостей, котрий має місце з моменту народження. Заперечення про те, що рівність для особи, котра народилася інвалідом – це нонсенс, повинно сприйматись як аргумент на користь подальшого характеру принципу справедливості. Тим самим виходить, що соціалізація тих, хто народився не у рівних умовах, відбувається за рахунок принципу справедливості. Держава повинна намагатись створити умови, за яких загальнодемократичні цінності (влада діє в інтересах більшості населення) зможуть співпадати із соціальними стандартами. При цьому принципи рівності та справедливості мають стати свого роду «дороговказом» для державної соціальної політики та одночасно «бар'єром» від поспішних, необґрунтованих, політично обумовлених кроків держави у соціальній сфері [72, с.65-66]. Враховуючи рішення Конституційного Суду України щодо низки питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням (питання відповідності Конституції України норм щодо обмеження розміру пенсії суддям, військовослужбовцям, скасування допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо), випливає висновок, що принципи рівності і справедливості є неабияким

випробуванням на конституційну зрілість як нормотворців, так і суддів Конституційного Суду України.

Базові принципи (свободи, безпеки, справедливості та ефективності) виконували роль ключових ідей при створенні окремих правил DCFR *(проект спільних точок зору)*. Решта принципів (захист прав людини, підтримка солідарності та соціальної відповідальності, збереження культурного та мовного різноманіття, захист та сприяння добробуту та просування внутрішнього ринку), за висловлюванням розробників DCFR, мають більш політичну природу. Тому вони є важливими, але не базовими [73, с.44]. Соціальні виплати стосуються практично всіх верств населення – від допомоги при народженні до допомоги на поховання, тому соціальні питання часто стають предметом політичних дискусій, особливо напередодні виборів. До того ж, принцип справедливості, який в проекті спільних точок зору визначений як базовий, є базовим і для соціальної сфери.

Загальнолюдські цінності зазвичай складають ціннісно-нормативну систему, що формується в процесі становлення і розвитку суспільства, а також відтворює результати реальної взаємодії ідеалів і інтересів усіх соціальних прошарків та груп суспільства чи світового співтовариства. Це, по-перше, соціально-політичні і моральні принципи, які поділяються більшістю населення країни чи усього світового співтовариства. По-друге, соціально-політичні цінності, загальнолюдські (національні) ідеали, загальнонародні цілі й основні засоби їх досягнення (соціальна справедливість, людська гідність, громадянський обов'язок, цінності матеріального благополуччя і багатства духовного життя). Загальнонародні і загальнолюдські цінності – це цінності природні і цінності, які за самою суттю і значимістю мають глобальний характер (проблеми миру, роззброєння, міжнародного економічного порядку тощо). Зокрема, вищі цінності – це частина матеріальних, духовних і соціально-політичних цінностей, які мають загальнонародне і загальнолюдське значення – мир, життя людства, цінності суспільного устрою, уявлення про справедливість,

свободу, права й обов'язки людей, дружба, любов, довіра, цінності діяльності, цінності самозбереження і самореалізації, цінності, що характеризують вибір основних якостей (чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта тощо). Уніфікація правових ідеалів, котрі стають загальнолюдськими, сприяла оформленню на світовому рівні певної системи принципів права – загальнолюдські або, з огляду на їх зумовленість світовим, наднаціональним, загальноцивілізаційним рівнем розвитку, – загальноцивілізаційні. Відповідність правової системи загальнолюдським принципам права, їх фіксація у внутрішньодержавному законодавстві та застосування в юридичній практиці є критерієм визначення держави як демократичної та правової. Як така держава, Україна прагне увійти у світовий та європейський правовий простір, що і зумовлює впровадження цих принципів у національне законодавство та юридичну практику [74, с.25-26].

Будь-які принципи, у тому числі і принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають й інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя. Утворюючи головний зміст права, юридичні принципи перебирають на себе всі його властивості і функції. Від юридичних норм їх відокремлює імперативність і безумовність, концентроване відображення у них найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Принципи права мають також самостійний вплив на суспільні відносини [75, с.40-41].

Загальними ознаками правових принципів М. В. Вітрук визначає: 1) соціальну детермінантність принципів; 2) узагальнюючий характер їх

змісту; 3) вираз і можливе закріплення в нормах закону (позитивному праві); 4) визначаючий вплив принципів на розвиток явищ і процесів правової дійсності; 5) обов'язкове дотримання принципів всіма суб'єктами права [76, с.247].

В. І. Щербина наголошує, що значним досягненням треба вважати визнання і дію в Україні принципу верховенства права. Забезпечення дієвості цього принципу в суспільних відносинах залежить, у першу чергу, від готовності державних інститутів самим слідувати цій ідеї [77, с.99].

На думку С. В. Серьогіна, законність є специфічним суспільним явищем, що визначає пріоритет закону у відносинах між владою і особою. При цьому законність гарантується системою соціальних і політико-правових факторів, першочерговим серед яких є забезпечення стабільності конституційних прав і свобод людини та їх гарантій. Сприймаючи законність як особливий режим, можна за певних умов закріплювати панування закону в суспільних відносинах, а, отже, в усіх зв'язаних із державою політичних відносинах. Однак панування закону повинно розумітися лише в тому сенсі, що його безпосередньою метою є утвердження й забезпечення прав і свобод людини (принцип верховенства права), а відповідні відносини в суспільстві повинні складатися законовідповідно, тобто коли поведінка суб'єктів таких відносин враховує вимоги законодавства, а невиконання юридичних обов'язків чи інші порушення правових норм буде тягти за собою передбачену законом відповідальність [78, с.65].

М. І. Козюбра наголошує, що важливим кроком на шляху подальшої юридизації соціально-економічних прав, як свідчить той самий світовий досвід, має стати ефективніше використання для судового захисту цих прав інституту державного соціального страхування, передбаченого, зокрема, частиною другою статті 46, частиною першою статті 49 Конституції України. Хоча в проблемі соціального страхування залишається чимало дискусійних питань, проте на сьогодні практично ні в кого не виникає сумнівів, що воно породжує взаємні права і обов'язки між сторонами цього суспільного

договору – державою і громадянами, причому незалежно від того, фінансується система соціального страхування виняткова за рахунок страхових внесків громадян, чи з залученням коштів підприємств, установ і організацій, у яких вони працюють [79, с.7].

В наукових працях А. М. Колодій доводить, що зафіксована на конституційному рівні ідея правової державності в Україні втілюється через реалізацію певних принципів, які є визначальними, в тому числі і у сфері права. Принципи правової держави – це найголовніші, найзагальніші закономірності цієї теорії. До них належать принципи верховенства права, розподілу влад, реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина [80]. Кожен принцип має бути реальним, інакше принцип стає декларативним, що нівелює його значення.

Пріоритет невід'ємних основних прав людини забезпечується юридичною конструкцією принципу верховенства права, яка складається із трьох аспектів: 1) структурно-функціональний аспект – наявність індивіда і держави; здійснення державою правотворчої та правозастосовчої діяльності; наявність незалежної і професійної судової влади; 2) формальний аспект – відповідність правотворчої та правозастосовчої діяльності держави процедурним вимогам (заборона зворотної дії закону, вимога оприлюднення законів, вимога ясності та несуперечливості змісту законів, вимога щодо однакового застосування закону, реалізація органами державної влади своїх повноважень у межах та у спосіб, передбачений законом); 3) змістовний аспект – наявність мети юридичного відношення між індивідом та державою, де індивід має невід'ємні основні права, а держава – відповідні юридичні обов'язки; здійснення судовою владою правосуддя, а не судочинства (оскільки лише за допомогою правосуддя суд як державний орган здатний об'єктивно розглядати справи, особливо ті, де стороною виступає держава); панування права як результат дії верховенства права – реальне підпорядкування всіх правовідносин у суспільстві основним правам людини [81, с.33-34].

Між позитивним і природним правом може існувати гармонія тоді, коли норма позитивного права адекватна природному закону, нормам людського розуму. Природне право формує позитивне право і перебуває з ним у гармонії, але з часом випереджає його, оскільки є ідеальним [82, с.8].

Конституцією України визначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [83].

Принципи як керівні засади, ідеї права спрямовують учасників правовідносин до певної поведінки, в тому числі, при врегулюванні спорів. На практиці, зокрема, при прийнятті судових рішень, виникають дискусійні ситуації, коли суд мотивує свою позицію принципом верховенства права, який, на точку зору суду, є головнішим у вирішенні спору, ніж норма закону, яка врегульовує спірні відносини. Проблема полягає в тому, щоб вирішуючи спори в такий спосіб, не дійти до правового нігілізму.

Принципи права досліджували такі науковці як: Т. З. Гарасимів, В. В. Єрьоменко, М. І. Іншин, А. М. Колодій, О. В. Москаленко, І. С. Сахарук, О. В. Тищенко, А. А. Ширант та інші відомі вчені. Але питання застосування принципів законності та верховенства права при розгляді спорів у судовому порядку потребують детальнішого дослідження.

Визначимо пріоритетність між принципами законності та верховенства права у врегулюванні правовідносин, в тому числі і в судовому порядку.

Не слід забувати, що Конституція України є законом, основним, але законом; дотримуючись визначеного Конституцією України принципу верховенства права ми дотримуємося встановленої законом норми, а відповідно і принципу законності.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Конституційний Суд України розтлумачив верховенство права як панування права у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [84].

Науковці визначають, що принцип верховенства права є фундаментальною ціннісною основою правової демократичної держави [85, с.168]; вияв загальнолюдських цінностей, прояв розвитку культури суспільства, головний засіб і мета суспільного розвитку, своєрідна демонстрація етапів формування та розвитку правової системи [86, с.140]; покликаний забезпечувати гармонізацію інших ціннісних характеристик права з подальшим їх ранжуванням при формуванні та удосконаленні правової культури [87, с.173]; прояв загальнолюдських цінностей, розвитку культури суспільства, в тому числі й правової, головний засіб і мета суспільного розвитку, своєрідна демонстрація етапів формування та еволюції правової системи [88, с.204].

Підтримуючи високу оцінку і значення принципу верховенства права, вважаємо, що оскільки принципи, в тому числі і верховенства права, закріплені в законодавстві, то реалізація принципів, в тому числі і верховенства права, можлива за умови дотримання принципу законності. Тому принцип законності є першим серед принципів, який робить можливим

реалізацію всіх інших принципів, які прямо чи опосередковано закріплені у законодавстві.

Н. М. Оніщенко наголошує, що передумовою законності є об'єктивна соціальна потреба зберігання цінності людського суспільства, опосередкована встановленням юридичних правил загальнообов'язкової поведінки, які сприяють нормальному функціонуванню суспільного організму, закріплюють такі умови діяльності індивідів, що надають можливість задовольняти свої потреби та які не заважають всім іншим робити те саме. Сприймаючи законність як особливий режим, за певних умов можна закріплювати панування закону як в суспільних відносинах, так і в усіх, зв'язаних із державою, політичних відносинах. Однак панування закону повинно розумітися лише в тому сенсі, що відносини повинні складатися «законовідповідно», поведінка їх суб'єктів має враховувати потреби законодавства, невиконання юридичних обов'язків буде тягти за собою передбачену законом відповідальність. Нині, коли найбільшою проблемою юридичного світогляду і відповідної йому юридичної практики, є проблема захисту прав, свобод і законних інтересів людини, коли виникає нагальна потреба захисту та гарантування на практиці теоретичних положень концепції прав людини, зміцнення авторитету закону і принципу законності в правовому просторі є першочерговим завданням як теоретиків права, так і практичних робітників [89, с.16].

В. В. Єрьоменко звертає увагу на позицію науковців про те, що принципи права виступають як надпозитивні засади, вище право, що засноване на ідеях гуманізму і соціальної справедливості. Принципи права розуміються як принципи загальносоціального права, бо не можна віднести до надпозитивного права ті принципи, які закріплені у позитивному праві. Ідею надпозитивного права сприйняв Конституційний Суд України, який в своїх рішеннях визначив, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією із його форм, а включає й інші регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які

легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Єрьоменко В. В. вважає, що ідея надпозитивного права є неприйнятною для України як однієї з небагатьох країн, де принцип верховенства права закріплено безпосередньо в Конституції, тобто інтегровано в позитивне право. У силу цього принципу, будь-який нормативно-правовий акт не може бути витлумачений при правозастосуванні всупереч природі людини, якій притаманні риси розумності й моральності [90, с.165-166].

В умовах радикальних соціально-економічних і політичних змін трансформуються ідеології, життєві стилі, престижні оцінки, ускладнюється та змінюється формат відносин у системі координат держава – право – економіка, врешті-решт відбувається зміна соціокультурних систем, які служать формулою легітимації існуючого соціально-економічного порядку і визначають реальне сприйняття громадянами України ефективності реалізації принципів держави [91, с.67].

При правозастосуванні необхідно слідувати букві закону, але за будь-якого його змісту судове рішення повинне нести «людське обличчя», тобто мати ознаку розумності й моральності [90, с.169-170].

Зазвичай судді обґрунтовують потребу у застосуванні принципу верховенства права нормою Конституції України про те, що людина є найвищою цінністю. Якщо у спорах, пов’язаних із соціальним страхуванням, однією із сторін зазвичай є страховик або страхувальник, то у цивільних спорах, наприклад, про розлучення, і позивач, і відповідач – фізичні особи (дві найвищі цінності). Крім того, згідно з статтями 21, 24 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [83].

Таким чином, при застосуванні принципу верховенства права прийнятні відступи від норми закону за умови, що така норма суперечить Конституції та можливе застосування відповідної норми Конституції для

врегулювання відносин. Якщо ж відбувається ігнорування чинного закону за інших умов, то існує висока ймовірність у вирішенні спору дійти до правового нігілізму.

В довідниковій літературі міститься наступне визначення нігілізму – заперечення усталених суспільних норм, принципів, законів [92].

В. Г. Бондаревський визначає одну із форм вияву правового нігілізму як прямі зумисні порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів [93, с.2].

Повага і всілякий захист прав особистості – це один із основних принципів демократії. Важливим є те, що всі люди повинні бути рівні в своїх правах. На жаль, доки в нашій державі рівність всіх людей перед законом не буде виконуватись, ми не зможемо назвати Україну насправді демократичною державою [93, с.7].

Хоча нігілізм може мати і позитивний аспект, О. П. Дзьобань переконаний, що юридичний нігілізм являє собою специфічний соціальний орієнтир, вказуючи спрямування вектора провідних негативних тенденцій в юридичній сфері. Тим самим він може сприяти певному розчищенню, вивільненню історичного простору для можливо більш адаптивних форм суспільного життя, мобілізувати й акумулювати енергію соціальних діячів на конструювання і відтворення. Юридичний нігілізм, таким чином, необхідно розглядати як своєрідний механізм існування і розвитку правової системи, як особливий механізм адаптації суб'єктів права до його функціонування в рамках того або іншого екосоціокультурного середовища. Розуміння юридичного нігілізму як інтегрального феномена правового світу зумовлює його своєрідну багатовимірність, можливість його концептуалізації як у зв'язку з індивідуальними сенсами, мотивами, конкретними повсякденними практиками, так і стосовно його інституціоналізації, об'єктивування в рамках суспільної системи [94].

Правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних і об'єктивних чинників, зокрема, недосконаліть законодавства – його невпорядкованість,

нестабільність і суперечливість, звідси – невіра у справедливість і об'єктивність законів, у їх відповідність праву, правам людини [95, с.449].

Принцип верховенства права обов'язково має застосуватися у правотворчій діяльності. Але, якщо на час прийняття закону законодавець констатував дотримання в законі принципу верховенства права, то у правозастосовній діяльності не варто піддавати сумніву чи застосовувати закон чи, керуючись принципом верховенства права, проігнорувати його.

Зрозуміло, що відносини розвиваються і законодавство стає застарілим; також є питання до якості і юридичної грамотності нормативно-правових актів, що потребує окремого дослідження. Це все є підставою для перегляду законодавства, внесення до нього змін, скасування, врешті, визнання його неконституційним, але в жодному разі не ігноруванні.

Принцип законності є основоположним принципом права. Принцип верховенства права та інші принципи, закріплені в Основному Законі України та інших законах, діють в сукупності із принципом законності.

У післямові до «Теорії конституційних прав» Роберт Алексі пропонує те, що він називає «правом комбінації». Згідно із цією доктриною формальні принципи – такі як конституційний принцип, що відображає владу демократично легітимованого законодавчого органу – не можуть, самі по собі, мати перевагу над змістовним принципом. Навпаки, вони можуть робити це тільки в комбінації щонайменше з одним іншим змістовним принципом [96, с.131]. М. Боровські розмежовує формальні принципи на незалежні та незалежні від балансування інших принципів і зазначає, що є приклади формальних принципів, які не залежать від балансування інших принципів і в цих випадках «право комбінації» не має застосування [96, с.147].

А. С. Довгерт узагальнив думки правників про те, що принцип верховенства права передусім означає, що позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному праві, яке обмежує державну владу і є своєрідним фільтром позитивного права. Верховенство права розглядає

пріоритетність у суспільстві, насамперед, прав і свобод людини. Принцип верховенства права характеризується як верховенство розуму та пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм. Важливим надбанням є уявлення про те, що цей принцип є універсальним та загальним, хоча історично він розумівся тільки як спосіб обмеження державної влади і створення правової держави. Єдиною справжньою силою забезпечення верховенства права може виступати тільки громадянське суспільство [97, с.30].

М. Крігер вважає, що вивчення верховенства права передбачає отримання відповідей на два взаємопов'язаних питання щодо нього. І тільки після цього з'явиться можливість визначити, якою має бути правова система відповідно до верховенства права. Перше питання становить мету верховенства права або цінність, покладену в його основу, тобто те, чого воно прагне досягнути (це філософська складова). Друге питання – це те, що у світлі цієї цінності ми повинні мати у суспільстві і правовому порядку задля її досягнення. Інституційні рішення мають ґрунтуватися на розумінні цінності, що лежить в основі верховенства права, а також на конкретних соціальних і політичних умовах того середовища, де ми намагаємося його відшукати. У світлі тієї цінності і тих умов можна поставити питання, які юридичні інституційні заходи – у цьому суспільстві і у цей час – є найбільш придатними для досягнення верховенства права у конкретному суспільстві з конкретною соціальною і юридичною історією, традиціями і юридичною практикою [98, с.347-348].

А. А. Ширант розглядає генезу принципів права як послідовність проходження певними ідеями таких етапів. Перший етап – це зародження сукупності передумов або для виникнення нових суспільних відносин в царині існуючих, або як нововведення для існуючих відносин. Сукупність зазначених передумов породжує соціальні проблеми, що вимагають свого вирішення, а суспільні відносини, метою яких є вирішення таких проблем, і є нововведеними суспільними відносинами. Другий етап – це етап первинного

нормативного закріплення керівних ідей про суттєве в певних суспільних відносинах у джерелах (формах) права, що свідчить про виникнення їх правового регулювання. Третій етап – це етап осмислення професійними юристами, як правило, вченими як нормативного матеріалу, де ці ідеї були втілені, так і практики їх реалізації у фактичних суспільних відносинах. В результаті такого осмислення керівні ідеї про суттєве в нормативно врегульованих суспільних відносинах знаходять свій вираз у формі доктринальних принципів. Четвертий етап – це етап прямого текстуального закріплення керівних ідей про суттєве в нормативно врегульованих суспільних відносинах у норми-принципи головного галузевого акта або Основного Закону [99, с.40-41].

І. В. Оклей визначає принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як основні положення, головні ідеї, вихідні та керівні засади, відображені в нормативно-правових актах, які виступають орієнтирами у правовому регулюванні соціально-правових відносин, що виникають у зв'язку із соціальним захистом населення від наслідків соціальних ризиків у сфері пенсійного страхування та визначають суть, зміст, структуру і механізм функціонування пенсійної системи [100, с.9].

Аналогічні визначення можна сформулювати щодо інших видів загальнообов'язкового державного соціального страхування з уточненням того, що соціально-правові відносини виникають у зв'язку із соціальним забезпеченням населення від наслідків соціальних випадків у відповідній сфері.

1.3. Особливості методу правового регулювання відносин соціального страхування

В правовій доктрині висловлюється слушна думка, що мислити конкретно про право можливо лише на основі юридичних категорій і понять, які випрацювала теорія права і які відтворюють через ряди своїх абстрактних визначень його необхідні зв'язки, діалектику внутрішніх взаємодій, форми прояву і різноманітні властивості права. В цьому сенсі теорія права, звернена до подальшого пізнання, і являється методом, а її категоріальний апарат – необхідним інструментом правового пізнання, отримуючи в абстрактно-теоретичному мисленні значення специфічної ланки метода правової теорії [101, с.73].

У зв'язку із цим О. І. Процевський зазначає, що метод правового регулювання як спосіб впливу на поведінку учасників трудових відносин розкривається в характері норм права. Встановлюючи правила поведінки (права і обов'язки суб'єктів суспільних відносин), норми права цим самим виконують роль регулятора суспільних відносин [102, с.76].

П. Е. Недбайло підтримував позиції, що метод – це теорія, звернена до практики дослідження. Будь-яка система знань, практично обґрунтована, може і стає методом дослідження. Ступінь зрілості теорії визначає такий показник, як її здатність виступати в якості метода. Теорія без реалізації є мертвою і саме завдяки методу вона може функціонувати [103, с.139].

На думку А. М. Васильєва, метод науки є раціональною системою прийомів, правил, дій вченого, як процедура пізнавальної діяльності, що використовується для вирішення певної наукової задачі. Проте, якщо розглядати метод тільки із цієї сторони, він зовні протиставляється предмету. Для того, щоб метод був органічним, він повинен розглядатися і з іншої сторони – в прямому зв'язку із теоретичним положеннями даної науки, що використовується в процесі пізнання. Він повинен братися в єдності із змістом пізнання, тобто відтворювати закономірності даної науки і включати

в себе її категорії, які слугують опорними пунктами пізнання. Для метода тої чи іншої галузі знань об'єктивним підґрунтям слугує теоретична система, в якій ці знання виражені. Тому метод не може бути механічно взятим ззовні. Він має бути виведеним із змісту теоретичних положень даної науки [101, с.68-69].

Своєрідність змісту метода теорії права полягає в тому, що в процесі теоретичного пізнання правової дійсності в якості інструмента пізнання використовуються і особливі правові категорії. Без них неможливе правове пізнання. Вони надають йому своєрідність. Тому правові категорії утворюють специфічну ланку методу пізнання права [101, с.70]. На нашу думку, правові категорії використовуються не тільки у методі, наприклад, у предметі, принципах, функціях, особливі правові категорії притаманні і іншим поняттям; особливість понять виражає особливість категорії.

Н. В. Козачок зазначає, що способи і методи є тими категоріями, за допомогою яких визначається структура правового регулювання з позицій теорії. Поняття «спосіб» і «метод» є різними за змістом правовими категоріями, включеними в структуру правового регулювання. Відповідні комбінації способів, за допомогою яких відбувається правове регулювання, вказують на метод. Для методу децентралізованого, автономного правового регулювання характерним є застосування способів дозволу і заборони, в той час, як позитивне зобов'язання є характерною ознакою централізованого регулювання. Окрім способу та методу, при дослідженні правового регулювання організаційно-управлінських відносин слід відмітити правові засоби, за допомогою яких воно здійснюється і які у сукупності складають його механізм. Серед правових засобів провідну роль відіграють норми права, юридичні факти, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, акти правозастосування тощо [104, с. 88].

Вважаємо, що спосіб і метод не різні за змістом правові категорії, а метод охоплює і спосіб в повній мірі, тому можна вести мову про зміст

способу як частину змісту методу, що входить до структури правового регулювання.

О. І. Процевський вважає доцільним включення методу правового регулювання у поняття механізму правового регулювання, не втрачаючи його самостійного значення, бо розкривається метод не через форми забезпечення норм права, а через їх характер [105, с.105-106].

В правовій доктрині розцінюють дії суб'єктів права протягом дії механізму правового регулювання такими, що підпорядковуються методам правового регулювання і узгоджуються із ними. За допомогою методів правового регулювання всі елементи механізму правового регулювання отримують визначений напрямок [106].

Разом з тим, суб'єкти своїми діями можуть зробити інакшим метод. Розвиток суспільних відносин спонукає метод змінюватися.

О. І. Процевський вважає, що правове регулювання має місце з моменту створення норми до її здійснення, незалежно від її характеру. Метод розкривається тільки в характері норм, що визначають співвідношення волі суб'єктів і їх правове становище в правовідношенні. Іншими словами, правове регулювання – це вплив, метод – спосіб такого впливу [105, с.102].

Для кожної самостійної галузі права визначальним є дослідження її вихідних понятійних категорій, до числа яких належить і метод правового регулювання [107, с.46].

Специфіка галузевого методу правового регулювання визначається, головним чином, галузевим предметом. Саме відносини, що складають предмет галузі, обумовлюють використання тих чи інших способів правового регулювання. Саме через предмет, тобто правові норми, що входять до галузі права, метод правового регулювання закріплюється як пріоритетний і отримує свій матеріальний вираз в якості галузевого методу [106].

Г. І. Чанишева та Н. Б. Болотіна зазначили, якщо при характеристиці предмета галузі права необхідно визначити, що або яке коло відносин регулює дана галузь права, то метод права відповідає на питання: як, якими

способами, засобами відбувається це регулювання [108, с.31]. Соціальне забезпечення є важливою складовою державної політики і для того, щоб правові норми про соціальне забезпечення не були декларативними, саме на метод правового регулювання «покладається відповідальність» за реальність і дієвість соціального забезпечення.

В методі правового регулювання як способі впливу права на поведінку людей проявляються дві властивості права: визначення поведінки людей взагалі і визначення їх поведінки відносно даного виду суспільних відносин [105, с.102].

В юридичній літературі відсутнє єдине розуміння галузевого методу. Р. І. Іванова та В. А. Тарасова для характеристики методу права соціального забезпечення використовують наступні положення: 1) метод галузі детермінований її предметом, точніше, його ядром; 2) для галузі права характерний один метод правового регулювання, в якому поєднання юридичних прийомів і способів правового впливу на волю учасників суспільного відношення, яке регулюється завжди специфічно і залежить від характеру «стержневих» відносин предмета галузі; 3) риси методу можуть бути розкриті через правовий статус учасників регульованих відносин, характер прав і обов'язків сторін правовідносин, специфіку юридичних фактів і т.д. [109, с.35].

А. М. Вітченко зазначає, що, з однієї сторони, предмет правового регулювання не є єдиним об'єктивним фактором, що впливає на метод (крім нього вплив здійснюють стан економіки і політики, ступінь розвитку демократії і інше), з іншої – предмет не є також безпосередньою утворюючою основою методу (такою слід вважати державну волю суспільства). Разом з тим, предмет правового регулювання галузі лежить в основі відповідного методу в розумінні того, що предмети інших галузей права не здійснюють такого впливу на даний метод регулювання. Лише методи процесуальних галузей в певній мірі обумовлені предметами відповідних галузей матеріального права. Але ця обумовленість пояснюється

предметом даної процесуальної галузі, який, будучим створеним від предмету матеріального права, здійснює безпосередній кінцевий вплив на метод регулювання [110, с.70, 73].

На наш погляд, існує взаємовплив методу і предмету та за методом правового регулювання можна визначити, до предмету якої галузі належать відносини, що склалися між сторонами. Наприклад, при визначенні трудовими чи цивільними є правовідносини. В свою чергу за предметом правового регулювання визначаємо, які саме прийоми, способи, засоби методу будуть використані при регулювання правовідносин.

Серед зовнішніх ознак галузевого методу регулювання в правовій доктрині виділяють: а) особливості правового становища суб'єктів як основний наслідок дій метода регулювання; б) особливості реалізації прав і обов'язків; в) особливості застосування юридичної відповідальності у випадку порушення загальних правових приписів. До внутрішніх ознак, які характеризують елементи змісту методу, належать: а) галузеві принципи правового регулювання; б) функції даної галузі права; в) прийоми формування, зміни і припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; г) прийоми і засоби захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків (характер юридичної відповідальності). Найбільш важливими рисами галузевого методу регулювання є принципи галузі права. Вони є тими основоположними началами, ідеями, на яких базується правове регулювання галузі. В той же час галузеві принципи в концентрованому вигляді виражають саму суть її правового регулювання і становлять собою елемент цього регулювання. Вони також спрямовують розвиток і функціонування, дію даної галузі права [111, с.92-93].

Б. І. Сташків наголошує, що у окремих випадках за принципи права видають певні властивості галузі права. Їх кількість не повинна бути значною. Галузеві принципи необхідно чітко відмежовувати від загальноправових, міжгалузевих та внутрішньогалузевих принципів [112, с.85-86].

Галузеві принципи представляють собою один із критеріїв відповідності юридичних норм методу регулювання галузі, слугують попередженню і розв'язанню можливих колізій між ними, забезпеченню стабільного і гармонічного функціонування галузі, починаючи із формування норм в процесі правотворчості і закінчуючи застосуванням і іншими формами їх реалізації; в необхідних випадках вони виступають засобом заповнення прогалин в праві. Принципи галузі орієнтують законодавця на використання відповідних юридичних засобів для забезпечення ефективності правового регулювання даного роду суспільних відносин. Значення деяких галузевих принципів настільки велике, що вони здійснюють суттєвий вплив на діюче право в цілому, забезпечують його подальший прогресивний розвиток [113, с.134].

Прийоми формування, зміни і припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків виступають безпосередньо регулятивними елементами методу і закладені, в основному, в диспозиціях норм, що охоплюються даною галуззю права [110, с.58]. Вважаємо, що також умови зміни і припинення прав і обов'язків закладаються у гіпотезах норм.

М. І. Байтин і Д. Є. Петров вважають, що згадані прийоми відображають специфічне поєднання і особливості позитивних зобов'язань, дозволів і заборон в даному правовому утворенні, а також використання інших специфічно-юридичних засобів впливу на волю і свідомість суб'єктів: суб'єктивні права (правомочності), пільги і інші заохочення, позитивні обмеження. До цієї ж групи особливостей методу входять юридичні факти, тобто життєві обставини, з якими норми тієї чи іншої галузі права пов'язують виникнення, зміну і припинення правовідносин [111, с.95]. На наш погляд, дана позиція є дискусійною, оскільки сам по собі юридичний факт не може бути особливістю методу галузі права. Один і той же юридичний факт може для декількох галузей права створювати, змінювати та припиняти правовідносини (наприклад, вбивство людини буде і підставою для притягнення до кримінальної відповідальності злочинця, і підставою для

припинення трудових відносин із загиблим, злочинцем, і підставою для призначення пенсії у разі втрати годувальника утриманцям загиблого, а також ще підставою для правовідносин, пов'язаних із веденням кримінальної справи та здійсненням поховання загиблого, припиненням шлюбу, відкриттям спадщини, відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди потерпілим тощо).

Галузевий метод правового регулювання – це обумовлена, перш за все, регульованими суспільними відносинами сукупність специфічно-юридичних рис галузі права, в яких концентровано знаходять свій вираз відповідні її змісту і соціальному призначенню способи і засоби регулювання визначеного роду суспільних відносин [111, с.95].

О. В. Лавріненко стверджує, що галузеві принципи являються основою, вихідними і керівними началами будь-якої галузі права як системи норм, тому очевидно і природно, що останні виступають одночасно і основою того методу, з допомогою якого відбувається регулювання відповідних груп суспільних відносин. Галузеві правові принципи визначають специфіку, особливості методу, притаманного тій чи іншій галузі права, але, на відміну від методів, такі принципи, по-перше, являються явищами більш високого порядку абстрагування, а тому – первинними, а по-друге, вони співвідносяться як категорії «сутності» і «явища», а, отже, повинні розглядатися в різних площинах. Якщо «сутність» (принципи) являється чимось загальним, то «явище» (методи) – одиничним, яке виражає лише який-небудь момент прояву «сутності» в певному сегменті (стадії) процесу правового регулювання; якщо «сутність» являється чимось глибшим і внутрішнім, то «явище» – зовнішнім, ситуативним, об'єктивованим. У зв'язку з цим галузеві принципи знаходяться біля витоків (критеріальних, системоутворюючих факторів) конструювання галузей права: законодавець, перед тим як запровадити той чи інший метод в структуру певної галузі права, здійснити прийом, тип чи застосувати засіб правового регулювання, повинен обов'язково попередньо визначитися із системою і сутністю

відповідних галузевих принципів і неухильно в подальшому керуватися останніми. Такий взаємозв'язок галузевих принципів і методів правового регулювання відображається на визначенні і змісту як перших, так і других [114, с.8-9]. Враховуючи те, що принципи – це керівні засади, ідеї, метод регулювання не повинен суперечити керівним засадам як галузі права, так і права взагалі.

Метод трудового права в контексті змісту трудових відносин як сукупності зв'язків їх учасників – це дії спеціально уповноважених суб'єктів, спрямовані на формалізацію вказаних зв'язків. В такому значенні метод є способом організації правового зв'язку (зв'язків) суб'єктів трудових відносин [115, с.20]. В даному випадку можна вести мову про один із проявів методу в галузевих правовідносинах.

В. Д. Сорокін розглядав «системну тріаду», яка включає в себе статичні і динамічні елементи, а саме систему суб'єкта, систему об'єкта і систему методів впливу суб'єкта на об'єкт. Серед засобів впливу на поведінку людей в суспільстві право є одним із найбільш дієвих [116, с.85]. На наш погляд, в даній «системній тріаді» має місце метод впливу одного суб'єкта на іншого з приводу об'єкта.

Сутність статичних і динамічних елементів соціально-правового середовища визначає, перш за все, характер тих способів впливу на них, які виявляються найбільш ефективними. До статичних елементів соціального середовища, наприклад, статусу всіх різновидів суб'єктів, за допомогою методу правового регулювання вирішується важлива задача встановлення і постійного підтримання на гідному рівні основ їх правового становища. Якщо закріплення правового статусу суб'єктів досягається зазвичай за допомогою матеріальних правових норм, то підтримання цього статусу становить вже завдання методу правового регулювання шляхом свідомого використання соціальними управляючими системами тих засобів, які в своїй сукупності його утворюють [116, с.88]. Найбільш характерним способом впливу на динамічні елементи соціально-правового середовища із сторони

різних державних органів і їх підрозділів являються такі складові частини методу правового регулювання, як припис і дозвіл. Відому роль відіграє і заборона, але переважне значення мають два вищезазначені способи впливу. Соціально-правове середовище визначає також і межі прямої дії методу правового регулювання [116, с.95].

На думку Ю. К. Толстого, метод ніколи не виступав і не виступає в якості дзеркального відтворення тих суспільних відносин, які регулюються із його допомогою. Метод має відносно самостійний зміст, яким не можна нехтувати при виборі найбільш надійних та ефективних засобів нормативного впливу на суспільні відносини [117, с.113]. Дана позиція є дещо дискусійною, оскільки суспільні відносини регулюються за допомогою методу, тобто повністю поглинені ним, оскільки неможливе регулювання без регулятора. Разом з тим, конкретні правовідносини можуть і не зачіпати всіх складових методу. Тому правовідносини і метод співвідносяться як часткове і загальне в частині регулювання відносин – правовідносини повністю віддзеркалюються в методі, але не в усіх його сторонах, а тільки в тих, які регулюють конкретні відносини.

Л. С. Явич визначав п’ять основних ознак галузевого методу: а) порядок встановлення прав і юридичних обов’язків; б) ступінь визначеності наданих прав і автономності дій їх суб’єктів; в) підбір юридичних фактів, наслідком настання яких є правовідношення; г) характер взаєморозташування сторін у правовідношеннях, в яких реалізуються норми; д) шляхи і засоби забезпечення суб’єктивних прав [118, с.89]. За даними ознаками можливі співпадіння декількох галузей, всі основні ознаки дозволять розмежувати специфіку методу галузі.

Метод у галузі – це одна із класифікаційних ознак галузі права. Метод правового регулювання переважно визначається його предметом, але залежить від задач, цілеспрямованих інтересів держави, які об’єктивно обумовлені існуючими матеріальними умовами життя суспільства. Саме цим пояснюється, що той чи інший вид суспільних відносин може бути

врегульованим по-різному, що правовий захист різних сторін одного і того ж виду суспільних відносин може бути забезпечений різними засобами. Держава визначає метод правового регулювання, через який вона бажає досягнути поставлених цілей [119, с.21].

Н. Д. Гетьманцева визнає, що метод закріплений у нормах права. Норми виражають загальні, принципові положення, які характеризують дану галузь права з урахуванням сукупності всіх суспільних відносин, що регулюються даною галуззю (загальні положення, що характеризуються диференціацією правового регулювання) [120, с.59]. Єдність і диференціація правового регулювання відноситься до принципів права як основи права, системи права, системи джерел права, методу правового регулювання. Цей принцип обумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи й методи реалізації права [121, с.207].

О. Г. Стрельченко звертає увагу, що комплекс засобів, прийомів і способів впливу права на суспільні відносини не безмежний і може бути достатньо повно виявлений. У різному поєднанні, з перевагою одних або інших прийомів, вони утворюють своєрідність методів регулювання, що зумовлене особливостями тих суспільних відносин, на які направлена дія правових норм. Специфіка суспільних відносин потребує впливу на них даної галузі органічно властивими їй способами. У механізмі формування методу правового регулювання його початковою клітиною, основним компонентом стає засіб правового регулювання. Зокрема, будь-який засіб володіє як загальними рисами, так і яскраво вираженою специфікою в кожній галузі права і навіть в окремому інституті [122, с.300].

Досліджуючи принципи та методи трудового права О. В. Лавріненко, дійшов висновків, що система галузевих принципів трудового права виступає основою методу, з допомогою якого здійснюється регулювання суспільно-трудових відносин, а співвідносяться вони між собою як категорії «сутність» і «явище». Діалектичний (системний, але не субординаційний) взаємозв'язок галузевих принципів і методів (способів, прийомів) правового регулювання

детермінує їх структурний і змістовний взаємозв'язок: існування, зокрема, «старішого» галузевого принципу єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин передбачає наявність в трудовому праві і відповідного методу як сукупності способів і прийомів правового регулювання [123, с.65].

Е. О. Шамардин розуміє метод в двох смислових значеннях. По-перше, як властивість права в цілому (загальний, єдиний метод регулювання) і, по-друге, як галузевий метод – сукупність специфічних прийомів, властивостей і юридичних особливостей впливу норм права на суспільні відносини, які складають предмет певної галузі. Загальний метод правового регулювання характеризує право як таке, дозволяє диференціювати право серед інших соціальних регуляторів і передбачає загальнообов'язковість, неперсоніфікованість правових норм; забезпечення державним примусом; використання трьох основних способів регулювання (дозвіл, припис, заборона). В кожній галузі права ми стикаємося із особливою модифікацією даного загального методу, із особливим поєднанням способів регулювання – дозволу, припису і заборони, особливим поєднанням диспозитивних і імперативних норм права, певною мірою централізації і децентралізації регулювання. Метод проявляється не тільки на кожному етапі, на кожній стадії механізму правового регулювання, але і передує йому. Метод виступає набором засобів і способів, які застосовуються ще до того, як механізм правового регулювання буде запроваджений, вже на стадії правотворчості [124, с.8].

О. В. Лавріненко наголошував, що вказівка в дефініції поняття галузевого методу права лише на «сукупність» загальноправових прийомів і способів правового регулювання – як рефлексію зв'язку з родовим поняттям – річ, безумовно, необхідна, але вона в повній мірі не характеризує галузевий метод. Дане визначення, враховуючи аксіоматичну необхідність вказівки на найбільш важливу ознаку поняття, яка відрізняє його від всіх подібних, доцільно доповнити і уточнити шляхом зазначення в ньому важливої і, по

суті, конститутивної обставини – означена «сукупність прийомів і методів» характеризується особливою, специфічною комбінацією останніх, що відображають галузеву специфіку механізму правового регулювання. Головне тут полягає не в наявності певної множинності прийомів і способів (кількісно-статичний критерій), а те, що така «сукупність» або «система» загальноправових прийомів і способів правового регулювання, по-перше, специфічно взаємодіє в межах відповідного процесу на галузевому рівні і, по-друге, належним чином відображає об'єктивно існуючу галузеву специфіку, особливості правового регулювання (сутнісно-динамічний критерій) відносин [125].

Н. Д Гетьманцева звертає увагу на те, що поняття «метод правового регулювання» уособлює в собі об'ємнішу за змістом категорію, ніж юридичні засоби, способи, прийоми. Якщо засіб, спосіб, прийом характеризує деякі окремі регулятивні елементи юридичної сфери, то метод правового регулювання характеризує особливості використання всього масиву юридичних способів, засобів, прийомів у межах окремої правової галузі. Норма права, юридичний факт, договір, санкція, принципи, функції – важливі юридичні засоби, способи, прийоми, які є різні за своєю структурою, завданням, але подібні за своєю природою і функціональним призначенням. У визначенні способів, засобів, прийомів як складових методу правового регулювання важливе місце відводиться меті, оскільки саме засоби, способи, прийоми визначаються через мету. Сама постановка мети вже містить певні передбачення способів її досягнення [126, с.227]. На наш погляд, дискусійно мету розглядати як складову методу. Мета є рушійною силою правовідносин, причиною їх виникнення, тривання та припинення. За допомогою методу мета реалізовується, але мета є окремою категорією, яка впливає на метод і не є його частиною.

Т. З. Гарасимів зазначав, що конкретно на метод правового регулювання впливають такі фактори, як: політика, правові традиції, правосвідомість, система органів управління соціального забезпечення тощо.

Фактором, що визначає характер і зміст методу правового регулювання галузі права є виконуючі нею функції. Оскільки ці функції формуються під впливом об'єктивних факторів і разом з тим складають невід'ємну частину права, їх можна віднести до числа суб'єктивно-об'єктивних факторів. На формування методу галузі права безпосередньо впливає зміст її спеціально-юридичної функції – регулятивної і охоронної. Між методом і функціями права існує тісний взаємозв'язок. Кожна з них здійснюється за допомогою методу, в той час як метод формується з урахуванням змісту функцій, які, в свою чергу, визначаються основними цілями і завданнями правової галузі [127, с.53]. Безперечно, функції впливають на метод, але не менший вплив мають і предмет галузі та принципи.

Е. Н. Нургалієва дотримується позиції, що існує єдиний метод правового регулювання – обумовлена єдиним предметом система юридичних способів і прийомів впливу держави на поведінку людей в якості суб'єктів правовідносин, які являють собою здійснення переконання змушування шляхом приписів, заборон, дозволів, а також встановлення між ними відносин влади-підпорядкування або рівноправності. Єдиний метод вступає в дію, в залежності від характеру суспільних відносин, які складають предмет окремої галузі права [128, с.8-9].

Основними ознаками єдиного методу Е. Н. Нургалієва називає наступні з них.

1. Визначення єдиного методу єдиним предметом правового регулювання всієї системи права. Застосування єдиного методу обумовлено об'єктивною потребою визначених суспільних відносин в їх правовій регламентації, в залежності від визначених цілей, задач, які стоять перед державою в той чи інший період її розвитку.

2. Єдиний метод – це система юридичних засобів впливу держави на поведінку людей в якості суб'єктів правовідносин.

3. Єдиний метод складається із деяких взаємодіючих частин, які обумовлені характером впливу правих норм на поведінку суб'єктів

правовідносин, а також характером конкретних відносин між ними, визначених нормами права [128, с.7].

Погоджуємося з тим, що існує єдиний метод як сукупність усіх існуючих прийомів, способів, засобів, за допомогою яких реалізуються норми права. Але, враховуючи специфіку правовідносин кожної галузі права, серед усіх існуючих складових методу для регулювання правовідносин в конкретній галузі права формується особливий (спеціальний) набір вищезгаданих складових методу, який характерний для кожної галузі. Особливість методу полягає в тому, що він умовно стає галузевим через те, що не всі його складові можуть бути використані для регулювання відносин певної галузі права. Можна вести мову про єдиний метод та метод в галузі права (спеціальний набір складових єдиного методу для певної галузі права).

С. М. Прилипко виокремлює наступні особливості методу правового регулювання права соціального забезпечення:1) поєднання централізованого, регіонального та локального регулювання – при збереженні централізованого як основного способу і визначення того, що держава і в умовах запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним суб'єктом соціального забезпечення; 2) наявність нормативних та договірних засобів впливу, тобто особливе поєднання імперативних та диспозитивних елементів у правовому регулюванні; 3) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення (наявність у них значних повноважень), а також обумовленість виникнення, зміни і припинення цих правовідносин певними юридичними фактами-подіями (страховими чи соціальними випадками); 4) необхідність волевиявлення громадянина на реалізацію свого права на соціальне забезпечення і рішенням відповідного органу про надання громадянину цього права; 5) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення, наявність у них значних повноважень, відсутність субординації і підпорядкування по відношенню один до одного; 6) поєднання різноманітних джерел фінансування соціального забезпечення (за рахунок

державного бюджету, обов'язкових страхових внесків, коштів органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших, не заборонених державою джерел [129, с.138-139].

У загальних та спеціальних нормах законодавства України у сфері соціального забезпечення проявляється єдність і диференціація правового регулювання відносин з соціального забезпечення. Єдність у праві соціального забезпечення свідчить про внутрішній, нерозривний зв'язок всієї сукупності норм, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення. Вона проявляється у законодавчому закріпленні (в загальних нормах) рівності прав громадян на отримання соціальних виплат, послуг, наданні натуральних видів допомог у разі настання обставин, визначених у законодавстві; встановленні однакових юридичних гарантій реалізації відповідних прав; закріпленні єдиних принципів та їх поширення на всі інститути права соціального забезпечення тощо. В той же час, диференціація зводиться до нормативно-правового закріплення (в соціальних нормах) різних видів соціальних допомог, умов їх надання, рівня соціального забезпечення, залежно від певних соціально значимих обставин, зокрема суб'єктивних та об'єктивних факторів, які характеризують різноманітні властивості особи та її сім'ї (стать, вік, сімейний стан, наявність утриманців тощо), її трудову діяльність тощо. При цьому, дуже важливим є використання єдності і диференціації у сукупності, як особливості методу правового регулювання відносин із соціального забезпечення [130, с.263-264].

С. О. Сільченко акцентує увагу, що всі правові засоби тією чи іншою мірою також є правовими інструментами, що мають певне функціональне призначення та спрямовані на вирішення тих чи інших суспільних проблем [131, с.55]. Динаміка правового регулювання, втілена в його механізмі, зумовлює певну послідовність використання правових засобів. Механізм правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування необхідно розуміти як систему правових засобів, за

допомогою якої забезпечується найбільш оптимальна реалізація суб'єктивних прав застрахованих осіб і членів їх сімей на отримання певного виду соціального забезпечення. Це відбувається шляхом поєднання особистого інтересу застрахованої особи, яка зазнала дії соціального ризику, втіленого в акті її волевиявлення, та акта правозастосування органу соціального страхування, спрямованого на фактичне забезпечення громадян тим чи іншим соціальним благом [131, с.56].

В цілому погоджуючись, зауважимо, що механізм правового регулювання соціального страхування охоплює не тільки правовідносини, які закінчуються актом правозастосування органу соціального страхування, спрямованого на фактичне забезпечення громадян тим чи іншим соціальним благом, але і ті, які закінчуються відмовою органу соціального страхування у наданні страхової виплати, що теж буде механізмом правового регулювання соціального страхування.

С. О. Сільченко відзначає, що аналіз правових засобів, за допомогою яких право соціального забезпечення здійснює регламентацію відповідних суспільних відносин, а також способів нормотворчості (централізований і децентралізований), дає можливість зробити висновок, що дана галузь має переважно імперативні засади регулювання, забезпечені переважно централізованим способом прийняття правових норм. Концепція поєднання двох методів правового регулювання у праві соціального забезпечення не дозволяє виявити суттєвих особливостей правового регулювання відповідного масиву правових відносин, тому вона не має ані теоретичного, ані практичного значення для подальшого розвитку галузі [132, с.193].

На наш погляд, дослідження сукупності прийомів, засобів, способів, за допомогою яких здійснюється регулювання правовідносин в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування є нагальним. Зокрема, є потреба приділити увагу методу у накопичувальному рівні пенсійного страхування, недержавному пенсійному забезпеченні, медичному

страхуванні. Адже важливо ще на етапі нормотворчості встановити ефективний, дієвий, адекватний метод правового регулювання.

Конституційні права в сфері соціального забезпечення неможливо реалізовувати безпосередньо, оминувши поточне законодавство. Але, користуючись правами на конкретні блага соціального забезпечення, громадянин здійснює і конституційне право в даній сфері [133, с.13].

Відсутність детальної правової регламентації в поточному (галузевому) законодавстві відповідних конституційних норм може викликати труднощі при визначенні юридичних підстав для виникнення у громадянина відповідного конкретного суб'єктивного права, форми його реалізації, засобів захисту у випадку порушення. Конкретизація в поточному галузевому законодавстві правових засобів, які забезпечують реалізацію конституційних прав, є умовою їх найбільш усестороннього і повного здійснення. Вибір адекватних засобів і способів захисту суб'єктивних прав повинен мати місце з врахуванням характеру суспільних відносин, які виступають в якості предмету даної галузі права і вимог практики [134, с.35]. Важко переоцінити роль методу у нормотворчій і правозастосовній діяльності. Важливо на етапі прийняття законів та підзаконних нормативно-правових актів максимально недвозначно визначити процедурні норми, що сприятиме реалізації права на соціальне страхування та мінімізує судові спори в даній сфері.

В правовій доктрині визначають важливість методу у становленні галузі права. Для підгалузі права характерним є застосування більше одного методу правового регулювання з урахуванням специфіки відносин, що регулюються. Методи правового регулювання, які застосовуються в підгалузях права, завжди можна поділити на основні та додаткові. Основний метод властивий відповідній галузі права в цілому, додатковий – саме підгалузі. У той момент, коли додатковий метод поступово починає витісняти основний, відбувається становлення нової галузі права [135, с.22].

Д. І. Рогачов надає визначення загального методу правового регулювання як об’єктивно необхідної, проникаючої у всі елементи системи права, закріпленої винятково в правовій нормі (всіх її компонентах), система способів правового регулювання (дозволу, припису, заборони) суспільних відносин з метою встановлення бажаних для держави станів волі суб’єктів у їх взаємовідносинах один із одним, а також результатів їх поведінки. При цьому всі без винятку ознаки загального методу правового регулювання можна екстраполювати на галузевий метод правового регулювання [136].

Але методу в кожній галузі притаманні свої особливості щодо способу здійснення, який конкретизується для кожної галузі з врахуванням предмету, функцій та принципів галузі. Соціальне забезпечення здійснюється, як і в інших галузях права, за допомогою методу правового регулювання, в даному випадку – в галузі права соціального забезпечення.

С. А. Мельников звертає увагу, що ключова різниця між пенсійним забезпеченням та пенсійним страхуванням полягає в тому, що останнє являється засобом пенсійного забезпечення, до якого можна також віднести спеціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, соціально-побутові послуги (допомога на поховання пенсіонера), пенсійні пільги (право дострокового виходу на пенсію, обчислення пільгового стажу), гарантії мінімальної пенсії за віком, а також систему пенсійних надбавок, доплат, компенсацій та підвищень [137, с.4]. Враховуючи те, що інші види соціального страхування мають схожий механізм правового регулювання, на нашу думку, можна стверджувати, що соціальне страхування являється одним із засобів соціального забезпечення, а тому є складовою методу в галузі права соціального забезпечення.

Висновки до Розділу 1:

Вважаємо, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування за своєю назвою не в повній мірі відповідає відносинам, які регулює, адже комплекс правових норм, які називаємо загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, регулює не тільки загальнообов'язкове, але і добровільне державне страхування (наприклад, добровільна участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування). Звичайно, левова частка правовідносин припадає саме на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, але, оскільки дане поняття є вужчим, ніж сукупність правових норм, які ним називаються, пропонуємо визначати даний комплекс як соціальне страхування.

Соціальне страхування - це комплексне правовідношення, яке охоплює соціально-забезпечувальні, фінансові, організаційно-управлінські відносини, спрямоване на компенсацію застрахованій особі (іншій визначеній законом особі) упущеного доходу, здійснення інших виплат, надання соціальних послуг внаслідок настання страхового випадку та проведення заходів з профілактики страхових випадків.

В Росії соціальне страхування запроваджувалося по зразку Австро-Угорської імперії, пізніше (за часів Радянської України) соціальне страхування трансформувалося в допомогу, соціальне забезпечення. Враховуючи рівень соціального забезпечення Росії і «західних сусідів» можна дійти висновку, що радянська модель заміни страхування забезпеченням не виправдала себе. Соціальне страхування, як і соціальне забезпечення, тісно пов'язані із економікою країни і політика держави у виборі моделі економічного розвитку держави впливає на соціальні процеси, в тому числі, і матеріальне забезпечення. Здійснюючи реформування в системі соціального страхування, при виборі іншої держави для прикладу варто орієнтуватися на стан її економіки, коли вона запроваджувала свою систему соціального забезпечення, як розвивалася економіка даної країни

протягом декількох десятиліть та чи планує і чи зможе Україна йти таким шляхом.

Підтримуючи високу оцінку і значення принципу верховенства права, обгрунтовано, що, оскільки принципи, в тому числі і верховенства права, закріплені в законодавстві, то реалізація принципів можлива за умови дотримання принципу законності. Тому принцип законності є основоположним принципом права. Принцип верховенства права, як і інші принципи, закріплені в Основному Законі України та інших законах, діють в сукупності із принципом законності.

При застосуванні принципу верховенства права прийнятні відступи від норми закону за умови, що така норма суперечить Конституції та можливе застосування відповідної норми Конституції для врегулювання відносин. Якщо ж відбувається ігнорування чинного закону за інших умов, то існує висока ймовірність у вирішенні спору дійти до правового нігілізму.

Заперечуємо позицію, що поняття «спосіб» і «метод» є різними за змістом правовими категоріями, включеними в структуру правового регулювання. Спосіб і метод не різні за змістом правові категорії, а метод охоплює і спосіб в повній мірі, тому можна вести мову про зміст способу як частину змісту методу, що входить до структури правового регулювання.

Дискусійною є позиція що до особливостей методу входять юридичні факти, оскільки сам по собі юридичний факт не може бути особливістю методу галузі права. Один і той же юридичний факт може для декількох галузей права створювати, змінювати та припиняти правовідносини (наприклад, вбивство людини буде і підставою для притягнення до кримінальної відповідальності злочинця, і підставою для припинення трудових відносин із загиблим, злочинцем, і підставою для призначення пенсії у разі втрати годувальника утриманцям загиблого, а також ще підставою для правовідносин, пов’язаних із веденням кримінальної справи та здійсненням поховання загиблого, припиненням шлюбу, відкриттям

спадщини, відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди потерпілим тощо).

Суспільні відносини регулюються за допомогою методу, тобто повністю поглинені ним, оскільки неможливе регулювання без регулятора. Разом з тим, конкретні правовідносини можуть і не зачіпати всіх складових методу. Тому правовідносини і метод співвідносяться як часткове і загальне в частині регулювання відносин – правовідносини повністю віддзеркалюються в методі, але не в усіх його сторонах, а тільки в тих, які регулюють конкретні відносини.

Підтримуємо позицію, що існує єдиний метод як сукупність усіх існуючих прийомів, способів, засобів, за допомогою яких реалізуються норми права. Але, враховуючи специфіку правовідносин кожної галузі права, серед усіх існуючих складових методу для регулювання правовідносин в конкретній галузі права формується особливий (спеціальний) набір вищезгаданих складових методу, який характерний для кожної галузі. Особливість методу полягає в тому, що він умовно стає галузевим через те, що не всі його складові можуть бути використані для регулювання відносин певної галузі права. Запропоновано розуміти єдиний метод та метод в галузі права (спеціальний набір складових єдиного методу для певної галузі права).

Соціальне страхування є одним із засобів соціального забезпечення, а відтак є складовою методу в галузі права соціального забезпечення.

Механізм правового регулювання соціального страхування охоплює не тільки правовідносини, які закінчуються актом правозастосування органу соціального страхування, спрямованого на фактичне забезпечення громадян тим чи іншим соціальним благом, але і ті, які закінчуються відмовою органу соціального страхування у наданні страхової виплати, що теж буде механізмом правового регулювання соціального страхування.

РОЗДІЛ 2
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

2.1. Становлення соціального страхування як підгалузі права соціального забезпечення

Соціальне страхування є предметом багатьох досліджень як правників різних галузей права, так і представників інших сфер – економіки, соціології, державного управління тощо.

Систему права як правове явище досліджували відомі вчені: М. І. Іншин, С. М. Прилипко, Д. І. Сіроха, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина та інші. Проте переосмислення складових системи права загалом і права соціального забезпечення зокрема, врахування нових поглядів на усталені речі сприятиме визначенню місця соціального страхування в складі права соціального забезпечення.

Досліджуючи систему права соціального забезпечення, акцентуємо увагу, в тому числі, на нормі права, яка існує і самостійно, і в складі інституту, підгалузі, галузі, системи права.

З норми права починається будь-яка правова практика, кожен випадок застосування, використання чи виконання права [138, с.19].

О. І. Жолнович зазначає, що норми права є первинними і найважливішими елементами системи права. Розуміння сутності правової норми визначає зміст права загалом. Тому правовими нормами можна вважати лише ті правила, які відповідають засадам демократичної держави та уособлюють загальнолюдські цінності [139]. Погоджуємося, що норми повинні бути саме такими, але правові норми, закріплені в законодавстві, доки не будуть скасовані, будуть вважатися такими, які відповідають засадам демократичної держави та уособлюють загальнолюдські цінності, навіть якщо за своїм змістом вони є дещо відмінними від ідеалу.

Норма права є особливим різновидом соціальних норм поряд із нормами моралі, корпоративними нормами тощо. У юридичній літературі виділяють такі відмінності норм права від інших соціальних норм: по-перше, загальний характер, своєрідна знеособленість, поширення на всіх учасників суспільних відносин, незалежно від їх волі і бажання; по-друге, правова норма, на відміну, наприклад, від норми моралі, покликана регулювати зовнішню поведінку людей, звернена до їх волі і свідомості з огляду на певний вчинок; по-третє, правова норма відрізняється від інших суб'єктом свого підтвердження як такої. Будь-яка норма права є велінням унаслідок того, що вона встановлена або санкціонована владним органом, уособлює державну волю, являє собою загальнообов'язкове розпорядження, охоронюване від порушень передбаченими державою заходами примусу [140]. На наш погляд, саме санкціонованість державою норм права і є відмінністю. Щодо інших відмінностей, то не у сукупності вони притаманні і іншим нормам.

В. В. Єрьоменко виокремлює вид норм, які текстуально в актах законодавства не закріплені, але логічно вміщуються у відповідних законодавчих положеннях і при їх тлумаченні виявляються за допомогою висновку ступеня (висновку від протилежного) [141, с.38]. Недолік текстуального незакріплення норм полягає у тому, що їх зміст формується із тлумачення. Навіть текстуально закріплені норми можуть містити оціночні поняття, що може стати причиною дискусій у правозастосуванні.

Плідне застосування в юридичній науці системного підходу (як і його різновидів – структурного, функціонального, кібернетичного) дає поштовх до усвідомлення системи понять в окремих юридичних науках і їх спеціальних теоріях, які розкривають ґенезу, структуру, функціонування і розвиток відповідних державно-правових об'єктів [19, с.17]. Сутність правової норми розкривається в системному зв'язку із іншими нормами як однієї, так і декількох галузей права.

У динамічній системі завжди існує рух, що породжує так звану нон-сумарність (ціле – більше, ніж сума складових частин). До основних ознак системи, як правило, відносять: 1) комплексність (сукупність) елементів; 2) впорядкованість та подільність елементів; 3) наявність зв'язків між ними; 4) наявність цілісних властивостей. Ознаками, що відрізняють систему від інших явищ, є цілісність, зв'язок, стала структура [142, с.29]. Разом з тим, сталість структури не заважає системі бути динамічною, розвиватися, «встигати» за розвитком суспільних відносин, для регулювання яких система і існує.

Елементи системи права, як і будь-якої іншої системи, взаємопов'язані, взаємообумовлені і направлені на досягнення загального результату, яким слід визнати системне регулювання соціальних процесів, які виникають в суспільстві [143, с.209]. В даному випадку за допомогою системи права відбувається регулювання соціальних процесів у правовому руслі.

Системність – закономірна, обов'язкова ознака об'єктивного права, її деформація, руйнування – аномалія, «хвороба» права може звести нанівець його регулятивні можливості, перешкоджати очікуваному законодавцем соціальному результату. Системний підхід до дослідження складних динамічних цілісностей дозволяє виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих їх компонентів, але й взаємозв'язки та взаємодії таких на різних рівнях [144, с.8]. Ігнорування системного підходу може привести до хибних висновків стосовно правової природи відносин, що, в свою чергу, приводить до судових спорів, пов'язаних із реалізацією права.

Сутність поняття системи права розкривається в її основних ознаках, які, виходячи із їх смислового навантаження, мають інтроконтрадикційну природу (від лат. intro – внутрішнє та від лат. contradictio – протиріччя). Це пов'язано з тим, що, по-перше, система права, з одного боку характеризується єдністю та узгодженістю, а з іншого – диференціацією на відносно самостійні послідовно структуровані елементи; по-друге, система права має стабільний і водночас динамічний характер [145, с.40].

Р. С. Мельник припускає, що система права має два рівні: «базовий» та «поточний». У межах «базового» рівня зосереджено норми, напрацьовані протягом усього часу існування людства, які діють незалежно від будь-яких змін та уособлюються перш за все у принципах права – верховенстві права, справедливості, рівності, правової держави. Норми «базового» рівня існують об'єктивно, незалежно від волі та бажання законодавця, окремих осіб. Тому в межах цього рівня система права є об'єктивним утворенням. Зазначений рівень стає основою для формування «поточного» рівня системи права, внутрішній обсяг якого залежить від багатьох чинників – розвитку правосвідомості, культурного рівня, форми правління, активності законодавчого процесу тощо, що дозволяє, як наслідок, вести мову про його суб'єктивні характеристики. Розрив між «базовим» та «поточним» рівнем призводить відповідно до виникнення суперечностей між правом та законом, деструктивних процесів всередині системи права [146, с.10]. Отже, науковець ототожнює поточний рівень із законодавством, який може суперечити базовому – праву. Дана позиція не є безспірною.

В правовій доктрині зазвичай не ототожнюють галузі права з галузями законодавства. Їх співвідношення розглядають як єдність форми і змісту, де зміст права – сукупність елементів системи права, перш за все галузей права, а форма права – сукупність джерел права, що утворює систему законодавства [147, с.71].

Ю. М. Риженко по іншому вбачає зв'язок права і законодавства: з одного боку система права наділяє змістом систему законодавства. Система законодавства успадковує основні принципи побудови системи права, мету, завдання, характерні для певних норм права. З іншого боку, система законодавства перша, набуваючи галузевої структури, наділяє нею систему права. Зокрема, галузі системи права не можуть розвиватися без участі системи законодавства. Саме в цьому їх взаємозв'язок і взаємовплив [148, с.117]. Класичний підхід (право – зміст, законодавство – форма) переглядається у правових доктринах. Форма (законодавство) має

свій зміст (зміст закону) і він не завжди є правовим, чому є доказом непоодинокі рішення Конституційного Суду України, але беззаперечний той факт, що право втілюється в законодавстві.

Якщо розглядати право як систему, яка складається із елементів висхідного рівня – норма, інститут, галузь, як цілісність, то неможливо не визнати наявність у системи права єдиного об'єкта правового регулювання, системними елементами якого і виступають предмети галузей, утворюючих систему права. Якщо об'єкт виступає загальним для всієї системи права, всіх його галузей, то предмет однієї галузі не може співпадати із предметом іншої. Будь-яка галузь має властивий тільки їй одній предмет, яким і визначається самостійність, своєрідність і особливості тої чи іншої сукупності правових норм, її відмінності від інших підсистем. Різноманітність предметів регулювання, які відтворюють різноманітні сторони і прояви юридично значимої дійсності, обумовлює наявність множинності галузей права. Саме предмет визначає самостійність галузі, її право на існування, місце в системі права [149, с.2].

В підрозділі 1.3. даного дослідження нами розглянутий метод та встановлено, що в кожній галузі метод має специфічний набір прийомів, способів, засобів регулювання правовідносин, що і відмежовує метод в одній галузі від методу в іншій галузі. Метод правового регулювання є важливою (поряд з предметом) галузеформуючою ознакою, котра дозволяє констатувати існування самостійної галузі права [150, с.96]. Але метод в галузі не настільки унікальний для кожної галузі, як предмет.

Право регулює різні за змістом суспільні відносини, які мають свою специфіку, свої характерні риси, відзначаються якісною своєрідністю. Звідси виникає необхідність розподілу норм права на окремі галузі, розташування їх у певному порядку. Поділ на галузі – це один з найважливіших видів класифікації норм права, що має виключно важливе практичне значення. Розрізнення галузей створює реальну основу для глибокого і повного засвоєння права, опанування ним як інструментом врегулювання суспільних

відносин, створення найбільш сприятливих умов налагодження сучасних цивілізованих людських взаємин [151, с.55]. Деталізація специфіки правовідносин сприяє максимально точному встановленню сутності правовідносин, що полегшує пошук норм, які повинні врегульовувати дані правовідносини.

Д. М. Азмі стверджує, що обґрунтування наявності галузі норм права повинно створюватися виходячи із сукупності таких факторів, як: зміст дії права; переважні основні начала права і (або) законодавства; переважні інтереси осіб правового спілкування і принципи їх поведінки; ціль правового впливу; метод правової регламентації; видовий «набір» юридичних джерел права; склад учасників сектору правового спілкування; конвенційність сприйняття; функції правового регулювання; соціальна значимість суспільних відносин і правових норм, які їх представляють; наявні в конкретно-історичному правовому бутті традиції; необхідність в самостійному вивченні і дослідженні юридичних приписів про соціальну взаємодію того чи іншого направлення [152, с.11].

Поділяє вищезазначені міркування А. Машков наголошуючи, що поділ наукового поля на галузі знання невідворотно необхідно на сучасному етапі розвитку науки. Проте слід враховувати, що згаданий поділ має лише допоміжне значення для пізнавального процесу і не може розглядатися як підстава для обмеження суб'єкта пізнання в його дослідницько-продуктивній діяльності, направленій на вивчення чогось [153, с.22].

Внутрішні протиріччя структури системи права є передумовами, каталізаторами виникнення різних конкретних, відносно автономних проблем структури системи права, серед яких можна виділити наступні: 1) проблема пошуку ідеальних критеріїв поділу на галузі права (та інші елементи системи); 2) проблема однозначності поглядів на елементи системи права вищого порядку (інститути, підгалузі, галузі); 3) проблеми появи та закріплення нових елементів системи права [145, с.42-43].

А. Д. Машков виділяв схожі, але дещо інші ключові проблеми, які виникають в процесі постановки питання про предмет окремо взятої науки, а саме: 1) проблема об'єктивного (суб'єктивного) характеру поділу наукового знання на окремі галузі; 2) проблема абсолютного (відносного) характеру поділу наукового знання на окремі галузі; 3) проблема критеріїв і принципів поділу наукового знання на галузі; 4) проблема доцільності втручання одних наук до предмету дослідження інших наук; 5) проблема впливу історичних факторів на поділ наукового знання на галузі і інші проблеми [153, с.37]. Проблеми виокремлення галузі права існують, оскільки система права загалом настільки єдина і її елементи тісно між собою пов'язані, що не доводиться стверджувати про ідеальні розмежування галузей права, які не мали б спільних елементів.

Вислів «самостійна галузь» є певною мірою абстрактним, своєрідною догматичною моделлю, яка дозволяє, в першу чергу, досягти виконання теоретичних завдань – зрозуміти складність та певним чином пізнати внутрішню побудову системи права, здійснити систематизацію правового матеріалу для його вивчення, викладання тощо. Проте у сфері правозастосування казати про існування дійсно самостійних галузей права навряд чи можливо. У зв'язку з цим логічно зробити висновок, що система права скоріше є комплексним, а не галузевим утворенням, яка має своїм завданням окреслення передусім зовнішніх меж права [146, с.14].

Право соціального забезпечення як галузь права не є виключенням. Її елементи тісно пов'язані із іншими галузями права та і сферами життя суспільства загалом.

В. К. Субботенко дійшов висновків, по-перше, про відсутність в реальному житті єдиного безперервного відношення по соціальному страхуванню, по-друге, що соціальне забезпечення є більш широким поняттям, ніж соціальне страхування, яке виступає його різновидом, по-третє, про регулювання факультативно можливих відносин по забезпеченню допомогами і по застосуванню праці різними галузями права – правом

соціального забезпечення і трудовим правом, і в цілому про належність відносин у сфері соціального страхування до предмету права соціального забезпечення [154, с.99].

Деякі науковці виокремлюють пенсійно-страхове право як підгалузь фінансового права, яка становить сукупність правових норм, що регулюють якісно однорідні відносини в пенсійно-страховій сфері; предметом цієї підгалузі визначають суспільні відносини, що виникають між Пенсійним фондом, накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та громадянами з приводу забезпечення їх страховими пенсіями [8, с.172].

Безперечно соціальне страхування є складовою права соціального забезпечення, але, враховуючи різні грані функціонування соціального страхування, науковці вбачають соціальне страхування складовою інших галузей права і не тільки права. Р. П. Підлипна розглядає соціальне страхування як багатогранну економічну категорію, адже з одного боку – це сукупність страхових інститутів, з іншого – це система економічних відносин з приводу перерозподілу ВВП шляхом акумуляції внесків у фонди грошових коштів та подальше їхнє використання для забезпечення громадян при настанні страхових випадків внаслідок соціальних ризиків [155, с.139]. У регулюванні суспільних відносин все взаємопов'язано: право, економіка, фінанси. Ми розглядаємо соціальне страхування в правовому аспекті, що не виключає соціального страхування як складової, наприклад, фінансів. Укладаючи договір купівлі-продажу, теж відбувається фінансова операція, але від цього правовідносини щодо договору купівлі-продажу не перестають належати до цивільного права та регулюватися ним.

Система галузі права є одним з основних чинників, який у взаємозв'язку з іншими обумовлює ефективність галузі, забезпечує її структурну ясність, доцільність і економність, тобто здатність мінімумом правових норм врегулювати увесь комплекс необхідних суспільних відносин [156, с.24]. Норма права, інститут, галузь, підгалузь та система

права як цілісне структурне утворення постають sui generis гносеологічними таксонами, одиницями пізнавальної динаміки і розвитку права [157, с.51].

Право соціального забезпечення регулює широкий спектр суспільних відносин, які супроводжують особу від народження і до смерті. Відповідно, і складові даної галузі є різноманітні та утворюють складну структуру норм, інститутів та підгалузі.

Великі галузі права можуть об'єднувати як інститути права, так і більші угруповання – підгалузі права, тобто сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини одного роду [158, с.130]. Найбільш значні за обсягом і змістом, так звані «укрупнені» галузеві правові інститути в науці прийнято розглядати як підгалузі права [159, с.49].

О. А. Галета зазначає, що підгалузі права є специфічними елементами правової реальності, в яких поєднується недостатня інституціоналізованість та унікальність правового регулювання певної групи однорідних відносин. Виявлення специфіки цих нормативних утворень вимагає застосування комплексного підходу, що базується на аналізі усіх найважливіших складових правової нормативності: предмету, методу правового регулювання, правових режимів, принципів та юридичних конструкцій. Нормативна структура підгалузей права має свої специфічні риси, які, як видається, можуть стати критерієм для більш чіткого теоретичного розмежування підгалузей та галузей права, а також інститутів права [135, с.24].

Структурна характеристика правової реальності як єдності трьох рівнів – ідеї, закону та правового життя є традиційною в сучасній правовій науці. «Правове життя» – категорія, сумісна з поняттями «правова система», «правова реальність», однак його змістове наповнення більш диференційоване та включає в себе широкий спектр різнопланових явищ, частин, компонентів, елементів, об'єктів, суб'єктів, явищ, процесів. Це знаходить відображення в таких елементах: 1) право; 2) правосвідомість;

3) юридична практика; 4) правові настанови; 5) правова поведінка, у тому числі правомірна й протиправна [160, с.122].

Не тільки соціальне страхування є елементом правової реальності, але і правова реальність в різних проявах впливає на трансформаційні процеси соціального страхування.

Н. Б. Болотіна виділяла у праві соціального забезпечення підгалузі – право загальнообов'язкового соціального страхування і право державної соціальної допомоги. Кожна з цих структурних частин має свою загальну частину, власні принципи права. В той же час, вони знаходяться у зоні дії загальних положень цілої галузі права соціального забезпечення [156, с.25].

В рамках підгалузі права загальнообов'язкового соціального страхування мають місце як вертикальні, так і горизонтальні системно-структурні зв'язки, які вибудовуються відповідними суспільними правовідносинами. Причому правоутворюючу основу (основу суб'єктивного права особи) складають саме вертикальні зв'язки – певний вид соціального страхування із власним юридичним режимом і правовими інститутами. Адже в межах окремого виду особі гарантовано право на отримання усього комплексу матеріального забезпечення. Можна сказати, що правові інститути, які опосередкували горизонтальні зв'язки, – певний вид соціального забезпечення – пенсійне забезпечення, забезпечення допомогами тощо обмежуються рамками відповідного виду страхування і не «переходять» в інший. Разом з тим, серед горизонтальних правових інститутів, які є спільними для усіх видів соціального страхування, є інститути управління соціальними страховими фондами, нагляду і контролю за діяльністю фондів, відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального страхування [156, с.27].

Також в правовій доктрині соціальне страхування розглядають як базовий інститут права соціального забезпечення, що включає сукупність норм, які встановлюють порядок акумуляції коштів в масштабах держави, формування і функціонування системи спеціалізованих державних страхових

і благодійних фондів для фінансування передбачених законодавством виплат, метою яких є соціальне забезпечення осіб у випадку виникнення соціального ризику [161, с.155].

Б. С. Стичинський виділяє у особливій частині права соціального забезпечення, насамперед, генеральний інститут пенсійного забезпечення з власними предметними тубінститутами [162, с.89].

Також є доктринальні положення стосовно існування пенсійного права як підгалузі права [163, с.27].

Зважаючи на те, що на сьогодні пенсійне забезпечення здійснюється через соціальне страхування, пенсійне забезпечення трансформувалося в інститут пенсійного страхування, який, в свою чергу, є складовою соціального страхування.

Соціальне страхування є підгалуззю права соціального забезпечення та об’єднує інститути соціального страхування (інститут пенсійного страхування; інститут страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; інститут медичного страхування; інститут страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; інститут страхування на випадок безробіття). Разом з тим, соціальне страхування взаємодіє і з іншими галузями права.

Повної та абсолютної автономії жодної галузі бути не може. Право – це єдина нерозривна матерія. Безумовно, воно має певні більш яскраво виражені компоненти, але, в той же час, вони не можуть бути відокремлені від усієї матерії [164, с.8-9].

В. П. Шаганенко виокремлює два основних фактори, під впливом яких формувалася юридична думка про систему права: розвиток системного підходу в різних галузях знань і державна політика в галузі права [165, с.78].

На формування правової системи США великий вплив мала правова система Великобританії. В останні десятиліття спостерігається зближення романо-германської і англо-саксонської правових систем як в галузі

матеріальних, так і в галузі процесуальних галузей права. Із плином часу центробіжні сили посилюються, тому можлива поступова уніфікація, зближення правових систем [166, с.100]. Дані процеси природні, оскільки з плином часу відшліфовуються правові системи. Усуваються недоліки, зміцнюються переваги, і, враховуючи те, що в кожній системі є як недоліки так і переваги, природно запозичувати краще і відмовлятися від гіршого в обох системах. Вищезазначені кроки невідворотно приводять до зближення систем.

Як зазначали вище, медичне страхування є одним із інститутів підгалузі соціального страхування права соціального забезпечення. Разом з тим, розвиток суспільних відносин поєднує інститути різних галузей права, утворюючи комплекси для реалізації потреб суспільства. Науковці виділяють, в тому числі страхову медицину – форму організації охорони здоров'я, яка передбачає обов'язкове державне страхування від хвороб у сполученні із приватною лікарською практикою і медичними установами. Така система організації медицини дозволяє поставити оплату праці медперсоналу й доходи лікувальних установ у безпосередню залежність від якості лікування й діагностики й при цьому, з фінансової точки зору, одержання якісної медичної допомоги доступно абсолютній більшості громадян [167, с.157].

Г. Ю. Тлуста стверджує, що поняття страхової медицини охоплює наступні аспекти: надання медичної допомоги громадянам, видатки на вдосконалення та розвиток матеріально-технічного забезпечення лікувальних закладів, підготовку кваліфікованих медичних кадрів і фінансування наукових, інноваційних досліджень. Серед принципів, на яких базується страхова медицина, виділяє забезпечення соціальної і економічної захищеності середніх і малозабезпечених верств населення, гарантування прав усіх громадян на необхідну і якісну медичну допомогу, обов'язковість внесків як фізичних, так і юридичних осіб. Медичне страхування є складовим елементом системи страхової медицини [168, с.66].

На нашу думку, інститут медичного страхування взаємодіє із страховою медициною, а не являється складовою медицини; так само інститут пенсійного страхування взаємодіє із податковим правом.

Г. Ю. Тлуста рекомендує спочатку провести комплексну підготовку до запровадження медичного страхування, яка буде включати: а) підвищення страхової культури населення в сфері надання медичних послуг; б) корекцію окремих положень податкового законодавства з метою впровадження стимулів для медичного страхування; в) радикальні зміни в підготовці й забезпеченні кадрами страхових компаній; г) легалізацію соціально-трудових відносин; д) поліпшення рівня житлового забезпечення (за рахунок уже існуючих урядових програм і розвитку механізму взаємодії іпотечного ринку, страхового і банківського секторів) і якості житлових послуг; е) стимулювання вітчизняних виробників, яке допоможе поліпшити як рівень зарплати, так і зайнятості населення, що й приведе до втілення потужного вітчизняного потенціалу (наприклад, сільськогосподарський сектор) і до відповідних соціально-економічних зрушень; є) розвиток співробітництва з міжнародними організаціями з метою запозичення діючого досвіду в сфері реформування фінансування охорони здоров'я, що в майбутньому дозволить залучити з їхньою допомогою додаткові засоби для досягнення поставленої мети, однак даний напрямок буде вимагати від України максимальної прозорості й контролю з боку інвесторів [168, с.69-70]. Будь-які новації потребують ретельної підготовки та наявності фінансової і правової бази для ефективного функціонування. На сьогодні дана сфера потребує реформування, яке не повинно бути, з однієї сторони, непосильним тягарем для її учасників; з іншої сторони, вона потребує фінансування, як на етапі розробки механізму діяльності, так і для впровадження.

Також у різних правовідносинах не тільки галузі і підгалузі, але і інститути займають неоднакове місце. Наприклад, в одних випадках стаж виступає як абсолютно обов'язковий елемент, без якого право не може бути реалізовано. Візьмемо для прикладу трудові відпустки. Право на відпустку

виникає як закономірний результат роботи робітником чи службовцем протягом визначеного періоду. За відсутності стажу визначеної тривалості не виникає права і на відпустку.

Право на відпустку зумовлено перебуванням працівника в трудових правовідносинах з підприємством, установою, організацією, а його реалізація — наявністю в працівника стажу роботи на цьому підприємстві встановленої законом тривалості [169, с.37].

В інших випадках тривалість стажу, будучи важливим елементом такого інституту, не є, проте, елементом обов'язковим. Наприклад, при визначенні розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності важлива тривалість стажу, але на факт призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності тривалість стажу не впливає [170, с.78].

Взаємодія інституту стажу з окремими інститутами неоднакова. Але однаковим є його роль як правоутворюючого фактора, роль фактичної обставини, що обумовлює виникнення певних суб'єктивних прав і обов'язків [171, с.54].

Б. С. Стичинський зауважив, що у літературі по-різному визначається місце інституту стажу, але стаж, а так само і середньомісячний заробіток, слід відносити до інститутів загальної частини права соціального забезпечення [172, с.88].

За своєю генезою право соціального забезпечення є такою галуззю права, яка виокремилася не із однієї (як, наприклад, трудове право), а із декількох галузей права (в першу чергу із трудового, адміністративного, колгоспного) [173, с.81].

Як зазначає Б. С. Стичинський, хоч право соціального забезпечення як самостійна галузь утворилася шляхом відокремлення від права трудового, однак його історичне походження від цивільного права є незаперечним, у тому числі, у зв'язку з тим, що саме трудове право виділилось із цивільного шляхом трансформації договору особистого найму. Головним для визначення відносин з приводу недержавного пенсійного забезпечення як

відносин соціального забезпечення має бути те, що ці відносини виникають із конституційно закріпленого права громадян на соціальний захист, які регулюються правом соціального забезпечення [174, с.96].

С. М. Прилипко визначив відмінності між правовою природою інститутів соціального страхування в праві соціального забезпечення та в цивільному праві, які полягають в: а) імперативному характері соціального страхування: умови та порядок його здійснення передбачені законом і не можуть бути змінені угодою сторін; б) обов'язковій участі громадян в системі соціального страхування; в) наявності спеціальних суб'єктів: страховиками виступають страхові фонди (а не господарські товариства певного виду), кошти яких спрямовані на цільове використання; страхувальниками є роботодавці та працівники або особи, які здійснюють індивідуальну трудову діяльність; г) солідарній відповідальності учасників незалежно або опосередковано залежно від індивідуальної участі кожного зокрема; д) персоніфікації страхової суми, яка не виступає об'єктом приватної власності учасника, а тому за умови його смерті чи ненастання страхового соціального ризику використовується іншими учасниками фонду; е) державній гарантії виконання соціальних грошових зобов'язань спеціальних фондів; є) періодичності та систематичності в переважній більшості, а не одноразовості виплат соціальних страхових відшкодувань; ж) як правило, співвідносності розміру соціального страхового відшкодування і середньої заробітної плати учасника [175, с.62].

Про відмінність загальнообов'язкового державного соціального страхування від страхування в цивільному праві неодноразово зазначає і судова практика – правове регулювання страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання за своїм завданням та сферою дії є дещо відмінним від правового регулювання цивільно-правових відносин у цілому [176].

Сучасна тенденція соціалізації права (забезпечення реалізації, захисту соціальних (соціально-економічних) прав людини), з огляду на пріоритетне

(первісне) значення такої групи прав у структурі прав людини, сьогодні вийшла за межі галузевих наукових доктрин, правових систем окремих держав і набула універсального (всесвітнього) значення [177, с.124].

Деякі науковці виокремлюють соціальне право як комплексну інтегровану галузь об'єктивного юридичного права, котра являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що опосередковують соціальний захист людини методом соціальних надань. У стислому вигляді соціальне право – це система юридичних норм, які регулюють соціально-захисні відносини соціально-аліментарним методом. Предметом соціального права зазначають суспільні відносини, що опосередковують соціальний захист людини шляхом безпосереднього задоволення її життєво необхідних потреб, здійснюваного – за наявності певних соціальних ризиків для неї – із соціальних (передусім державних) джерел. Предмет соціального права (соціально-захисні правовідносини) є ширшим від права соціального забезпечення [178, с.105, 107]. Дана позиція є дещо дискусійною. Якщо соціальне право ширше права соціального забезпечення, то воно має охоплювати право соціального забезпечення. Але не всій галузі права соціального забезпечення властивий соціально-аліментарний метод, наприклад, накопичувальному рівню пенсійного забезпечення, недержавному пенсійному забезпеченню.

О. В. Тищенко вважає концепцію соціального права як комплексної галузі права в системі права України безперспективним доктринальним положенням, практична реалізація якого має обґрунтовані труднощі, у зв'язку з проблематикою наявності галузеформуючих ознак, насамперед, предмета та методу правового регулювання, що зумовлено надто широким колом відносин, які за своїм спрямуванням вона має охоплювати [163, с.30].

Сучасна система права України є поліструктурною і багаторівневою. Вертикальна структура системи права будується за предметом і методом правового регулювання і складається із норм, інститутів, підгалузей та галузей права. Її норми утворюють декілька автономних правових блоків, які

відображають горизонтальний рівень структури права. Серед них важливе значення мають публічне і приватне, матеріальне і процесуальне, регулятивне та охоронне право [179].

Дещо дискусійною видається позиція щодо належності процесуальних норм до процесуальних галузей права. Як зазначалося в підрозділі 1.3. даного дослідження, немає сумнівів, що за допомогою методу відбувається регулювання правовідносин. Метод – комплекс засобів, прийомів і способів впливу права на суспільні відносини.

Коли особи вступають в правовідносини, тобто відносини, які санкціоновані державою, їхнє регулювання здійснюється за допомогою методу в певній галузі (наприклад, права соціального забезпечення), яка визначається за предметом правового регулювання. Якщо згодом виникає необхідність одному із учасників правовідносин захистити своє право в порядку позовного провадження, наприклад, право на перерахунок пенсії, (оскільки в добровільному порядку орган пенсійного фонду відмовляється здійснити перерахунок), то об'єкт правовідносин не змінюється, змінюється спосіб отримання бажаного (орган пенсійного фонду здійснить перерахунок пенсії не в добровільному порядку, а виконуючи рішення суду).

Р. Е. Скіпенко виділяє два види нормативних приписів, які взаємодіють у системі права – матеріальні і процесуальні правові норми. Матеріальні норми мають за головне призначення – регулювання соціальних зв'язків, зважаючи на їх зміст; процесуальні – покликані забезпечувати реалізацію матеріально-правового змісту у відповідній, найбільш раціональній формі [180, с.42].

Правові норми – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені та/або санкціоновані державою з метою регулювання суспільних відносин, забезпечені організаційною силою та примусом держави [181, с.18]. Тобто в кожну норму матеріального права закладена санкціонованість її державою, в тому числі і через судовий захист. Тому відсутні підстави стверджувати, що до методу в галузі, де містяться норми

матеріального права не повинен належати судовий захист, оскільки без можливості шляхом звернення до суду захистити своє право в будь-якій галузі, де містяться норми матеріального права, правова норма втрачає одну із своїх ознак – санкціонованість державою, і перестає бути правовою.

Вважаємо, що процесуальні норми належать до галузей права, у яких визначені матеріальні норми, що мають спільний об'єкт правового регулювання як в матеріальних, так і в процесуальних правовідносинах.

Навіть коли особа звертається до суду в порядку окремого провадження, наприклад, встановити факт, що має юридичне значення, то дані дії особа вчиняє з метою в подальшому використати рішення суду для реалізації інших прав, закріплених у відповідних галузях законодавства.

Законодавцем прийняті відповідні процесуальні кодекси, які регулюють процесуальні правовідносини, що є доречним (немає сенсу для кожної галузі приймати свій процесуальний кодекс, який дублюватиме норми іншого). Законодавець визначив порядок здійснення судочинства в процесуальному кодексі, до якого будуть звертатися учасники правовідносин у разі порушення їхніх прав, закріплених у будь-якій галузі права. Для матеріальних правовідносин існує безліч прикладів відсильних норм до нормативно-правових актів різних галузей права. Той факт, що процесуальні правовідносини, наприклад, з приводу призначення пенсії, регулюватимуться Кодексом адміністративного судочинства України, а не Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», не є підставою стверджувати, що змінився об'єкт, з приводу якого відбувається судове засідання, чи галузь права.

Соціальне страхування як підгалузь права соціального забезпечення також містить в своєму складі, крім матеріальних, і процесуальні правовідносини.

Наявність окремих навчальних дисциплін, які вивчають процесуальні норми, сприяє кращому засвоєнню знань суті судового процесу з приводу будь-якого предмету спору. В той же час, вивчаючи процесуальні

правовідносини разом з матеріальними в розрізі галузей права, краще сприймаються нюанси судового процесу із врахуванням специфіки об'єкта, з приводу якого і відбувається судовий розгляд справи.

Ю. М. Риженко наголошує на основну проблему сучасного стану системи права і системи законодавства в Україні, яка складається з того, що система законодавства «пішла» вперед, все більше і більше розгалужуючи мережу нормативних актів, що регулюють нові суспільні відносини, а «відставання» системи права набуло хронічного характеру. Функціонування і розвиток систем законодавства та права не можуть відбуватися окремо один від одного, зокрема: з одного боку, будь-які теоретичні розробки в галузі диференціації системи права повинні мати за мету вдосконалення системи законодавства; з іншого боку, формування системи законодавства повинно спиратися на теорію, особливо це важливо для систематизації законодавства [182, с.86].

Особливу роль в розвитку системи права має кодифікація законодавства, яка не тільки є якісним розвитком системи законодавства, а й дозволяє усунути суперечності, що виникають у процесі розвитку системи права, з одного боку, і системи законодавства – з другого [183].

Питання кодифікації соціального страхування як підгалузі права соціального забезпечення розглянемо у наступному підрозділі дослідження.

2.2. Кодифікація законодавства у сфері соціального страхування

Трансформаційні процеси, що відбулись і відбуваються не лише в законодавстві, а й в національній системі права, є неминучим явищем, зумовленим вимогами часу, необхідністю відповідності загальновизнаним світовим стандартам з урахуванням національних особливостей та потреб [184, с.57]. Як елемент суб'єктивного фактору суспільного розвитку, право формується у науково обґрунтовану систему з характерною для нього соціально-моральною та політичною єдністю, юридичною цілісністю при безпосереднім здійсненні правотворчої діяльності державою, при здійсненні кодифікаційної діяльності. Ось чому структура права, удосконалення нормативного складу і зв'язків між його елементами, обґрунтування необхідності розробки і прийняття нових правових норм, надання їм відповідної та належної форми виразу – те відносно невелике коло питань і задач, котрі постійно повинні знаходитись у центрі уваги юридичної науки, правотворчості, суб'єктів кодифікаційної діяльності [185, с.59]. Проблемою українського законодавства, в тому числі, у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, є неузгодженість діючих норм, прийняття нових, які суперечать чинним тощо.

Системна організація права має важливе значення для законотворчості, оскільки, приймаючи нормативний акт, правотворчий орган зобов'язаний гармонійно «включити» його до існуючої системи, не порушуючи при цьому її цілісності. Крім того, належна системна організація права має важливе значення і для правозастосовчої діяльності, оскільки принцип системності права в сфері правозастосовчої діяльності дозволяє правильно тлумачити і застосовувати правові норми. Системність права суттєво впливає і на процеси систематизації законодавства [186, с.43]. Важливо враховувати теоретичні розробки в законотворчій діяльності, що сприятиме створенню якісного законодавства.

Для підвищення ефективності правового регулювання має значення удосконалення законодавства, його систематизація, дотримання вимог до викладу тексту нормативно-правового акту, а також раціональне застосування правил юридико-лінгвістичного тлумачення. Правовою нормою важко керуватися, якщо її елементи розташовані у великій кількості нормативних актів, частина яких не всім доступна, а наступні зміни не завжди всім відомі. Серйозною проблемою у процесі тлумачення й реалізації права є суперечності в текстах нормативно-правових актів, які дають підстави логічно конструювати різні за змістом правові норми, що належать до одних й тих самих випадків, відносин [187, с.83]. Правовідносини в сфері соціального страхування регулюються низкою законів та підзаконних нормативно-правових актів, що утруднює їх регулювання.

Формування в Україні засад демократичної правової державності передбачає рішуче підвищення вимог до якості та системності законодавства. Проведення реформ у найбільш важливих сферах суспільного життя зумовлює нагальну потребу в кодифікаційній діяльності, яка виступає головною особливістю розвитку системи законодавства України [188, с.3].

В правових доктринах існують різні визначення кодифікації. О. М. Чашин виокремив основні чотири різновиди визначень кодифікацій, які зустрічаються у наукових працях:

1) кодифікація – це вид правотворчості, за якого забезпечується єдине, погоджене та впорядковане нормативне регулювання даного виду відносин і тим самим досягається системний розвиток нормативного матеріалу;

2) кодифікація – це особливий вид систематизації законодавства, який представляє собою вираження норм права, що містяться у нормативно-правових актах, які систематизуються, в одному новому кодифікованому акті, з прийняттям якого втрачають законну силу усі ці акти;

3) кодифікація – це найбільш складна і досконала форма систематизації, спрямована на докорінну переробку діючого законодавства;

4) кодифікація – це найбільш складна і досконала форма систематизації, яка представляє собою діяльність, спрямовану на докорінну (зовнішню та внутрішню) переробку діючого законодавства шляхом підготовки і прийняття нового кодифікованого акту [189, с.41].

Є. А. Гетьман визначає кодифікацію як форму систематизації, що здійснюється уповноваженими органами державної влади в процесі законотворчості і підзаконної нормотворчості, результатом чого стає прийняття нового, як за формою, так і за змістом кодифікаційного нормативно-правового акту (кодекс, основи законодавства, регламент, статут, правила та ін.) [188, с.9].

Максимально сутнісне і ємне визначення кодифікації сформулювала О. Є. Блажівська. Так, на її погляд, кодифікація законодавства – це така форма систематизації, яка полягає в упорядкуванні нормативно-правової бази, що регламентує певну сферу суспільних відносин, здійснюється в процесі та результаті діяльності компетентних органів державної влади, як правило парламенту, шляхом цілеспрямованого впливу на неупорядковану або недостатньо упорядковану та взаємодіючу сукупність нормативно-правових актів і правових норм, які діють у певній сфері суспільних відносин з метою скасування, зміни, доповнення чинних юридичних норм та встановлення нових, усунення дефектів законодавства (заповнення прогалин в праві, усунення дублювання юридичних норм, протиріч між ними, зменшення кількості нормативних актів з одного і того ж питання), що полягає у докорінній (зовнішній та внутрішній) переробці діючого законодавства шляхом підготовки та прийняття єдиного, стійкого, логічного цілісного та системного нормативно-правового акта (основ законодавства, кодексу, статуту, положення, зводу законів тощо), який у результаті заміщує суттєву частину нормативно-правової регламентації у межах певної галузі права та реалізує галузеутворюючу функцію [190, с.10]. В цілому погоджуючись з даним визначенням, зазначимо, що галузеутворююча функція не завжди має місце.

Створення кодифікованого права зазвичай стимулювалося явними або прихованими потребами в ефективнішому соціальному контролі і адмініструванні в новоствореному державно-політичному об'єднанні (наприклад, в межах нової структури Вавилонської імперії за правління царя Хаммурапі або Візантійської імперії за правління Юстиніана) або потребою в новому перерозподілі статусних і інших привілей (з цим була пов'язана розробка Законів XII таблиць в стародавньому Римі, гарантій і вимог статей Великої хартії вольностей в середньовічній Англії). В сучасній історії ця потреба в оновленні частіше всього викликається намаганням закріпити нове співвідношення сил або новий варіант конституційних начал, які відповідають замислам реформаторів і певної більшості населення країни в момент найбільшої згоди і солідарності з діями реформаторів (американська федеральна Конституція 1787 р., кодифікації Наполеона) [191, с.70].

Прагнення України вступити до Європейського Союзу повинно бути підкріплене відповідною правовою базою. Вважаємо, що проведення роботи по упорядкуванню законодавства слід вести з врахуванням законодавства Євросоюзу, але зі збереженням найкращого у національному законодавстві.

У процесі наближення українського законодавства до європейського слід уникати як збереження консерватизму у сфері правового регулювання, так і використання європейського консервативного досвіду. В українському законодавстві він розглядається як реакційний. Використання зарубіжного досвіду вносить зміни до українського законодавства і, тим самим, сприяє його зближенню із законодавством зарубіжних, особливо європейських, країн. А оскільки щось подібне відбувається і з боку останнього, виникає процес конвергенції. Ідея конвергенції не передбачає злиття правових систем із втратою їхніх специфічних рис. Вона не передбачає і швидкого процесу їх зближення [192, с.5].

В правовій доктрині однією з найзагальніших тенденцій розвитку зарубіжного права визнають тенденцію до конвергенції (зближення), до єдності й одноманітності врегулювання найважливіших компонентів

відносин у всесвітньому масштабі. Процес конвергенції може бути успішним за дотримання умов: збереження усього кращого у вітчизняному законодавстві; перенесення кращих моделей, ідей, принципів із зарубіжного законодавства; врахування особливостей національної правової системи [193, с.59].

Сучасний етап розвитку суспільства проходить під девізом глобалізації. Це явище характеризується не лише масштабністю, що охоплює майже всі сфери суспільного життя, а й глибиною процесів, що відбуваються та змінюють світ. Постає питання, по-перше, наскільки право за цих умов здатне залишитися найефективнішим інструментом регулювання відносин (у чому виявляється інструментальна цінність права), по-друге, наскільки можливе збереження самобутності права, як найважливішого мірила справедливості і свободи у суспільстві (у чому виявляється власна цінність права). Також актуалізується питання про те, наскільки право може виявити і відобразити волю і потреби не тільки всього суспільства, а й кожної її верстви, класу, які формують його соціальну структуру і, нарешті, кожного індивіда (що відображає соціальну цінність права) [194, с.143]. На сьогодні у сфері соціального страхування не реалізовані потреби суспільства, зокрема, в частині медичного страхування та накопичувального рівня пенсійного забезпечення, що має свої причини. Суспільство очікує дієвих реформ в даній сфері.

Глобалізація світового господарства, уніфікація національних економік, потенційна взаємовигідність співпраці між державами, активні міграційні процеси, нарешті, тенденція до спільного розуміння різними державами змісту й обсягу соціальних прав людини примушують до пошуку спільних моделей у розв'язанні цих проблем. Однією з найбільш загальних тенденцій розвитку зарубіжного права є прагнення до конвергенції, до єдності й одноманітності в регулюванні найважливіших компонентів трудових відносин у всесвітньому масштабі [195, с.19]. Україні слід переймати позитивний досвід. Адже, якщо вже є перевірена практика

правового врегулювання певної групи правовідносин, яка не йде в розріз із правовими принципами в певній сфері, немає потреби створювати шляхи для врегулювання відносин в інший спосіб.

Стурбованість світового співтовариства процесом глобалізації світової економіки і соціальними наслідками лібералізації торгівлі поставила МОП перед необхідністю переглянути свої цілі, завдання, програми і методи роботи. Термін «глобалізація» має багато значень і тлумачень. Під глобалізацією розуміється поступова інтеграція економік і суспільств під впливом нових технологій, нових економічних відносин, а також національної та міжнародної політики, що проводиться широким колом її учасників, включаючи уряди, міжнародні організації, діловий світ, організацій правників і громадянське суспільство [196, с.64-65].

Г. Г. Дігіченський і Н. М. Рімашевська визначають глобалізацію як процес розширення меж спілкування в усіх сферах людської діяльності та виникнення глобального економічного, екологічного, інформаційного простору, що викликає глибокі взаємозалежності та необхідність розроблення узгоджених дій народами і державами [196, с.64-65].

Глобалізація є дієвим механізмом для соціального страхування. На сьогодні, коли є нагода мігрувати світом, схожість систем соціального страхування в подальшому спростить укладення двосторонніх угод в сфері соціального страхування, що неодмінно покращить соціальне забезпечення застрахованої особи та зменшить залежність соціальних виплат від країни проживання застрахованої особи.

В умовах глобалізації національні фінансові системи активно інтегруються до єдиного планетарного механізму з універсальною системою фінансових інститутів. Глобалізація фінансових інститутів об’єктивно веде до лібералізації та уніфікації державних правових режимів у фінансовій сфері й до появи наднаціональних елементів правової регуляції [1, с.5-6]. Законодавство Європейського Союзу є яскравим прикладом механізму наднаціональної правової регуляції.

В світовій практиці поширений наступний підхід до оптимізації операцій із страховими та пенсійними внесками: передача права на збір страхових внесків особам, що збирають податки, чи виконання загальних для страхових фондів функцій якійсь визначеній структурі з можливим введенням так званого соціального внеску [193, с.42]. Податкова система в Україні і відповідно бухгалтерський облік господарських операцій динамічно змінюються, пристосовуються до вимог ринкової економіки та світової практики [197, с.20]. Вдосконалення податкової системи та системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині сплати єдиного внеску є позитивним зрушенням, що полегшує співпрацю страховиків та платників єдиного внеску.

Україна «переживає» складний процес докорінної зміни свого правоустрою і його адаптації до нових соціально-політичних і економічних реалій. Перед державою постало складне завдання – створити передумови для подальшого розвитку в умовах політичної і економічної свободи. До числа таких передумов належать і формування правового механізму розширення сфери здійснення вільної діяльності й волевиявлення громадян [198, с.305]. Враховуючи те, що економічна свобода сприяє різноманіттю діяльності страхувальників та застрахованих осіб, правовий механізм у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування потребує оновлення, в тому числі, шляхом гармонізації законодавства.

Гармонізація – поняття більш широке і охоплює адаптацію та імплементацію законодавства як складові загального процесу гармонізації. Адаптація – це не лише процес приведення національного законодавства у відповідність з нормами ЄС, а також детальний аналіз законодавства Європейського Співтовариства з позиції доцільності, впровадження норм не з позиції «будь-якою ціною», а з точки зору соціальної та економічної необхідності, з урахуванням особливостей [192, с.35]. Враховуючи те, що Україна фінансово залежна від Міжнародного валютного фонду, проведення реформ, в тому числі, у сфері соціального страхування, інколи продиктовано

економічною необхідністю і для інших сфер (наприклад, економіки). Але стан економіки впливає на платоспроможність платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Таким чином, зміни в соціальному страхуванні через необхідність отримання фінансових траншів для української економіки опосередковано є змінами з точки зору необхідності для соціального страхування.

Ю. М. Риженко наголошує, що систематизації і кодифікації неможливо провести, якщо законодавство безсистемне. Отже, ряд нормативно-правових актів можна об'єднати у кодекс, тільки якщо вони мають спільні принципи, цілі, завдання, методи регулювання суспільних відносин тощо. Таким чином, законодавство з моменту виникнення є системою і це заслуга не тільки свідомості людини. Законодавець, формуючи систему законодавства, закріплює вже існуючу систему права. Від того, наскільки правильно законодавець виявить та вивчить правові норми, залежить, наскільки буде системним законодавство [199, с.132]. Тому важливо використовувати здобутки правових доктрин для здійснення якісної кодифікації.

Закони композиції (граничні умови) фіксують параметри, в межах яких на визначених, заздалегідь заданих відносинах може бути реалізована система. Різноманітність суспільних відносин, які потребують нормативного регулювання, приводить до значної диференціації граничних умов. В якості таких умов для різних галузей законодавства виступають ті чи інші об'єктивні закони розвитку і взаємодії природи і суспільства [200, с.215]. Т. А. Занфірова наголошує, що застосування синергетичної методології до правової проблематики обґрунтовується тим, що соціально-правова реальність є системою, яка самоорганізується, тобто володіє здатністю до саморозвитку. Згідно із синергетичною парадигмою будь-яка саморозвинена система є здебільше неврівноваженою та перебуває між двома крайніми станами – хаосом і порядком. Коли соціальна система зміщується в область, у якій стійка рівновага порушується, невизначеність поведінки її елементів (ентропія) зростає й вона перестає підкорятися колишнім закономірностям.

Єдиний спосіб повернутися в стан стійкої нерівноваги полягає у виробленні соціумом негентропії (міри впорядкованості), спрямованої проти зростання ентропії. Якщо цього не відбувається, соціальна система або перестає існувати, або існує, розвиваючись за «іншим сценарієм» і прагнучи до відносно стійкої структури (атрактора), яка реалізується з усіх можливих для цієї системи [201, с.77]. Оптимальним шляхом повернення соціальної системи в стан стійкої нерівноваги у сфері соціального страхування є кодифікація нормативно-правових актів.

Також потребують вирішення проблеми узгодженості і несуперечливості різногалузевих норм у «прикордонних» сферах суспільних відносин. Генетичні зв'язки обумовлені близькістю їх природи, однорідністю регульованих відносин, соціальним призначенням і єдністю забезпечувальних засобів для досягнення вирішуваних завдань. Функціональні зв'язки будь-якої органічної системи в юридичній і філософській літературі зазвичай поділяються на зв'язки субординації, координації і побудови. Функція збереження балансу між інтересами економічними і соціальними, між інтересами роботодавця і працівника, держави і індивіда може бути успішно реалізована, якщо будуть правильно обрані і використані належні правові засоби механізму правового регулювання відповідної галузі права [202, с.32]. В сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування вже зроблені кроки щодо збалансування інтересів страхувальників, страховиків і застрахованих осіб, зокрема, встановлений єдиний внесок у розмірі 22 відсотки, ліквідована диференційованість сплати внеску в розрізі страхових фондів, спрощені процедури реєстрації тощо. Разом з тим, потребує удосконалення процедура виявлення фактичних трудових відносин, доведення факту роботи в шкідливих умовах праці тощо.

Вітчизняні погляди на структуру норми права походять зі спільного європейського культурно-правового простору і тому мають глибоке європейське коріння. З часу їх рецепції вони зазнали модифікацій як у

радянський, так і у новітній періоди розвитку вітчизняного права. Розуміння їх витоків і аналіз напрямів, змісту та особливо результатів розвитку цих поглядів безумовно сприятиме зближенню українського права з його європейською сім'єю, глибшій адаптації європейських підходів в українській правовій системі [138, с.21].

Ю. М. Риженко, досліджуючи систему права у структурі романо-германської правової сім'ї, звернула увагу, що всі норми прив'язуються до певної галузі, які відокремлюються одна від одної в залежності від предмета і методу правового регулювання. Крім цього, в основі кожної галузі лежить кодекс, яким і регулюється відповідна сфера. Кодифікаційний характер права є однією з вирішальних ознак романо-германської правової сім'ї. Право в країнах романо-германської сім'ї складається не тільки із законодавчих норм; воно включає також так звані «вторинні правові норми», що створюються у судовій практиці завдяки тлумаченню суддями законодавчих норм, уточнюють та доповнюють останні і містяться в судових актах [203, с.83-84]. В Україні наявність кодексу не є визначальним чинником, який вказує на наявність галузі. Наприклад, досі існують дискусії щодо галузі господарського права, незважаючи на існування Господарського кодексу України; в екологічному праві існує декілька кодексів тощо.

С. М. Прилипко наголошує, що на сучасному етапі сформовано теоретичне і практичне підґрунтя для систематизації соціального законодавства, яке необхідно проводити шляхом кодифікації [204, с.24]. Процес систематизації соціально-забезпечувального законодавства у формі кодифікації як тенденція, спрямована на перспективу, на думку О. В. Тищенко, повинен базуватися на інкорпораційних заходах, які варто розглядати як передумову, перші кроки до кодифікації [205, с.152].

Інкорпорація, порівняно з кодифікацією, є, безперечно, менш досконалим видом систематизації законодавства. Проте частини законодавчих матеріалів, що не вимагають кодифікації, не можна кодифікувати через органічні властивості і можливості кодифікаційного акта,

їх потрібно упорядковувати за допомогою інкорпораційної обробки. При проведенні систематизації необхідно використовувати два її види – інкорпорацію і кодифікацію [206, с.10].

Проводячи кодифікації, слід враховувати політику держави та взяті Україною зобов'язання щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Зокрема, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає мету адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу – досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього [207].

Інтеграція України до Європейського Союз є пріоритетним напрямком соціально-правової політики нашої держави [208, с.69]. Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроектування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроектування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України [207].

На виконання Указу Президента України від 9 лютого 1999 року №145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» [209] Кабінет Міністрів України запровадив єдину систему планування, координації та контролю нормотворчої діяльності і роботи органів виконавчої влади з адаптації законодавства, затвердив Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Крім того, Кабінет Міністрів України щороку розробляє і затверджує план роботи з адаптації законодавства, передбачаючи в проекті Державного

бюджету України на відповідний рік видатки для фінансування заходів з його виконання.

На першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є сфери, визначені статтею 51 УПС (Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною (угода ратифікована Законом від 10 листопада 1994 року №237/94-ВР), а саме, зокрема – охорона праці; фінансові послуги (у тому числі послуги в системі накопичувального пенсійного забезпечення) [210].

У описі законодавства ЄС визначене Вторинне законодавство, яке включає, в тому числі, 4.1. Принципи соціального забезпечення, яка містить Директиву Ради 89/105/ЄЕС від 21 грудня 1988 року стосовно прозорості заходів, що регулюють ціни на лікарські засоби, призначені для споживання людьми, та їх включення до сфери дії національних систем страхування ОВ L 040 11.02.89 С. 8 ; Директиву Ради 86/378/ЄЕС від 24 липня 1986 року щодо імплементації принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у відношенні схем професійного соціального забезпечення ОВ L 225 12.08.86 С. 40; Директиву Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року щодо прогресивної імплементації принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях соціального забезпечення ОВ L 006 10.01.79 С. 24 ; 66/462/ЄЕС: Рекомендацію Комісії від 20 липня 1966 року до держав-членів щодо умов компенсації особам, що страждають на професійні захворювання ОВ Р 147 09.08.66 С. 2696 ; 4.2. Положення, що застосовуються до працівників-мігрантів, яке містить Директиву Ради 98/49/ЄС від 29 червня 1998 року щодо гарантування права найманих осіб та підприємців, які переїжджають в межах Співтовариства, на додаткову пенсію ОВ L 209 25.07.98 С. 46 ; Рішення №136 від 1 липня 1987 року стосовно тлумачення статті 45 (1) до (3) Регламенту Ради (ЄЕС) №1408/71 з метою врахування страхових періодів, передбачених законодавствами держав-членів для придбання, утримання та відновлення права на пільги ОВ С 064 09.03.88 С. 7 . Пропозиція щодо

прийняття Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо діяльності інституцій по забезпеченню професійних пенсій [207].

Під адаптацією соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу, на думку О. В. Тищенко, слід розуміти, процес приведення у відповідність з соціальними стандартами та гарантіями, встановленим Європейським законодавством, соціально-забезпечувального законодавства України та налагодження механізму його реалізації з метою сприяння створенню правових підстав для членства України в Європейському Союзі [211, с.247].

І. С. Ярошенко виокремлює чотири форми взаємодії Європейського і національних рівнів регулювання соціального забезпечення: 1) регулювання та координація Європейським Союзом національних систем соціального забезпечення стосовно мігрантів; 2) гармонізація регулювання норм соціального забезпечення; 3) сприяння гармонізації шляхом «м'якого» правового впливу та фінансової підтримки; 4) видозміна регулювання відповідно до вимог Спільного ринку [212, с.206].

Для створення якісного продукту в сфері соціального страхування і права соціального забезпечення загалом необхідно приділити увагу юридичній техніці як методу упорядкування нормативно-правових актів.

Як зазначає Д. І. Сіроха, рівень юридико-технічної досконалості нормативного регулювання в державі обумовлений як конкретно-історичними тенденціями розвитку суспільства, так і соціально-економічними реаліями і потребами суспільного життя [213, с.226].

В. М. Косович визначає юридичну техніку як систему засобів, прийомів, правил створення, упорядкування, тлумачення, реалізації та застосування юридичних норм та виокремлює п'ять видів юридичної техніки: а) правотворчу; б) техніку систематизації нормативно-правових актів; в) правоінтерпретаційну; г) правореалізаційну; д) право-застосувальну [214, с.9]. На нашу думку, юридичну техніку слід розглядати як метод упорядкування нормативно-правових актів, адже метод

упорядкування нормативно-правових актів відповідає на питання, як, якими способами, засобами відбувається власне упорядкування.

Є. А. Гетьман зазначає, що при аналізі такої категорії, як «законодавча техніка», необхідно вести мову про сукупність прийомів, способів, засобів найбільш вдалого викладення норм у нормативно-правових актах законодавчого характеру, виходячи із самої назви вказаного терміна, а до змісту поняття «юридична техніка» необхідно відносити прийоми найбільш вдалого викладення тексту норм у нормативно-правових актах як законодавчого, так і підзаконного характеру; юридичну техніку поділяє на юридичну техніку в нормотворчості та юридичну техніку правозастосовної діяльності [188, с.107]. На нашу думку, категорію «законодавча техніка», виходячи із назви, можна розглядати в широкому і вузькому розумінні: у широкому розумінні – викладення тексту норм у нормативно-правових актах, які формують поняття «законодавство», у вузькому розумінні – викладення тексту норм у законах. Вважаємо, що, як юридична, так і законодавча техніка, стосуються не тільки найбільш вдалого викладення норм в нормативно-правових актах, а будь-якого викладення норм. Адже навіть невдале викладення норм здійснювалося за допомогою певних засобів і тут можна вести мову не стільки про недоліки юридичної техніки, скільки про професіоналізм працівника, який цю техніку застосовував.

В правовій доктрині до основних прийомів кодифікаційної техніки відносять правові конструкції, юридичні презумпції, правові фікції, дефініції, символи та тлумачать кодифікаційну техніку як особливий різновид нормотворчої техніки, яка включає до свого складу прийоми, методи, способи й засоби здійснення уповноваженим на те органом державної влади діяльності, спрямованої на впорядкування й об’єднання в єдиному кодифікаційному документі правових приписів [188, с.10-11].

Серед науковців відсутній єдиний підхід щодо того, який кодекс потрібен в праві соціального забезпечення – один чи декілька, якої назви, якого змісту. Т. В. Степанова пропонує розробити Страховий кодекс

України, до якого ввійшли б різні види страхування, як із права соціального забезпечення, так і з цивільного права [215]; В. В. Андріїв пропонує прийняти Кодекс загальнообов'язкового державного соціального страхування [216]; О. В. Москаленко вважає доцільним кодифікувати законодавство про соціальне забезпечення залежно від його організаційно-правової форми [217]; С. М. Прилипко пропонує прийняти Соціальний кодекс України [204, с.24]. О. М. Ярошенко пропонує прийняти Кодекс загальнообов'язкового державного соціального страхування [218, с.14].

Також пропонувалося прийняти Пенсійний кодекс, який дасть змогу законодавчо забезпечити: фінансову стабільність пенсійної системи; конституційний рівень пенсійних виплат і дотримання положень Європейського кодексу соціального забезпечення; розширення напрямків інвестування пенсійних активів, а також збільшення обсягу високоякісних інструментів інвестування; запровадження міжнародних стандартів інвестиційної діяльності та звітності для суб'єктів системи пенсійного страхування; вилучення з пенсійної системи програми соціальної допомоги, які фінансуються за кошти Державного бюджету; створення ефективної і дієвої системи публічного адміністрування національною пенсійною системою; запровадження міжнародних стандартів інвестиційної діяльності та встановити мінімальний розмір доходності від інвестування пенсійних активів; встановлення справедливої залежності між розміром пенсійної виплати та тривалістю страхового стажу з урахуванням розміру сплачених внесків; впорядкування системи призначення спеціальних та пільгових пенсій у відповідності до принципу рівності всіх перед законом; запровадження справедливого механізму зростання пенсійних виплат; формування джерел довгострокових інвестиційних ресурсів для національної економіки; закріплення принципів приватно-державного партнерства, що формується, у сфері пенсійного страхування [8, с.168]. О. В. Тищенко також пропонує прийняти Пенсійний кодекс України, враховуючи вагоме значення пенсійних правовідносин у сфері соціального забезпечення [163, с.27].

На нашу думку, врахувавши правові доктрини, можна ширше застосувати можливості кодифікації нормативно-правового акту та об'єднати як норми, які регулюють відносини в сфері соціального страхування, так і інші норми, які регулюють відносини соціального забезпечення. Соціальне страхування є лише різновидом форм соціального забезпечення, соціальне страхування є підгалуззю галузі права соціального забезпечення.

Є. А. Гетьман класифікує кодекси за наступними критеріями:

- за об'єктом кодифікації: а) загальні кодекси, які є результатом проведення загальної кодифікації, в результаті чого створюється «кодекс кодексів»; б) галузеві, які є результатом здійснення галузевої кодифікації (Цивільний, Кримінальний та ін.); в) спеціальні, що об'єднують правові норми одного чи кількох інститутів права (Водний кодекс, Лісовий та ін.); г) міжгалузеві, які містять у своєму складі норми, що спрямовані на регулювання комплексної сфери суспільних відносин у галузі державної діяльності, соціально-культурного будівництва, у сфері транспорту, зв'язку та ін.;
- за ступенем модернізації: а) традиційні кодекси, які раніше вже розроблялися на території конкретної держави (Кодекс законів про працю УРСР, Цивільний, Цивільний процесуальний кодекси УРСР та ін.); б) новаційні, тобто кодекси, прийняття яких зумовлено появою нових суспільних відносин у державі;
- за предметом регулювання: а) правоохоронні кодекси (Кримінальний, Кодекс про адміністративні правопорушення та ін.); б) природоресурсні кодекси (Земельний, Лісовий, Водний та ін.); в) транспортні (Повітряний, Кодекс торговельного мореплавства) [188, с.11].

Таким чином, Кодекс соціального забезпечення України згідно з вищезазначеною класифікацією буде галузевим та новаційним. Приймати Кодекс соціального страхування чи Пенсійний кодекс не вважаємо за доцільне, оскільки цінність кодексу у охопленні всього комплексу відносин, в даному випадку соціального забезпечення, а соціальне страхування є лише

частиною, пенсійне страхування – ще меншою часткою соціального страхування та соціального забезпечення.

С. М. Прилипко наголошує, що система права соціального забезпечення – це науково обґрунтована, об'єктивно існуюча послідовність зв'язку правових інститутів і норм права соціального забезпечення, що в цілому складає єдину галузь права. Сутність права стає більш зрозумілою у процесі вивчення права у зв'язку з місцем людини серед інших індивідів у суспільстві та їх об'єднань, з особливостями всього комплексу соціальних відносин між ними і соціальними групами, суспільством і державою [219, с.43].

На нашу думку, не тільки сутність права, але і сутність законодавства стає більш зрозумілою при регулюванні одним документом всього комплексу відносин соціального забезпечення.

Д. Є. Вергелес визначає принципи кодифікації як обов'язкові вимоги, реалізація яких дозволяє суб'єктам кодифікації досягнути поставленого результату по приведенню системи правових актів у збалансовану й придатну для користування систему. Однією з цілей кодифікації є досягнення якості кодексу, від чого значною мірою залежить ефективність його дії. Якість кодексу визначається його змістом. Проте зміст завжди втілюється в певну форму. Саме від її досконалості залежить простота і стрункість кодексу, логічність розміщення статей у главах, чіткість формулювань і, як результат, – його якість і доступність, коли його норми застосовують не лише судді, прокурори, адвокати, інші професіонали з юридичною освітою, а й пересічні громадяни. Нечіткість формулювання статей кодексу, складність їх мов, відсутність легальних визначень юридичних понять, інші недосконалості форми кодексу – це потенційне джерело порушень законодавства, а, отже, і виникнення спорів. Ясність, точність формулювань, доступність для сприйняття норм кодексу забезпечується рядом прийомів, що застосовуються при його підготовці та вдосконаленні, зокрема: розмір

статті, визначення юридичних понять, мова кодексу, відсилання до інших норм тощо [220, с.118-119].

Структура Кодексу соціального забезпечення України повинна містити загальну частину, яка має регулювати питання, притаманні для всієї галузі: визначення термінів, правоздатність, дієздатність, представництво, строки, позовна давність, сфера правового регулювання, співвідношення із міжнародним законодавством, колізії і прогалини у законодавстві, порядок оскарження рішень; дві книги: соціальне страхування та нестрахове соціальне забезпечення; прикінцеві та перехідні положення. Обидві книги в своїх загальних частинах мають містити визначення термінів, принципи, права та обов'язки учасників правовідносин, формування джерел фінансування забезпечення (в загальній частині першої книги – соціальне страхування, повинні міститися норми, які на сьогодні, зазначені в Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), контроль та нагляд. Особлива частина кожної книги має бути поділена на розділи, в першій книзі кожен розділ – інститут страхування відповідно до видів страхування, в другій книзі – мають відповідати підгалузі соціального забезпечення допомогами (розділ має бути поділений на підрозділи: відповідно до інститутів даної підгалузі – допомоги сім'ям з дітьми, допомоги малозабезпеченим особам, допомоги особам, які не мають права на пенсію, допомога по догляду, допомога на поховання), інституту соціального обслуговування, інституту соціального забезпечення пільгами, інституту соціального забезпечення субсидіями.

Для зручності користування кодексом, вважаємо за доцільне статті із визначенням термінів, які стосуються всіх підрозділів, розмістити в загальній частині кодексу, терміни, які використовуються при регулюванні правовідносин підгалузі чи інституту, мають бути розміщені в першій статті відповідної книги, розділу, підрозділу. Дане розташування термінів унеможливить різне тлумачення одного і того терміну, який

використовується в різних підрозділах та спростить пошук терміну, який використовується тільки в певній частині кодексу.

Також норми, які регулюють питання адміністрування, розміщуються тільки в тих частинах, на які поширюються, наприклад, єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги – у інституті соціального забезпечення пільгами, державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування – у загальній частині книги соціальне страхування.

Набрання чинності Конвенцією №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 року сприятиме створенню передумов для приєднання України до Європейського кодексу соціального забезпечення в цілому [221, с.241].

Ратифікувавши Європейський кодекс соціального забезпечення [222], після чого останній стане частиною національного законодавства, галузь права соціального забезпечення матиме два кодекси, що не є новим для галузей.

Оскільки Україна обрала шлях євроінтеграції, при розробленні Кодексу соціального забезпечення України слід враховувати положення Європейського кодексу соціального забезпечення та фінансовий потенціал держави.

Проблеми імплементації законодавства в сфері соціального страхування розглянемо в наступному підрозділі.

2.3. Проблеми імплементації міжнародних актів у законодавство України в сфері соціального страхування

Трансформація правової системи в умовах глобалізації у категоріальній інтерпретації являє собою складний, системний, різнорівневий, багатофакторний, різновекторний, динамічний, історичний, соціальний, політико-правовий процес. Структурно-функціональна характеристика цього процесу пов'язана із перетворенням структур, в рамках яких співіснують паралельно як старі, так і нові елементи, зі зміною функціонування і розвитку її підсистем та окремих елементів, які відбуваються із різними темпами, спрямованістю, поєднанням суперечливих тенденцій на інституційному, нормативному і ідеологічному рівні (інституційній, нормативній та ідеологічній підсистемі) та посиленням взаємодії й взаємозалежності між внутрішніми підсистемами, основними системами суспільства, іншими національними правовими системами й міждержавними регіонально-континентальними правовим системами [223, с.469]. При ратифікації міжнародних договорів, після чого вони стають частиною національного законодавства, інші нормативно-правові акти в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування взаємозалежні і взаємодіють з ними, що спонукає національне законодавство удосконалюватися та трансформуватися з врахуванням новацій ратифікованих документів.

Л. І. Заморська виділяє основні умови, що дозволяють удосконалювати норми права: 1) точне віддзеркалення в правових розпорядженнях закономірностей розвитку державно-правової надбудови; 2) відповідність норм права вимогам моралі та правосвідомості; 3) дотримання вимог системності (несуперечності) й інших закономірностей діючої системи права при ухваленні нових норм; 4) облік у процесі правотворчості (нормотворчості) загальних принципів регулювання і управління суспільними процесами [224, с.45]. Окрім зазначених умов, однією з основних умов, що дозволяє удосконалювати норми права, вважаємо якісну

юридичну термінологію. Помилки, невірний офіційний переклад, різне визначення у нормативно-правових актах одного поняття приводить до колізій, суперечностей у правозастосовній діяльності, хибного тлумачення змісту правової норми.

Мовні конструкції, які використовуються при складенні закону, повинні надавати нормативним актам логічності, послідовності і системності, сприяти адекватному сприйняттю інформації, зосередженої у взаємозалежних термінах [225, с.126]. Уніфікація юридичних термінів є такою сукупністю прийомів, правил і засобів, за допомогою яких досягається термінологічна єдність і узгодженість чинного законодавства [225, с.129].

В науці виокремлюють головні правила використання юридичної термінології: а) єдність термінології – однакові терміни, які використано при формуванні правових норм, повинні мати тотожне значення; неприпустимо для позначення одних і тих самих понять застосовувати різні терміни; б) загальновизнаність термінології, тобто використання термінів, визнаних і апробованих у юридичній науці і практиці; в) стійкість термінології протягом певного часу; г) доступність (забезпечують використанням простих слів, невикористанням іншомовних термінів і складних конструкцій); д) ясність – недотримання цієї вимоги спричинює не незрозумілість термінів, їхню двозначність, недостатню виразність; е) поєднання лаконічності із повнотою викладу; є) точність; ж) офіційність стилю; з) оптимальне співвідношення формально визначених та формально невизначених, зокрема, оціночних понять [214, с.19].

Однією із проблем чинного законодавства є некоректний переклад міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Сфера соціального страхування не є винятком – офіційний переклад міжнародних Конвенцій не завжди відповідає оригінальному тексту, що приводить до хибного розуміння змісту і, відповідно, при приведенні національного законодавства у відповідність із ратифікованим договором, приймаються нормативно-правові

акти, які відповідають змісту офіційного перекладу та не відповідають змісту ратифікованого договору.

Невід'ємним елементом удосконалення законодавства є мова закону. Повсякденна мова, завдяки її універсальності, багатозначності, образності не завжди задовольняє потреби законодавчого тексту. Професіоналізація законодавчої мови необхідна для точності, чіткості і стислості приписів закону, що виключають можливість їх довільного тлумачення та перекручування в процесі судової й адміністративної практики. Зрозумілість, точність і стислість мови закону створюють сприятливі умови для однакового його розуміння та тлумачення, однакового дотримання, виконання і застосування [226, с.13-14].

Питання термінології, яка використовується у законодавстві досліджували: А. І. Граціанов, М. І. Іншин, Д. І. Сіроха, О. В. Тищенко, С. М. Черноус та інші відомі вчені. Разом з цим, юридична якість нормативно-правових актів в сфері соціального страхування доводить потребу у додаткових дослідженнях мови законів.

Українська наука права соціального забезпечення може повноцінно розвиватися лише за умови засвоєння досвіду та досягнень відповідних наук зарубіжних країн; виявляються спільні і відмінні риси існуючих систем соціального забезпечення, закономірності і тенденції їх розвитку [227, с.19]. Формування ефективного національного соціально-забезпечувального законодавства, узгодженого з європейськими традиціями та стандартами, має стати головним завданням розбудови нової європейської держави. Орієнтиром адаптації законодавства України в сфері соціального забезпечення до законодавства Європейського Союзу має бути рівень життя в країнах Європи [163, с.21].

Основні труднощі, що виникають при здійсненні процесу адаптації національного законодавства до європейських соціальних стандартів: 1) колізії в міжнародних нормативних актах; 2) належне оприлюднення текстів нормативно-правових актів для доведення їх текстів до відома

наукової громадськості; 3) проблема належного перекладу міжнародних актів [193, с.79-80].

У Загальній декларації прав людини, зокрема, у статті 22 російською мовою, яка є офіційною мовою Організації Об'єднаних Націй, зазначено наступне: «каждый человек, как член общества, имеет право на социальное обеспечение и на осуществление необходимых для поддержания его достоинства и для свободного развития его личности прав в экономической, социальной и культурной областях через посредство национальных усилий и международного сотрудничества и в соответствии со структурой и ресурсами каждого государства»; українською мовою (неофіційний переклад) стаття 22 викладена наступним чином: «кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [228]. У оригінальній версії (англійською мовою) – «Everyone, as a member of society, has the right to social security and is entitled to realization, through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights indispensable for his dignity and the free development of his personality» [229], social security перекладається на українську як соціальне страхування [230], забезпечення перекладається на англійську як 1) ensuring; securing providing (with); provision (with); 2) (гарантія) guarantee security; 3) (засоби до життя) maintenance [231, с.62]. В Конституції України було використано словосполучення соціальний захист (частина 1 статті 46: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом») [83].

С. М. Синчук зазначає, що вихідним конституційним положенням, яке покладене в основу формування галузі права соціального забезпечення, є приписи статті 46 Основного Закону. Зі змісту конституційної норми видно, що право на соціальне забезпечення є лише складовою права на соціальний захист. Водночас, зазначене положення не визначає, які інші елементи (права), поряд із правом на соціальне забезпечення, формують ширше за конституційною нормою право – право на соціальний захист. Незрозумілим є і той факт, що нормотворець вдається до деталізації лише однієї складової права на соціальний захист (права на соціальне забезпечення) і не називає інших його елементів [232, с.209].

Вважаємо, що у змісті статті 46 Конституції України поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» тотожні – захист включає право на забезпечення у випадках, передбачених законом. Включення інших понять до складу соціального захисту статтею 46 Конституції України не передбачено, тому відсутні підстави стверджувати, що у статті 46 Конституції України соціальне забезпечення не являється єдиною складовою соціального захисту.

Але в теорії права соціальний захист і соціальне забезпечення різні поняття. В науці тривалий час точаться дискусії з приводу співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», при цьому науковці вкладають різний зміст в дані поняття. Для розв'язання даної дискусії, на нашу думку, варто визначитися із єдиним змістом поняття «соціальне забезпечення» та єдиним змістом поняття «соціальний захист» з врахуванням правильного перекладу міжнародних договорів, ратифікованих Україною, що сприятиме однаковому розумінню співвідношення вищезгаданих понять.

Наприклад, захист можна тлумачити і як захист державою порушеного, оспорюваного чи невизнаного права особи, і як захист державою особи від негативних наслідків соціальних випадків, а забезпечення можна тлумачити і як тільки матеріальне (грошове) забезпечення, і як комплекс заходів, які передбачені державою для особи у разі настання соціальних випадків

(забезпечити як фінансово, так і житлом, одягом, пільгами, послугами, медичним доглядом) тощо. І взагалі можна стверджувати, що завдання держави полягає у забезпеченні захисту особи від негативних наслідків соціальних випадків.

Відповідно до пункту 4.21 Генеральної Угоди на 2010-2012 р.р. [233] Кабінет Міністрів України зобов'язався вивчити питання щодо ратифікації Україною Європейської соціальної хартії (у повному обсязі), Європейського кодексу соціального забезпечення, Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенції МОП № 117 про основну мету та норми соціальної політики та внести відповідні законопроекти до Верховної Ради України [234, с.107].

16 березня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» № 1024-VIII [235].

Офіційний переклад Конвенції №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 року, зокрема, статті 8 наступний: «Охоплювані ризики включають будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки.» [235].

В оригіналі (англійською мовою) стаття 8 вищезгаданої Конвенції наступна: «The contingencies covered shall include any morbid condition, whatever its cause, and pregnancy and confinement and their consequences» [236].

Жодне слово із зазначених в оригінальному тексті статті 8 не перекладається з англійської мови як ризик. Ризик в перекладі на англійську - hasard, risk [231, с.143]. Використане в Конвенції слово «contingencies» є похідним від слова «contingency», що перекладається як 1) випадковість, випадок; 2) аварійна позаштатна ситуація [231, с.235].

Неякісний переклад сформував у науковій і практичній сферах помилкове уявлення про те, що у даній Конвенції визначені ризики, а не випадки для отримання соціального забезпечення. (Соціальні ризики як підстава для набуття людиною права на соціальне забезпечення були

встановлені у міжнародних актах — Конвенціях та Рекомендаціях МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.)[237]).

Вірно визначайте слова, і ви позбавите світ від багатьох непорозумінь [238, с.508].

Офіційний переклад міжнародних документів, на жаль, не завжди правильний, що приводить до хибних висновків щодо змісту документу.

Перекладач, як і юрист, повинен бути спеціалістом в конкретній галузі, як от мова кримінального права, адміністративного права, конституційного права тощо. Таким чином, необхідно дотримуватися всіх правил не тільки лінгвістики, але й права [239, с.300].

Досвід багатомовного Європейського Союзу дає принципові відповіді на питання *(щодо юридичного перекладу у сучасній юридичній діяльності – прим. авт.)*. Так, у Німеччині, Польщі, Італії та в інших країнах-членах ЄС статус присяжних судових перекладачів прирівняно до статусу експертів (нім. Ubersetzer als Gutachter), яких суд залучає для компетентного вирішення відповідних спорів. А у відділі перекладів Європейського Суду перекладачами працюють лише кваліфіковані юристи. В інших органах ЄС усі переклади перевіряють спеціалісти з права та лінгвістики (нім. Rechts- und Sprachsachverstandige). На жаль, в Україні цю роботу мають право виконувати лише дипломовані перекладачі – лінгвісти, котрі переважно не обізнані з особливостями юридичної теорії; практики порівнюваних правових систем не володіють спеціальною термінологією та методами юридичного перекладу. У практиці офіційного та судового юридичного перекладу його виконавці не просто творять відповідні тексти, але і, як суб'єкти відповідних юридичних процедур, впливають на досягнення цілей юридичної діяльності – встановлення справедливості, забезпечення правопевності, захисту законних інтересів суб'єктів правовідносин тощо [240, с.304].

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною

національного законодавства України [83]. В даному випадку, ми маємо ситуацію, коли в національне законодавство включається міжнародний договір, зміст якого не відповідає змісту оригіналу.

В приватному праві, зокрема, укладаючи на двох мовах договори в сфері господарювання, зазначають: у разі суперечностей щодо змісту договору перевага надається, наприклад, англомовному варіанту договору.

На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні визначити порядок виправлення помилок в офіційному перекладі міжнародних договорів (наприклад, за аналогією із порядком ратифікації договору) та в Законі України, яким ратифікується міжнародний договір зазначати наступне: «У разі суперечностей у змісті міжнародного договору та офіційного перекладу перевага надається оригінальній версії ратифікованого договору».

Висновки до Розділу 2:

У регулюванні суспільних відносин все взаємопов’язано: право, економіка, фінанси. Ми розглядаємо соціальне страхування в правовому аспекті, що не виключає соціального страхування як складової, наприклад, фінансів. Укладаючи договір купівлі-продажу, теж відбувається фінансова операція, але від цього правовідносини щодо договору купівлі-продажу не перестають належати до цивільного права та регулюватися ним. Право соціального забезпечення регулює широкий спектр суспільних відносин, які супроводжують особу від народження і до смерті. Відповідно, і складові даної галузі є різноманітні та утворюють складну структуру норм, інститутів та підгалузі.

Соціальне страхування є підгалуззю права соціального забезпечення, яка об’єднує інститути соціального страхування (інститут пенсійного страхування; інститут страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; інститут медичного страхування; інститут страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; інститут страхування на випадок безробіття).

Пенсійне забезпечення трансформувалося в інститут пенсійного страхування, який, в свою чергу, є складовою соціального страхування.

Інститут медичного страхування взаємодіє із страховою медициною, а не являється складовою медицини; так само інститут пенсійного страхування взаємодіє із податковим правом.

Коли особи вступають в правовідносини, тобто відносини, які санкціоновані державою, їхнє регулювання здійснюється за допомогою методу в певній галузі (наприклад, права соціального забезпечення), яка визначається за предметом правового регулювання. Якщо згодом виникає необхідність одному із учасників правовідносин захистити своє право в порядку позовного провадження, наприклад, право на перерахунок пенсії,

(оскільки в добровільному порядку орган пенсійного фонду відмовляється здійснити перерахунок), то об'єкт правовідносин не змінюється, змінюється спосіб отримання бажаного (орган пенсійного фонду здійснить перерахунок пенсії не в добровільному порядку, а виконуючи рішення суду). Навіть коли особа звертається до суду в порядку окремого провадження, наприклад, встановити факт, що має юридичне значення, то дані дії особа вчиняє з метою в подальшому використати рішення суду для реалізації інших прав, закріплених у відповідних галузях законодавства.

За допомогою методу відбувається регулювання правовідносин. Метод – комплекс засобів, прийомів і способів впливу права на суспільні відносини. Відсутні підстави стверджувати, що до методу в галузі, де містяться норми матеріального права, не повинен належати судовий захист, оскільки без можливості шляхом звернення до суду захистити своє право в будь-якій галузі, де містяться норми матеріального права, правова норма втрачає одну із своїх ознак – санкціонованість державою і перестає бути правовою.

Соціальне страхування, як підгалузь права соціального забезпечення, також містить в своєму складі крім матеріальних, і процесуальні правовідносини.

Законодавець визначив порядок здійснення судочинства в процесуальному кодексі, до якого будуть звертатися учасники правовідносин у разі порушення їхніх прав, закріплених у будь-якій галузі права. Для матеріальних правовідносин існує безліч прикладів відсильних норм до нормативно-правових актів різних галузей права. Той факт, що процесуальні правовідносини, наприклад, з приводу призначення пенсії, регулюватимуться Кодексом адміністративного судочинства України, а не Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», не є підставою стверджувати, що змінився об'єкт, з приводу якого відбувається судове засідання, чи галузь права.

Юридичну техніку запропоновано розглядати як метод упорядкування нормативно-правових актів, адже метод упорядкування нормативно-

правових актів відповідає на питання: як, якими способами, засобами відбувається упорядкування.

Категорію «законодавча техніка» можна розглядати в широкому і вузькому розумінні: у широкому розумінні - викладення тексту норм у нормативно-правових актах, які формують поняття «законодавство», у вузькому розумінні - викладення тексту норм у законах. Як юридична, так і законодавча техніка стосуються не тільки найбільш вдалого викладення норм в нормативно-правових актах, а будь-якого викладення норм. Адже навіть невдале викладення норм здійснювалося за допомогою певних засобів і тут можна вести мову не стільки про недоліки техніки, скільки про професіоналізм працівника, який цю техніку застосовував.

У змісті Конституції України поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» тотожні – захист включає право на забезпечення у випадках, передбачених законом. Включення інших понять до складу соціального захисту у статті 46 Конституції України не передбачено, тому відсутні підстави стверджувати, що у статті 46 Конституції України соціальне забезпечення не являється єдиною складовою соціального захисту.

Але в теорії права соціальний захист і соціальне забезпечення різні поняття. В науці тривалий час точаться дискусії з приводу співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», при цьому науковці вкладають різний зміст в дані поняття. Для розв’язання даної дискусії, на нашу думку, варто визначитися із єдиним змістом поняття «соціальне забезпечення» та єдиним змістом поняття «соціальний захист» з врахуванням правильного перекладу міжнародних договорів, ратифікованих Україною, що сприятиме однаковому розумінню співвідношення вищезгаданих понять.

Наприклад, захист можна тлумачити і як захист державою порушеного, оспорюваного чи невизнаного права особи, і як захист державою особи від негативних наслідків соціальних випадків, а забезпечення можна тлумачити і як тільки матеріальне (грошове) забезпечення, і як комплекс заходів, які передбачені державою для особи у разі настання соціальних випадків

(забезпечити як фінансово, так і житлом, одягом, пільгами, послугами, медичним доглядом) тощо. Завдання держави полягає у забезпеченні захисту особи від негативних наслідків соціальних випадків.

Неякісний переклад сформував у науковій і практичній сферах помилкове уявлення про те, що у Конвенції №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 року для отримання соціального забезпечення визначені ризики, а не випадки (в оригіналі зазначені саме випадки).

Необхідно на законодавчому рівні визначити порядок виправлення помилок в офіційному перекладі міжнародних договорів (наприклад, за аналогією із порядком ратифікації договору) та в Законі України, яким ратифікується міжнародний договір зазначати наступне: «У разі суперечностей у змісті міжнародного договору та офіційного перекладу перевага надається оригінальній версії ратифікованого договору».

Врахувавши правові доктрини можна ширше застосувати можливості кодифікації нормативно-правового акту та об'єднати як норми, які регулюють відносини в сфері соціального страхування, так і інші норми, які регулюють відносини соціального забезпечення, прийнявши Кодекс соціального забезпечення України. Структура Кодексу соціального забезпечення України повинна містити загальну частину, яка має регулювати питання, притаманні для всієї галузі: визначення термінів, правоздатність, дієздатність, представництво, строки, позовна давність, сфера правового регулювання, співвідношення із міжнародним законодавством, колізії і прогалини у законодавстві, порядок оскарження рішень; дві книги: соціальне страхування та нестрахове соціальне забезпечення; прикінцеві та перехідні положення. Обидві книги в своїх загальних частинах мають містити визначення термінів, принципи, права та обов'язки учасників правовідносин, формування джерел фінансування забезпечення, контроль та нагляд. Особлива частина кожної книги має бути поділена на розділи, в першій книзі кожен розділ - інститут страхування відповідно до видів страхування, в

другій книзі розділи повинні відповідати підгалузі соціального забезпечення допомогами (розділ має бути поділений на підрозділи відповідно до інститутів даної підгалузі - допомоги сім'ям з дітьми, допомоги малозабезпеченим особам, допомоги особам, які не мають права на пенсію, допомога по догляду, допомога на поховання), інституту соціального обслуговування, інституту соціального забезпечення пільгами, інституту соціального забезпечення субсидіями.

РОЗДІЛ 3
ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Соціальні ризики та соціальні випадки: поняття та класифікація

Права знаходяться в стані безперервного руху: вони виникають, припиняються, переходять від одних осіб до інших, постійно змінюють свій вид. Все це відбувається під впливом юридичних фактів. Зазвичай під юридичним фактом мається на увазі подія. Події мимолітні, але право може змінюватися не тільки внаслідок мимолітніх подій, але і під впливом триваючих станів. Право може змінитися внаслідок таких триваючих станів, як чиєсь десятирічне давнісне володіння або п’ятирічна безвісна відсутність. Тому, на думку Е. Н. Трубецкого, під юридичними фактами слід розуміти всі стани і події дійсності, яким властиво встановлювати і припиняти права. Настання юридичного факту завжди викликає застосування визначеної норми об’єктивного права. Наприклад, смерть відноситься до числа юридичних фактів; наслідком смерті є застосування норми об’єктивного права, яка визначає права спадкоємців. Здебільшого застосування юридичної норми залежить не тільки від одного факту, а від багатьох фактичних умов. Так, наприклад, для застосування норми спадкового права не достатньо, щоб спадкодавець помер: необхідно, щоб його смерть була офіційно засвідчена. Недостатньо також, щоб було складено заповіт, та підписано спадкодавцем: необхідно, щоб заповіт було складено в «здоровому глузді і світлій пам'яті». Здебільшого застосування правової норми залежить не від одного факту, а від цілої сукупності фактичних передбачень [241, с.200-201]. Юридичні факти-стани також умовно можна розцінювати як факти-події, якщо розглядати наприклад, десятирічне давнісне володіння як подію, яка сталася по закінченню десятого року володіння.

В науці характеризують юридичні факти у соціальному забезпеченні, як конкретні соціальні факти реального життя, які своїми ознаками

відповідають моделі відповідної норми права, в результаті чого здатні за певних умов породжувати передбачені нормами права соціального забезпечення юридичні наслідки [242, с.37].

С. О. Сільченко визначав основним юридичним наслідком таких фактів реалізацію заінтересованим суб'єктом права свого законного інтересу або суб'єктивного права на отримання забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання (фактично – бюджетних коштів або коштів соціального страхування) [131, с.56]. Реалізація права на різні види соціального забезпечення потребує різних юридичних (фактичних) складів.

Юридичні факти в праві соціального забезпечення С. О. Устинов визначає як обумовлені законодавцем, соціально значущі дії, події та стани, з настанням яких, у однієї категорії суб'єктів права соціального забезпечення-фізичних осіб (членів їх сімей, представників) виникає конкретно-суб'єктивне право на певний вид соціального забезпечення, а у другої категорії учасників цих відносин, відповідних органів, які здійснюють соціальний захист населення, виникає конкретно-об'єктивний обов'язок у визначених законодавством випадках надати конкретну соціальну допомогу [243, с.133].

Аналіз юридичного (фактичного) складу, визначений різними дослідниками, який є підставою для пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника, дає можливість встановити такий склад у юридичному фактичному складі: 1) втрата годувальника; 2) непрацездатність членів сім'ї померлого годувальника; 3) факт родинних відносин; 4) факт утримання померлим годувальником членів сім'ї; 5) наявність певного страхового стажу, якщо смерть годувальника не пов'язана із нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням; 6) звернення членів сім'ї до відповідного органу про призначення їм пенсії; 7) рішення органу про призначення пенсії [244, с.87].

Проте А. С. Колотік підставою виникнення правовідносин зі спеціального пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника

визначає склад з наступних юридичних фактів: 1) заява сім'ї померлого (загиблого) годувальника про призначення їх пенсії даного виду; 2) смерть годувальника або визнання його судом безвісти зниклим або померлим; 3) наявність у сім'ї померлого годувальника його непрацездатних утриманців; 4) рішення органу Пенсійного фонду про призначення певного розміру пенсії у зв'язку із втратою годувальника [245, с.10].

Н. П. Коробенко доводить, що для матеріальних, процедурних та процесуальних пенсійних правовідносин по інвалідності внаслідок загального захворювання сукупність елементів у юридичному складі є неоднаковою. Н. П. Коробенко у пенсійному забезпеченні по інвалідності в солідарній пенсійній системі не виділяє інвалідність або інший юридичний факт як основний або головний юридичний факт, а інші факти додатковими, допоміжними, похідними та другорядними. Усі елементи юридичного складу є необхідними, рівними та такими, що мають однакове юридичне значення для виникнення пенсійних правовідносин по інвалідності в солідарній системі пенсійного страхування [246, с.16].

М. В. Бородкін виокремлює соціально-забезпечувальні юридичні факти, як факти, які визначають необхідність надання особі того чи іншого виду соціального захисту, вони, свого роду, є передумовою матеріально-правових наслідків, причиною, через яку особа набуває права на державну соціальну допомогу, соціальні послуги та ін. Соціально-забезпечувальні юридичні факти не охоплюють заяву особи та рішення уповноваженого органу щодо надання певного виду соціального захисту [247, с.362]. Також М. В. Бородкін доцільно визначає, що юридичні факти у праві соціального забезпечення – це конкретні, закріплені нормами права, життєві обставини, що обумовлюють рух соціально забезпечувальних правовідносин [247, с.365].

Базовим юридичним фактом, який лежить в основі виникнення видової правосуб'єктності та є критерієм визначення правовідносин соціального забезпечення, передумовою набуття галузевого правового статусу,

визначальною характеристикою правового становища особи у правовідносинах, «рушійною силою» настання інших необхідних для отримання соціально-забезпечувального надання юридичних фактів, визначником динаміки правовідносин, на думку науковців, є соціальний ризик [248, с.31].

На нашу думку, оскільки відповідно до чинного законодавства для отримання соціально-забезпечувального надання необхідне настання соціального випадку а не соціального ризику, саме соціальний випадок є базовим юридичним фактом в праві соціального забезпечення загалом та соціальному страхуванні, зокрема (страховий соціальний випадок).

Страхові соціальні ризики та страхові соціальні випадки детально розглянемо у даному підрозділі.

В суспільстві поширено 6 видів оцінок соціального ризику: 1) науково обґрунтований (відповідно, панівної в цей час наукової доктрини чи парадигми); 2) юридичний (закріплений законодавством); 3) управлінський (саме ним за конкретних умов, за ресурсних можливостей та сьогочасних владно-політичних інтересів керуються управлінці); 4) мас-медійний (залежить від ступеня розуміння журналістами суті ситуації та ступеня маніпулювання засобів масової інформації); 5) культурно-традиційний (регіонально-етнічі архетипи й стереотипи: «якось воно буде»; «скільки тієї зими»); 6) повсякденний (яким людина насправді керується у повсякденній поведінці та життєдіяльності) [249, с.29].

Соціальні ризики в широкому розумінні – це рівень (комплексна якісно-кількісна оцінка) втрати будь-якої соціально значимої складової повсякденного життя, незалежно від характеру джерела (технічного, екологічного, економічного чи суто соціального) [3, с.18].

Як суспільне явище, соціальні ризики визначаються складним сполученням різних факторів життя суспільства: соціальною та економічною політикою держави, зрілістю громадянського суспільства й законодавчої бази, розвиненістю трудових відносин між роботодавцями та найманими

працівниками. При цьому конкретні види соціальних ризиків і відповідні форми соціального страхування залежать від комплексу факторів, що впливають на життєдіяльність індивіда та суспільства загалом [250].

Соціальний ризик як поняття досліджували відомі вчені: В. М. Андріїв, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. Л. Стрепко, О. В. Тищенко, В. І. Щербина та інші. Проте понятійний апарат потребує вдосконалення.

У законодавстві юридичний факт настання обставин, внаслідок яких в особи виникає право на соціальне забезпечення, визначено як страховий випадок. У науковій літературі з права соціального забезпечення поняття страхового випадку не було належним чином досліджене, як і співвідношення його зі страховим ризиком та доречність застосування згаданих понять. Те саме стосується і нестрахових ризиків та нестрахових випадків. Вважаємо, що таку прогалину слід усунути. Для цього детальніше дослідимо визначення понять «ризик», «соціальний ризик», «випадок», «соціальний випадок», проведемо порівняльний аналіз норм, які регулюють відносини страхування в праві соціального забезпечення і цивільному праві в межах досліджуваних питань, та визначимо доречність застосування понять «страховий ризик» і «страховий випадок» при врегулюванні правовідносин у праві соціального забезпечення.

Словникова література тлумачить «ризик», як 1) усвідомлена можливість небезпеки; // сміливий ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; 2) можливість збитків або неуспіху в якійсь справі [251, с.1030].

В. О. Радіонова-Водяницька визначає соціальні ризики як чинники порушення нормального соціального становища людей у разі ушкодження здоров’я, втрати працездатності або безробіття, що супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку, понесення додаткових витрат, пов’язаних із лікуванням, а для сім’ї – із втратою джерела доходу в разі втрати годувальника [252, с.15].

Також С. М. Синчук розглядає соціальний ризик як соціально значиму обставину об’єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави [253, с.188].

Законодавець дає різні визначення поняттю страхового ризику: за соціальним страхуванням від нещасного випадку – це обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання; за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг згідно з цим Законом [70]; страховий ризик – обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребують матеріальної підтримки та соціальних послуг за цим Законом [69]; які за змістом зводяться до того, що це обставини, внаслідок яких особи можуть втратити заробітну плату (через втрату роботи чи за станом здоров'я) і потребують матеріальної підтримки. Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» взагалі не містить визначення страхового ризику.

На момент здійснення загальнообов’язкового державного соціального страхування подія, на випадок якої проводиться страхування, в часі ще не настала і є ймовірність її ненастання в майбутньому, але така подія реальна до настання.

Аналізуючи позиції науковців, які зазначають, що соціальні ризики є підставою набуття людиною права на соціальне забезпечення [204, с.47], доходимо висновку про необхідність дослідження питання тотожності настання соціального ризику і настання соціального випадку.

Довідникова література тлумачить «випадок» як 1) те, що сталося, трапилося (звичайно несподівано); // наявність того чи іншого явища, факту; 2) обставини, стан речей, ситуація; // раптовий, зручний момент, непередбачені сприятливі обставини для виконання чого-небудь [251, с.104].

Визначення поняття страхового випадку в законодавстві різняться (страхові випадки за соціальним страхуванням від нещасних випадків – нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці; за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання відповідно до цього Закону матеріального забезпечення або соціальних послуг [70]; страховий випадок – це подія, через яку: застраховані особи втратили заробітну плату (грошове забезпечення) або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин та зареєстровані в установленому порядку як безробітні, готові та здатні приступити до підходящої роботи і дійсно шукають роботу; застраховані особи опинилися в стані часткового безробіття [69]; хоча правовий наслідок для особи настає один і той самий – у разі настання страхового випадку особа має право на соціальне забезпечення. В одному законі на це чітко вказується в самому визначенні поняття (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), в іншому – виходячи зі змісту низки статей закону (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття).

Для настання правових наслідків, які законодавство передбачає для соціальних випадків, настання події, яка має ознаки соціального випадку недостатньо, а необхідна наявність інших умов. Настання події, що має ознаки соціального випадку не є підставою для здійснення страхової виплати. Наприклад, особі, яка застрахована в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування від такого соціального ризику, як старість (пенсійний вік), досягнення пенсійного віку недостатньо для набуття

права на пенсійне забезпечення за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, адже законодавець встановлює й інші умови для набуття права на пенсійне забезпечення, зокрема наявність страхового стажу не менше 15 років.

Науковці виокремлюють ознаки соціального ризику як явища об'єктивного характеру, настання якого не залежить від волі особи та не є наслідком дій останньої, негативні наслідки соціальних ризиків не можуть бути усунуті нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин. Настання соціальних ризиків є потенційно можливе для кожної людини [253, с.188].

Щодо таких ознак, як настання ризику незалежно від волі особи та його настання не є наслідком дій останньої, то, аналізуючи такий ризик, як народження дитини, не можна вважати його негативним явищем і, хоча об'єктом страхування є не дитина, а матеріальне забезпечення, якого потребуватиме породілля в зв'язку із втратою доходів через перебування у відпустці по вагітності і пологах, але жінка розуміла негативні фінансові наслідки, які настануть на певний період через народження дитини, та погоджувалася на їх настання і свідомо їх не уникала, маючи цінніші пріоритети в житті, ніж заробітна плата за певний період. Тому жінка сприяла настанню соціального ризику, а в подальшому (не зробивши аборту) і настанню соціального випадку.

На відміну від страхування в цивільному праві, де навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку, є підставою для відмови у здійсненні страхового відшкодування, в соціальному страхуванні сприяння особи настанню соціального випадку не є підставою для відмови у виплаті (народження дитини, досягнення пенсійного віку), але може погіршити становище особи порівняно із іншими особами (наприклад, щодо виплати допомоги по безробіттю особам, які звільняються за власним бажанням) або особа втратить право на отримання деяких видів виплат у повному розмірі

(наприклад, якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 відсотків).

У наукових джерелах можна зустріти позицію, що соціальні ризики є підставою набуття людиною права на соціальне забезпечення [204, с.11]. Аналізуючи закони України у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині визначень, зокрема соціального страхового ризику та соціального страхового випадку, знаходимо підтвердження того, що не соціальний ризик, а соціальний випадок є підставою набуття людиною права на соціальне забезпечення. За імовірність (ризик) матеріальне забезпечення законодавством не передбачено.

Соціальний випадок можна класифікувати, в залежності від того, внаслідок якого ризику він настав (страхового чи не страхового), на страховий та нестраховий.

На відміну від цивільного законодавства, де зобов'язання щодо виплати страхового відшкодування (страхової виплати) виникає завжди тільки у разі настання страхового випадку, у праві соціального забезпечення у разі настання нестрахових випадків внаслідок визначених законодавством нестрахових ризиків особа також має право на соціальне забезпечення.

Отже, ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками; фактичне настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками.

Підставою набуття права на соціальне забезпечення є соціальний випадок.

В розвиток зазначеного вважаємо за необхідне визначити момент виникнення та припинення соціального ризику в праві соціального забезпечення.

М. А. Вігдорчик зазначав, що соціальний ризик характеризується небезпекою, наймаючи робітника для професійної роботи, роботодавець свідомо піддає його певному ризику – ризику перенести відому кількість нещасних випадків [64, с.162]. В. Д. Роїк також визначав соціальний ризик як можливість настання матеріальної незабезпеченості для працівників внаслідок втрати заробітної плати та втрати працездатності [254, с.21]. С. М. Синчук вважає соціальним ризиком закріплену у законодавстві та визнану суспільством соціально-значиму обставину об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їх сімей) можуть втратити назавжди або тимчасово засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення та не можуть самостійно їх уникнути [255, с.56].

Вважаємо, що соціальний ризик настає тоді, коли в житті особи створюється можливість настання події, у зв'язку з якою законодавством передбачено соціальне забезпечення. Наприклад, соціальний ризик смерті у особи настає з моменту народження. Адже з першого дня народження у особи є соціальний ризик смерті, оскільки в будь-який момент життя людини може обірватися. Даний соціальний ризик супроводжує людину протягом всього її життя та обов'язково припиняється настанням соціального випадку, який в залежності від того, за яких обставин настала смерть, є підставою для отримання допомоги на поховання від уповноваженого суб'єкта особами, які мають на це право, та іншого соціального забезпечення членами сім'ї, які перебували на утриманні померлого (за наявності таких).

Соціальний ризик безробіття настає у особи по досягненню нею віку, з якого особа може набути статусу працівника. Законом України «Про зайнятість населення» визначено безробітними осіб віком від 15 до 70 років, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готові та здатні приступити до

роботи [256]. Логічно, що соціальний ризик безробіття настає при досягненні особою 15 років і припиняється або у зв'язку з настанням соціального випадку (коли особа втратила або не отримала роботу і у особи виникло в зв'язку з цим право на отримання соціального забезпечення), або у зв'язку з досягненням віку, після досягнення якого у особи не може настати подія, яка буде визнана соціальним випадком.

Такий соціальний ризик, як тимчасова втрата працездатності, настає з часу початку участі особи у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування і припиняється або настанням соціального випадку, або припиненням участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. І хоча де-факто особа ризикує бути тимчасово непрацездатною і в період, коли не бере участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, але оскільки де-юре особа в такий період у разі хвороби не матиме права на допомогу у разі тимчасової втрати працездатності, нема підстав стверджувати і про наявність соціального ризику у ті періоди, коли особа у разі настання події не матиме права на соціальне забезпечення. Виняток щодо тимчасової втрати працездатності становить соціальний ризик її втрати через професійне захворювання, оскільки професійне захворювання є соціальним випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли особа не перебувала у трудових відносинах з підприємством, на якому вона захворіла [70]. При цьому на час настання соціального випадку особа може як бути учасником системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, так і ні.

Втрата працездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання із страхового ризику стає страховим випадком з дня втрати працездатності.

На практиці виникають судові спори щодо визначення дня втрати працездатності, оскільки, наприклад, дата встановлення лікарською комісією професійного захворювання та дата встановлення МСЕК *(медико-соціальною*

експертною комісією – прим. авт.) стійкої втрати працездатності різниться в середньому на декілька місяців [257; 258].

Відповідно до частини першої статті 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [70] страхові виплати провадяться щомісячно в установлені Фондом соціального страхування від нещасних випадків дні на підставі постанови цього Фонду або рішення суду: потерпілому - з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку або з дати встановлення професійного захворювання; особам, які мають право на виплати у зв'язку із смертю годувальника, – з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати.

Питання соціального страхування осіб, що втратили працездатність досліджували А. В. Журавко, М. В. Кравченко, О. Й. Лесько, І. С. Луньова, О. В. Тищенко, М. В. Чічкань та інші вчені. Разом з тим, потребує детального дослідження питання визначення дати, яка має рахуватися як дата втрати працездатності внаслідок нещасного випадку чи професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Чинне законодавство, зокрема, стаття 38 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає, що ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється МСЕК за участю Фонду соціального страхування і визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також визначає необхідні види медичної та соціальної допомоги. Аналогічні положення містяться і у Положенні про медико-соціальну експертизу [259].

Позиція Верховного Суду України зводиться до того, що право на отримання потерпілим страхових виплат настає з дня встановлення йому МСЕК стійкої втрати професійної працездатності [257; 258].

Не викликає сумніву, що до повноважень МСЕК належить встановлення часу настання втрати працездатності. Дискусійним є підхід МСЕК до визначення дати втрати працездатності. Так, згідно із пунктом 2.9. Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків потерпілому на виробництві, який уперше звернувся до МСЕК, відсотки втрати професійної працездатності встановлюються з дати надходження документів до МСЕК, незалежно від дати встановлення факту виникнення професійного захворювання або трудового каліцтва [260].

Тобто маємо три дати – дата настання нещасного випадку чи професійного захворювання (1), дата надходження до МСЕК документів (2) та дата встановлення МСЕК факту виникнення професійного захворювання або трудового каліцтва (3). Зрозуміло, що в часі це три різні дати і, наприклад, між настанням дати (1) та дати (2) при встановленні втрати працездатності внаслідок професійного захворювання в середньому минає чотири місяці [257; 258].

Нелогічним є підхід визначати дату втрати працездатності датою надходження документів до МСЕК, адже страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг, а не надходження документів до МСЕК.

Враховуючи вищенаведене, пункт 2.9 Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків суперечить статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» оскільки дата втрати працездатності (відповідно, дата, з якої у особи виникає право на отримання страхової виплати) визначається датою вчинення дій (отримання МСЕК документів), на випадок настання яких не здійснюється

загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, а тому згаданий пункт 2.9. Порядку підлягає викладенню в новій редакції з врахуванням дати, яка відповідатиме даті настання страхового випадку, а саме:

«2.9. Потерпілому на виробництві, який уперше звернувся до МСЕК, відсотки втрати професійної працездатності встановлюються з дня настання нещасного випадку або дня встановлення лікарською комісією професійного захворювання, незалежно від дати надходження документів до МСЕК та дати встановлення факту виникнення професійного захворювання або трудового каліцтва».

Соціальний ризик інвалідності настає одночасно з народженням людини і триває до настання соціального випадку, а у разі відсутності соціального випадку – протягом всього життя людини. Причина інвалідності впливає на обсяг і розмір соціального забезпечення, визначення уповноваженого суб'єкта надання соціального забезпечення, але не впливає на період існування соціального ризику.

Враховуючи те, що допомогу по вагітності і пологах можуть отримувати і не біологічні матері, фізіологічна можливість жінки народжувати не єдиний визначальний фактор настання соціального ризику. Для жінок, які не виконують репродуктивної функції, соціальний ризик вагітності та пологів настає з часу перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [261], а також виникненням обставин, за яких при наявності бажання особа може стати опікуном чи усиновлювачем дитини до двохмісячного віку [70].

Такий соціальний ризик, як втрата годувальника настає з часу коли в особи є годувальник, зазвичай з дня народження людини, та припиняється настанням соціального випадку або коли відповідно до законодавства особа не вважається такою, що має годувальника (наприклад, особа досягла

повноліття та працює). Наявність страхового стажу певної тривалості впливає на вид соціального забезпечення та не впливає на період існування соціального ризику.

Соціальний ризик пенсійного віку виникає з дня народження людини і припиняється з досягненням пенсійного віку. В науці розмежовують пенсійний вік на загальний та спеціальний. На тривалість даного соціального ризику впливає трудовий та страховий стаж, оскільки стаж впливає як на право отримання спеціальної пенсії, так і на право отримання пенсії взагалі.

Соціальний ризик малозабезпеченості настає, коли особа є членом сім'ї, зазвичай, з дня народження, чи одинокою особою.

Будь-який соціальний ризик, який не припинений внаслідок настання соціального випадку чи інших обставин, зазначених вище, припиняється у зв'язку зі смертю особи. Також спільним для всіх ризиків є те, що соціальний ризик, припинений внаслідок настання соціального випадку, може наставати знову після того, як припинився соціальний випадок (застрахована особа одужала, працевлаштувалася тощо), за винятком смерті та пенсійного віку.

Ми не ставили за мету розглянути всі соціальні ризики. Для ілюстрації розмежування в часі соціального ризику та соціального випадку було проведено лише дослідження найпоширеніших з них.

С. О. Сільченко наголошує, що соціальний ризик стосується не всіх, а лише тих, хто, заробляючи засоби до існування під впливом ризику стає бідним [262, с.332]. Дана позиція є дещо дискусійною, оскільки, наприклад, при настанні умов, за яких особа має право на пенсію, особа не втрачає права на працю і, продовжуючи працювати, тобто не зазнавши негативних наслідків досягнення пенсійного віку у виді бідності, особа набуває права на пенсійні виплати. Таким чином, ризик пенсійного віку, на відміну, наприклад, від ризику тимчасової втрати працездатності, не завжди передбачає втрату заробітку у зв'язку з досягненням пенсійного віку.

На сьогодні перелік соціальних ризиків можна знайти в правовій доктрині [263, с.28-29]. В законах, зокрема, що регулюють відносини по

загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню чітко визначені соціальні страхові випадки [34; 69; 70]. Однак, по суті, подія, котра визначається як соціальний ризик і як соціальний випадок, одна і та ж. Різниця полягає у тому, що соціальний ризик розглядається як подія, настання якої ймовірне у майбутньому, а соціальний випадок – як та сама подія, тільки яка вже фактично сталася і у особи, у зв'язку з цим, виникло право на отримання соціального забезпечення.

Категорія соціального ризику є однією із важливих категорій в праві соціального забезпечення. Об'єктивне існування ризику зумовлене ймовірністю багатьох соціальних, політичних, природних, виробничих процесів, участь у яких приймають суб'єкти соціального життя [264, с.94].

Ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками [265, с.269].

Деталізація страхових соціальних ризиків за різними критеріями та встановлення факту, який саме страховий соціальний випадок настав, дозволяє вірно кваліфікувати подію та встановити обсяг соціального забезпечення, на який має право особа у зв'язку із настанням страхового соціального випадку.

На практиці виникають спори саме в частині кваліфікації події, яка містить ознаки страхового соціального випадку щодо тих ризиків, за якими була застрахована особа (наприклад, чи пов'язана подія, що призвела до настання страхового соціального випадку, із нещасним випадком на виробництві чи ні).

В правовій доктрині визначені декілька видів класифікацій соціальних ризиків в залежності від критеріїв, зокрема, страхові та нестрахові, традиційні та нетрадиційні тощо [255, с.56].

Вважаємо за доцільне переглянути класифікації страхових соціальних ризиків при їх поділі на види за змістовим наповненням поняття.

Страхові ризики як різновид соціальних ризиків досліджували відомі вчені – М. А. Вігдорчик, В. М. Догадов, В. М. Дурденевський, М. І. Іншин,

С. М. Прилипко, В Д. Роік, С. М. Синчук, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко, Г. А. Трунова, О. М. Ярошенко та інші відомі науковці. В процесі формування права соціального забезпечення змінюються підходи до проблем класифікації страхових соціальних ризиків із врахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства, тому варто приділити детальнішу увагу класифікації страхових соціальних ризиків.

В доктрині права соціального забезпечення традиційні страхові ризики прийнято поділяти на такі: тимчасова непрацездатність; вагітність та пологи; необхідність догляду за хворою дитиною, хворим членом сім'ї; хвороба; інвалідність; старість та інші [266]. Доцільно дані страхові соціальні ризики узагальнити і деталізувати за змістовим наповненням поняття.

Аналізуючи страхові соціальні ризики в контексті їх узагальнення, робимо висновок, що такі ризики як, тимчасова втрата працездатності, інвалідність, пенсійний вік, народження дитини є одним страховим соціальним ризиком – непрацездатність. Тому дискусійно ставити «в один ряд» різновид одного страхового соціального ризику – непрацездатності – із безробіттям.

В нормативно-правових актах закріплені наступні визначення вищезгаданих понять.

Тимчасова непрацездатність – це непрацездатність особи внаслідок захворювання, травми або з інших причин, що не залежить від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи [267].

Стійка втрата професійної працездатності – інвалідність внаслідок професійного захворювання (отруєння) чи трудового каліцтва та/або відсотки втрати професійної працездатності [268]. За аналогією можемо презюмувати,

що стійка втрата працездатності – це інвалідність та/або відсотки втрати працездатності.

Інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [269].

Таким чином, фізичний стан особи при тимчасовій втраті працездатності, стійкій втраті працездатності, інвалідності, народженні дитини є станом непрацездатності.

При досягненні пенсійного віку особа не завжди фізично втрачає працездатність. В даному випадку ми стикаємося із ситуацією, коли особа може бути фізично здоровою і працездатною, але юридично є непрацездатною (аналогічна ситуація складається, коли особа перебуває на лікарняному у зв’язку із карантином чи доглядом за хворим членом сім’ї).

Будь-яка фізична непрацездатність застрахованої особи, засвідчена у встановленому законодавством порядку, стає юридичною, та не кожна юридична непрацездатність є одночасно і фізичною. Право на соціальне забезпечення матиме особа, яка є юридично непрацездатною (незважаючи на те, чи фізично вона працездатна, чи ні). Натомість, якщо особа, навіть будучи фізично непрацездатною, не засвідчила свій стан у визначеному законом порядку, права на матеріальне забезпечення не матиме (наприклад, особа, перебуваючи у щорічній оплачуваній відпустці, декілька днів хворіла та лікувалася вдома самостійно без звернення до лікаря).

Юридично непрацездатними є особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку; мають інвалідність першої, другої чи третьої групи; мають стійку втрату працездатності без інвалідності; тимчасово непрацездатні; вагітні (на період, за який передбачається відпустка по вагітності і пологах); народили дитину (на період, за який передбачається

відпустка по вагітності і пологах). Всі перелічені обставини є різновидом одного соціального ризику – непрацездатність.

Втрата працездатності, на нашу думку, може мати місце тоді, коли особа мала працездатність, а потім її втратила. Отже, дане поняття є вужчим за змістом від поняття «непрацездатність», та не повинно охоплювати непрацездатних осіб – інвалідів з дитинства.

Такий страховий соціальний ризик, як безробіття, не може бути різновидом непрацездатності, оскільки відповідно до вимог чинного законодавства безробітним є особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи [256].

Страховий соціальний ризик смерті не може бути різновидом непрацездатності, оскільки при непрацездатності учасником правовідносин із соціального забезпечення є непрацездатна особа (її законний представник). З настанням смерті утворюється інший суб’єктний склад із працездатними чи непрацездатними особами щодо їх соціального забезпечення, компенсаційних виплат, де їх стан працездатності/непрацездатності може зовсім не впливати на правовідносини (отримання допомоги на поховання) або впливати в сукупності (отримання пенсії по втраті годувальника непрацездатним членом сім'ї).

Втрата годувальника є вужчим за змістом ризиком, аніж смерть, адже не охоплює весь комплекс соціального забезпечення, пов'язаний із смертю особи, зокрема, такий вид соціальної виплати, як допомога на поховання (померти може не тільки годувальник, що не позбавляє осіб, які здійснили поховання померлого, права на отримання допомоги на поховання). Тому вважаємо, що смерть є соціальним ризиком, а виплати у зв’язку із втратою годувальника є лише одним із видів соціального забезпечення, передбаченого законодавством при настанні страхового соціального випадку – смерті.

Таким чином, за змістовим наповненням поняття страхові соціальні ризики поділяються на непрацездатність, безробіття, смерть.

Щодо деталізації, то дані страхові соціальні ризики поділяються на різні види, в залежності від критеріїв їх класифікації.

В найширшому значенні серед ризиків використовується непрацездатність. Страховий соціальний ризик «непрацездатність» в правовій доктрині поділяють: а) за станом здоров'я на фізичну і юридичну; б) за часом тривання непрацездатності на тимчасову, стійку та постійну [255, с.67]; в) за юридичними фактами на досягнення встановленого законом пенсійного віку; інвалідність першої, другої чи третьої групи; стійку втрату працездатності без встановлення групи інвалідності; тимчасову непрацездатність; вагітність; народження дитини; г) в залежності від причини втрати працездатності – на пов'язану із нещасним випадком на виробництві і професійним захворюванням та не пов'язану із нещасним випадком на виробництві і професійним захворюванням.

В свою чергу, інвалідність поділяється на групи інвалідності та підгрупи, від яких залежить обсяг прав особи. Так, наприклад, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває дитина – інвалід підгрупи А віком до 18 років [270].

Тимчасова втрата працездатності також може бути класифікована за станом здоров'я на фізичну (коли особа хворіє) та юридичну (догляд за непрацездатним членом сім'ї, карантин).

Пенсійний вік може бути класифікований на загальний пенсійний вік та спеціальний пенсійний вік. Загальний пенсійний вік становить 60 років для чоловіків та жінок. Але особи, які виходять на пенсію за віком на пільгових умовах, отримують пенсію з більш раннього віку (спеціальний пенсійний вік).

Що стосується деталізації такого різновиду непрацездатності як народження дитини, вважаємо за доцільне диференціювати соціальний страховий ризик на вагітність та народження дитини. На жаль, не завжди вагітність закінчується народженням живої дитини. Вагітним жінкам

надається однаковий соціальний захист до констатації факту закінчення вагітності (наприклад, народження живої дитини). Тому, враховуючи різний обсяг соціального забезпечення після закінчення вагітності, вважаємо за доцільне розмежувати народження дитини на два підвиди страхового соціального ризику – вагітність та народження дитини.

Страховий соціальний ризик безробіття також підлягає деталізації, враховуючи різноманітність видів соціального забезпечення та суб'єктного складу.

Безробіття законодавством поділяється на повне та часткове. Його можна деталізувати в залежності від причин втрати роботи, обсягу, тривалості соціального забезпечення та інших факторів, які впливають на індивідуалізацію соціального забезпечення.

В. В. Юровська виокремлювала соціальний ризик безробіття , який, на її точку зору, притаманний тим, хто вже мав роботу, а ризик незайнятості поширюється і на тих, хто не працював та визначає, що соціальний ризик безробіття – це ймовірність настання матеріальної незабезпеченості внаслідок відсутності заробітку чи іншого трудового доходу через втрату роботи і неспроможність самостійно її підшукати, а соціальний ризик незайнятості – це ймовірність настання соціальної незабезпеченості внаслідок відсутності можливості займатися суспільно значимою діяльністю та отримувати від неї доходи, за наявності прагнення особи до такої діяльності [271, с.6-7].

Страховий соціальний ризик – смерть – також може бути деталізований в залежності від причини настання смерті, в залежності від статусу померлого (працівник, пенсіонер, безробітний) тощо.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити наступний висновок, що страхові соціальні ризики за змістовим наповненням поняття варто поділяти на: непрацездатність (пенсійний вік; інвалідність; стійка втрата працездатності без встановлення групи інвалідності; тимчасова втрата працездатності; вагітність; народження дитини), безробіття та смерть.

Загальнообов’язкове державне соціальне страхування передбачає страхування на випадок настання події, яка має ознаки ймовірності і випадковості настання. Для визначення сутності страхування необхідно дослідити його ключові категорії, які характеризують страхування як явище.

Питання соціального страхування досліджували відомі вчені: В. В. Андріїв, М. А. Вігдорчик, М. І. Іншин, О. В. Москаленко, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко та інші відомі науковці. Розвиток соціального страхування вимагає поглибити дослідження понятійного апарату, зокрема, таких ключових категорій, як ймовірність та випадковість, які є обов’язковими характеристиками події, на випадок настання якої і здійснюється страхування.

А. М. Васильєв розмежовував правові категорії і категорії права, зазначаючи, що правові категорії – це наукові поняття, які виступають як інструмент наукового мислення і слугують для відтворення об’єктивної суті правових явищ, а категорії права – це компоненти правової нормативної структури, інструмент правового регулювання [101, с.91].

Приведемо у відповідність в соціальному страхуванні правову категорію «страховий ризик» і категорію права «страховий ризик».

Чинним законодавством, яке регулює питання соціального страхування використовується поняття «страховий ризик», визначення якому надається через категорію «обставини» – обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребують матеріальної підтримки та соціальних послуг [69], обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання; обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг [70], обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [31] тощо.

Дискусійно страховий ризик у соціальному страхуванні визначати через обставини, адже за своєю суттю обставина не є тією категорією, що може характеризувати ризик.

Ризик – це 1) усвідомлена можливість небезпеки; // сміливий ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; 2) можливість збитків або неуспіху в якійсь справі [251, с.1030].

Обставина – це 1) явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; 2) тільки мн. – сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; 3) рідко – те саме, що обстановка; 4) грам. – другорядний член речення, який вказує час, місце, причину, мету і спосіб дії або характеризує якість, міру чи спосіб вияву ознаки [272].

Як вбачається із словникових визначень понять, обставини передбачають відсутність двозначного результату, натомість ризик передбачає можливість настання чи ненастання певних юридичних фактів у майбутньому. Таким чином, констатуємо певну невідповідність ризику як правової категорії і категорії права у соціальному страхуванні, оскільки відповідно до законодавчого визначення поняття страхового ризику в наявності обставин вже немає сумніву, а передбачається можливість втрати доходів за наявних обставин. Це не відповідає суті ризику, адже ризик полягає у можливості наявності самих обставин.

Більш вдало категорія права «страховий ризик» визначена у цивільному законодавстві, відповідно до якого страховий ризик – це певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання [273]. В даному випадку категорія права за смисловим наповненням співпадає із правовою категорією страхового ризику.

Саме ознаки ймовірності і випадковості настання подій, обставин, юридичних фактів і є проявом ризику у всій його суті. Розглянемо детальніше вищезгадані ознаки страхового ризику.

М. А. Вігдорчик зазначав, що з теоретичної точки зору всі явища закономірні, всі виникають через визначені причини. Але на практиці ми маємо справу із багатьма явищами, причини яких дуже складні і внаслідок цього нам незрозумілі. Такі явища ми називаємо «випадковостями». Випадковість тільки тоді може стати страховим ризиком, коли за допомогою статистики встановлена закономірність її появи [9].

Оцінити рівень ризику без використання основ теорії ймовірності і математичної статистики не є можливим. Найважливішими поняттями теорії ймовірності є події, а також їхні ймовірності. За ознакою можливості здійснення всі події підрозділяються на:

- достовірні (обов'язково відбудуться);
- неможливі (у даних умовах принципово не можуть відбутися);
- випадкові (у залежності від різноманітних чинників можуть або відбутися, або ні) [82].

Враховуючи те, що страхування відбувається на випадок настання подій, які реально можуть настати, але не обов’язково настануть, достовірні і неможливі події не можуть бути страховими ризиками. Не винятком є такий ризик, як смерть. Зрозуміло, що дана подія станеться з кожним, але ймовірність та випадковість даного страхового ризику полягає у тому, що невідомий час, коли настане дана подія, також до настання певних життєвих обставин невідомо і в якому статусі перебуватиме на той час застрахована особа (працівник, безробітний, пенсіонер) та чи буде застрахованою особою при настанні даної події.

Тлумачні словники української мови визначають ознаки ризику наступним чином.

Імовірний (ймовірний) - це 1) те саме, що можливий [275].

Можливий – це 1) який можна здійснити, виконати; 2) допустимий, дозволений. 3) який може відбутися [276].

Випадковий – це 1) який стався несподівано, непередбачено; 2) не обумовлений якими-небудь закономірностями, такий, що виник без певних

причин; 3) який буває або трапляється іноді, непостійно, несистематично, час від часу; 4) який складається з різних, мало пов'язаних між собою частин, речей, зібраних без певного принципу; 5) філос. – який ґрунтується на випадковості (в 4 знач.) [277].

Уявлення про випадковість з розвитком наукових знань змінювалось, хоча до кінця XIX століття домінувала думка про визначеність всіх процесів у природі і про те, що в ній завжди діють прості причинні зв'язки [278].

Статистика в своїх дослідженнях спирається на так званий «закон великого числа». Суть цього закону зводиться до того, що закономірність відомого явища з'ясовується лише при масовому спостереженні цього явища. Чим менше число спостережень, тим більше постійні причини явища закриваються випадковими причинами. Стосовно страхування закон великого числа вимагає, щоб страхування охоплювало найбільше число випадків. М. А. Вігдорчик наводить приклад: статистика встановила смертність населення на рівні 2 відсотків. Але, якщо, виходячи із цієї цифри, застраховано буде на випадок смерті сто осіб, то окрема сотня може дати набагато більше смертних випадків. Тільки при страхуванні декількох тисяч або десятків тисяч осіб облік ризику може спиратися на статистичні висновки [9].

При визначенні страхових ризиків необхідно зазначати його ключові ознаки – ймовірність та випадковість настання обставин.

Крім згаданих ознак страхового ризику є й інші, наприклад, законодавче визначення видів страхового ризику (в житті людини відбувається багато різних подій, випадкових і закономірних, позитивних і негативних, але право на страхові виплати особа отримає тільки при настанні тих подій, на випадок настання яких здійснювалося соціальне страхування, різновиди якого закріплені у законодавстві). На практиці виникають проблеми щодо визначення події, яка містить ознаки страхового випадку на предмет того, чи відбулася подія, на випадок настання якої здійснювалося страхування, чи ні. Тому максимально якісна конкретизація на рівні

законодавства критеріїв віднесення події до страхової покращить правове регулювання відносин учасників соціально-страхових правовідносин, особливо на етапі врегулювання страхового випадку.

Враховуючи зазначене вище, з метою встановлення відповідності правової категорії «страховий ризик» категорії права «страховий ризик» пропонуємо внести зміни до чинного законодавства, надавши ознак страхового ризику (ймовірності та випадковості настання) обставинам (юридичним фактам, подіям), які в законодавстві визначають як соціальні ризики.

С. Я. Скворцова, зважаючи на існуючі соціальні ризики і реалізацію стратегічного курсу на досягнення в Україні європейських стандартів життя, визначає наступні завдання держави у цій сфері: а) підвищення мінімального розміру оплати праці і прожиткового мінімуму відповідно до зростання рівня цін; б) забезпечення зростання реальної заробітної плати як основного джерела грошових надходжень та важливого стимулу до трудової активності відповідно до зростання ВВП; в) цілеспрямоване формування прошарку населення з середнім рівнем доходів як основи утворення середнього класу в Україні; г) запобігання подальшій поляризації, подолання бідності, створення ефективної системи захисту населення від соціальних ризиків; д) пріоритетне спрямування державних соціальних видатків на збереження системоутворювальних елементів комплексу соціальної сфери, забезпечення мінімальних гарантій конституційних прав громадян, збереження потенціалу для розвитку соціальної сфери в майбутньому; е) впровадження засобів заохочення участі суб'єктів господарювання у розв'язанні завдань соціального розвитку на місцевому або загальнодержавному рівні, активне пропагування цінностей та стандартів соціально відповідального бізнесу; є) приведення у відповідність до міжнародних норм і стандартів національних соціальних стандартів, зокрема тих, які стосуються питань оплати праці, надання соціальної допомоги тощо [279, с.190].

Механізм захисту від об’єктивно існуючих соціальних ризиків повинен бути надійним, а значить страхування має бути обов’язковим для охоплення всіх працюючих. При цьому частки фінансової участі соціальних партнерів можуть бути різними, але кожна країна прагне знайти оптимальні для неї пропорції фінансової відповідальності. Одним із важливих елементів управління соціальними ризиками в соціально-трудових відносинах є колективне страхування від нещасних випадків на виробництві. Зацікавленими в ньому є обидві сторони – працівники, адже вони можуть відчувати себе впевненіше, і роботодавці, які таким чином забезпечують страхування своєї відповідальності за персонал підприємства. Додаткове корпоративне страхування працівників від нещасних випадків дозволяє захистити майнові інтереси працівників, пов’язані з постійним або тимчасовим зниженням рівня доходу в результаті нещасного випадку або хвороби. Ефективна діяльність перспективного підприємства, що розвивається, повинна ґрунтуватися на принципах корпоративної соціальної відповідальності, до яких, зокрема, належать: робота над створенням максимально безпечних робочих місць; додаткове використання програм обов’язкового і додаткового соціального страхування; розвиток людських ресурсів [264, с.95-96].

Отже, державі варто орієнтувати соціальну політику не тільки на матеріальне забезпечення застрахованих осіб, а і на убезпечення настання страхових випадків (за винятком випадків, пов’язаних із народженням дитини та настанням пенсійного віку).

3.2. Порядок отримання та умови обмеження страхових виплат

Питання процедурних та процесуальних правовідносин досліджували такі вчені, як: В. М. Андріїв, М. І. Іншин, Я. В. Сімутіна, С. М. Черноус та інші вчені. Разом з тим, практичні аспекти з даної теми потребують поглибленого дослідження.

Для реалізації матеріального права особи вступають в процедурні, а інколи і в процесуальні правовідносини. На практиці виникають проблемні питання щодо віднесення певних дій до процедури чи до процесу, що ускладнює реалізацію особою свого матеріального права та приводить до передчасних звернень із позовами до суду.

Розмежуємо порядок реалізації матеріального права, який здійснюється шляхом вступу особи у процедурні правовідносини та процедуру досудового врегулювання спору.

Конституція України встановила, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [83].

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2002 року №15-рп/2002 кожна особа має право вільно обирати незаборонений законом спосіб захисту прав і свобод, у тому числі і судовий. Можливість судового захисту не може бути поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб’єктом правовідносин інших засобів правового захисту. Держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов’язком особи, яка потребує такого захисту [280].

Процесуальними кодексами встановлено, які завдання є у судочинства.

Стаття 2 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає: «До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких

рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження» [281].

В статті 1 Цивільного процесуального кодексу України йдеться: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [282].

В статті 1 Господарського процесуального кодексу України зазначається: «Підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі - підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням» [306].

Дискусійно стверджувати, що дані норми обмежують право особи на звернення до суду. Але, якщо вищезазначеними нормами процесуальних кодексів визначені умови звернення до суду, виникає питання, чи може звернутися особа до суду з позовом для реалізації свого права (крім справ окремого провадження), якщо її право не оспорюється і не порушується.

Законами України передбачаються порядки, в яких чітко зазначено, що для реалізації права на пенсійне забезпечення, отримання соціальної допомоги, страхової виплати тощо особа, яка має бажання реалізувати своє право, повинна звернутися із заявою та необхідними документами до відповідного органу.

Коли особа, всупереч законодавчо встановленої процедури, звернулася відразу до суду для реалізації свого права, наприклад, на пенсію, дискусійно стверджувати, що це відповідатиме статті Кодексу адміністративного

судочинства України щодо завдання адміністративного судочинства, якщо тільки отримавши із суду ухвалу про призначення справи до слухання з примірником позовної заяви, органу пенсійного фонду стало відомо про бажання особи отримати пенсію.

Чи важливо для реалізації права дотримуватися процедурних норм, визначених законодавством, чи завжди у особи є альтернативний варіант – звернення до суду для реалізації будь-якого права (права на відпустку, на реєстрацію шлюбу, на призначення пенсії тощо).

Не доцільно підміняти процедурні відносини процесуальними, апелюючи до статті 55 Конституції України. На жаль, судова практика в окремих випадках не вважає за потрібне сторонам по справі використовувати законодавчо визначені процедурні норми.

Так, Верховний Суд України рішенням від 28.08.2012 року у справі №23/279 витлумачив вищезгадане рішення Конституційного Суду України таким чином, що «…позивач отримує право вимоги потерпілої особи після виплати останній страхового відшкодування та не зобов'язаний звертатися безпосередньо до особи, відповідальної за заподіяний збиток, або до особи, у якої застраховано її цивільно-правову відповідальність, з вимогою виплати матеріального відшкодування». Тут також наголошується на тому, що позивач може реалізувати своє право шляхом подачі позову до суду [284].

Також судами при прийнятті рішень, крім згаданого рішення Конституційного Суду України, як аргумент необов'язковості процедурних відносин наводиться наступне: «Умови та порядок виконання обов'язку страховика щодо здійснення страхового відшкодування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності визначено договором та законом, відповідно до яких передбачено правові наслідки неподання потерпілою особою (іншою особою, яка має право на страхову виплату) заяви про виплату страхового відшкодування протягом року з моменту ДТП, а саме – право страховика відмовити у виплаті страхового відшкодування. По суті, законом встановлюється обов'язок третьої особи

щодо подання вказаної заяви, у зв'язку з невиконанням якого третя особа позбавляється права на отримання страхового відшкодування. Водночас зобов'язання, яке виникає з договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, не може породжувати обов'язків для третьої особи (вигодонабувача) – потерпілої особи, з огляду на норму частини 1 статті 511 Цивільного кодексу України. Обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування є безумовним у випадку завдання шкоди третій особі внаслідок настання страхового випадку з вини застрахованої особи та не може залежати від подання потерпілою особою заяви про виплату страхового відшкодування протягом певного строку» [285].

Вважаємо дискусійним тлумачення судами рішення Конституційного Суду України щодо права звернення до суду та механізму реалізації особою права на отримання страхової виплати з огляду на наступне.

В доктрині права виділяють такі правові конструкції, як процедура реалізації права особою та досудове врегулювання спору.

Процедура реалізації права особою має бути чітко регламентована Законом України, яким надано дане право, або іншим нормативно-правовим актом (наприклад, постановою Кабінету Міністрів України).

При дослідженні структури механізму реалізації прав громадян в соціальному забезпеченні в якості його основних елементів Р. О. Мередов визначає наступні: 1) правомірна поведінка у виді волевиявлення самого громадянина як суб'єкта права, яке знаходить свій вираз у певних вчинках. Сукупність таких дій (вчинків), здійснених громадянином, має на меті досягнення бажаного результату. Особлива значимість даного елемента полягає в тому, що він ніби зрушує весь механізм реалізації права на соціальне забезпечення. 2) Правозастосовна діяльність компетентних у сфері соціального забезпечення державних і громадських органів. Ця діяльність знаходить свій вираз в тому, що зазначені органи застосовуючи норми законодавства про соціальне забезпечення, видають акти, які забезпечують здійснення суб'єктивних прав [286, с.58].

Особа для реалізації права має вступити в процедурні відносини, проявивши своє волевиявлення щодо реалізації права. Вступ в процедурні правовідносини є невід'ємною умовою реалізації особою права, якщо така процедура нормативно визначена.

На відміну від процедурних правовідносин, досудове врегулювання спору, яке може бути передбачене в законодавстві або договорі, може здійснюватися за умови існування спору. Тобто спочатку особа вступає в процедурні відносини, які можуть мати результат, який не задовольнив особу (відмовили у призначенні виплати, призначили виплату у меншому розмірі тощо); потім у особи є право вибору – або звернутися до суду, або досудово врегульовувати спір (направити скаргу до органу вищого рівня, надіслати претензію).

Невикористання механізму досудового врегулювання спору не є перепоною для звернення до суду. І саме правову конструкцію досудового врегулювання спору мав на увазі Конституційний Суд України у згаданому вище рішенні.

Верховний Суд України помилково використав висновки Конституційного Суду України до правової конструкції процедури реалізації права особою, створивши прецедент реалізації особою права без процедурних правовідносин та визнав процедурні правовідносини такими, що обмежують право особи на звернення до суду. Верховний Суд України, по суті, визнав за особою право вирішувати самостійно, чи хоче вона для реалізації свого права вступати в процедурні правовідносини, чи ні. А якщо в особи немає бажання вступати в процедурні правовідносини, то вона може звернутися до суду для реалізації свого права.

Але в такому випадку не може вестися мова про судовий захист, адже на час подачі позову до суду право особи не було порушено, не визнано чи оспорено, оскільки особа навіть не заявляла про бажання реалізувати своє право.

Вважаємо, якщо особа не вступила у визначені законодавством процедурні правовідносини, то звернутися до суду особа має право, але суд має відмовити в задоволенні позову, оскільки відсутній спір.

В довідниковій літературі наводиться наступне визначення поняття «спір». Спір – 1) словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна із сторін обстоює свою правоту; // полеміка (звичайно в пресі) з різних питань науки, літератури, політики і т. ін.; // серйозна суперечка; сварка. // перен. суперечність, зіткнення; 2) взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось т. ін., вирішувані переважно судом [287, с.1172].

Тому можна стверджувати про наявність спору коли особі, яка вступила в процедурні правовідносини, відмовили в реалізації права, задовольнили частково, запропонували інший варіант (який не задовольнив особу) або зігнорували звернення особи. Якщо особа не поставила до відома відповідний орган про своє волевиявлення щодо реалізації конкретного права, то відсутній спір про право.

Деякі науковці вважають, що процесуальні норми встановлюють порядок, процедуру, «регламент» здійснення чи виконання обов'язків, встановлених у матеріальних нормах [288, с.32]; існування процесуальних відносин не можна обмежувати цариною юрисдикційної діяльності, адже вони виникають при здійсненні будь-яких форм правозастосовчої і правотворчої діяльності, складаються практично у всіх галузях вітчизняного права і спрямовані на реалізацію матеріально-правових норм цих галузей [289, с.42].

Дана позиція суперечить позиції інших науковців, які розмежовують процедурні та процесуальні відносини.

Результат дій уповноваженого суб'єкта в процедурних правовідносинах є узагальненою формою, що виявляється у таких видах: 1) прийняття рішення про встановлення певного юридичного факту, необхідного для призначення пенсії…; 2) прийняття рішення про призначення того чи іншого

виду пенсійного забезпечення чи надання відмови у призначенні пенсії. Результат дії уповноваженого суб'єкта в процесуальних правовідносинах також виявляється у певних видах дій: 1) прийняття рішення щодо розгляду спору в сфері пенсійного забезпечення в досудовому порядку….; 2)прийняття рішення по суті при розгляді спору з питань пенсійного забезпечення в судовому порядку. В такому разі рішення приймається виключно судом у порядку адміністративного чи цивільного судочинства [290, с.184-185].

Процедурні правовідносини не повинні підмінятися процесуальними при реалізації особою права.

С. М. Черноус зазначає, що «…переважна більшість порядків регламентуються не процесуальними нормами (не процесуальним законодавством), а матеріальними, реалізація положень яких здійснюється через дотримання певної процедури. Відтак переважну більшість офіційно встановлених порядків слід розглядати як правові процедури, але не правові юридичні процеси» [291, с.344].

Вважаємо, що ігнорування особою процедурних відносин не повинно давати можливість реалізувати право через процесуальні відносини в судовому порядку, що не буде суперечити конституційному праву особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Адже за відсутності порушень і протиправних посягань відсутній предмет спору, а відтак і підстави задовольняти позов.

Також розглянемо питання, чи є обов'язком вступ особи в процедурні відносини для отримання страхової виплати.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування [31].

Пенсійним законодавством визначено на рівні закону обов'язки застрахованої особи: 1) пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове

державне соціальне страхування на вимогу страхувальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду; 2) надавати на вимогу страхувальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення; 4) укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації згідно із цим Законом); 5) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом, а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону [34].

Законодавством про соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань та тимчасової втрати працездатності передбачені наступні обов’язки застрахованої особи: 1) надавати страхувальнику, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення та надаються соціальні послуги відповідно до цього Закону; 2) своєчасно повідомляти страхувальника та страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення та соціальних послуг; 3) знати та виконувати вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що стосуються застрахованого, а також додержуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором, контрактом) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації; 4) у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання: лікуватися в лікувально-

профілактичних закладах або в медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування; дотримуватися правил поведінки та режиму лікування, визначених лікарями, які його лікують; не ухилятися від професійної реабілітації та виконання вказівок, спрямованих на якнайшвидше повернення його до трудової діяльності; 5) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності; 6) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом [70].

Застраховані особи, зареєстровані в установленому порядку як безробітні, зобов'язані своєчасно подавати відомості про обставини, що впливають на умови виплати їм забезпечення та надання соціальних послуг. У разі виїзду особи, зареєстрованої в установленому порядку як безробітна, за межі України з метою працевлаштування чи здійснення іншої діяльності, спрямованої на отримання прибутку, така особа зобов'язана повідомити про це державну службу зайнятості [69].

На відміну від обов’язків застрахованої особи в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування, Законом України «Про страхування» передбачено, що страхувальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування [273].

На практиці виникають спори щодо кола обов’язків застрахованої особи у зобов’язаннях з приводу отримання страхової виплати. Суди неоднозначно визначають зобов’язання застрахованих осіб у страхуванні.

Так, суд при розгляді справи про стягнення страхового відшкодування дійшов висновку, що обов’язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування є безумовним у випадку завдання шкоди третій особі внаслідок настання страхового випадку … та не може залежати від подання потерпілою особою заяви про виплату страхового відшкодування протягом певного строку [292].

Даний висновок суд обґрунтував статтею 511 Цивільного кодексу України, відповідно до якої зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора.

Застосовуючи дану статтю, необхідно дослідити обов'язки, які можуть бути у зобов'язанні, та і саме поняття «зобов'язання».

Відповідно до статті 509 Цивільного кодексу України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [293].

Не можна стверджувати, що подача заяви про страхову виплату є дією, що вчиняється на користь особи, до якої ця заява подається.

Якщо виходити із тлумачення судом змісту статті 511 Цивільного кодексу України, то у особи, на користь якої здійснюється страхування, не може бути встановлено жодних обов'язків, що суперечить, наприклад, частина 2 статті 3 Закону України «Про страхування» (застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування) [273] або частина 2 статті 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (застрахована особа, зобов'язана, зокрема, повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення…) [34]. Не заперечуємо, що обов'язку отримувати страхові виплати у застрахованої особи немає ні в праві соціального забезпечення, ні в цивільному праві, але тоді і немає обов'язку у страховика здійснювати страхову виплату, якщо відсутнє волевиявлення особи у формі заяви.

Таким чином, вступ в процедурні відносини, які зобов'яжуть дотримуватися порядку отримання страхової виплати, не є обов'язком застрахованої особи у зобов'язанні – це можливість реалізації права в певному порядку.

Якщо особа не дотрималася порядку отримання страхової виплати, то єдиний негативний наслідок – особа не отримає страхової виплати, але не буде притягнена до відповідальності (адміністративної, кримінальної тощо) через недотримання нею порядку.

Періодично законодавець обмежує право особи на соціальне забезпечення та соціальні виплати, зокрема, мотивуючи скрутним фінансовим становищем в державі. Дані аргументи законодавця є дискусійними з огляду на наступне.

Відповідно до частини 1 статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [83].

Безпосередньо на підставі конституційних норм соціальне забезпечення не надається. Особа має право на конкретний вид матеріального забезпечення лише на підставі нормативно-правових актів у цій сфері (законів, указів, постанов, рішень). Конституційні норми служать базою, орієнтиром для прийняття відповідних актів [294].

Законом України від 21.11.1992 року №2811-XII «Про державну допомогу сім'ям дітьми», в редакції, що діяла до набрання чинності Закону України від 27 березня 2014 року №1166-VII «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» передбачалися, в тому числі, наступні види та розміри соціального забезпечення.

1. Допомога при народженні дитини надається у сумі, кратній 30 розмірам прожиткового мінімуму, – на першу дитину; кратній 60 розмірам

прожиткового мінімуму, – на другу дитину; кратній 120 розмірам прожиткового мінімуму, – на третю і кожну наступну дитину. Виплата допомоги здійснюється одноразово у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні дитини, решта суми допомоги на першу дитину виплачується протягом наступних 24 місяців, на другу дитину – 48 місяців, на третю і кожну наступну дитину – 72 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [295].

2. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 130 гривень [295].

3. До того ж, частиною 2 статті 42 Закону України від 09.07.2003 року №1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачалося наступне. Крім індексації пенсії, передбаченої частиною першою цієї статті, щороку починаючи з 1 березня поточного року у разі, якщо середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за минулий рік зросла, здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій із застосуванням заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію, підвищеної на коефіцієнт, який відповідає не менш як 20 відсоткам показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, порівняно з попереднім роком, але не менше зростання рівня інфляції (індексу споживчих цін) за минулий рік [34].

Законом України від 27 березня 2014 року №1166-VII «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» внесено ряд змін до нормативно-правових актів, в тому числі, і до вищезгаданих законів, якими встановлюється таке.

Допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі

10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [296].

Особам, які на 30 червня 2014 року мали право на отримання допомоги при народженні дитини у розмірі, встановленому на першу дитину, після досягнення дитиною двох років на наступні 12 місяців призначається щомісячна допомога у розмірі 130 гривень, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Виключено вид допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Дію частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зупинено до стабілізації економічної ситуації в країні.

Вважаємо дані зміни чинного законодавства такими, що суперечать Конституції України з огляду на наступне.

Статтею 22 Конституції України визначено, що закріплені нею права і свободи не є вичерпними, гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [83].

Конституційний Суд України в рішенні від 11 жовтня 2005 року №8-рп/2005 надав визначення поняттям «зміст прав і свобод людини» (умови та засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування) та «обсяг прав людини» (кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та які виражені у певних одиницях виміру) [297].

Під звуженням змісту прав і свобод розуміється зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто зміна якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод розуміється Конституційним Судом

України як зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [297].

Таким чином, зменшення розміру допомоги при народженні дитини, виключення виду допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та зупинення перерахунку раніше призначених пенсій є звуженням змісту та обсягу прав і свобод.

О. В. Тищенко констатує, що на підставі зазначених змін неаргументовано зменшено розмір державної допомоги про народженні другої та наступних дітей. Відмінено і такий вид допомоги, як допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, що виглядає сумнівно з точки зору захисту прав сімей з дітьми. Таким чином, можемо констатувати про наявність декількох фактів звуження обсягу існуючих прав при прийнятті нових законів [67, с.187-188].

Перерахунок розміру пенсії внаслідок зміни заробітної плати, яка застосовується для цілей перерахунку вже призначених пенсій, є одним із способів індексації самої пенсії, оскільки, заробітна плата підвищується працівникам, в першу чергу, через зростання споживчих цін, зазначає А. А. Ширант. Саме тому фактична неможливість здійснити перерахунок пенсії у разі зміни вищеперелічених обставин, є порушенням принципу індексації пенсії, що породжує дискримінацію частини пенсіонерів та ставить під сумнів досягнення мети правового регулювання пенсійних відносин [99, с.123-124].

Стаття 22 Загальної Декларації прав людини, до якої неодноразово звертався Конституційний Суд України у своїх рішеннях, визначає, що кожна людина має право на соціальне забезпечення відповідно до структури та ресурсів держави [228].

Із вищезгаданої статті Загальної декларації прав людини вбачається, що існують умови, які впливають на реалізацію права особи на соціальний захист – як на право на певний вид забезпечення, так і на його розмір.

Конституція України визначила, що обмеження прав і свобод може мати місце лише у випадках, передбачених статтею 64 Конституції України. Дана стаття чітко визначає, за яких саме умов можуть бути обмежені права на соціальний захист: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії цих обмежень».

Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Тому право на соціальний захист може бути обмеженим за умови воєнного або надзвичайного стану.

Враховуючи те, що в Україні не було оголошено ні воєнного, ні надзвичайного стану, не було підстав встановлювати окремі обмеження соціального захисту в Україні, в тому числі зменшувати розмір допомоги при народженні дитини, виключати вид допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та зупиняти перерахунок раніше призначених пенсій.

Вищезазначене скасування, зокрема, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, не єдине обмеження конституційного права на соціальне забезпечення для даного виду виплати. Ще до скасування даний вид допомоги був суттєво обмежений у розмірі для застрахованих осіб.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачувалася на умовах Закону України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» як особам, що є незастрахованими в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування, так і особам, що є застрахованими [295].

Така позиція державних органів є досить дискусійною і при визнанні неконституційним скасування даного виду допомоги, порядок її розрахунку є не менш актуальним, ніж саме право на даний вид допомоги.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2008 рік» [298] внесені зміни в тому числі і до Закону України «Про загальнообов'язкове

державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [299], з якого вилучені норми, що регулювали питання обчислення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (надалі – допомога по догляду) та встановлений порядок обчислення допомоги по догляду для застрахованих осіб у законі «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», який суттєво зменшував розмір допомоги як для застрахованих, так і для незастрахованих осіб.

Дані зміни Конституційним Судом України визнані неконституційними [300].

Статтею 46 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» встановлено, що допомога при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» призначається і здійснюється в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України. Аналогічні положення містяться і у статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» [301; 302].

Закони України про Державний бюджет України на 2011, 2012, 2013 роки не передбачали регулювання даних правовідносин [303; 304; 325].

Закони про Державний бюджет на 2009-2010 роки, не зважаючи на рішення Конституційного Суду України, містили відсильні норми, якими регулювали питання в т.ч. обчислення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Тому порядок обчислення згаданої допомоги у 2009 -2010 роках має обчислюватися відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Законодавець і сам підтвердив, що внесені законом «Про Державний бюджет України на 2008 рік» зміни до законодавства, зокрема в Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та

витратами, зумовленими народженням та похованням» не діяли, зазначивши у тексті законів про Державний бюджет на 2009, 2010 роки назву Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» у редакції, яка діяла до набрання чинності законом про Державний бюджет на 2008 рік (зазначивши у назві закону слово «народження»). У 2011 році набрав чинності закон «Про Державний бюджет на 2011 рік». Ні Законом про Державний бюджет на 2011 рік, ні іншим Законом України у 2011 році не врегульовувалися відносини щодо питань обчислення допомоги по догляду. Аналогічна ситуація із законодавством діяла і у 2012 та 2013 роках, оскільки законами про Державний бюджет на 2012 та 2013 роки також не врегульовувалися питання обчислення допомоги по догляду.

Таким чином, Закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» та «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» діяли в редакціях, які були чинними до внесення в них змін у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Державний бюджет на 2008 рік». Тобто стаття 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» мала встановлювати допомогу по догляду у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Враховуючи вищенаведене, розміри допомог у 2011 році мали становити з 1 січня – 755 гривень, з 1 квітня – 767 гривень, з 1 липня – 771 гривні, з 1 жовтня – 787 гривень, з 1 грудня – 799 гривень; у 2012 році з 1 січня – 893 гривні, з 1 квітня – 911 гривень, з 1 липня – 917 гривень, з 1 жовтня – 930 гривень, з 1 грудня – 961 гривня; у 2013 році – з 1 січня – 972 гривні, з 1 грудня – 1032 гривні.

Натомість державні органи продовжували використовувати при обчисленні допомоги по догляду Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (незалежно від того чи застрахована, чи незастрахована особа звернулася за призначенням допомоги) у редакції, яка на сьогодні є недійсною (стаття 15, в якій зазначається, що допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 130 гривень).

Таким чином, особа, яка отримує допомогу по догляду у розмірі 130 грн. за період з 01.01.2011 року по 01.05.2013 рік недоотримала:

- у 2011 р. (755х3)+(767х3)+(771х3)+(787х2)+799 – (130х12)=7692 (грн.);

- у 2012 р. (893х3)+(911х3)+(917х3)+(930х2)+961 – (130х12)= 9424 (грн.);

- у 2013 р. (972х4)+(130х4)=3368 (грн.); разом: 7692+9424+3368=20484 (грн.).

Незаконність обчислення допомоги по догляду не у розмірі прожиткового мінімуму підтверджена і судовою практикою [306].

На жаль, рішення, прийняте в конкретній справі, не може автоматично змінити ситуацію щодо виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку іншим особам, які отримують такі допомоги. При прийнятті у новій редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» серед видів матеріального забезпечення не передбачено такого виду страхової допомоги, як допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Тому неконституційним є не тільки скасування даного виду допомоги, але і при поновленні даного права слід розмежовувати допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується

застрахованій особі (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», для чого необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), та допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується особам, не застрахованим в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На сьогодні стаття 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» має назву «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» та передбачає серед видів матеріального забезпечення допомогу на поховання (що ніяк не можна назвати виплатою, пов'язаною із тимчасовою втратою працездатності). Пропонуємо, крім доповнення даної статті видом допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку змінити і назву статті на «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, витратами, зумовленими народженням та смертю» та внести відповідні зміни до інших положень, які стосуються виплат, зумовлених народженням (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням») і смертю.

Не вважаємо доречним використовувати замість слова «смерть» слово «поховання», адже страховим випадком є саме смерть, а не поховання. Зрозуміло, що поховання є наслідком страхового випадку (поховання померлого – комплекс заходів та обрядових дій, які здійснюються з моменту смерті людини до поміщення труни з тілом або урни з прахом у могилу або колумбарну нішу, облаштування та утримання місця поховання відповідно до звичаїв та традицій, що не суперечать законодавству [307]), але підставою

для отримання страхової виплати є страховий випадок, підтверджений відповідними документами, які дають право на отримання допомоги (в тому числі і доказами, які підтверджують витрати на поховання), а не його наслідки.

3.3. Проблеми законодавчого забезпечення страхових виплат в сучасних умовах

Чинним законодавством України передбачено право особи на пенсійне забезпечення. Одним із чинників, який впливає на пенсію (право на отримання, розмір), є страховий стаж.

Громадяни мають конституційне право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх в старості. Ненадання пенсійного забезпечення в повному обсязі через несплату або сплату не в повному розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування призводить до порушення принципу рівності осіб перед законом. Трактування правил статей пенсійного законодавства лише через призму обов'язку страхувальника вчасно платити внески звужує конституційні права особи.

Питання пенсійного страхування в незалежній Україні досліджували відомі учені: В. В. Андріїв, О. М. Дуюнова, Н. П. Коробенко, Т. В. Кравчук, І. В. Оклей, С. М. Прилипко, О. В. Тищенко, М. М. Шумило і інші. Проте питання впливу факту сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і його розміру на пенсійне забезпечення особи потребує поглибленого дослідження.

Обов'язок держави гарантувати громадянам пенсійне забезпечення, незалежно від дій або бездіяльності роботодавця із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Пенсійна система України, основу якої складає пенсійне страхування, є результатом трансформаційної еволюції інституту пенсійного забезпечення, який продовжував формуватися після отримання незалежності Україною на початку 90-х років XX ст. і представляв за своєю суттю особливості пенсійної системи, яка функціонувала ще за часів Радянського Союзу. У той час діяла єдина державна система пенсійного забезпечення, яка залишилася нам в спадок від колишнього Союзу РСР. Вона базувалася на принципах

старої командно-адміністративної моделі соціальної політики і не була орієнтована на труднощі перехідного періоду до ринкової економіки, складну демографічну ситуацію в Україні. Необхідність корінних змін в забезпеченні якісних характеристик життя людей є одним з головних завдань соціальної політики молодої незалежної держави [12, с.10].

Зміна демографічної ситуації в країні, зміна економіки спонукають змінювати і умови надання соціального забезпечення особам, які його потребують. Тому реформування пенсійного законодавства є невідкладним і вимагає удосконалення.

Знаковим етапом реформування пенсійної системи в Україні став 2004 рік, коли набув чинності Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Однією з новацій пенсійного законодавства стала заміна трудового стажу страховим при визначенні права на пенсію і обчислення її розміру.

Страховим стажем є період (термін), впродовж якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, яким або за якого платився збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, яке діяло раніше, і/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню за цим законом і за який сплачені страхові внески [34].

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» неодноразово відзначалося те, що при несплаті страхових внесків роботодавцем за працівника останній втрачає можливість зарахування відповідного періоду роботи в страховий стаж до тих пір, поки не будуть погашені борги до пенсійного фонду із сплати страхового внеску за відповідний період роботи особи.

Вважаємо, що така позиція законодавця обмежує право особи на належний їй рівень пенсійного забезпечення, адже працівник зі свого боку не порушує законодавства, але зазнає негативні правові наслідки через порушення законодавства роботодавцем. Оскільки обов'язок про сплату страхових внесків покладений на роботодавця, то і негативні наслідки за

невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків (несплату, несвоєчасну сплату або сплату не в повному об'ємі внесків) повинна нести тільки винувата в цьому особа, тобто роботодавець. Законодавцем визначені види відповідальності роботодавця і посадових осіб роботодавця у разі порушення законодавства із сплати внесків до пенсійного фонду [34; 308; 309]. При несплаті роботодавцем страхових внесків саме пенсійний фонд повинен застосовувати передбачені державою важелі впливу на роботодавця, а не зменшувати працівникові розмір і обсяг пенсійного забезпечення.

Відповідно до Закону України «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхувальник зобов'язаний нараховувати, обчислювати і платити у встановлені терміни і в повному розмірі єдиний страховий внесок; єдиний страховий внесок підлягає сплаті незалежно від фінансового стану платника [310].

Згідно з частинами першою і другою статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій тощо [83].

Принципи і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій визначені Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування найманих працівників і інших осіб, які належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і визначені в статті 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», платяться їх роботодавцями.

Механізм обов'язкового пенсійного страхування передбачає відповідні державні гарантії реалізації застрахованими особами своїх пенсійних прав.

Зокрема, згідно з частиною першою статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» застрахована особа має право отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхового внеску, вимагати від страхувальників сплати внеску, у тому числі, в судовому порядку тощо. Цьому праву кореспондує обов'язок страхувальника нараховувати, обчислювати і сплачувати у встановлені терміни і в повному розмірі єдиний страховий внесок, незалежно від фінансового стану платника.

До страхувальників, які несвоєчасно або не в повному обсязі платять єдиний страховий внесок органами Пенсійного фонду застосовуються фінансові санкції, а вимога про сплату недоїмки є виконавчим документом.

Таким чином, єдиний страховий внесок є складовою умовою існування солідарної системи і підлягає обов'язковій сплаті. Проте застраховані особи без сприяння державних органів позбавлені можливості безпосередньо і оперативно впливати на повноту і своєчасність такої сплати, що, фактично, у разі неповної сплати, означатиме порушення рівності їх прав на призначення (перерахунок) пенсії за інших рівних умов [311].

Процес створення ефективної системи соціального захисту в Україні залежить від багатьох чинників. Одним з них є досвід зарубіжних країн, де ця система працює тривалий час і має позитивні результати. Значний інтерес являє собою система соціального захисту, який формується у рамках Європейського Союзу. Відповідно до законодавства країн-членів Європейського Союзу наявність права на певний вид соціального захисту і її надання залежить від розміру і кількості внесків, зроблених у відповідні інститути соціального захисту. Метою створення європейського законодавства відносно соціального захисту є координація порядку забезпечення осіб і гарантування того, що внески до фондів соціального страхування, зроблених особою в одній з країн-членів Європейського Союзу, надаватимуть право на соціальний захист у будь-якій країні-членові Європейського Союзу [12, с.126-128].

На сьогодні спостерігається міграція населення працездатного віку в різні країни, не усі з яких є країнами-членам Європейського Союзу, врегулювання питань соціального захисту відбувається, у кращому разі, на підставі угод, укладених між країнами. За відсутності таких угод особа може опинитися у ситуації, коли працюючи (сплачуючи внески) в одній країні (країнах), претендуватиме на отримання пенсійного забезпечення в іншій країні, розмір якого буде меншим через відсутність сплати внесків в певному періоді, що не позбавляє особи права, зробивши додаткові витрати, сплатити внесок за період роботи за кордоном. Таким чином, членство країни в Європейському Союзі є гарантією соціального захисту працівників-мігрантів.

Аналізуючи законодавство радянських часів, бачимо, що законодавець застосовував жорсткі санкції до роботодавця (у тому числі, притягнення до кримінальної відповідальності) і не застосовував негативних юридичних наслідків до працівників за несплату внесків в необхідному розмірі.

Позитивним в законодавстві радянських часів було зарахування періодів роботи працівника в стаж роботи, незалежно від того, платив роботодавець за нього внески чи ні, оскільки на працівника не перекладався тягар негативних правових наслідків від неправомірних дій роботодавця.

Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до чинного законодавства, адже держава в особі уповноважених органів має досить механізмів впливу на недобросовісних роботодавців (право проведення перевірок про дотримання законодавства платниками внесків, право застосовувати штрафні санкції, право притягати посадовці до адміністративної відповідальності, право передавати матеріали до відповідних органів для порушення кримінальних справ проти посадовців у визначених законодавством випадках). Однак працівник має право лише на отримання інформації від роботодавця і соціальних фондів про перерахування за нього єдиного страхового внеску і право звернення до суду з вимогою до роботодавця про сплату єдиного страхового внеску, реалізація якого може створити напругу в стосунках роботодавця з працівником.

За радянських часів існувала командно-адміністративна економіка, яка з розпадом СРСР трансформувалася в ринкову, що сприяло розвитку приватного підприємництва, самозайнятості осіб тощо.

На сьогодні застрахованих осіб можна класифікувати на тих, за яких внесок платить роботодавець і тих, які виступають в одній особі і в якості застрахованої особи, і страхувальника. Вважаємо, що і підхід законодавця до правових наслідків несплати страхових внесків за таких осіб має бути різним, враховуючи те, чи застрахована особа самостійно повинна платити за себе єдиний страховий внесок, чи її страхувальник.

Позитивним і таким, що підлягає наслідуванню є досвід Молдови в законодавчому врегулюванні таких ситуацій.

Так, відповідно до статті 29 Закону Республіки Молдова «Про державну систему соціального страхування» несплата внесків соціального страхування роботодавцями не позбавляє застрахованих осіб права на визначені їм допомоги. У відповідності із статтею 32 вищезгаданого закону несплата особами, застрахованими на підставі страхової декларації або страхового договору, внесків соціального страхування у встановлені терміни позбавляє їх права на допомоги до ліквідації заборгованості по внесках і сплати пені [312].

Проектом Трудового кодексу України передбачено, що несплата або несвоєчасна сплата роботодавцем єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування не може бути підставою для відмови працівникам у наданні матеріального забезпечення (у тому числі виплати пенсії) та соціальних послуг із фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування або у включенні відповідних періодів роботи до страхового стажу, якщо працівник надасть докази перебування у трудових відносинах на момент виникнення страхового випадку або в інший відповідний період [313].

Для уникнення суперечностей у законодавстві необхідно внести відповідні зміни і до законів, які регулюють питання загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Судова практика [314; 315] дотримується позиції, що несплата єдиного страхового внеску до пенсійного фонду роботодавцем не повинна звужувати права працівника на пенсійне забезпечення.

Відповідно до частини 3 статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок [34].

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду, відповідної доплати до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок [34].

Мінімальний страховий внесок – сума коштів, що визначається розрахунково як добуток розміру мінімальної заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід) [34].

Інструкцією про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, яка розроблена відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»

(надалі – Інструкція), передбачено, що застрахована особа, яка підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та бажає зарахувати неповний місяць роботи до страхового стажу як повний місяць, подає до органів Пенсійного фонду за місцем призначення пенсії заяву згідно з додатком 28 цієї Інструкції. Працівник відділу надходження доходів на підставі даних персоніфікованого обліку про періоди, за які застрахована особа бажає здійснити доплату у сумі, не меншій, ніж мінімальний страховий внесок, складає повідомлення-розрахунок згідно з додатком 29 цієї Інструкції. Застрахована особа здійснює доплату в сумі, зазначеній у повідомленні-розрахунку, протягом 10 календарних днів з дня його отримання. Про сплату коштів відділ надходження доходів повідомляє відділ персоніфікованого обліку в день їх надходження на поточний рахунок органів Пенсійного фонду [316].

Особи, які здійснюють доплату до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок, формують і подають до органів Пенсійного фонду України самі за себе відомості про суми доплати відповідно до частини третьої статті 24 Закону згідно з додатком 30 до цієї Інструкції [316].

Вбачається певна невідповідність у вищезазначених нормах. Якщо законодавець визначає, що страховий внесок за місяць має бути не менше мінімального страхового внеску, то невиправдано встановлювати умову, що доплата страхового внеску має бути не менше мінімального страхового внеску.

Якщо, наприклад, особі в страховий стаж за місяць не враховано два дні, і вона має бажання доплатити страховий внесок, то сума доплати не повинна бути більшою чи дорівнювати мінімальному страховому внеску, як це передбачено в Інструкції, а потрібно, щоб, враховуючи доплату, страховий внесок за місяць був не менше мінімального страхового внеску.

Вважаємо, що положення Інструкції суперечать абзацу другому частини третьої статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та підлягають приведенню у відповідність до чинного законодавства.

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо:

1) пункт 15.2. Інструкції викласти у наступній редакції: «Працівник відділу надходження доходів на підставі даних персоніфікованого обліку про періоди, за які застрахована особа бажає здійснити доплату, складає повідомлення-розрахунок згідно з додатком 29 цієї Інструкції. При цьому, загальна сума внеску за відповідний місяць, враховуючи доплату, не повинна бути меншою, ніж мінімальний страховий внесок за даний період»;

2) у додатку №28 до пункту 15.1 Інструкції слова «у сумі, не меншій, ніж мінімальний страховий внесок» виключити.

Крім стажу, ще один чинник, який впливає на розмір страхових виплат і який також через зловживання роботодавців не завжди відповідає реаліям – це заробітна плата (винагорода). На сьогодні, на жаль, тінізація заробітної плати є поширеним явищем. Держава пропонує роботодавцям зміни в системі обрахунку єдиного соціального внеску для заохочення виведення зарплат із тіні. На думку О. П. Коваля, бізнес відмовиться від зарплат у конвертах лише тоді, коли це йому буде вигідно. Це означає, що «порочну практику» буде припинено лише за умови, що сумарні нарахування на зарплату та відрахування з неї стануть меншими, ніж плата за «обготівковування» (у різні періоди вартість цієї процедури сягала від 4 відсотків до 12 відсотків), хіба що з незначним перевищенням, з огляду на зменшення підстав для непорозумінь із контролюючими органами. Сумарного навантаження на зарплату на такому низькому рівні (15-20 відсотків) не існує в жодній розвинутій країні світу. Єдиним дієвим засобом боротьби з тіньовими зарплатами є ліквідація неодмінної інституції тінізації – конвертаційних центрів. Натомість практична реалізація цього кроку

залежить від чинників, що перебувають поза соціально-економічною сферою [317].

Держава гарантує громадянам право на соціальне забезпечення, яке значною мірою здійснюється через загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також держава встановлює певні зобов'язання страхувальників, пов'язані зі збором коштів (єдиного внеску), за рахунок яких і буде здійснюватися загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Важливо, щоб, визначаючи диференційовано обсяг обов'язків страхувальників застрахованих осіб, держава дотримувалася балансу при визначенні обсягу прав застрахованих осіб. На жаль, законодавство не завжди визначає права застрахованих осіб пропорційно їх обов'язкам.

Питання пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників, роботи за сумісництвом, сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування досліджували Т. Г. Головань, М. І. Іншин, А. В. Скоробагатько, О. В. Тищенко, та інші відомі вчені, але питання обчислення розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівника, який за сумісництвом займається викладацькою діяльністю потребує детальнішого дослідження.

Особа по досягненні пенсійного віку та наявності необхідного страхового стажу має право на пенсію за віком на загальних підставах. При цьому неважливо, на яких саме посадах працювала особа та якою діяльністю займалася. Але якщо особа працювала, зокрема на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», то важливим для визначення пенсії за віком науково-педагогічного працівника є не тільки досягнення пенсійного віку, визначеного Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та наявність загального страхового стажу, але і наявність спеціального стажу роботи на науково-педагогічних посадах. До того ж, на відміну від пенсії за віком на загальних підставах, яка

обчислюється виходячи із всіх сум заробітної плати (доходу), з яких сплачувався єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, при обчисленні пенсії науково-педагогічного працівника, навіть не всі суми, отримані ним за науково-педагогічну діяльність, з яких був сплачений єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, враховуються при обчисленні пенсії.

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 року. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 року або в разі, якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 року, становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв [318].

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено: науково-педагогічний працівник – вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством [318].

Разом з тим, Законом України «Про вищу освіту» визначено: «Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність» [319].

Тобто стаж науково-педагогічної роботи обчислюється по роботі, яка є основною і, відповідно, заробітна плата обчислюється тільки за основним місцем роботи.

Статтею 30 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачено, що до стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, визначених у Законі України «Про вищу освіту» [318].

Дані положення можна тлумачити двояко. З однієї сторони, Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає стаж наукової роботи з посиланням на Закон України «Про вищу освіту» тільки в частині посад, а не визначення осіб, які належать до науково-педагогічних працівників, і, враховуючи те, що Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» містить власне визначення науково-педагогічного працівника, відсутні підстави використовувати визначення іншого нормативно-правового акту такої ж юридичної сили.

З іншого боку, відповідно до частини 3 статті 57 Закону України «Про вищу освіту» наукові та науково-педагогічні працівники вищого навчального закладу мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [319], що можна тлумачити як те, що Законом України «Про вищу освіту» визначено, хто належить до наукових та науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу (тобто тільки ті, хто за основним місцем роботи займається науковою та науково-педагогічною діяльністю, мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

26.11.2015 року прийнятий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», у преамбулі якого зазначено, що цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створює умови для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і

держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади [318].

Закон України «Про вищу освіту», прийнятий 01.07.2014 року, у преамбулі якого зазначено, що цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [319].

Таким чином, доходимо висновку, що законом, який визначає умови належності особи до наукового чи науково-педагогічного працівника саме вищого навчального закладу є Закон України «Про вищу освіту».

Нерідко трапляються випадки, коли науково-педагогічний працівник укладає декілька трудових договорів із одним чи декількома роботодавцями. При цьому, робота за сумісництвом може бути як на науково-педагогічних посадах, так і на інших посадах.

Коли робота за сумісництвом не на науково-педагогічних посадах, то враховувати заробітну плату за таку роботу при призначенні пенсії науково-педагогічного працівника немає підстав. Але якщо, наприклад, науково-педагогічний працівник займається викладацькою діяльністю в декількох вищих навчальних закладах, чи повинна заробітна плата, яка виплачувалася різними роботодавцями враховуватися при обчисленні пенсії наукового працівника, адже науковий стаж рахується тільки за основним місцем роботи.

Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу [320]. Робота – певні завдання та обов'язки, що виконані, виконуються чи повинні бути виконані однією особою [321; 322]. Власник або уповноважений ним орган не має права

вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [320].

Науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю [318]. Законодавець не розмежовує науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи та за сумісництвом.

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [320].

Характер виконуваної науково-педагогічної роботи за основним місцем роботи і за сумісництвом тотожний. Але, якщо працівник за основним місцем роботи працює на науково-педагогічній посаді, що буде враховано до спеціального стажу для призначення пенсії науково-педагогічного працівника, то враховувати заробітну плату тільки за частину науково-педагогічної роботи в певному періоді (тільки за основним місцем роботи) не логічно.

Якщо науково-педагогічний працівник виконуватиме збільшений обсяг робіт з отриманням більшої винагороди за одним трудовим договором (суміщення), то розмір всієї винагороди буде врахований в обчислення пенсії, а якщо той самий обсяг робіт буде виконано науково-педагогічним працівником за двома трудовими договорами (сумісництво), то винагорода буде врахована тільки за одним договором.

Вважаємо, що заробітна плата із усіх робіт на науково-педагогічних посадах в період роботи на науково-педагогічній посаді за основним місцем роботи має враховуватися при обчисленні пенсії наукового працівника з огляду на наступне.

Єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування нараховується на суму нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну

плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці» та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами. Єдиний внесок встановлюється у розмірі 22 відсотки до бази нарахування єдиного внеску. У разі, якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску. При нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам з джерел не за основним місцем роботи ставка єдиного внеску, встановлена цією частиною, застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру [310].

Таким чином, для визначення складових бази нарахування єдиного внеску не важливо, чи за основним місцем роботи працює особа, чи за сумісництвом. Тому у науково-педагогічного працівника, який здійснює викладацьку діяльність у декількох вищих навчальних закладах здійснять нарахування єдиного внеску на усі заробітні плати.

Зрозуміло, що коли особа за основним місцем роботи працює не на посадах, на яких напрацьовують стаж, що дає право на призначення спеціальної пенсії, то вона не зможе врахувати заробітну плату із роботи по сумісництву при обчисленні спеціальної пенсії, навіть якщо в неї і буде спеціальний стаж роботи за інший період, що надасть право на призначення спеціальної пенсії.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо внести наступну зміну до чинного законодавства.

В Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» перше речення частини третьої статті 37 доповнити наступним словосполученням – «з врахуванням всіх заробітних плат, напрацьованих на наукових (науково-педагогічних) посадах за період, коли за основним місцем роботи особа

працювала на науковій (науково-педагогічній) посаді»; в другому реченні частини третьої статті 37 словосполучення «за основним місцем роботи» виключити.

На розмір пенсійного забезпечення військовослужбовців також впливає чинник винагороди – грошове забезпечення. І на практиці виникають питання кваліфікації винагороди на предмет її врахування при обчисленні пенсійної страхової виплати.

Відповідно до частини 3 статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [323] усі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку зі зміною розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, або у зв'язку із введенням для зазначених категорій осіб нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством. Перерахунок пенсій здійснюється на момент виникнення права на перерахунок пенсій і провадиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, у строки, передбачені частиною другою статті 51 цього Закону.

На виконання даної норми Закону прийнята постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 року №45 «Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. №393» [324], пунктом 5 якої визначено наступне.

Для перерахунку пенсій грошове забезпечення враховується у розмірі, встановленому за відповідною посадою (посадами), в межах визначеної законодавством максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з урахуванням таких його видів: посадовий оклад, оклад за військовим (спеціальним) званням та

відсоткова надбавка за вислугу років – у розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України або керівником державного органу у межах його повноважень на момент виникнення права на перерахунок за відповідною посадою та військовим (спеціальним) званням; надбавки за знання та використання в роботі іноземної мови, почесне звання "заслужений" чи "народний", службу в умовах режимних обмежень, спортивні звання, доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук та вчене звання – у розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України на момент виникнення права на перерахунок, якщо вони були фактично встановлені особі; щомісячні надбавки, доплати та підвищення, конкретні розміри яких за відповідними посадами (категоріями) установлені Кабінетом Міністрів України – у зазначених розмірах на момент виникнення права на перерахунок; інші щомісячні надбавки, доплати (крім доплати, розмір якої визначається як різниця між розміром грошового забезпечення до і після запровадження нових умов його виплати), підвищення та щомісячна премія – у середніх розмірах, що фактично виплачені за місяць, у якому виникло право на перерахунок пенсії за відповідною посадою (посадами) у тому державному органі, звідки особа звільнилася на пенсію; щомісячні надбавки за особливі умови служби (крім надбавки за службу у віддаленій місцевості) особам, звільненим з військової служби, які проходили службу та обслуговували ядерну зброю на об'єктах "С", у складальних бригадах ремонтно-технічних баз, у складі екіпажів атомних підводних човнів, на території військових полігонів, де проводилися випробування ядерної зброї або навчання із застосуванням такої зброї, та у військових частинах, що обслуговували космодром "Байконур", якщо такі надбавки виплачувалися їм на день звільнення із служби у відсотках посадового окладу, що встановлювалися до 1 січня 2008 р. для обчислення розміру пенсії, але не більше розміру надбавок за особливі умови служби відповідно до законодавства.

Аналізуючи види грошового забезпечення, визначені постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 року №45, доходимо висновку, що

в ній не зазначено вичерпного переліку видів грошового забезпечення, які можуть бути встановлені в майбутньому.

Дискусійним є питання належності винагороди, запровадженої постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2010 року №889 «Питання грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ та осіб начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту Державної служби з надзвичайних ситуацій» [325] до виду грошового забезпечення, який має враховуватися для перерахунку пенсії.

Для отримання відповіді на дане питання необхідно з'ясувати правову природу згаданої винагороди.

Пунктом 1 постанови Кабінету Міністрів України від 07.11.2007 року №1294 «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» [326] чітко визначено: «Установити, що грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу складається з посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії) та одноразових додаткових видів грошового забезпечення».

Таким чином, спеціальним нормативно-правовим актом визначено винагороду, яка має постійний характер як окремий вид щомісячного додаткового грошового забезпечення.

Даний вид щомісячного грошового забезпечення не передбачений частиною 3 статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» як такий, що має бути врахований при здійсненні перерахунку пенсії.

Відповідно до пункту 9 Інструкції про розміри і порядок виплати щомісячної додаткової грошової винагороди військовослужбовцям Збройних

Сил України, затвердженої Наказом Міністра оборони України від 15.11.2010 №595 [327] розміри винагороди встановлюються наказами Міністерства оборони України (начальника Головного управління розвідки Міністерства оборони України) з урахуванням конкретної військової частини, займаної посади та особливостей умов проходження служби у межах видатків на грошове забезпечення, передбачених для Міністерства оборони України (Головного управління розвідки Міністерства оборони України) у державному бюджеті України на відповідний рік.

Пункт 10 вищезгаданої інструкції визначає підстави зменшення винагороди: «Командир (начальник) військової частини (установи, організації) має право зменшувати розміри винагороди за: порушення статутних правил несення служби; особисті незадовільні показники командирської, бойової та мобілізаційної підготовки; уживання алкогольних напоїв (наркотичних речовин) у службовий час, прибуття на службу в нетверезому стані (у стані наркотичного сп'яніння); порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів, які призвели до поломок військової (спеціальної) техніки й озброєння, пошкодження майна, інших матеріальних збитків, а також завдали шкоди здоров'ю військовослужбовців або інших осіб».

Тобто для встановлення винагороди важливе значення має місце служби, займана посада та особливості проходження служби, а порушення дисципліни є підставою для зменшення розміру винагороди. Дані ознаки притаманні і іншим видам виплат – надбавкам, преміям.

Винагороду можна розглядати у широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні під винагородою розуміємо будь-яку одноразову, періодичну або щомісячну виплату відповідно до законодавства чи угоди сторін. У вузькому розумінні винагорода є додатковим видом грошового забезпечення.

Відповідно до спеціального законодавства, яке регулює питання грошового забезпечення військовослужбовців, винагорода є одним із

додаткових видів грошового забезпечення і її запровадження не є підставою для перерахунку пенсії, доки не будуть внесені відповідні зміни до частини 3 статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Ще один чинник, який впливає на соціальне забезпечення – громадянство у разі виїзду за кордон.

Відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» наймані працівники є застрахованими у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, що включає право на соціальне забезпечення у разі настання соціальних страхових випадків [34; 69; 70)].

Серед підстав надання соціального забезпечення у разі настання соціальних страхових випадків відсутня умова наявності у працівника громадянства України. Хоча Конституція України і зазначає про право громадян на соціальне забезпечення, яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [83], але вищезгадані закони України визначають ширше коло працівників, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а відтак і мають право на соціальне забезпечення.

Таким чином, на території України всі наймані працівники (громадяни України, іноземці та особи без громадянства) в однаковій мірі застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування і мають рівні права на соціальне забезпечення на території України (якщо інше не передбачено міждержавними угодами).

Соціальне забезпечення осіб, які напрацювали на території України страховий стаж та переїхали за кордон, регулюється міждержавними угодами (договорами) про співробітництво у сфері соціального забезпечення.

Так, між Україною та Словацькою Республікою укладено договір про соціальне забезпечення [328], яким визначено наступні поняття: громадянин – для України – особа, яка має громадянство України; працівник – працевлаштована особа або особа, яка самостійно здійснює діяльність з метою заробітку, особа, співпрацююча з особою, яка самостійно здійснює діяльність з метою заробітку, або прирівнена до них особа, яка бере участь у страхуванні на підставі власної діяльності, згідно з правовими нормами, вказаними у статті 2 цього Договору.

Статтею 3 згаданого Договору встановлено вичерпне коло осіб, на яких поширюється дія даного Договору. Цей Договір стосується: а) громадян, на яких поширюється або поширювалось законодавство однієї або двох Договірних Сторін; б) інших осіб, якщо вони успадкували свої права від громадян, указаних у пункті а) цієї статті.

Виплати у разі хвороби та материнства, старості, інвалідності, смерті, допомога на поховання здійснюються громадянам договірної країни. Тобто, якщо особа без громадянства, яка напрацювала необхідний страховий стаж в Україні і має право на отримання соціального забезпечення в Україні, переїздить до Словацької Республіки, то відповідно до даного Договору така особа не належить до категорій осіб, на яких поширюється дія даного Договору.

Хоча відповідно до визначення терміну «працівник» у Договорі і іноземці, і особи без громадянства підпадають під визначення даного терміну, але, зважаючи на статтю 3 Договору, яка визначила коло осіб, на яких поширюється дія Договору, до яких не належать іноземці і особи без громадянства, то і дія частини другої («Застосування законодавства») поширюється також тільки на громадян країн-підписантів Договору, незважаючи на те, що в даній частині Договору використовується термін «працівник».

Зрозуміло, що кожна держава, перш за все, захищає у міжнародних відносинах інтереси своїх громадян. Але хто захистить інтереси працівників-

іноземців та працівників-осіб без громадянства у разі виїзду з країни, в якій напрацьовано страховий стаж.

Справедливим буде при визначенні кола осіб, на яких поширюється дія договору про соціальне забезпечення враховувати обставини, які надають право на отримання соціального забезпечення у країні, з якої переїздить працівник. Оскільки відповідно до чинного законодавства України наявність у працівника громадянства України не впливає на обсяг та розмір соціального забезпечення, то і при переїзді такої особи до іншої держави наявність громадянства України не повинна впливати на обсяг та розмір соціального забезпечення.

Україна в міжнародних відносинах здійснює кроки до максимального врахування інтересів всіх верств населення, які потребують соціального забезпечення, в тому числі і працівників-не громадян України.

Так, Україною укладено ряд договорів із іншими країнами в галузі соціального забезпечення, зокрема, Угоду із Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення. Даною угодою визначено, що вона застосовується до осіб, на яких поширюється або поширювалось законодавство відповідної Сторони (зазначене у статті 2 цієї Угоди) [329].

Більш вдало визначено суб'єктний склад в Угоді між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення [330], де використовують термін «застрахований» – особа, яка є або була застрахована, відповідно до законодавства Договірної Сторони. Також визначено, що Угода застосовується стосовно України до законодавства щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Визначено коло осіб, на яких поширюється дія Угоди: а) особи, які підпадають або підпадали під дію законодавства однієї або обох Договірних Сторін, б) інші особи, якщо їхні права набуті від осіб, згаданих в пункті 1).

Таким чином, працівники, які відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування є застрахованими в

обов’язковому порядку відносяться до кола осіб, на яких поширюється дія Угоди, незалежно від громадянства.

З метою захисту інтересів всіх працівників, необхідно переглянути умови договору, укладеного між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення та розширити коло осіб, на яких поширює дію договір, замінивши суб’єкта правовідносин – «громадянин» на «застрахована особа».

Виїзд за кордон є чинником, який впливає на отримання страхової виплати, незважаючи на громадянство, за відсутності відповідних угод, укладених із Україною.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено право потерпілої особи у разі настання страхового випадку на отримання страхових виплат, в тому числі і на отримання пенсії по інвалідності та у зв’язку з втратою годувальника, внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, а також страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності.

Статтею 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено припинення здійснення страхових виплат і надання соціальних послуг, в тому числі на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Аналогічні положення містилися і в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

7 жовтня 2009 року Конституційний Суд України прийняв рішення у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у якому зазначив, що «відповідно до пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51

Закону виплата пенсії припиняється на весь час проживання (перебування) пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Винятки встановлені для громадян, які проживають за кордоном, якщо пенсія їм призначена внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання. У цих випадках пенсія виплачується і за відсутності міжнародного договору (частина друга статті 92 Закону України «Про пенсійне забезпечення»). При цьому держава визначила відповідний механізм виплати таких пенсій. Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», також звернув увагу Верховної Ради України на необхідність приведення у відповідність до Конституції України положень інших законів, які регламентують виплату пенсій пенсіонерам, які постійно проживають у державах, з якими Україною не укладено відповідного договору [331].

До Верховної Ради України був поданий проект Закону України №6695-1 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення виконання Рішення Конституційного Суду України №25-рп/2009 про необхідність приведення у відповідність до Конституції України положень законів, що регламентують виплату пенсій пенсіонерам, які постійно проживають у державах, з якими Україною не укладено відповідного міжнародного договору)» [332], яким пропонувалося виключити із Закону України «Про пенсійне забезпечення» статтю 92 та не запропоновано внести відповідні зміни до законодавства. Даний проект не був прийнятий Верховною Радою України.

Справедливим є висновок Комітету у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів Верховної Ради України щодо змісту згаданого законопроекту, де звернуто увагу на те, в якій частині діє Закон України «Про пенсійне забезпечення» [333].

Частина п’ята статті 48 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» встановлює, що у разі виїзду потерпілого або осіб, які мають право на страхові виплати, на постійне місце проживання за межі України визначені на зазначені цілі суми переказуються Фондом на їх адресу в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

Норми Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», які стосуються порядку здійснення страхових виплат, зорієнтовані на потерпілих, які проживають на території країн-учасниць міжнародних угод, ратифікованих Україною. Дія Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» в сьогоднішній редакції суперечить позиції Конституційного Суду України, викладеній в згаданому рішенні. Хоча і саме рішення Конституційного Суду України не є одностайним – в даному рішенні є окрема думка судді Конституційного Суду [334].

О. В. Тищенко наголошує, що, оскільки пенсія у більшості випадків є істотним фінансовим джерелом існування пенсіонера, то встановлення самої можливості її отримання у залежність не від віку особи, тривалості страхового стажу, стану здоров’я тощо, а саме від майбутнього місця проживання пенсіонера, є прямим втручанням та обмеженням права громадянина на вільний вибір місця проживання, що недопустимо [335, с.70].

З метою недопущення погіршення умов пенсійного забезпечення потерпілих від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань у разі виїзду їх за кордон до країн, з якими в України відсутні договірні відносини, вважаємо за необхідне внести наступні зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а саме – виключити пункт 1 частини першої статті 46.

Частину п’яту статті 48 доповнити наступним: «…а за відсутності таких – у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України».

Також необхідно розробити відповідний порядок на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок переведення пенсій громадян, які

виїхали на постійне проживання до інших країн» від 6 квітня 1993 року №258 [336], з врахуванням позиції Конституційного Суду України та міжнародного законодавства.

Із 2014 року через складну політичну ситуацію, на жаль, і для України стали актуальними питання врегулювання в правовому руслі відносин, в тому числі і соціального страхування громадян України на окупованій території. Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» окупованою територією визначено Автономну Республіку Крим. Даним Законом (частина 2 статті 5) Україна зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території [337].

На сьогодні територія Автономної Республіки Крим Україною визнається як окупована українська територія, Росією визнається як частина Російської Федерації, жителі Криму не мають одностайності в поглядах, до якої держави вони належать, міжнародна спільнота підтримує Україну, хоча, наприклад, Вірменія вітала дії Росії в Криму.

Але, незважаючи на окупацію, весь цей час на території Криму народжуються діти, люди досягають пенсійного віку, настають інші страхові випадки, які дають право на отримання страхових виплат за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням відповідно до законодавства України.

Чи підлягають соціальному страхуванню громадяни України, які перебувають на території Криму від дня проведення кримського референдуму, легітимність якого не визнається Україною?

Росія, вважаючи дану територію своєю, поширює законодавство Російської Федерації на територію Криму, в тому числі і в сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування.

Україна не відмовляється від своїх громадян, які залишаються в Криму, не вважаючи їх такими, що перебувають за кордоном. Тому дані громадяни, у разі настання страхового випадку, можуть звертатися з відповідними заявами та іншими необхідними документами до будь-якого відділення відповідного державного органу «на материку» для отримання страхової виплати.

Для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на надання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України [338].

Якщо ж громадяни України – жителі Криму – вирішили змінити громадянство, то це не є перепоною для соціального страхування згідно із українським законодавством, оскільки відповідно до частини четвертої статті восьмої Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України на умовах та в порядку, передбачених цим Законом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Частина перша статті 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає наступне: «Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України».

Тобто, незважаючи на те, на окупованій території проживають громадяни України чи ні, є особи громадянами України чи ні, ключовим у визначенні права на соціальні страхові виплати був і залишається факт наявності страхового стажу певної тривалості, що дає право на отримання страхової виплати, тобто період, протягом якого особою чи за особу сплачений єдиний страховий внесок.

Зважаючи на те, що наразі є проблеми з оподаткуванням та справлянням єдиного соціального внеску суб'єктами підприємницької діяльності, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, особи, які працюють у таких роботодавців, матимуть страховий стаж тільки до часу припинення сплати єдиного страхового внеску.

Якщо в подальшому у особи виникне необхідність мати страховий стаж більшої тривалості, то особа матиме право доплатити на добровільних засадах єдиний страховий внесок за період після припинення сплати за неї єдиного страхового внеску в обов'язковому порядку.

В даному підрозділі ми розглядали «позитивні юридичні факти» як чинники, які впливають на страхові виплати. Розглянемо один із «негативних юридичних фактів», який є підставою для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності.

Відповідно до статті 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» допомога по тимчасовій непрацездатності не надається, зокрема, за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

Аналізуючи інші підстави відмови у виплаті допомоги по тимчасовій непрацездатності, доходимо висновку, що всі інші підстави пов'язані з вчиненням застрахованою особою злочину, перебуванням під арештом, знаходженням у стані алкогольної чи наркотичної залежності, порушенням правил лікувального закладу тощо. Тобто у всіх інших випадках обов'язковою умовою має бути вчинене застрахованою особою порушення,

злочин, дії, спрямовані на настання страхового випадку. Нелогічними видаються однакові правові наслідки як для злочинця, так і для особи, яка перебуває у творчій відпустці, бо якщо законодавець, позбавляючи особу, що перебувала в стані алкогольного сп'яніння, права на отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності, стимулює особу вести тверезий спосіб життя та не наражати на небезпеку своє здоров'я і життя, то, позбавляючи особу, яка перебуває у творчій відпустці права на допомогу по тимчасовій непрацездатності у період відпустки в зв'язку із написанням наукової праці, позиція законодавця є незрозумілою, так само як і не надавати можливості перенести відпустку на інший період у зв'язку із тимчасовою непрацездатністю.

Вважаємо дискусійним підхід законодавця в частині позбавлення права особи на отримання допомоги у разі тимчасової непрацездатності з підстав, зазначених у пункті 6 частини 1 статті 23 вищезгаданого Закону з огляду на наступне.

Відповідно до статті 18 зазначеного Закону страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах.

Особи в період перебування у творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням продовжують бути найманими працівниками, на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Згадані періоди зараховуються до страхового стажу.

Період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати також є періодом, коли особа є найманим працівником. Факт перебування особи у відпустці без збереження заробітної плати не

перериває трудових відносин між працівником і роботодавцем, відповідно, особа не втрачає статусу застрахованої особи, адже періодом, протягом якого особа підлягає страхуванню, є період, упродовж якого вона працює на умовах трудового договору. Якщо ж розглядати цей період як період, коли особа має безпосередньо здійснювати трудову функцію (працювати), то тоді до страхового стажу не повинен зараховуватися і час перебування особи в будь-якій відпустці. Але законодавець, визначаючи коло осіб, які підлягають страхуванню, мав на увазі період перебування особи в трудових відносинах з роботодавцем на підставі укладеного трудового договору.

Якщо ж не зараховувати до періоду, протягом якого особа підлягає страхуванню, час, коли трудові відносини тривають, але не нараховується заробітна плата, то таким часом є також і святкові, вихідні та неробочі дні, які враховуються до страхового стажу. Вважаємо, якщо протягом періоду, коли особа підлягала страхуванню, за неї, відповідно до чинного законодавства, були нараховані (обчислені) та сплачені страхові внески у розмірі не меншому за мінімальний, то відсутні правові підстави не зараховувати частину періоду (дні перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати) до страхового стажу у повному обсязі.

Законодавець передбачив збереження заробітної плати на період перебування працівника у творчій відпустці [338] та відпустці у зв'язку з навчанням [339], тому і допомога по тимчасовій непрацездатності у період нарахування заробітної плати не повинна виплачуватись.

Також законодавець передбачив перенесення щорічної оплачуваної відпустки на інший період чи продовження у разі, якщо працівник в період щорічної відпустки був тимчасово непрацездатний [339]. Але законодавством не передбачено перенесення творчої відпустки, відпустки без збереження заробітної плати та відпустки у зв'язку з навчанням на інший період, якщо в період відпустки працівник був тимчасово непрацездатний. Вважаємо, що дана прогалина у законодавстві має бути усунена. Адже

працівник оформляє, наприклад, відпустку без збереження заробітної плати для вирішення певних питань і якщо в даний період працівник хворіє, то він фактично перебуває на лікарняному «за свій рахунок». Вважаємо, що стан тимчасової непрацездатності, засвідчений у встановленому законодавством випадку, має бути законодавчо визнаний підставою для перенесення чи продовження відпустки, у якій перебувала особа в період тимчасової непрацездатності не тільки для щорічної відпустки, але і для інших видів відпусток, адже в період тимчасової непрацездатності працівник не використовує відпустку, а займається лікуванням. Перенесення оплачуваної відпустки на інший період у зв'язку із хворобою надає підставу для оплати листка тимчасової непрацездатності, оскільки відпустка оплачується в період перебування працівника у відпустці, а не «на лікарняному».

Особливість відпустки у зв'язку з навчанням полягає у часових рамках, які визначаються не працівником і роботодавцем, а навчальним закладом, виклик на сесію чітко визначає період відпустки. Разом з тим, відпустка у зв'язку з навчанням не вберігає працівника від хвороб, і перебуваючи в період такої відпустки «на лікарняному», працівник змушений складати сесію в індивідуальному порядку, погоджуючи із роботодавцем свою відсутність на робочому місці у робочий час. Де-факто здебільшого роботодавці ставляться з розумінням до проблем працівника та дозволяють в робочий час вирішувати особисті питання, пов'язані із навчанням, але де-юре в робочий час працівник відсутній на роботі, вирішуючи власні питання. Вважаємо за доцільне передбачити перенесення і такої відпустки, що дасть працівнику легальні підстави бути відсутнім на роботі під час складання сесії в індивідуальному порядку (замість відвідування лекцій і семінарів працівник матиме час для самостійного опрацювання матеріалу для заліків та іспитів).

Таким чином, оскільки особа на час перебування у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, відпустці у зв'язку із навчанням є застрахованою, та, враховуючи, що підстави, зазначені у

пункті 6 частини 1 статті 23 Закону не є аморальними та протиправними, необхідно виключити пункт 6 частини 1 статті 23 із Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Одночасно слід передбачити у законодавстві перенесення або продовження творчої відпустки, відпустки у зв'язку із навчанням та відпустки без збереження заробітної плати в разі тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку.

Висновки до Розділу 3:

Ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками; фактичне настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками.

Підставою набуття права на соціальне забезпечення є соціальний випадок. За ймовірність і випадковість настання події не передбачено здійснення соціальних виплат чи надання соціальних послуг.

Соціальний ризик настає тоді, коли в житті особи створюється можливість настання події, у зв'язку з якою законодавством передбачено соціальне забезпечення. Наприклад, соціальний ризик смерті у особи настає з моменту народження. Адже з першого дня народження у особи є соціальний ризик смерті, оскільки в будь-який момент життя людини може обірватися. Даний соціальний ризик супроводжує людину протягом всього її життя та обов'язково припиняється настанням соціального випадку, який в залежності від того, за яких обставин настала смерть, є підставою для отримання допомоги на поховання від уповноваженого суб'єкта особами, які мають на це право, та іншого соціального забезпечення членами сім'ї, які перебували на утриманні померлого (за наявності таких).

Будь-який соціальний ризик, який не припинений внаслідок настання соціального випадку чи інших обставин, зазначених вище, припиняється у зв'язку зі смертю особи. Також спільним для всіх ризиків є те, що соціальний ризик, припинений внаслідок настання соціального випадку, може наставати знову після того, як припинився соціальний випадок (застрахована особа одужала, працевлаштувалася тощо), за винятком смерті та пенсійного віку.

Аналізуючи страхові соціальні ризики в контексті їх узагальнення, робимо висновок, що такі ризики як, тимчасова втрата працездатності, інвалідність, пенсійний вік, народження дитини є одним страховим

соціальним ризиком – непрацездатність. Тому дискусійно ставити «в один ряд» різновид одного страхового соціального ризику – непрацездатності – із безробіттям та смертю.

Страхові соціальні ризики за змістовим наповненням поняття запропоновано класифікувати на: непрацездатність (пенсійний вік, інвалідність, стійка втрата працездатності без встановлення групи інвалідності, тимчасова втрата працездатності, вагітність, народження дитини), безробіття, смерть.

Дискусійно страховий ризик у соціальному страхуванні визначати через обставини, адже за своєю суттю обставина не є тією категорією, що може характеризувати ризик. Як вбачається із словникових визначень понять, обставини передбачають відсутність двозначного результату, натомість ризик передбачає можливість настання чи ненастання певних юридичних фактів, обставин, подій у майбутньому. Таким чином, констатуємо певну невідповідність ризику як правової категорії і категорії права у соціальному страхуванні, оскільки відповідно до законодавчого визначення поняття страхового ризику в наявності обставин вже немає сумніву, а передбачається можливість втрати доходів за наявних обставин. Це не відповідає суті ризику, адже ризик полягає у можливості наявності самих обставин.

З метою встановлення відповідності правової категорії «страховий ризик» категорії права «страховий ризик» запропоновано внести зміни до чинного законодавства надавши ознак страхового ризику (ймовірності та випадковості настання) обставинам (юридичним фактам, подіям), які в законодавстві визначають як соціальні ризики.

Нелогічним є підхід визначати дату втрати працездатності датою надходження документів до МСЕК, адже страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг, а не надходження документів до МСЕК.

Враховуючи вищенаведене, пункт 2.9 Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків суперечить статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» оскільки дата втрати працездатності (відповідно, дата, з якої у особи виникає право на отримання страхової виплати) визначається датою вчинення дій (отримання МСЕК документів), на випадок настання яких не здійснюється загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, а тому згаданий пункт 2.9. Порядку підлягає викладенню в новій редакції з врахуванням дати, яка відповідатиме даті настання страхового випадку, а саме:

«2.9. Потерпілому на виробництві, який уперше звернувся до МСЕК, відсотки втрати професійної працездатності встановлюються з дня настання нещасного випадку або дня встановлення лікарською комісією професійного захворювання, незалежно від дати надходження документів до МСЕК та дати встановлення факту виникнення професійного захворювання або трудового каліцтва».

Досудове врегулювання спору, яке може бути передбачене в законодавстві або договорі, може здійснюватися за умови існування спору. Тобто спочатку особа вступає в процедурні відносини, які можуть мати результат, який не задовольнив особу (відмовили у призначенні виплати, призначили виплату у меншому розмірі тощо); потім у особи є право вибору – або звернутися до суду, або досудово врегульовувати спір (направити скаргу до органу вищого рівня, надіслати претензію).Ігнорування особою нормативно визначених процедурних відносин не повинно давати можливість реалізувати право через процесуальні відносини в судовому порядку, що не буде суперечити конституційному праву особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень

і протиправних посягань. Адже при відсутності порушень і протиправних посягань відсутній предмет спору, а відтак і підстави задовольняти позов.

Вступ в процедурні відносини, які зобов'яжуть дотримуватися порядку отримання страхової виплати, не є обов'язком застрахованої особи у зобов'язанні – це можливість реалізації права в певному порядку.

Якщо особа не дотрималася порядку отримання страхової виплати, то єдиний негативний наслідок – особа не отримає страхової виплати, але не буде притягнена до відповідальності (адміністративної, кримінальної тощо) через недотримання нею порядку.

Скасування допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є неконституційним. При поновленні даного виду допомоги слід розмежовувати допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується застрахованій особі (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», для чого необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування») та допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується особам, не застрахованим в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На сьогодні стаття 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» має назву «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» та передбачає серед видів матеріального забезпечення допомогу на поховання (що ніяк не можна назвати виплатою, пов'язаною із тимчасовою втратою працездатності). Пропонуємо, крім доповнення даної статті видом допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку змінити і назву статті на «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, витратами, зумовленими народженням

та смертю» та внести відповідні зміни до інших положень, які стосуються виплат, зумовлених народженням (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням») і смертю.

Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначено, що страховий внесок на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування за місяць має бути не менше мінімального страхового внеску. Не відповідає вищезгаданому Закону підзаконний нормативно-правовий акт в частині встановленої умови, що доплата страхового внеску має бути не менше мінімального страхового внеску.

Пропонуємо пункт 15.2. Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої Постановою правління Пенсійного фонду України : від 19.12.2003 р. № 21-1 викласти у наступній редакції: «Працівник відділу надходження доходів на підставі даних персоніфікованого обліку про періоди, за які застрахована особа бажає здійснити доплату, складає повідомлення-розрахунок згідно з додатком 29 цієї Інструкції. При цьому, загальна сума внеску за відповідний місяць, враховуючи доплату, не повинна бути меншою, ніж мінімальний страховий внесок за даний період»; у додатку №28 до пункту 15.1 Інструкції слова «у сумі, не меншій, ніж мінімальний страховий внесок» виключити.

Законодавець не розмежовує науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи та за сумісництвом. Характер виконуваної науково-педагогічної роботи за основним місцем роботи і за сумісництвом тотожний. Але, якщо працівник за основним місцем роботи працює на науково-педагогічній посаді, що буде враховано до спеціального стажу для призначення пенсії науково-педагогічного працівника, то враховувати заробітну плату тільки за частину науково-педагогічної роботи в певному періоді (тільки за основним місцем роботи) не логічно.

Пропонуємо внести наступні зміни: в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» перше речення частини третьої статті 37 доповнити наступним словосполученням «з врахуванням всіх заробітних плат, напрацьованих на наукових (науково-педагогічних) посадах за період, коли за основним місцем роботи особа працювала на науковій (науково-педагогічній) посаді.»; в другому реченні частини третьої статті 37 словосполучення «за основним місцем роботи» виключити.

Винагороду можна розглядати у широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні під винагородою розуміємо будь-яку одноразову, періодичну або щомісячну виплату відповідно до законодавства чи угоди сторін. У вузькому розумінні винагорода є додатковим видом грошового забезпечення.

Відповідно до спеціального законодавства, яке регулює питання грошового забезпечення військовослужбовців, винагорода є одним із додаткових видів грошового забезпечення і її запровадження не є підставою для перерахунку пенсії.

Справедливим буде при визначенні кола осіб, на яких поширюється дія договору про соціальне забезпечення враховувати обставини, які надають право на отримання соціального забезпечення у країні, з якої переїздить працівник. Оскільки відповідно до чинного законодавства України наявність у працівника громадянства України не впливає на обсяг та розмір соціального забезпечення, то і при переїзді такої особи до іншої держави наявність громадянства України не повинна впливати на обсяг та розмір соціального забезпечення. З метою захисту інтересів всіх працівників, необхідно переглянути умови договору, укладеного між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення та розширити коло осіб, на яких поширює дію договір, замінивши суб’єкта правовідносин – «громадянин» на «застрахована особа».

Норми Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», які стосуються порядку здійснення страхових виплат,

зорієнтовані на потерпілих, які проживають на території країн-учасниць міжнародних угод, ратифікованих Україною З метою недопущення погіршення умов пенсійного забезпечення потерпілих від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань у разі виїзду їх за кордон до країн, з якими в України відсутні договірні відносини, вважаємо за необхідне внести наступні зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а саме – виключити пункт 1 частини першої статті 46.

Частину п’яту статті 48 доповнити наступним: «…а за відсутності таких – у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України».

Також необхідно розробити відповідний порядок на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок переведення пенсій громадян, які виїхали на постійне проживання до інших країн» від 6 квітня 1993 року №258.

Оскільки особа на час перебування у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, відпустці у зв’язку з навчанням є застрахованою, та враховуючи, що підстави, зазначені у пункті шостому частини першої статті 23 Закону не є аморальними та протиправними, необхідно виключити пункті шостому частини першої статті 23 із Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування».

В період тимчасової непрацездатності працівник не використовує відпустку а займається лікуванням. Тому слід передбачити у законодавстві перенесення або продовження творчої відпустки, відпустки у зв’язку із навчанням та відпустки без збереження заробітної плати в разі тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку.

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВІДНОСИНИ УСФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Характеристика окремих видів правовідносин у сфері соціального страхування

В правовій доктрині підтримується позиція, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування, будучи значущим соціально-економічним інститутом, являє собою область міжгалузевого правового регулювання, що здійснюється за допомогою різногалузевих заходів. У сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування існує безліч правових відносин – обов'язкові соціально-забезпечувальні, фінансові, організаційно-управлінські та інші. Головними із вказаної сукупності правових відносин є обов'язкові соціально-забезпечувальні страхові відносини. Вони виникають з моменту, коли особа за законодавством підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (або при добровільному вступі у відносини соціального страхування). Обов'язкові соціально-забезпечувальні відносини слід вважати ядром, навколо якого зосереджуються всі інші правовідносини в обов'язковому соціальному страхуванні. У даному випадку маються на увазі ті правовідносини, за допомогою яких повинні реалізовуватися економічні і організаційні заходи держави у даному страхуванні – фінансово-правові, організаційно-управлінські правові відносини, що безпосередньо входять в орбіту загальнообов'язкового державного соціального страхування. Останні носять підлеглий характер, так як виконують «обслуговуючу» функцію відносно обов'язкових соціально-забезпечувальних страхових правовідносин. Хоча вони є вторинними, але без них саме його існування позбавлене будь-якого сенсу [340]. На нашу думку, фінансові і організаційно-управлінські правовідносини не мають характеру підлеглості, а співіснують на паритетних

засадах із соціально-забезпечувальними правовідносинами, хоча і «обслуговують» останніх.

Науковці виокремлюють наступні загальні ознаки фінансових і організаційно-управлінських відносин: 1) нормативність, що означає виникнення, зміну та припинення таких правовідносин лише на основі норм законодавства; 2) вольовий характер, який полягає у тому, що навіть за наявності юридичної норми вона не реалізується, тобто правовідносини не можуть виникнути і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні одного з них. Отже, правовідносини перед тим як виникнути, формуються у свідомості та волі людини; 3) державно-владний характер; 4) взаємозв'язок суб'єктів правовідносин за допомогою наділення їх суб'єктивними правами і юридичними обов'язками; 5) охорона від правопорушень засобами державного примусу; 6) індивідуалізованість суб'єктів, сувора визначеність їх взаємної поведінки, персоніфікація прав і обов'язків, що дозволяють розмежувати правовідносини від безособового абстрактного зв'язку [341, с.143]. Дані правовідносини мають переважно імперативні засади та посилену увагу з боку держави, адже забезпечення фінансування соціальних виплат є пріоритетною функцією держави.

Формування управління соціальним страхуванням є однією із складових частин процесу державотворення в Україні [161, с.149]. Недосконалість системи соціального страхування вимагає удосконалення її механізму. В правовій доктрині визначено, що удосконалення системи соціального страхування має здійснюватися за двома напрямами: 1) правовим – шляхом удосконалення системи законодавчих документів у галузі страхування та забезпечення; у зв'язку з цим необхідно систематизувати правові норми, які регламентують страхування, а також внести зміни та доповнення, які б враховували конкретно-історичні умови та перспективи розвитку; 2) організаційно-управлінським – шляхом удосконалення концептуальних основ стратегічного розвитку соціальної політики держави у сферах соціального страхування [8, с.172].

Систематизацію правових норм в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування досліджували у 2 розділі даної роботи, а організаційно-управлінський шлях удосконалення стратегічного розвитку соціальної політики держави у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування розглянемо у даному підрозділі.

Соціально-правова держава, на думку Ф. П. Шульженка, – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості і гуманізму, визнає, гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, що цього потребують [342, с.22]. Недоліки державного управління і організації праці стали одним із головних факторів негативного ставлення громадян до верховенства права, законності, пріоритету трудових прав людини і громадянина [343, с.167].

В правовій доктрині побудовано наступну класифікацію основних рис соціальної держави: 1) конституційні гарантії забезпечення основних громадянських прав особистості; 2) наявність багатогалузевої економіки з численними формами власності; 3) синтез планових та ринкових механізмів регулювання виробництва; 4) турбота з боку державної влади про забезпечення загальної зайнятості населення; 5) доступність освіти; 6) державна підтримка малозабезпечених верств населення; 7) наявність дійової системи охорони здоров'я та соціального захисту [344, с.20]. Л. П. Шумна до суттєвих ознак соціальної держави відносить наступне: 1) доступність соціального захисту для всіх членів суспільства; 2) визнання за державою відповідальності за рівень добробуту своїх громадян; 3) право останніх контролювати соціальні процеси і регулювати їх; 4) організація і функціонування державних систем соціального забезпечення і зайнятості населення, а також наявність бюджетних соціальних виплат; 5) визнання

пріоритетності вирішення соціальних питань; 6) створення належних умов для розвитку громадянського суспільства. У зв'язку із цим видається необґрунтованим твердження, що «будь-яка держава соціальна» [345, с.55]. На сьогодні з впевненістю можемо констатувати, що мета соціальної держави не досягнута.

Соціальною є держава, яка активно реалізує широкомасштабну соціальну політику, сприяє реалізації комплексу соціально-економічних прав людини в обсягах, що дозволяють втілити в життя конституційне визнання людини найвищою соціальною цінністю в суспільстві [346, с.20].

Погоджуємося із твердженням О. В. Тищенко, що в умовах сьогодення, враховуючи особливості соціально-економічного розвитку держав пострадянського простору, до яких належить і Україна, для характеристики соціального забезпечення зарано застосовувати поняття «соціальне забезпечення в соціально-правовій державі», адже це вказівка на більш високий, якісно новий матеріальний добробут громадян, що загалом не відповідає дійсності. Щодо України більш коректним буде застосування поняття «соціальне забезпечення в соціально-орієнтованій державі» як констатація про реалізацію соціального забезпечення на рівні соціальних мінімальних стандартів, визначених законодавством [67, с.30].

Соціальне страхування є не просто обов'язковим страхуванням соціальних ризиків громадян, а соціально орієнтованим обов'язковим страхуванням основного контингенту населення від універсальних соціальних ризиків, що визначаються державною соціальною політикою [3, с.17].

Суто з економічного погляду для усунення кризового стану в соціальній сфері та підтримки найвразливіших верств населення, яку має постійно здійснювати соціальна, правова держава в умовах перехідного періоду, О. В. Скрипнюк пропонує наступне: 1) застосовувати різні форми компенсації підвищення цін і обмеженої індексації; 2) запроваджувати допомогу сім'ям із низькими прибутками; 3) перебудувати систему надання

допомоги безробітним з метою забезпечення її суворої цільової адресності; 4) застосувати політику лібералізації заробітної плати при обмеженні, за необхідності, її надмірного зростання; 5) встановити граничні рівні бюджетних витрат на дотації цін на товари і послуги, які ще не перебувають під адміністративним контролем; 6) реформувати систему соціального страхування, поступово скасувати субсидування фондів соціального забезпечення, перевести їх на комерційні засади; 7) фінансувати освіту, культуру, заклади охорони здоров'я, і фізичної культури за рахунок чітко запланованого бюджету. Проте, як доводить досвід зарубіжних соціальних, правових держав, скільки б держава не намагалася самостійно гарантувати гідний рівень соціального забезпечення всім своїм громадянам (чи то шляхом розробки і запровадження ефективної соціальної політики, чи шляхом вдосконалення економічного розвитку країни), все це стає можливим лише за умови акцентування уваги не лише на сукупності соціальних прав, але й на тому, що може бути визначено як коло соціальних обов'язків [344, с.582-583]. Фундаментальною інституцією, яка визначає поведінку людей щодо наприклад, державного пенсійного страхування, є ідентифікація відповідального суб'єкта економічної системи за добробут домогосподарства. Попри те, що впродовж останніх років відбулися радикальні зміни у вітчизняній економіці, які передбачали становлення ринкових засад господарювання, рівень особистої відповідальності населення за власний добробут є дуже низьким. Проявом нерозвиненості інституцій, що стимулюють активну економічну поведінку людей, є домінування в суспільстві думки про те, що відповідальність за забезпечення їхнього добробуту має нести переважно держава [347, с.92].

Неофіційне працевлаштування зменшує надходження коштів до соціальних фондів, але неофіційно працевлаштована особа, досягнувши віку, з якого матиме право на допомогу, як особа, яка не має права на пенсію, претендуватиме на дану допомогу. Споживацьке ставлення до держави притаманне певній категорії населення і завдання соціально-орієнтованої

держави побудувати свою політику, в тому числі, в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування так, щоб стимулювати всі категорії населення дотримуватися законодавства, а не порушувати його.

Невід'ємною складовою соціальної політики є соціальне страхування.

М. А. Вігдорчик визначав дві основні задачі соціальної політики: з однієї сторони необхідно підняти життєвий рівень людей, із іншої – потрібно забезпечити стійкість і постійність цього життєвого рівня. Необхідно надати працівникам кращі умови існування і в той же час гарантувати кожному впевненість, що досягнутий ним рівень існування ні за яких умов не знизиться. Та галузь соціальної політики, яка присвячена другій задачі поступово протягом XIX століття вилилась в форму особливого інституту соціального страхування [9, с.10].

В правовій доктрині виокремлюють п'ять основних принципів соціальної політики: 1) правове оформлення державного втручання в соціальні процеси; 2) формування механізму соціального захисту не на основі державної добродійності, а як сукупність державних гарантій, що надаються кожному і що забезпечують дотримання прав людини; 3) здійснення диференційованого підходу до різних шарів і груп населення, залежно від соціального становища, віку, працездатності і ступеня економічної самостійності; 4) система соціального захисту повинна бути інтегрованою, багаторівневою (державні органи влади – підприємства – громадські організації), дієвою на всіх рівнях з чітким визначенням прав, відповідальності і функцій кожного; 5) прагнення забезпечити стабільний рівень добробуту для населення зовсім не означає «зрівнялівки», тобто масштаби перерозподільних процесів у суспільстві не повинні перевищувати оптимальних розмірів, що дозволяють зберегти стимули до кваліфікованої, творчої, ефективної праці [16, с.36].

Соціальне страхування являє собою систему специфічних відносин стосовно перерозподілу національного доходу. Її економічний зміст

складається із формування спеціальних страхових фондів за рахунок обов'язкових страхових внесків працівників і роботодавців та у використанні ресурсів цих фондів для компенсації втрати трудового доходу або його підтримки внаслідок дії універсальних соціальних ризиків [7, с.118]. На сьогодні єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачується тільки за рахунок роботодавців у розмірі 22 відсотків від бази нарахування єдиного внеску.

С. О. Сільченко зазначає, що система соціального страхування будь-якої країни може бути характеризована кількома чинниками. По-перше, це організаційний складник, який характеризує стан і структуру системи соціального страхування, компетенцію органів управління, повноваження учасників системи. По-друге, це фінансовий складник, який окреслює джерела формування страхових коштів, структуру страхових внесків, їх розподіл між працівниками, роботодавцями і державою (якщо вона дотує бюджет соціального страхування або є платником внесків). Соціальний складник втілюється у програмах соціального захисту, які реалізуються завдяки діяльності системи соціального страхування. Співвідношення фінансового і соціального елементів зумовлюють обличчя організаційної моделі соціального страхування. Домінування одного чи іншого складника приводить до розбалансування системи [348, с.211]. Одним із яскравих прикладів такого розбалансування є передбачення у законодавстві соціальних виплат, які не підкріплені належним фінансуванням, що в подальшому ускладнює реалізацію права на дані виплати та приводить до численних судових спорів.

А. А. Сидорчук зауважує, що на сучасному етапі розвитку фінансової системи України ресурси соціального страхування формуються в обсягах достатніх для фінансування потреб лише безробітного населення, постраждалих внаслідок нещасних випадків на виробництві і тимчасово непрацездатних. Збільшення частки фінансових ресурсів в ВВП упродовж останніх років забезпечувалося не інтенсивним шляхом (підвищенням ролі

страхових внесків чи можливим розширенням бази їхнього оподаткування), а екстенсивним (шляхом перерозподілу акумульованих бюджетних ресурсів держави у цільових фондах). Така практика фінансового забезпечення соціального страхування населення змінює суть і призначення окремих фінансових інституцій держави. Її продовження є свідченням незбалансованості державних фінансових ресурсів у загрозливих масштабах, які можуть бути подолані лише за допомогою адміністративних методів [349, с.22]. На наш погляд, виправданими кроками держави є залучення не тільки частини єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, але і інших коштів для наповнення бюджету Пенсійного фонду України [350] (внесок із операції купівлі іноземної валюти в готівковій формі, подачі ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірного контролю, договору купівлі-продажу нерухомого майна та автомобіля, послуг стільникового рухомого зв'язку).

Складовою соціальної політики є забезпечення державою соціальних прав осіб, що проживають на її території. Базою для цього є високий рівень економічного розвитку країни, що дозволяє розумно перерозподілити засоби і ресурси, зберігаючи при цьому свободу ринкових відносин і підприємництва. Стабільна економіка є реальною гарантією юридичного забезпечення соціальних прав людей. Нестабільна, навпаки, призводить до декларативності закріплених у законах соціальних прав людини [351, с.68].

Соціальна політика держави, одним із елементів якої є соціальний захист населення, тісно пов'язана з її економічною політикою. Соціальний захист в умовах ринкових відносин виконує два головних завдання – підтримує соціально вразливі верстви населення та сприяє самореалізації громадян, поверненню їх до активного економічного життя [352, с.182]. Соціальний захист є засобом досягнення соціальної справедливості стосовно всього населення. Соціальні гарантії, включаючи забезпечення непрацездатних як один із проявів соціальної справедливості, повинні

охоплювати всі сторони суспільних відносин [353, с.211]. Категорія «соціальна справедливість» є оціночною і різні верстви населення можуть вкладати різний зміст в дане поняття. Навіть різні гілки влади можуть не бути одностайні щодо соціальної справедливості, наприклад, щодо обмеження розміру пенсії. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» [354], яким обмежила максимальний розмір довічного грошового утримання суддям десятьма прожитковими мінімумами, установленими для осіб, які втратили працездатність. Аналогічні зміни стосувалися і інших спеціальних пенсій. Конституційний Суд України визнав неконституційним таке обмеження довічного грошового утримання [355]. Але навіть в судовій гілці влади немає одностайності щодо соціальної справедливості в даному питанні. В окремій думці суддя Конституційного Суду України висловив позицію щодо несправедливості та акцентував увагу на тому, що непропорційне, порівняно з іншими професіями, «…довічне грошове утримання суддів є нічим іншим, як привілеєм, встановленим державою. Цей привілей немає нічого спільного з цінностями правової держави…» [356].

Якщо Конституційний Суд України дійшов висновку, що зниження рівня матеріального забезпечення судді у відставці і як наслідок – гарантій незалежності такого судді, може впливати на здійснення справедливого правосуддя та реалізацію права кожного на захист судом, то аналогічні міркування можна висловити щодо впливу зниження рівня матеріального забезпечення військовослужбовця, звільненого з військової служби на обороноздатність країни.

Як зазначає В. І. Щербина, справедливість є одним із елементів, точніше, рівнів суспільного ідеалу, яка встановлює загальну схему взаємодії громадян, суспільств, держав на засадах права, обов’язку, свободи, можливості, чеснот та ін. [357, с.289]. Формуючи політику у сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування, соціально-

орієнтована держава може досягнути соціальної справедливості, максимально врахувавши інтереси всіх верств населення.

С. М. Прилипко наголошує, що мета будь-якої соціальної реформи полягає у тому, щоб ліквідувати соціальну напругу, встановити злагоду в суспільстві, подолати соціальну несправедливість і створити законодавство, яке стимулюватиме прогрес і гарантуватиме забезпечення тим, хто його потребує. Мета держави – врахувати загальнонародні інтереси, загальну солідарність і взаємність громадян, а саме у задоволенні кожного справедливого інтересу кожного громадянина заінтересований не тільки він сам, а й всі громадяни. Це – інтерес загальний, народний, державний [358, с.84].

Серед ключових пріоритетів соціальної політики Є. П. Яригіна виділяє такі: забезпечення гідної зайнятості, збалансовану політику доходів, модернізацію професійної освіти, забезпечення основних соціальних стандартів та соціальної захищеності вразливих верств населення [359, с.301]. Дані пріоритети не можуть бути належним чином реалізовані без належного фінансового підґрунтя.

Фінансовий механізм соціального страхування являє собою порядок і умови формування та використання коштів соціального страхування на встановлені державою цілі соціального захисту населення. Його основними елементами є: сплата страхових внесків, створення фондів соціального страхування, здійснення соціальних виплат [3, с.17]. Також в правовій доктрині визначають фінансовий механізм соціального страхування як сукупність фінансових регуляторів і інструментів перерозподілу цільових фінансових ресурсів для матеріального забезпечення громадян у випадку настання страхових випадків [7, с.121].

Внески на соціальне страхування і податки об’єднує характер і порядок їх сплати, але при цьому податки виступають для індивідуума безеквівалентним і безповоротним платежем, тоді як внески передбачають подальше здійснення соціальних виплат на принципах еквівалентності.

Страховий внесок фіксує пряму залежність між відрахуваннями і соціальними виплатами, які мають однакову базу нарахування – індивідуальний трудовий дохід [3, с.18]. Даний підхід в частині загальнообов'язкового державного соціального страхування стимулює застрахованих осіб офіційно працевлаштовуватися та отримувати офіційну заробітну плату.

Державне фінансове регулювання страхового ринку – це процес цілеспрямованого і послідовного застосування державою форм і методів дії на суб'єктів страхового ринку та їх взаємовідносини за допомогою фінансових інструментів з метою впливу на макроекономічну рівновагу, розвиток страхового ринку і економіки країни в цілому. Його головними об'єктами виступають доходи і витрати учасників страхового ринку. Метою державного фінансового регулювання страхового ринку є накопичення і розподіл фінансових ресурсів, що забезпечує задоволення потреб на мікро- і макрорівнях, захист інтересів страхувальників і страховиків, платоспроможність і фінансову надійність страховиків, стимулювання страхування і розвиток ринкової інфраструктури страхового ринку [360, с.64].

Враховуючи всезагальний і державно регульований характер фондів соціального страхування, особливостями процесу їх організації є: 1) трьохсторонні відносини по їх формуванню між найманими працівниками, роботодавцями і державою; такий стан справ дозволяє у рамках загального механізму соціального страхування виокремити специфічний механізм соціального партнерства в даній області, в якому особливе місце посідає держава; 2) принцип «обмеженої еквівалентності» між внесками і виплатами відповідно із суспільно встановленими гарантіями і матеріальним станом застрахованих осіб; 3) визначення міри покриття соціальних ризиків шляхом державного регулювання рівня компенсації збитку через соціальні стандарти виплат; 4) обов'язкова підзвітність і підконтрольність фондів органам державної влади [3, с.18]. На практиці виникають певні проблеми у

реалізації, зокрема, трьохсторонніх відносин по формуванню фондів соціального страхування між найманими працівниками, роботодавцями і державою.

Одним із принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування є паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування щодо управління ни, але залишився неврегульованим порядок призначення представників держави та проведення обрання (делегування) представників застрахованих осіб та роботодавців [361, с.177-178].

Враховуючи те, що переважна більшість застрахованих осіб є найманими працівниками, інтереси яких у відносинах соціального партнерства представляє Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні, для ведення колективних переговорів та соціального діалогу на національному рівні вважаємо за доцільне делегувати вищезгаданому органу повноваження представляти і інтереси застрахованих осіб у відносинах із державою та роботодавцями. Аналогічно представником роботодавців з відповідними повноваженнями може виступати Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, представником держави – Кабінет Міністрів України. Результат переговорів щодо управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням слід оформити відповідною угодою. Оскільки сторони, яких представляють при укладенні колективної угоди (за винятком найманих працівників), одні і ті самі, що і при управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (за винятком застрахованих осіб), видається необхідним саме вищезгадані представницькі органи залучити до представництва інтересів застрахованих осіб, роботодавців та держави у правовідносинах в сфері соціального страхування та нормативно визначити порядок управління соціальним страхуванням вищезгаданими суб'єктами.

Фінансовий механізм пенсійного страхування, на думку О. В. Насібової, – це сукупність фінансових регуляторів та інструментів перерозподілу цільових фінансових ресурсів для матеріального забезпечення громадян у разі настання страхових випадків [362]. Бюджет Пенсійного Фонду України незбалансований, що змушує державу дотувати пенсійні виплати.

Серед основних причин фінансової незбалансованості Державного Пенсійного Фонду України виділяють такі: 1) в Україні повною мірою функціонує лише солідарний рівень пенсійного страхування, тоді як впровадження накопичувальної системи постійно відкладається, розвиток добровільного пенсійного страхування обмежується нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем доходів і недовірою населення до фінансових інститутів; 2) чинна система державного пенсійного страхування залежна від демографічної ситуації в країні, якій притаманне старіння населення; 3) середній і малий бізнес відчувають великий податковий тягар, що активує зростання неофіційних заробітних плат та зайнятості в цілому, що, в свою чергу, звужує базу нарахування пенсійних внесків; 4) населення країни має високий рівень недовіри як до державної, так і недержавної складових пенсійної системи, відсутні стимули до платежів страхових пенсійних внесків; 5) непропорційне збільшення розмірів пенсійних виплат, що не базуються на фактичній сплаті страхових внесків; 6) низький рівень оплати праці, виплата заробітної плати в натуральній формі та заборгованість з її виплати; 7) наявність заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування серед роботодавців; 8) підвищення мінімального розміру пенсії за віком до рівня прожиткового мінімуму, що не узгоджено із зростанням заробітної плати те реальними фінансовими можливостями Державного Пенсійного фонду; 9) недостатня диверсифікованість методів пенсійного страхування тощо [363, с.92].

Фінансовий аспект пенсійної реформи проявляється в стратегії створення фінансового механізму, який покликано розв'язати цілий комплекс

проблем: а) забезпечити тотожність державних пенсійних зобов'язань і накопичених пенсійних прав; б) гарантувати достатність коштів для забезпечення в кожний момент часу повного обсягу зобов'язань пенсійної системи; в) підтримувати індивідуальну еквівалентність прав на одержання пенсій і участі застрахованої особи у фінансуванні пенсійної системи; г) чітко розмежувати джерела фінансування кожного виду пенсії (або її частини) залежно від її соціальної природи. Головною відмінною рисою накопичувального компоненту обов'язкового пенсійного страхування є відсутність поточного перерозподілу коштів і їх інвестування з метою одержання доходу за рахунок раціонального та розумного розміщення [364, с.49-50].

Запровадження накопичувальної системи є нагальним завданням при реформуванні державного пенсійного страхування, які супроводжуватимуть цілий ряд ризиків в процесі функціонування на ринках капіталів задля отримання інвестиційного доходу і отримання прибутку на користь застрахованих осіб. До таких ризиків відносяться системні, агентські, портфельні, фінансові, інвестиційні, політичні, демографічні і моральні ризики. Обмеження різних видів ризиків може відбуватися як через встановлення державою регуляторних правил поведінки для пенсійних фондів і інших суб'єктів фінансового ринку, так і шляхом забезпечення державних гарантій, особливо в умовах початку пенсійної реформи, щоб підтримати довіру до нововведень [365, с.15]. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного соціального страхування ще не впроваджена, на відміну від третього рівня пенсійного забезпечення – недержавного пенсійного забезпечення. Але де-факто недержавне пенсійне забезпечення не охоплює значної частини осіб та непопулярний серед населення.

Для реалізації недержавного пенсійного забезпечення науковці пропонують провести низку організаційних питань і прийняти ряд законів за такими напрямками: 1) формування інфраструктури, яка б забезпечила

економічну стійкість і надійність роботи фондів; 2) створення економічних стимулів для роботодавців і працівників з метою формування додаткових пенсійних накопичень; 3) забезпечення системного характеру розвитку недержавних пенсійних фондів. Необхідними умовами для реалізації таких напрямів повинно стати вирішення проблеми підвищення і оптимізації доходів населення, зниження необґрунтованої диференціації заробітної плати, підвищення відповідності розміру пенсій величині заробітної плати [364, с.53]. На нашу думку, основними причинами непопулярності недержавного пенсійного забезпечення є низький рівень життя населення та низький рівень довіри до фінансових установ.

Д. Ю. Нестеров визначає державне регулювання у сфері пенсійного страхування як процес встановлення, виконання і контролю загальних норм, правил і порядку поведінки суб'єктів системи пенсійного страхування, їх відповідальності за дотриманням цих норм і правил при прямому втручанні держави у діяльність економічних структур на основі зв'язку між суб'єктами регулювання і їхнім впливом на об'єкт – систему пенсійного страхування, через прийняття управлінських рішень. Саме управлінські рішення і визначають механізми здійснення регуляторної політики держави; це проявляється через відповідні регуляторні акти, які приймаються законодавчим, виконавчими і судовими органами влади [366, с.42].

В. І. Щербакова переконана, що з урахуванням усіх переваг і недоліків кожного із суб'єктів третього рівня пенсійної системи України, страхування додаткових пенсій (страхування ануїтетів) – найбільш ефективний інструмент захисту при виході на пенсію. В Україні страхування ануїтетів ще не має тієї варіативності страхових програм, яка властива США, Великій Британії, Франції та іншим розвиненим країнам. Для подолання недовіри та розвитку ринку послуг із накопичувального страхування загалом і ринку послуг зі страхування ануїтетів зокрема мають бути зроблені наступні кроки: а) здійснені освітні та роз'яснювальні заходи щодо роботи усіх рівнів пенсійної системи серед громадян України у рамках відповідної державної

програми; б) підвищена якість надання послуги із страхування ануїтетів, у тому числі консультації при укладенні договору страхування; в) з урахуванням зарубіжного досвіду та реалій українського ринку розроблені таки види ануїтетів, які якнайліпше сприяли б підвищенню матеріальної захищеності громадян України; г) необхідно зробити акцент на корпоративному страхуванні [367]. В країнах Європи та США недержавне пенсійне забезпечення є досить поширеним та дозволяє застрахованим особам досягнувши пенсійного віку, мати гідне пенсійне забезпечення, до чого і прагне Україна на шляху перетворення із соціально-орієнтованої в соціальну державу.

До найважливіших характеристик державної політики України у сфері соціального страхування в найближчій і більш віддаленій перспективі потрібно: удосконалення механізму використання коштів системи соціального страхування; опрацювання методологічних підходів до побудови моделі адміністрування соціального страхування, враховуючи можливі наслідки не лише для соціальної страхової системи, а і для соціально-економічної системи України загалом; створення недержавних форм структур у сфері добровільного соціального страхування; запровадження економічно конструктивної моделі медичного страхування [368, с.60]. Втілення даних пропозицій посилить соціальне забезпечення застрахованих осіб. Запровадження обов'язкового державного медичного страхування, як і накопичувального рівня пенсійного забезпечення, є нагальним, але не впроваджуються через відсутність належного господарського механізму.

Господарський механізм в сфері соціального страхування реалізується через специфічні форми, методи і способи функціонування суспільного відношення щодо присвоєння і використання частини національного доходу у вигляді спеціальних страхових фондів. Складність і різнобічність зазначених відносин визначає багатомірність структури господарського механізму соціального страхування, який ділиться на підсистеми

організаційно-економічного і економіко-правового механізмів системи соціального страхування [7, с.120].

В правовій доктрині визначають блоки елементів структури господарського механізму: 1) до організаційного блоку механізму соціального страхування належать такі складові: організація управління структурою соціального страхування; інформаційна, нормативна і статистична база; контроль за економічною ситуацією в сфері соціального страхування (контролінг); аудит стану соціального страхування суб'єктів господарювання; консалтинг страхових послуг. 2) нормативно-правовий блок механізму соціального страхування нараховує великий масив відповідних законів, постанов, інструкцій і нормативних актів, які відтворюють процес становлення і розвитку системи соціального страхування [7, с.120]. Важлива якісна взаємодія двох блоків, адже належне нормативне регулювання процесів дозволить уникнути колізій і прогалин при реалізації повноважень першого блоку. В той же час, розвиток організаційного блоку спонукає нормативно-правовий блок до удосконалення законодавства, створення нових норм для регулювання правовідносин.

Основним фактором підвищення ефективності соціальних витрат І. О. Ткаліч вважає посилення профілактичної спрямованості всіх заходів соціальної політики – створення можливостей для самозахисту, самостійної підготовки до можливих соціальних ризиків. Ця мета досягається завдяки активній співпраці й наближенню думок різних гілок влади, політичних партій, громадських організацій на реформування системи соціального захисту [364, с.22]. На нашу думку, варто державі приділити більше уваги пенсіям на пільгових умовах і економити кошти не тільки шляхом зменшення переліку професій, робота на яких дає право на пенсію з більш раннього віку (в перегляді даних списків професій є потреба, враховуючи розвиток науки і техніки), а і шляхом стимулювання роботодавців поліпшувати умови праці, вкладаючи кошти в модернізацію устаткування та

ліквідацію (у випадках неможливості ліквідації – максимальне зменшення) шкідливих факторів на робочих місцях.

Оскільки роботодавці по різному ставляться до обов'язку забезпечувати безпечні і нешкідливі умови праці, передчасно виключати із списку шкідливих професій і посад ті, де є підвищений ризик шкідливих факторів на робочих місцях. Наявність шкідливих факторів на робочому місці визначається за результатами атестації робочого місця. Вважаємо, держава має передбачити механізм компенсацій роботодавцям, які зменшили кількість посад на виробництві із шкідливими факторами (також передбачити наприклад, якщо протягом 5 років на цьому виробництві з'являться нові робочі місця із шкідливими умовами праці, то проіндексована компенсація підлягає поверненню).

Зменшення кількості робочих місць із шкідливими умовами праці – це не тільки зняття пільгового обчислення стажу на певній посаді, але і створення умов, які безпечні для життя і здоров'я працівника, що вигідно як для Фонду соціального страхування України (зменшений ризик нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, відповідно, і можливість уникнення додаткових витрат у майбутньому), так і для працівника (страхові виплати у разі настання страхового випадку – нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, пенсія з більш раннього віку – це фінансова компенсація, яка допоможе у витратах на лікування та не поверне здоров'я).

4.2. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального страхування

В правовій доктрині визначають правовідносини як специфічні вольові суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники (суб'єкти) яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [369, с.199].

Основними суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховики (Фонди соціального страхування), страхувальники та застраховані особи.

О. І. Кульчицька зазначає, що критерієм класифікації суб'єктів права соціального забезпечення, який дає змогу визначити місце кожного із суб'єктів у системі соціального забезпечення, є зміст прав і обов'язків, які вони мають у цій сфері. За цією підставою потрібно розрізняти три групи суб'єктів права соціального забезпечення: суб'єкти права на соціальне забезпечення; суб'єкти, які надають соціальне забезпечення; суб'єкти, які сприяють в отриманні соціального забезпечення [370, с.9].

Враховуючи те, що для реалізації права на соціальне страхування, в тому числі на страхові виплати, особа може встановлювати факти (наприклад, інвалідність у медико-соціальній експертній комісії), то, відповідно, МСЕК буде суб'єктом, який сприяє в отриманні соціального забезпечення.

О. М. Лупина звертає увагу на те, що особливим суб'єктом медичного страхування є надавачі медичних послуг, якими є медичні заклади. Медичні заклади є відокремленими суб'єктами, що надають різні види медичної соціальної допомоги та послуги за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування чи бюджетних асигнувань [371, с.323].

Медичні заклади згідно з вищезазначеною класифікацією є суб'єктами, які надають соціальне забезпечення (за кошти іншого суб'єкта; по суті, страховики здійснюють страхові виплати за рахунок сплачених їм страхувальниками коштів). Медичні послуги є різновидом соціальних послуг.

Фонди соціального страхування розглядаються в трьох аспектах: 1) в широкому розумінні – всі кошти соціального страхування; 2) у вузькому розумінні – конкретні фінансово-кредитні установи; 3) з точки зору їх відносин з бюджетом – відокремлені державні цільові фонди соціального призначення [3, с.17].

З точки зору правового статусу, пенсійні фонди, що існують у світі, розрізняються за: правовою формою, в якій вони створені; правовим режимом пенсійних коштів; особливостями реалізації правосуб'єктності; природою участі в пенсійних фондах; видами пенсійних схем. Аналіз зарубіжного законодавства, що регулює відносини за участю недержавних пенсійних фондів, свідчить про те, що на відміну від пенсійних планів XIX століття, що передбачали формування активів, які належали на певному правовому титулі юридичним особам – роботодавцям (при цьому учасники не мали ані речових, ані зобов'язальних прав стосовно таких активів), сучасні світові тенденції полягають у зменшенні кількості неавтономних пенсійних фондів та юридичній автономізації недержавних пенсійних фондів, тобто в їх становленні як самостійних юридичних осіб [372, с.185].

Найбільший корпоративний недержавний пенсійний фонд України належить співробітникам Нацбанку. Таким він став завдяки високим зарплатам учасників фонду та гарантованій платоспроможності роботодавців – Нацбанку та пов'язаних із ним структур. Ринок недержавних пенсійних фондів в Україні молодий – він з'явився в Україні у 2004 році згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Ці фінансові установи мають статус неприбуткових організацій. Вони залучають пенсійні внески вкладників, інвестують кошти для їхнього збільшення та захисту від інфляції в різні види активів (депозити, цінні папери, нерухомість тощо), а своїм клієнтам виплачують недержавну або «додаткову» пенсію. Саме за рахунок таких пенсій закордонні пенсіонери подорожують, а Польща за рахунок сильного внутрішнього інвестора – недержавного пенсійного фонду – не відчула рецесії після кризи 2008 року, коли з фондових ринків втекли

зовнішні інвестори [373, с.11]. Детальніше державне фінансове регулювання страхового ринку розглянуто у підрозділі 4.1. даної роботи.

Правовідносини є складовою частиною суспільних відносин, які у свою чергу виступають необхідним елементом існування та розвитку людського суспільства. Характерною ознакою суспільного відношення є наявність певних сторін – учасників такого відношення, які вступають у взаємодію [374, с.9]. Одним із учасників правовідносин соціального страхування є фізична особа. В науці права соціального забезпечення є різні погляди щодо правосуб'єктності учасників правовідносин, зокрема, фізичних осіб (їх правоздатності та дієздатності). Проблема визначення змісту та обсягу правосуб'єктності, в тому числі правоздатності фізичних осіб у правовідносинах соціального страхування є актуальною. Розглянемо одну із складових правосуб'єктності – правоздатність фізичної особи у правовідносинах соціального страхування та теорії права.

Питання правоздатності фізичної особи та її складових досліджували відомі вчені теорії права та галузей права: М. І. Іншин, В. Л. Костюк, Я. В. Сімутіна, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, І. І. Шамшина та інші відомі науковці. Розвиток законодавства, формування нових правовідносин зумовлює перегляд усталених поглядів на відомі поняття.

С. М. Синчук підкреслює, що правосуб'єктність як сукупність властивостей особи, які ідентифікують її як суб'єкта права соціального забезпечення та зумовлюють можливість стати носієм відповідних суб'єктивних прав та обов'язків, є поєднанням двох елементів – загальної правоздатності й видової дієздатності [375, с.79].

Категорія «правосуб'єктність» поглинає чітко визначені нормативно окреслені та доступні суб'єкту правові можливості, тобто правоздатність, а також можливість суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатність). Отже, правоздатність та дієздатність суб'єкта права виступають юридичними субстанціями, діалектично поєднаними в

межах правосуб'єктності як єдиного цілого та виступають проявами останнього [376, с.61].

О. Г. Чутчева зауважує, що галузева правосуб'єктність у праві соціального забезпечення виникає у людини з моменту народження і припиняється смертю [377, с.6].

Умовами володіння правоздатністю, акцентує увагу Сташків Б. І., є автономне існування індивіда та наявність у нього власного імені і власної індивідуальності. Іншими словами, за всіма фізичними особами визнається рівна здатність мати права і обов'язки. Від неї не можна відмовитись, передати іншій особі, позбавитися у судовому порядку чи обмежити законом або за рішенням якогось державного органу. Правоздатність означає можливість володіти правами і обов'язками, що уже закріплені чи можуть бути закріплені у нормативних актах і які можна реалізувати сьогодні або у майбутньому. Правоздатність не означає володіння конкретними суб'єктивним правами і обов'язками і не прив'язана до юридичних фактів. Правоздатність лише вказує на те, хто може бути суб'єктом права, тобто чия поведінка регулюється правовим нормами, і цим обмежується [378, с.1-2].

Правоздатність – це встановлена (визнана) у законі можливість суб'єкта бути носієм прав і обов'язків, передумова існування суб'єктивного права, але не саме суб'єктивне право [379, с.293-294]. Правоздатність не є переліком конкретних прав, а тільки містить законодавчо передбачену можливість особи володіти правами [374, с.43]. Соціально забезпечуюча правоздатність – це природний стан, невід'ємна властивість особи, що гарантується державою і яка дає їй можливість мати права і виконувати юридичні обов'язки у сфері соціального забезпечення [378, с.4].

С. М. Синчук визначає, що для всіх фізичних осіб (суб'єктів правовідносин соціального забезпечення) правоздатність завжди є загальною й однаковою за змістом та обсягом [375, с.66].

Цивільне законодавство визначає правоздатність особи як здатність мати права та обов'язки [293].

В довідниковій літературі надаються наступні визначення слів здатність та обов'язок.

Здатність – властивість за значенням здатний [380]. Здатний – 1) на що, до чого, і з інфін. який може, уміє здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином // для кого і до чого; придатний для кого-, чого-небудь, на щось, годящий; 2) який має здібності, обдарований [381].

Обов'язок – те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. Певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо [382].

Правоздатність настає у момент народження і існує до моменту смерті особи. Вважаємо дискусійним стверджувати, що здатність мати обов'язки виникає у фізичної особи з моменту народження. Новонароджена дитина має здатність мати права: на життя, на медичну допомогу тощо. Але новонароджена дитина не має здатності мати обов'язки. Те, що з часом дитина буде здатна мати обов'язки незаперечно, але, якщо ми стверджуємо, що правоздатність виникає з моменту народження, то дане поняття у своєму змісті не повинно містити властивостей, які не можуть бути у особи з моменту народження. Інакше не можна стверджувати, що особа правоздатна, якщо в неї не настала здатність мати обов'язки, але вона вже має здатність мати права. Враховуючи те, що здатність мати права і здатність мати обов'язки виникають не одномоментно, слід розмежовувати правоздатність (здатність мати права) і обов'язкоздатність (здатність мати обов'язки).

У науці права соціального забезпечення немає єдиного погляду щодо поняття та моменту виникнення правоздатності. Окрема група вчених відстоює позицію, згідно із якою здатність бути носієм конкретних прав та обов'язків у конкретних соціально-забезпечувальних правовідносинах виникає у громадянина у різний час та при настанні різних фактів, а не від

народження; поділяють правоздатність на загальну, галузеву та спеціальну. При цьому загальна правоздатність є лише передумовою володіння галузевою правоздатністю, а під галузевою правоздатністю слід розуміти гарантовану державою бланкетну (загальну) можливість мати права і нести обов'язки у соціально-забезпечувальних правовідносинах будь-якого виду. Вона є невід'ємною соціально-юридичною властивістю громадян у праві соціального забезпечення. Окремі вчені обґрунтовують також виокремлення не лише спеціальної, а і видової та підвидової правоздатності [290].

Цивільне законодавство України передбачає, що у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку [293].

Вважаємо, що правоздатність настає з моменту народження і триває до моменту смерті особи, при цьому обсяг правоздатності змінюється протягом всього життя особи, залежно від того, здатність мати які права є у особи у певному періоді її життя: право на життя, працю, пенсію за віком, освіту, безпечне довкілля, страйк тощо.

Обов'язкоздатність в часі співпадає із дієздатністю – тільки коли є здатність мати обов'язки, особа може їх виконувати (наприклад, здатність самозайнятої особи сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Обсяг обов'язкоздатності також змінюється протягом всього життя особи, залежно від того, які обов'язки здатна особа мати в певному періоді свого життя.

Б. І. Сташків наголошує, що дієздатність і правоздатність знаходяться у різних площинах та визначає різницю між ними у наступному: а) дієздатність встановлюється законом, а правоздатність є природною властивістю людини, визнаною державою; б) дієздатність перебуває у динаміці, її змісті обсяг з часом розширюються чи звужуються у передбачених законом випадках, а правоздатність перебуває у статиці, її зміст та обсяг не можна обмежити; в) дієздатність прямо залежить від віку людини, а на правоздатність вік не впливає; г) на дієздатність впливає стан здоров'я, а правоздатність від нього

не залежить; д) дієздатність пов'язана з фактичними правами і обов'язками конкретної людини, а правоздатність – з можливими правами і обов'язками потенційного суб'єкта права [378, с.4].

Дієздатність у сфері соціального забезпечення – здатність особи самостійно або за допомогою працівників органів соціального захисту чи законного представника здійснювати права і виконувати обов'язки у даній сфері. Сприяння у здійсненні дієздатності – характерна риса соціально забезпечуючої дієздатності. Суб'єкти соціально забезпечуючих правовідносин – це ті, за якими державою визнана соціально забезпечуюча правоздатність і котрі наділені законом здатністю самостійно здійснювати належні їм права і обов'язки у сфері соціального забезпечення. Ними, перш за все, є фізичні особи і державні органи. Фізичні особи залежно від організаційно-правової форми соціального забезпечення поділяються на членів суспільства та працівників, що підлягають соціальному страхуванню [378, с.5].

О. Г. Чутчева розмежовує дієздатність фізичних осіб на загальну і спеціальну. Загальна виникає з 14-ти років, за наявності наступних необхідних фактів: потреби особи у тих чи інших соціальних благах, які забезпечують її нормальну життєдіяльність або необхідності у додаткових витратах, виникнення яких зумовлено настанням життєвих обставин, визнаних законом соціально поважними (соціальний ризик); власне юридичного факту, що викликав необхідність правової регламентації відповідних відносин (соціальний ризик); виявлення волі громадянина (волевиявлення) на одержання того чи іншого соціального блага; рішення органу соціального захисту або іншого компетентного органу про його надання. Спеціальна дієздатність виникає у осіб, які, крім зазначених загальних принципів, володіють спеціальними ознаками (військовослужбовці, донори крові та її компонентів, медичні працівники, котрі працюють з хворими на СНІД тощо) і з'являється з моменту набуття ними відповідної ознаки [377, с.6].

Дієздатність фізичної особи С. М. Синчук розглядає як здатність фізичної особи самостійно або через законного, договірного чи уповноваженого представника набувати і здійснювати суб'єктивні права та обов'язки у правовідносинах соціального забезпечення [375, с.72].

В. В. Андріїв стверджує, що не тільки вступ громадянина в трудове правовідношення повинен розглядатись як факт, що породжує правовідносини із соціального страхування. Це можуть бути і інші юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення прав і обов'язків у вказаній царині. Соціальна страхова дієздатність не може виникнути раніше правоздатності, тому що не можна здійснювати права й обов'язки особисто, не маючи можливості взагалі ними володіти. Дієздатність у сфері соціального страхування похідна від дієздатності, яка необхідна фізичній особі для здійснення тих чи інших видів діяльності. Соціально-страхова дієздатність виникає одночасно з правоздатністю у цій царині [383, с.3].

Якщо розглядати правоздатність як здатність мати права і обов'язки, які будуть в майбутньому, тоді постає питання, коли виникає правоздатність: від народження чи з моменту зачаття? В законодавстві передбачено ряд статей, які захищають зародка. Наприклад, заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою і до 18 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23 років, їй надається допомога Фонду соціального страхування України [70]. Діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника [34] тощо і тоді можна стверджувати, що правоздатність зародка щодо прав і обов'язків

спроектована на майбутнє, гіпотетично. Дана позиція не нова у науці і вже піддавалася критиці.

Зокрема, Б. І. Сташків підкреслює, щоб стати суб'єктом права, необхідна єдина передумова – володіння правоздатністю. Захист зародка, а в майбутньому і новонародженої дитини передбачений у нормативно-правових актах, що належать до різних галузей права. Правові наслідки настають після народження дитини, а значить з цього моменту, як вже йшлося вище, вона стає суб'єктом права [378, с.3].

Таким чином, правоздатність розуміється як здатність (властивість) фізичної особи мати в момент її настання, тобто із моменту народження і протягом всього життя, а не згодом. Здатність мати обов'язки у фізичної особи може і не настати проте, така особа була правоздатною (наприклад, якщо дитина померла через два дні після народження, то здатності мати обов'язки вона не мала, але здатність мати права в неї була).

Розглядати правоздатність як абстрактне поняття теж дискусійно, оскільки законодавець надав визначення терміну «правоздатність» (наприклад, цивільна правоздатність у Цивільному кодексі України [293]). Названий термін використовується в судовій практиці, що не властиво абстрактним поняттям. Довідкова література надає наступне тлумачення слову абстрактний - який виник у результаті абстрагування; протилежне конкретний. Абстрактної істини немає. Істина завжди конкретна (Ленін, 9, 1949, 65); // оснований на абстракції (в 1 знач.), схильний до абстрагування; абстрактне мислення; // відірваний від дійсності, від життя [384].

Правові норми завжди мають абстрактний характер [385, с.4]. При вступі осіб у правовідносини, останні конкретизуються та конкретизують правові норми; так само і правоздатність конкретизується, коли мова йде про правоздатність конкретної особи.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до наступних висновків: правоздатність – це здатність фізичної особи мати права; обов'язкоздатність – це здатність фізичної особи мати обов'язки.

Як зазначає І. І. Шамшина, для того щоб мати можливість бути учасником правовідносин, особа повинна бути суб'єктом права, тобто мати правовий статус; правовідносини виступають похідною категорією від правового статусу особистості. У правовідносинах реалізуються суб'єктивні права особи, тому сукупність суб'єктивних прав й обов'язків учасників конкретних правовідносин не може бути однакова. Однак базовою основою можливості особи вступити в правовідносини як той або інший суб'єкт є законодавче закріплення правового статусу певного суб'єкта права. Уявляється, що сукупність прав та обов'язків учасників конкретних правовідносин можна розглядати як якесь конкретне правове становище цих осіб у певний момент часу в тій сфері права, норми якої реалізуються в цих правовідносинах. Таке правове становище є динамічним й може постійно змінюватися, тоді як правовий статус особи в цілому, а також галузевий правовий статус залишаються статичними [386, с.59-60].

В. А. Тарасова звертає увагу, що межі правового статусу громадян в галузі соціального забезпечення окреслюються двома способами: шляхом визначення прав і обов'язків громадянина; шляхом встановлення прав і обов'язків органів, компетентних в соціальному забезпеченні [387, с.61].

А. М. Шульга уточнює, що «міра свободи» особи, обумовлена правом, пов'язана не тільки з такими юридичними поняттями як «суб'єктивні права» і «юридичні обов'язки». Наприклад, «повноваження», «компетенція» посадових, службових осіб, «правоздатність», «дієздатність», «свободи», «законні інтереси» громадян, «права людини» – поняття, які також мають безпосереднє відношення до «міри свободи» особи в даній країні. Але усі зазначені поняття охоплюються поняттям «правовий статус» [388, с.47]. Загалом «правовий статус особи» – юридична категорія, пов'язана, насамперед, із внутрішньодержавним правом даної держави. Правовий статус особи виражає міру її свободи, визначену і гарантовану законом, забезпечену державою [388, с.66].

Порівнюючи категорії «правове становище особи» та «правовий статус особи», М. В. Вітрук підкреслює, що правове становище особи – широка, узагальнююча категорія, яка розкриває всі елементи закріпленого в праві стану особи, які знаходяться між собою у визначених зв'язках, в соціальному плані обумовлені тим місцем, яке особа займає в системі суспільних відносин. Елементами правового становища особи слугують правові явища, за допомогою яких законодавець фіксує правовий стан особи в системі суспільних відносин. Серед всіх правових явищ, які характеризують правове становище особи, слід виокремити систему визнаних державою прав, свобод і обов'язків як основу, ядро, стержневий елемент правового становища, який і визначають як правовий статус особи [19, с.26-28].

В. Л. Костюк виділяє правосуб'єктність однією із суттєвих умов виникнення правовідносин; більше того, правосуб'єктність забезпечує їх динаміку. Правосубєктність характеризується тим, що це є своєрідна правова властивість особи, за якою вона наділяється можливістю мати, здійснювати та набувати прав та обов'язків [389, с.66].

Загальна Декларація прав людини (прийнята і проголошена в резолюції 217 А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року [228]) наголошує, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання своєї правосуб'єктності. Виходячи з даного декларування правосуб'єктності, І. Г. Козуб констатує помилковість поглядів, що будь-яка людина є правосуб'єктною щодо усього спектру прав і така правосуб'єктність дарована їй самою природою. Права є природні, тобто такі, що надані нам самою природою у силу того, що ми люди і наявність зазначених прав не залежить від їх визнання державою. При цьому їх реалізація безпосередньо залежна від державного визнання. Позитивні ж права, тобто права, що даровані нам не самою природою, а державою, не можуть належати людині тільки в силу її народження [390, с.418].

Беззаперечно, що право на життя є природнім правом, але держави, в яких є смертна кара, через судову гілку влади можуть прийняти рішення про припинення даного права.

С. В. Венедіктов зауважує, що співвідношення право- і дієздатності конкретної особи становить його правосуб'єктність [391, с.138].

Як зазначає З. С. Голован, правосуб'єктність – це здатність, тобто це абстрактна форма закріплення кола певних можливостей, в той час як суб'єкти права – це є більш конкретизоване поняття, воно охоплює всіх осіб, що наділені відповідною правосуб'єктністю та потенційно можуть вступати до певних правовідносин [392, с.23-24].

Суб'єкт права є необхідним елементом правовідносин у всіх галузях права, хоча у кожній із них його положення має певну специфіку [393, с.187].

На нашу думку, доречніше зазначити, що суб'єкт правовідносин є необхідним елементом правовідносин.

М. М. Клемпарський вказує, що в інтересах суспільства та у випадках, коли людина може використати певну діяльність на шкоду суспільству, правоздатність може бути обмежено, тобто людині буде заборонено виконувати певну роботу або займати певні посади. Вказана ситуація може мати місце, коли громадянин визнаний судом недієздатним або скоїв злочин та за вироком суду йому призначене покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певним видом діяльності [394, с.319].

В. В. Юровська стверджує, що правовий статус особи у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування нерозривно пов'язаний з її трудовим правовим статусом [395, с.27]. На наш погляд, дана позиція потребує уточнення, адже особа може мати правовий статус у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, при цьому не мати жодного дня трудової діяльності. Наявність трудової діяльності не є обов'язковою умовою для участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, хоча найбільша частина застрахованих

осіб в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування – це наймані працівники.

В якості обов'язкової умови успішного виконання соціальним страхуванням функцій охорони рівня життя трудящихся, підвищення їх матеріального добробуту, слугує широта кола осіб, які підлягають забезпеченню [396, с.38].

Законами України визначені категорії осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню в обов'язковому та добровільному порядку. Але між нормативно-правовими актами можуть виникати колізії щодо суб'єктного складу. Розглянемо одну із колізій визначення кола застрахованих осіб в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Однією з конституційних гарантій соціального захисту є право на забезпечення громадян у старості. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій [83]. З економічної точки зору пенсіонери не є утриманцями суспільства, оскільки кожне їх покоління залишає після себе більше, ніж воно спожило протягом трудового періоду [397, с.202-203]. Коли особа є застрахованою за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, відповідно, за неї (чи нею) сплачується єдиний внесок і при настанні певних юридичних фактів особа матиме гарантоване Конституцією України право на пенсійне забезпечення. На практиці проблемним є питання чіткого визначення кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. Хоча на законодавчому рівні наведений вичерпний перелік категорій застрахованих осіб, але недоліки законодавчого врегулювання даного питання мають місце та повинні бути усунені.

Коло осіб, які є учасниками відносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, досліджували такі вчені: В. М. Андріїв, В. В. Волинець, М. І. Іншин, О. І. Кульчицька, О. В. Москаленко,

О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян та інші вчені, але питання визначення осіб, які підлягають загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню, потребують додаткового дослідження.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають: 1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб-підприємців та інших осіб (в тому числі, юридичних та фізичних осіб-підприємців, які обрали особливий спосіб оподаткування (єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру [34].

Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», зокрема статтею 7 визначено базу нарахування єдиного внеску. Так, єдиний внесок нараховується, зокрема, для платників, зазначених у пунктах 1 (крім абзацу сьомого) частини першої статті 4 цього Закону, – на суму нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці», та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами [310].

Таким чином, є невідповідність норм статті 11 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» та статті 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», оскільки не може сплачуватися в обов’язковому порядку єдиний внесок за особу, яка не підлягає загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню, як і не може бути визначена особа, яка підлягає обов’язковому страхуванню без визначення бази, з якої справляється єдиний внесок.

Тому мають бути внесені зміни до статті 11 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (зазначити в абзаці 1 частини 1 статті 11 «…виконання робіт (надання послуг)…») або до статті 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (вилучити із абзацу 1 частини 1 статті 7 «…надання послуг…»).

Для визначення того, які саме зміни доцільно вносити до законодавства, необхідно дослідити правову природу договору про надання послуг.

Цивільне законодавство розмежовує договори про виконання робіт і надання послуг.

Договір про виконання робіт яскраво виражається у договорі підряду, якому присвячена глава 61 Цивільного кодексу України. Так, відповідно до статті 837 Цивільного кодексу України за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу [293].

Послуги, загальні положення про які регулюються главою 63 Цивільного кодексу України, характеризуються статтею 901 – за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник

зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [293].

При наданні послуги особа вчиняє дію – надає послугу, при виконанні робіт особа теж вчиняє дію – виконує роботу, тобто працює не за трудовим договором.

Не постає питань з наданням фізичними особами послуг, які є ліцензованими, коли фізична особа є суб'єктом підприємницької діяльності, особою, що забезпечує себе роботою самостійно – дані особи є одночасно і застрахованими і страхувальниками та мають сплачувати єдиний внесок. В інших випадках, коли фізична особа надає послугу юридичній чи фізичній особі на підставі договору про надання послуг, слід з'ясувати, які саме договори про надання послуг були укладені та що буде для них базою справляння внеску.

Позиція Пенсійного фонду України щодо зобов'язань страхових компаній сплачувати внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування із сум винагород, які вони виплачують фізичним особам за надані ними послуги за угодами цивільно-правового характеру та страховим агентам за договорами доручення, наступна.

Нарахування страхових внесків на суми винагород за надання послуг не суперечать нормам чинного законодавства. У разі здійснення нарахувань на зазначені виплати суми винагород враховуються в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб. Ненарахування страхових внесків на суми винагород за надання послуг за договорами цивільно-правового характеру не тягне за собою відповідальності [398, с.61].

Дана позиція Пенсійного фонду України є дискусійною з огляду на таке.

Пенсійне страхування є обов'язковим і чітко передбачені санкції за порушення порядку сплати єдиного внеску, тому мають бути два варіанти дій державного органу при обов'язковому страхуванні (можливість укладення договору про добровільну участь в системі загальнообов'язкового

державного пенсійного страхування у даному випадку не розглядаємо): або платники зобов’язані сплачувати єдиний внесок, у разі порушення – застосування контролюючим органом санкцій; або платники не повинні сплачувати єдиний внесок і вони його не сплачують – санкції не застосовуються.

Щодо сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування страховою компанією із сум винагород, що виплачуються страховим агентам за договорами доручення, Пенсійний фонд України виходить з такого. Відносини, які виникають між страховим агентом (повіреним) та страховою компанією (довірителем), регулюються договором доручення (стаття 1000 глави 68 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV) і не мають ознак правовідносин, що регулюються договором підряду або договором про надання послуг. Отже, довіритель (у вищезазначеному випадку – страхова компанія) не є страхувальником для зазначених осіб [398, с.61].

Спірною є позиція Пенсійного фонду України щодо невіднесення договору доручення до договорів про надання послуг.

Відповідно до частини 1 статті 1000 ЦК за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії.

Таким чином, повірений надає послугу довірителю, яка полягає у виконанні повіреним певних юридичних дій від імені та за рахунок довірителя. Договору доручення притаманні ознаки правовідносин по наданню послуг. Навіть виходячи із змісту частини 2 статті 1002 Цивільного кодексу України, вбачається належність договору доручення до договору про надання послуг: «Якщо в договорі доручення не визначено розміру плати повіреному або порядок її виплати, вона виплачується після виконання доручення відповідно до звичайних цін на такі послуги».

Договори з надання послуг можуть умовно поділятися на договори з виконання робіт і договори з виконання послуг. Перші побудовані за моделлю договору підряду, а другі – за моделлю договору доручення [399].

Послуга у широкому розумінні – це будь-яка діяльність, спрямована на створення корисного ефекту, який може знаходити своє втілення в об'єктах матеріального світу, а також бути необ'єктивізованим, полягати у здійсненні певної діяльності. Послуга у вузькому розумінні полягає у здійсненні діяльності, в результаті якої створюється корисний ефект, що не знаходить свого об'єктивізованого втілення у матеріальному світі. Матеріальна послуга отримала назву роботи. Водночас, в процесі надання послуги може виникнути необхідність виконання роботи, без якої неможливо створити корисний ефект в межах послуг. Дії виконавця послуги можуть мати змішаний характер – в одному випадку вони не мають матеріального втілення – надається послуга, а в іншому – виконується робота [399].

Договори про надання послуг поділяються на оплатні і безоплатні. Якщо особа уклала оплатний договір про надання послуг, надала послугу, отримала за неї винагороду, то доцільно таких осіб прирівняти до осіб, які виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру. Тоді такі особи будуть застраховані протягом дії договору про надання послуг, а розмір винагороди є величиною, з якої справляється єдиний внесок. Якщо особа уклала договір про надання послуг (наприклад, договір доручення про розпорядження автомобілем, продаж будинку тощо), в якому вказано про безоплатність наданої послуги, то особа не буде застрахованою за даним договором та не повинна сплачувати єдиний внесок.

Таким чином, необхідно внести наступну зміну до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», доповнивши абзац 1 частини 1 статті 11 Закону після слів «виконують роботи» словами «(надають оплатні послуги)».

В правовій доктрині побутує думка, що не змінює правової природи договору цивільно-правового характеру і той факт, що суб'єкти

підприємницької діяльності та інші особи (включаючи юридичних осіб), які використовують працю фізичних осіб відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» сплачують страхові внески. При виконанні робіт за цивільно-правовими договорами сплата страхових внесків є умовою договору. За наявністю трудових правовідносин сплата страхових внесків є нормативним обов'язком роботодавця, бо правова природа і сутність трудового договору інші, аніж договору цивільно-правового характеру. Саме правова природа і сутність трудового договору обумовлюють і специфічність змісту трудових правовідносин, які виникають на підставі саме цього договору [400, с.173].

Дана позиція є дещо дискусійною, оскільки у вищезгаданому законі статтею 4 визначено, що страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи, які забезпечують себе роботою самостійно та фізичні особи-підприємці. Таким чином, дана стаття встановила однаковий нормативний обов'язок для роботодавця по трудовому договору та замовника по договору цивільно-правового характеру сплачувати страховий внесок.

Однією із нагальних проблем сьогодення є відсутність соціального страхування у осіб, які перебувають у фактичних трудових правовідносинах.

На жаль, не всі фактичні трудові відносини мають юридичне закріплення і у такому разі особи позбавлені можливості бути застрахованими в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (деякі роботодавці з метою уникнення сплати єдиного страхового внеску у більшому розмірі приховують фактичні трудові

відносини, маскуючи їх під цивільно-правові або взагалі пропонують працівникові неофіційне працевлаштування).

І якщо, наприклад, Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено страхування осіб, які працюють на умовах як трудового договору (контракту), так і цивільно-правового договору, то Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» не передбачено страхування в обов'язковому порядку осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру.

Основною проблемою, з якою стикаються особи, захищаючи право на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є доведення наявності фактичних трудових відносин.

Доречно буде визначити механізм захисту особами свого права на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у період перебування їх у фактичних трудових відносинах.

Питання трудових відносин досліджували відомі вчені: В. В. Жернаков, М. І. Іншин, В. І. Щербина, О. Т. Панасюк, О. В. Тищенко, С. М Черноус, О. І. Процевський та інші вчені. Разом з тим, потребують детального дослідження питання встановлення фактичних трудових відносин, що надасть можливість особам, які в них перебували, зарахувати період існування фактичних трудових відносин до періоду, коли особа підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Відповідно до частини 4 статті 24 Кодексу законів про працю України (*надалі – КЗпП – прим. авт.*) працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в

порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [320]. На практиці ця норма не завжди виконується.

Але розуміємо, що наявність трудових відносин де-факто без належного (одночасно чи в подальшому) оформлення де-юре не має правових наслідків і потребує доказування, в тому числі і в судовому порядку.

Серед безперечних переваг для працівника у офіційному працевлаштуванні є і загальнообов'язкове державне соціальне страхування, якому підлягають усі працівники. Щоб бути застрахованою особою, необхідно, щоб трудові відносини існували не тільки де-факто, але і де-юре.

Податковий кодекс України передбачає виконання певної роботи та/або надання послуги згідно з цивільно-правовим договором, коли буде встановлено, що відносини за таким договором фактично є трудовими, а сторони договору можуть бути прирівняні до працівника чи роботодавця [401], що фіскальні органи використали як можливість встановлювати самостійно фактичні трудові відносини при перевірці роботодавців.

Якщо сторони правовідносин не досягають згоди щодо характеру відносин, що склалися, то беззаперечною можливістю повернути відносини в правове русло і надати їм юридичну оцінку є встановлення в судовому порядку фактичних трудових відносин. При цьому мають встановлюватися обставини, які мають юридичне значення і для інших правовідносин (соціального страхування, податкових тощо). Важливим є встановлення періоду існування фактичних трудових відносин, посади, розміру винагороди.

Проблемним для такої категорії спорів (і не тільки для неї) є збір доказової бази, особливо, коли особа неофіційно працювала на підприємстві. Простіше формувати доказову базу, коли фактичні трудові відносини були оформлені як цивільні; принаймні, в даній ситуації чітко встановлено період тривання правовідносин і розмір винагороди.

Для початку визначимо ознаки, за якими можна довести наявність фактичних трудових відносин, якщо вони були оформлені в інший спосіб. Деякі науковці-цивілісти вважають, що трудові відносини слід вважати складовою цивільних відносин [402]. Наукову дискусію продовжив О. Т. Панасюк, який доводить, що теорія експансії цивільним правом інститутів трудового права позбавлена методологічних підстав [403, с.147]. Підтримуємо позицію О. Т. Панасюка, оскільки трудове право є достатньо розвиненою самостійною галуззю права, яка не потребує перебування в складі інших галузей права.

Також на практиці виникають дискусії щодо віднесення конкретних правовідносин до трудових чи цивільних по виконанню робіт та наданню послуг. На дане питання дається відповідь у міжнародних актах.

Так, відповідно до Рекомендації 198 від 31.05.2006 року про трудове правовідношення Міжнародної організації праці (*надалі – МОП прим. авт.*) до ознак існування трудових правовідносин могли б відноситися наступні елементи: а) той факт, що робота: виконується відповідно до вказівок і під контролем іншої сторони; припускає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства; виконується виняткова або головним чином в інтересах іншої особи; виконується особисто працівником; виконується відповідно до певного графіка або на робочому місці, що вказується або узгоджується стороною, яка замовила її; має певну тривалість і передбачає певну спадкоємність; вимагає присутності працівника; припускає надання інструментів, матеріалів і механізмів стороною, що замовила роботу; б) періодична виплата винагороди працівникові; той факт, що дана винагорода є єдиним або основним джерелом доходів працівника; здійснення оплати праці в натуральному виразі шляхом надання працівникові, приміром, харчових продуктів, житла або транспортних засобів; визнання таких прав, як щотижневі вихідні дні й щорічна відпустка; оплата стороною, що замовила проведення робіт, поїздок, що здійснюються працівником у цілях виконання роботи; або те, що працівник не несе фінансового ризику [404].

Рекомендовано за наявності у правовідносин двох і більше ознак, визнавати їх фактичними трудовими відносинами.

Національна політика повинна, як мінімум, передбачати заходи, спрямовані на: … б) боротьбу з прихованими формами трудових правовідносин у контексті, приміром, існування інших форм взаємин, які можуть включати застосування інших форм контрактних домовленостей, що дозволяють приховати реальний правовий статус, беручи до уваги, що приховані трудові правовідносини виникають тоді, коли роботодавець поводиться з конкретною особою не як з найманим працівником, причому таким чином, щоб приховати його або її справжній правовий статус як найманого робітника, і що можуть виникати ситуації, коли договірні домовленості ведуть до позбавлення працівника захисту, на який вони мають право; … ґ) ефективне забезпечення доступу зацікавленим сторонам, зокрема роботодавцям і працівникам, до належних, швидких, недорогих, справедливих і дієвих процедур і механізмів розв'язання спорів, що стосуються існування та умов трудових правовідносин [404].

Зважаючи на те, що особа, яка фактично (але не юридично) перебуває у трудових відносинах позбавлена загальнообов'язкового державного соціального страхування, виникає необхідність у судовому порядку встановлювати фактичні трудові відносини.

Аналіз судової практики засвідчив, що з позовами, в яких досліджується питання існування фактичних трудових відносин, звертаються не тільки працівники, але і роботодавці (коли фіскальні органи при перевірці виявляють докази існування фактичних трудових відносин та нараховують недосплачені податки, частину єдиного страхового внеску і штрафні санкції, які заперечує роботодавець) [405; 406].

Крім того, що особа, яка юридично не є працівником, не має права на соціальне забезпечення у випадку настання тимчасової непрацездатності, нещасного випадку чи професійного захворювання (при оформлених цивільних відносинах на виконання робіт) або взагалі не має права на

соціальне страхування (при неоформлених відносинах), так ще фіскальний орган недоотримує податок з доходів фізичних осіб та частково чи в повному обсязі єдиний страховий внесок, що зацікавлює державу не бути осторонь, адже держава має інтерес доотримати податки та єдиний страховий внесок, а також інтерес викорінювати порушення закону.

Аргументи, які можуть бути для суду підставою встановлення фактичних трудових відносин наступні: договір цивільно-правового характеру (в якому зазначені обов'язки, тотожні трудовій функції певної посади); розрахункові документи (відомості про нарахування винагороди, інші бухгалтерські документи); результати фактично виконаної роботи (якщо такі є в натурі і доводять факт праці працівника на користь роботодавця та прийняття ним такої роботи); показання свідків (клієнти, контрагенти, колишні і нинішні працівники, хоча розуміємо, що працівники неохоче свідчитимуть проти роботодавця, побоюючись втратити роботу). Також слід брати до уваги Рекомендації Міжнародної організації праці при вирішенні спорів щодо існування фактичних трудових відносин.

Однаково підтверджують фактичні трудові відносини і рішення суду про встановлення фактичних трудових відносин, а також отримане та не оскаржена роботодавцем у встановлені законодавством строки повідомлення-рішення про дорахування податку з доходів фізичних осіб та єдиного страхового внеску. Враховуючи те, що повідомлення-рішення складається за результатом проведеної перевірки, саме в акті перевірки необхідно конкретизувати фактичні трудові відносини: період існування, винагороду, посаду.

Якщо роботодавець не оскаржує повідомлення-рішення, то для нього настають зобов'язання не тільки щодо сплати коштів, зазначених в повідомленні-рішенні, але і щодо приведення документів у відповідність з встановленими обставинами, тобто оформлення трудових відносин з врахуванням часу їх фактичного тривання, зазначеного в акті перевірці (видання наказу чи розпорядження про прийняття на роботу, внесення

відповідних записів до трудової книжки, надання коригуючої інформації для персоніфікованого обліку єдиного внеску тощо).

Вважаємо за необхідне в нормативно-правових актах, які регулюють питання оформлення трудових відносин, обліку та сплати внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплати податку з доходів фізичних осіб визначити процедуру встановлення фактичних трудових відносин та обов'язки роботодавця по оформленню документації у відповідності із встановленими обставинами.

Кодексом законів про працю України (зокрема, пунктом 7 частини 1 статті 36) підставою припинення трудового договору встановлено набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи [320].

Прийняттю судом рішення (вироку) передує процедура досудового розслідування та судового провадження, в тому числі, і з можливим триманням працівника під вартою чи під домашнім арештом, що унеможливлює виконання особою трудових обов'язків.

Дослідимо питання, чи є найманий працівник в період тримання його під вартою чи домашнім арештом особою, яка підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне страхування на випадок безробіття» особами, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню є, в тому числі, особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, або у фізичних осіб [34; 69; 70].

Пленум Верховного Суду України дотримується позиції, що, розглядаючи позови про поновлення на роботі осіб, звільнених за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України, суди мають виходити з того, що з цих підстав трудовий договір припиняється при набранні законної сили вироком, яким працівника засуджено (крім випадків умовного засудження і відстрочки виконання вироку) до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем роботи або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи, днем звільнення вважається останній день фактичного виконання ним трудових обов'язків. Працівник не може бути звільнений з цих підстав, якщо він визнаний таким, що відбув покарання у зв'язку зі знаходженням під вартою до набрання вироком законної сили [407].

Вважаємо дискусійною позицію Верховного Суду України в частині визначення дня звільнення працівника за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України з огляду на наступне.

Юридичним фактом, який слугує підставою звільнення за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України є вирок суду, який набрав законної сили.

Якщо слідувати позиції Верховного Суду України і звільнити працівника останнім днем фактичного виконання ним трудових обов’язків, то дата звільнення може передувати даті існування юридичного факту, який став підставою для звільнення.

С. В. Венедіктов стверджує, що норма права є схемою правовідносин, але не породжує їх; правосуб’єктність є критерієм, відповідно до якого особа визначається як суб’єкт правовідносин. Для того, щоб правова норма «почала жити», необхідна подія або дія, що має характер юридичного факту, з якою законодавець, створюючи норму, пов’язав виникнення, зміну або припинення правовідносин. Треба зауважити, що сам юридичний факт також нормою не створюється, виникає він у зв’язку з певними діями людей, які можуть і не усвідомлювати, що їх дії або події, що з ними відбулися, були передбачені

законодавчою нормою, при цьому правовідносини виникають або відповідно до норми, або всупереч нормі, тобто з її порушенням [391, с.140].

Трудові правовідносини за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України не можуть припинитися без наявності відповідного юридичного факту. Роботодавець готуватиме кадрові документи на звільнення працівника в триденний строк з дня отримання відповідного судового рішення, яке набрало законної сили, але датою звільнення має бути дата виникнення юридичного факту, а не дата припинення виконання працівником трудових обов'язків чи дата отримання судового рішення (якщо, наприклад, особа із липня не з'являється на роботі, а у вересні члени сім'ї повідомили про смерть працівника у липні, то наказ про припинення трудових відносин буде датований вереснем, але припинення трудових відносин буде датоване липнем).

Перебування особи, наприклад, в слідчому ізоляторі є прогулом, який не повинен оплачуватися, але трудовий договір в цей період існує, оскільки причиною припинення трудових відносин за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України є вирок суду, який набрав законної сили, а не перебування особи в слідчому ізоляторі.

Таким чином, датою припинення трудових відносин із особою за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України є дата набрання вироком суду законної сили.

Період після останнього дня фактичного виконання працівником трудових обов'язків до дня набрання вироком суду законної сили, включаючи дату набрання чинності вироком, є періодом дії трудового договору.

Відповідно до частини першої статті 94 Кодексу законів про працю України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Враховуючи те, що найманий працівник упродовж періоду після останнього дня фактичного виконання ним трудових обов'язків до дня

набрання вироком суду законної сили не виконував роботи, за даний період немає правових підстав нараховувати заробітну плату.

Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено, що:

- застрахована особа – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок;

- єдиний внесок нараховується для роботодавців на суму нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці», та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами [310].

Таким чином, якщо працівник до набрання вироком суду законної сили, наприклад, перебував під домашнім арештом, внаслідок чого не міг виконувати трудових обов’язків, заробітна плата за період перебування особи під домашнім арештом не буде нарахована, відповідно, не повинен сплачуватися за цей період єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Даний період не повинен зараховуватися до страхового стажу.

Тому, незважаючи на те, що особа в період перебування під домашнім арештом буде найманим працівником, але, враховуючи те, що в даному періоді за неї не повинен сплачуватися єдиний внесок, упродовж цього часу особа не буде застрахованою.

Слід зазначити, що сам факт перебування особи під домашнім арештом автоматично не виключає її із числа застрахованих найманих працівників, адже важливий не тільки факт перебування під домашнім арештом, але і факт невиконання трудових обов’язків. Тому, якщо працівник виконував роботу

віддалено (наприклад, здійснював переклади текстів, які отримував і надсилав по електронній пошті), то перебуваючи під домашнім арештом, працівник міг продовжувати виконувати роботу, яку роботодавець зобов’язаний оплатити та сплатити єдиний внесок. В такому випадку особа буде застрахованою і в період перебування під домашнім арештом.

Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що у разі, якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску. При нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам з джерел не за основним місцем роботи ставка єдиного внеску, встановлена цією частиною, застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру.

Законодавець не виокремив ситуації, коли база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати через прогул працівника.

Вважаємо за необхідне частину п’яту статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» доповнити четвертим абзацем наступного змісту: «У разі, коли база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати внаслідок прогулу працівника, ставка єдиного внеску, встановлена цією частиною, застосовується до визначеної бази нарахування, незалежно від її розміру».

Також потребує детальнішої уваги питання визначення соціально-страхового статусу особи під час вимушеного прогулу.

Питання соціального страхування, трудових спорів, оплати праці за час вимушеного прогулу досліджували: М. І. Іншин, О. Т. Панасюк, О. В. Тищенко, С. М. Черноус, А. А. Ширант, В. І. Щербина та інші вчені.

Разом з тим, доцільно акцентувати увагу на обсягу соціально-страхових прав особи, яка знаходилася у вимушеному прогулі.

Чинним законодавством передбачені випадки, коли особа має право на заробітну плату, фактично не здійснюючи трудової діяльності. Зокрема, статтями 235, 236, 240[1] Кодексу законів про працю України визначено, що особі виплачують заробітну плату за час вимушеного прогулу у разі незаконного звільнення, неправильного формулювання причини звільнення в трудовій книжці, що перешкоджало працевлаштуванню працівника, незаконного відсторонення, незаконної відмови у прийнятті на роботу або несвоєчасного укладення трудового договору, затримки власником або уповноваженим ним органом виконання рішення органу, який розглядав трудовий спір про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника тощо [320].

Таким способом законодавець поновлює особу в її трудових правах, адже дане право (зокрема, на працю і, відповідно, на заробітну плату) тісно пов'язано з правами працівника як застрахованої особи (право на зарахування даного періоду до страхового стажу) і її роботодавця як страхувальника (сплатити єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування із заробітної плати за період, за який була нарахована заробітна плата).

Розглянемо деякі випадки, коли особі може бути сплачено кошти за час вимушеного прогулу.

Незаконне звільнення. Інколи трудові спори можуть розглядатися і досить тривалий час. Наприклад, Вищий спеціалізований суд по розгляду кримінальних і цивільних справ скасував рішення судів двох інстанцій, прийнятих при розгляді справи на новому розгляді, та задовольнив позов про поновлення працівника на роботі з виплатою заробітної плати за час вимушеного прогулу. Із даної заробітної плати сплачується податок та єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, даний період зараховується до страхового стажу. Аналогічні наслідки мають

місце і у випадках, коли особі при звільненні затримали видачу трудової книжки чи неправильно сформулювали причини звільнення в трудовій книжці, що перешкоджало працевлаштуванню працівника.

Але, якщо упродовж даного періоду особа, наприклад, хворіла або працівниця, яка була незаконно звільнена, народила дитину, чи має право така особа на страхові виплати по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, чи має бути нарахована заробітна плата за час вимушеного прогулу, яка буде як компенсація (бо допомога по вагітності і пологах, «лікарняний» не можуть перебільшувати заробітну плату за відповідний період).

Поки в судовому порядку не будуть встановлені факти незаконності звільнення чи затримки у видачі трудової книжки, відсутні підстави вважати таку особу застрахованою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Суди при розгляді трудових спорів про оплату часу вимушеного прогулу мають зважати на те, чи наставали з працівником в період часу вимушеного прогулу страхові випадки та чи мають право особи на такі виплати. Адже, якщо особа, яка була незаконно звільнена, під час вимушеного прогулу була тимчасово непрацездатна, що підтверджено належними документами, то доцільно при поновленні на роботі вирішувати питання про виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності за період тимчасової непрацездатності, а не виплати компенсації заробітної плати.

Взагалі вимушений прогул не зовсім вдала назва, адже прогул – це відсутність на роботі без поважної причини понад три години протягом робочого дня. Вимушений прогул – це час, протягом якого працівник з вини роботодавця не мав змоги виконувати трудові функції, обумовлені трудовим договором. Вимушена відсутність без поважної причини є нелогічною. Випадки, визначені законодавцем, коли за вимушений прогул передбачено нарахування заробітної плати – це завжди відсутність з поважної причини, а тому прогулом бути не може. Якщо особа вимушено відсутня, то це поважно.

Довідникова література тлумачить слово вимушений як 1) дієпр. пас. мин. ч. до вимусити; 2) прикм. який здійснюється чи здійснений проти бажання, потреби, під тиском обставин; 3) прикм. здійснюваний через силу, роблений, нещирий [408]. Вимушувати**,** вимусити, домагатися чого-небудь у примусовому порядку, насильно // створювати необхідність діяти певним чином [409]. Прогул чол. – неявка, невихід на роботу, у навчальний заклад і т. ін. без поважної причини [410].

Поважність причин відсутності працівника на роботі законодавством не визначена – це оціночне поняття. Але якщо судом встановлена відсутність вини працівника у відсутності можливості працювати (незаконне звільнення чи відсторонення), то поважність причини очевидна.

С. М. Черноус акцентує увагу, що оціночні поняття трудового права України, по-перше, виконують функцію оціночних ознак складів дисциплінарних і матеріальних правопорушень. По-друге, вони є підставою для здійснення локальної та індивідуальної нормотворчості. Наявність оціночних понять в державних актах надає право суб'єктам на локальному й індивідуальному рівнях на договірних засадах конкретизувати ці поняття. Такий підхід надає можливість максимально врахувати інтереси сторін при регулюванні конкретних трудових правовідносин і, як наслідок, запобігти виникненню різних видів трудових спорів. По-третє, оціночні поняття у трудовому праві виступають засобом оціночного методу регулювання трудових відносин [411].

Вважаємо за доцільне словосполучення «час вимушеного прогулу» замінити на «час незаконного обмеження трудових прав», адже саме ці обставини встановлюються судом. Зрозуміло, що не тільки при вимушеному прогулі можуть бути обмежені трудові права працівника, але в кожному конкретному випадку суд буде встановлювати, в чому саме полягало незаконне обмеження трудових прав.

Затримка у видачі трудової книжки з вини роботодавця. В даному випадку є обмеження трудових прав, яке полягає у неможливості

оформлення працівником трудових правовідносин належним чином із наступним роботодавцем через відсутність у звільненого працівника трудової книжки – обов'язкового документу, який необхідно надати при оформленні трудових відносин. Хоча на практиці нові трудові відносини можуть розпочатися і без трудової книжки, до якої запис про прийняття на роботу фізично може бути внесений і пізніше, якщо наступний роботодавець і працівник зацікавлені один в одному.

Таким чином, виплата заробітної плати за час незаконного обмеження трудових прав може мати місце, якщо за новим місцем роботи працівник у даному періоді не отримував заробітної плати. Інакше можна вимагати, наприклад, відшкодування моральної шкоди, але не заробітної плати.

Якщо має місце відшкодування моральної шкоди, то єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування не сплачується. Якщо має місце виплата заробітної плати за період від дня звільнення до дня фактичного отримання особою трудової книжки, то слід сплатити з даної заробітної плати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, оскільки особа за даний період була протиправно позбавлена права бути найманим працівником і, відповідно, права бути застрахованою особою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку.

Спірними на практиці є ситуації, коли порушено декілька трудових прав особи, наприклад, при звільненні невчасно провели розрахунок та затримали видачу трудової книжки.

Суди приходили до суперечливих висновків щодо стягуваних сум, оскільки деякі судді вважали, що в одному періоді не може особа отримати двічі заробітну плату. Адже відповідно до статті 117 Кодексу законів про працю України в разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в статті 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство,

установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Разом з тим, відповідно до частини п’ятої статті 235 Кодексу законів про працю України у разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу.

Верховний Суд України дотримується позиції, що статті 117 та 235 Кодексу законів про працю України регулюють різні аспекти трудових відносин. Так, в одному з рішень Верховного Суду України зазначається: «Висновки апеляційного суду про стягнення на користь позивачки рішенням суду від 11 жовтня 2012 року 5 тис. грн. середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні з 06 серпня 2010 року по 22 серпня 2012 року, а тому стягнення за цей період середнього заробітку за час вимушеного прогулу у зв'язку з затримкою видачі трудової книжки є подвійним стягненням не ґрунтуються на законі, оскільки у першому випадку стягнення проведено на підставі вимог статті 117 КЗпП України і є самостійною вимогою» [412].

Таким чином, якщо роботодавець звільнив працівника з порушенням статей 47 та 117 Кодексу законів про працю України і виправив ситуацію, наприклад, через три місяці від дати звільнення, то за три місяці вимушеного прогулу особа отримає шість заробітних плат, з яких має бути сплачено єдиний страховий внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Страховий стаж буде зараховано за даний період (в нашому прикладі це три місяці) в одинарному розмірі, заробітна плата за даний період буде врахована в персоніфікованому обліку в подвійному розмірі з врахуванням максимальної межі, з якої справляється єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування.

Дискусійною є позиція законодавця щодо неможливості повороту виконання рішень у трудових спорах. Відповідно до частини другої статті 382 Цивільного процесуального кодексу України у справах про стягнення

заробітної плати чи інших виплат, що випливають з трудових правовідносин, поворот виконання не допускається, незалежно від того, у якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача [282].

Аналогічні норми містяться і в статті 239 Кодексу законів про працю України. Складається ситуація, коли за помилки суддів, які знайшли і виправили судді вищої судової інстанції, збитки несе роботодавець, який в суді вищої інстанції довів правомірність своїх дій по відношенню до працівника.

Підтримуємо думку А. А. Ширант щодо доцільності переосмислення фактичної неможливості повороту виконання рішення по трудовим спорам згідно з статтею 239 Кодексу законів про працю України. Зазначене значно обмежує майнові інтереси роботодавця, оскільки у разі, якщо суд касаційної інстанції відмовить роботодавцю в зупиненні виконання рішення, а в подальшому винесе рішення на користь роботодавця – роботодавець несе майнові збитки й в тому разі, якщо діяв відповідно до трудового законодавства [413, с.246].

Також дискусійним є застосування в законодавстві словосполучення «заробітна плата» в статтях, де законодавець зазначає про оплату часу вимушеного прогулу. Під час вимушеного прогулу працівник не виконує трудової функції, а відповідно до статті 94 Кодексу законів про працю України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Таким чином, є невідповідність у законодавстві, коли зобов’язують сплатити працівникові заробітну плату за період, коли він не виконував роботи. Враховуючи те, що не з вини працівника він не виконував роботу і законодавець, по суті, компенсовує працівникові упущену заробітну плату за

період, коли працівник не виконував роботу, доцільним є словосполучення «компенсація упущеної заробітної плати».

Довідникова література надає наступне тлумачення компенсації –1) відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат.; компенсація витрат [414].

Упущення – те, що упущене, не зроблене, не виконане вчасно; недогляд, недолік [415].

У такому разі виплата, яку отримує працівник, не буде протирічити суті 94 статті Кодексу законів про працю України.

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачене законодавством, колективним договором або угодою сторін [320].

Для того, щоб бути застрахованим в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особі достатньо або тільки укласти трудовий договір (наприклад, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання), або, крім укладення трудового договору, необхідна сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (наприклад, пенсійне страхування).

Цікава ситуація складається із особами, які відсторонені від роботи щодо визначення того, чи будуть вони застрахованими особами в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в період відсторонення від роботи.

Науковці надають різне визначення поняття відсторонення від роботи.

В. І. Нікитинський слідує позиції, що відсторонення від роботи – це тимчасове вивільнення працівників від виконання його трудових обов'язків із призупиненням виплати заробітної плати [416, с.289].

На думку С. П. Уржинського і П. Р. Стависького, відстороненням від роботи є тимчасове недопущення працівника до виконання обов'язків, покладених на нього трудовим договором з призупиненням виплати заробітної плати [417, с.15].

Найбільш повно визначення відсторонення від роботи надано у визначенні С. М. Прилипка та О. М. Ярошенка, які визначають його як тимчасову відмову роботодавця або уповноваженого державного органу від надання працівнику роботи, визначеної трудовим договором, у випадках, передбачених законодавством, зі збереженням місця роботи і, як правило, без збереження заробітної плати [418, с.141].

Тобто на період відсторонення працівника трудові відносини не припиняються, особа залишається в статусі працівника, а працівники в обов'язковому порядку мають бути застраховані і роботодавець повинен нарахувати і сплатити із заробітної плати працівника єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Але осіб зазвичай відсторонюють без збереження заробітної плати, тому роботодавець не повинен нараховувати за час відсторонення заробітну плату працівникові, відповідно, і єдиний внесок немає з чого нараховувати та утримувати.

Таким чином, за особу, яка перебуває в статусі працівника, роботодавець не повинен сплачувати єдиний внесок в період відсторонення особи від роботи без збереження заробітної плати.

Виникає питання, чи матиме право особа на страхові виплати (наприклад, право на допомогу у разі тимчасової втрати працездатності) якщо в період відсторонення від роботи захворіла, про що є належні підтверджуючі документи.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено, що право на матеріальне забезпечення виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи і час випробування та день звільнення), якщо інше не передбачено законодавством, та наведений вичерпний перелік підстав для відмови в

наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності. Так, статтею 23 визначено, що допомога по тимчасовій непрацездатності не надається: 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину; 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби; 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи; 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду; 5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням; 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням (частина 1).

Застраховані особи, які в період отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності порушують режим, встановлений для них лікарем, або не з'являються без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, у тому числі на лікарсько-консультативну комісію (ЛКК) чи медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), втрачають право на цю допомогу з дня допущення порушення на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності (частина 2) [70].

Таким чином, особа, яка є відстороненою від роботи, залишається працівником, а відтак має право на отримання страхової виплати.

Якщо працівник був відсторонений від роботи без збереження заробітної плати, то роботодавець не обчислює за даний період єдиного внеску, але якщо в даний період стається страховий випадок, то працівник матиме право на страхові виплати нарівні із іншими працівниками.

Особи можуть реалізовувати свої права, вступаючи в правовідносини. Для того, щоб особа могла реалізувати право на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, необхідно вступити в правовідносини, які нададуть особі статус застрахованої.

Таким чином, для отримання статусу застрахованої особи (в декількох чи всіх видах загальнообов'язкового державного соціального страхування) необхідно працювати на підставі трудового договору чи цивільного договору відповідно.

Суб'єктів правовідносин досліджували – В. М. Андріїв, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, О. І. Кульчицька, О. В. Тищенко, І. І. Шамшина та інші відомі вчені. Натомість члени наглядової ради товариства як суб'єкти соціально-страхових правовідносин не достатньо висвітлені в науковій літературі.

Законом України «Про акціонерні товариства» визначені органи управління товариствами (публічними та приватними), зокрема, наглядова рада. Порядок роботи членів наглядової ради та виплати їм винагороди визначається цим Законом, статутом товариства, положенням про наглядову раду акціонерного товариства, а також цивільно-правовим чи трудовим договором (контрактом), що укладається з членом наглядової ради. Такий договір або контракт від імені товариства підписується головою виконавчого органу чи іншою уповноваженою загальними зборами особою на умовах, затверджених рішенням загальних зборів. У разі укладення з членом наглядової ради товариства цивільно-правового договору такий договір може бути оплатним або безоплатним [419].

Таким чином, член наглядової ради реалізовує свої повноваження, уклавши договір (контракт), та набуває статусу застрахованої особи.

Повноваження члена наглядової ради дійсні з моменту його обрання загальними зборами товариства [419].

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін [320].

Законом України «Про акціонерні товариства» передбачена можливість укладення із членом наглядової ради як контракту, так і трудового договору, який не є контрактом.

Умови трудового договору (в тому числі, контракту) мають відповідати трудовому законодавству, але слід зважати на особливу процедуру обрання члена наглядової ради та припинення його повноважень. Загальні збори акціонерного товариства можуть прийняти рішення про дострокове припинення повноважень членів наглядової ради та одночасне обрання нових членів.

Без рішення загальних зборів повноваження члена наглядової ради припиняються: 1) за його бажанням за умови письмового повідомлення про це товариства за два тижні; 2) в разі неможливості виконання обов'язків члена наглядової ради за станом здоров'я; 3) в разі набрання законної сили вироком чи рішенням суду, яким його засуджено до покарання, що виключає можливість виконання обов'язків члена наглядової ради; 4) в разі смерті, визнання його недієздатним, обмежено дієздатним, безвісно відсутнім, померлим. Статутом товариства можуть бути передбачені додаткові підстави для припинення повноважень, члена наглядової ради. З припиненням повноважень члена наглядової ради одночасно припиняється дія договору (контракту), укладеного з ним [419].

Враховуючи те, що член наглядової ради обирається на певний строк трудовий договір може бути тільки строковим.

Статутом товариства передбачається строк, на який обирається наглядова рада. Наприклад, Статутом ПАТ «НАСК «ОРАНТА» передбачається: «Обрані члени Наглядової ради виконують свої обов’язки з моменту обрання на загальних зборах акціонерів до закінчення терміну повноважень (протягом п’яти років з моменту обрання). Після закінчення п’ятирічного терміну повноважень членів Наглядової ради дійсні до обрання Загальними зборами акціонерів наступного складу Наглядової ради або до припинення повноважень у випадках, передбачених цим

Статутом» [420, с.13]. Строк трудового договору не може бути визначений точною датою, оскільки не виключено і проведення позачергових зборів акціонерів, у порядку денному якого може бути питання відкликання і обрання членів наглядової ради.

Таким чином, в трудових договорах строк дії буде прив'язуватися до юридичного факту припинення повноважень членів наглядової ради.

В цивільних правовідносинах договір укладається на виконання робіт чи надання послуг, які сторони самостійно визначають і їх перелік законодавством невичерпний.

За трудовим законодавством, якщо укладається договір, то особа зараховується на посаду, вноситься запис до трудової книжки про прийняття на роботу, особа набуває прав і обов'язків найманого працівника тощо.

Трудове законодавство містить більше імперативних засад, аніж цивільне. Зокрема, обов'язок роботодавця виплачувати заробітну плату у розмірі, не менше мінімального.

Якщо члени наглядової ради виконуватимуть роботу на безоплатній основі, то із ними може бути укладено тільки договір цивільно-правового характеру. У такому разі, хоч особа і підпадає під категорію застрахованих осіб (загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та страхування на випадок безробіття), але, зважаючи на те, що за даними договорами відсутні доходи, то і відсутня база з якої справляється єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страховий стаж у даному періоді нараховуватися не буде.

Також особу, з якою укладено трудовий договір, можуть зарахувати на посаду лише, якщо така посада передбачена класифікатором професій і посад, адже відповідно до пункту 2.14. Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників записи про найменування роботи, професії або посади, на яку прийнятий працівник, виконуються для робітників та службовців відповідно до найменування професій і посад, зазначених у «Класифікаторі професій» [421].

Класифікатором професій передбачено 1210.1 Голова спостережної (наглядової) ради; 2441.2 Член спостережної (наглядової) ради [422].

Враховуючи те, що чинним законодавством не передбачена спостережна рада, доцільно в класифікаторі професій визначити назви «Голова наглядової ради» та «Член наглядової ради» відповідно.

Науковці і практики не мають єдиного погляду на правову природу публічної служби, інколи хибно стверджують, що особи, які перебувають на публічній службі, не є учасниками трудових відносин. Тоді виникає питання, чи є вони учасниками правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування, адже, наприклад, страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі, в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах.

М. І. Іншин довів, що службово-трудові відносини виникають у зв'язку із визначенням способів і процедур прийняття на державну службу, заміщенням посад, оцінкою праці державних службовців, припиненням служби. Службово-трудовий аспект державної служби є очевидним: державна служба є різновидом суспільно-корисної діяльності, представляє собою особливий вид праці, в якому хоча й заняття посад державних службовців на основі конкурсу чи за призначенням є досить поширеними формами, а контрактна (трудова угода) ще не набула поширення та відповідного застосування, в цьому проявляється диференціація та особливості державної служби як виду трудової діяльності. Наявність трудової діяльності обумовлює виникнення трудових відносин, однак, із урахуванням особливостей державної служби, ці відносини є службово-трудовими [423, с.42-43].

Практики не одностайні при прийнятті судових рішень щодо того, яке законодавство має застосовуватися при регулюванні відносин проходження публічної служби. Так, розглядаючи справу про порушення права судді на зарахування його до штату суду, двоє суддів із колегії вирішили застосовувати норми спеціального законодавства та загальні норми трудового законодавства, а одна суддя в окремій думці прийшла до висновку про доцільність застосування спеціального законодавства та цивільного законодавства [424].

Питання проходження державної служби досліджували відомі вчені: Ю. П. Битяк, І. П. Греков, Д. С. Дубенко, М. І. Іншин, І. Г. Леліков, О. В. Тищенко, С. Є. Черноног, М. М. Шумило та інші науковці. Аналіз судової практики свідчить про необхідність проведення дослідження щодо законодавства, яке слід застосовувати при розгляді спірних питань проходження публічної служби.

Для цього визначимо правову природу правовідносин, які виникають між суддею і державою в зв'язку з призначенням судді на посаду та, відповідно, законодавства, яке слід застосовувати при врегулювання спорів, пов'язаних із призначенням судді на посаду.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підстав та в межах подання Вищої ради правосуддя без перевірки додержання встановлених Законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів [425].

Публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [281].

Специфіка публічної служби полягає в тому, що така діяльність є трудовою функцією визначеного державою кола посад. Призначення на

посаду судді, діяльність на якій є публічною службою, здійснюється Президентом України. Подальші процедури щодо зарахування судді до штату працівників суду є виконанням Указу Президента України, але правовідносини щодо призначення особи на посаду судді виникли після призначення особи на посаду уповноваженою особою (в даному випадку, Президентом України), а не з часу видачі наказу головою суду про зарахування до штату чи внесення працівником відділу кадрів запису до особової справи. Зрозуміло, що процедура прийняття на роботу містить в собі певну сукупність дій (заповнення документів), які необхідні в кадровому діловодстві, але ні голова суду, ні працівник відділу кадрів не є уповноваженими особами визначати, працюватиме особа на посаді судді чи ні.

На практиці трапляються зволікання у здійсненні процедури прийняття на роботу судді. Так, незважаючи на чинний Указ Президента України про призначення особи на посаду судді до суду, тривалий час голова суду, наприклад, ухиляється від видачі наказу на виконання Указу Президента України про зарахування судді до штату, в зв'язку з чим останній не має змоги виконувати трудову функцію – здійснювати правосуддя.

Конституція України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [83]. Тому у разі бездіяльності, зокрема, голови суду, суддя може захисти себе, звернувшись із позовом до суду.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не регулює вирішення всіх можливих спірних питань щодо працевлаштування судді. Враховуючи те, що проходження публічної служби – це трудові відносини, особливість яких полягає у тому, що до посадових обов'язків належить здійснення адміністративно-владних функцій, дані відносини, в тому числі і вирішення спорів, регулюються відповідно до норм трудового законодавства. Оскільки є законодавство, яке містить спеціальні норми щодо проходження публічної

служби, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», то норми даного закону мають перевагу у регулюванні трудових правовідносин (стаж, заробітна плата, робочий час, час відпочинку тощо) як спеціальні норми, порівняно із загальними нормами трудового законодавства. Однак, якщо питання не врегульовані нормами спеціального законодавства, то, відповідно, застосовуються загальні норми трудового законодавства.

Вищий адміністративний суд України визнає можливим застосовувати загальні норми трудового законодавства [426]. При вирішенні спорів, що виникають в зв'язку з проходженням публічної служби неправильно застосовувати аналогію закону чи аналогію права, не скориставшись нормами трудового законодавства, яке регулює спірні правовідносини.

Як аргументацію протилежної позиції зазначають, що між суддею і судом не могли виникнути трудові відносини на підставі трудового договору, оскільки державна служба судді, яка полягає у здійсненні правосуддя, є за своїм змістом не договірними (двосторонніми) відносинами між роботодавцем і працівником, а реалізацією однієї із трьох функцій держави – судової [424].

Держава здійснює найм (призначає) суддів для реалізації своєї судової функції. Навряд чи можна стверджувати, що частиною реалізації державою судової функції є оплата листка тимчасової непрацездатності судді чи виплата судді надбавки за вислугу років.

Держава реалізує свої функції, в тому числі і судові, через конкретні дії людей (суддів, прокурорів, інших державних службовців), яких для здійснення своїх функцій наділяє адміністративно-владними повноваженнями. Публічній службі, як і будь-якому трудовому договору, властиві договірні відносини (так само, як і приватна компанія для реалізації своїх функцій наймає персонал, держава для виконання своїх функцій також наймає персонал (державних службовців). Є особливості в процедурі зарахування на посаду, порядку проходження та звільнення із публічної служби, які регулюються спеціальним законодавством. Проте відносини

договірні, адже особу призначають на посаду судді за взаємним волевиявленням, особа погоджується на заробітну плату, трудову функцію (реалізовувати судову функцію держави), та інші умови праці. Якщо суддю перестануть влаштовувати умови праці, він може подати заяву про відставку (якщо має стаж роботи на посаді судді не менше двадцяти років) або подати заяву про звільнення за власним бажанням. Отже, правовідносини, які виникають між суддею і державою в особі уповноважених органів за своїм змістом є договірні відносини між працівником і роботодавцем, які регулюються, в першу чергу, спеціальним законодавством та загальними нормами трудового законодавства.

Дискусійне тлумачення того, що за умовами своєї служби суддя здійснює правосуддя не на підставі трудового договору, який оформлюється виданням роботодавцем наказу про призначення на посаду, а на підставі закону, який передбачає ряд умов для отримання особою статусу судді та доступу до здійснення правосуддя. Протилежне тлумачення чинного законодавства України призвело б до визнання залежності судді як працівника від умов трудового договору та волі посадових осіб законодавчої та виконавчої влади як роботодавця [424].

Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [425].

Зарахування до штату без трудового договору неможливе. Щодо законодавчих підстав, то будь-які трудові правовідносини виникають на підставі Кодексу законів про працю України, відповідно до якого для трудових відносин необхідне укладення трудового договору, так само як і відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя має бути призначений та зарахований до штату суду (самого закону недостатньо, щоб бути суддею).

Умови трудового договору і воля посадових осіб законодавчої, виконавчої і судової влади не повинні суперечити законодавству. Суддя

зобов’язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів; подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду; звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання; підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді [425].

За порушення суддю можуть притягнути до дисциплінарної відповідальності. Суддя залежить від волі посадових осіб тільки в межах, визначених законодавством, якому не може суперечити трудовий договір (так само, як і працівника не може змусити керівник приватної компанії, наприклад, вчинити злочин; те, що працівник не на публічній службі не свідчить про те, що роботодавець має право так на нього впливати).

Навіть якщо припустити ситуацію, коли голова суду змушує працівника (суддю) в справі прийняти рішення певного змісту, то такі дії суперечать Закону України «Про судоустрій і статус суддів» («Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом» (стаття 48) [425])

Аргументація, що суддям виплачується не заробітна плата, а суддівська винагорода, тому відсутні трудові правовідносини [424] є дискусійною. Адже відповідно до Кодексу законів про працю України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [320].

Та обставина, що в спеціальному законодавстві у назві виплати зазначено і суб'єкта-одержувача винагороди – «суддівська винагорода», не свідчить про нетрудовий характер правовідносин. Суддівська винагорода не може визначатися іншими нормативно-правовим актами, крім Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Конституційний Суд України», що не свідчить про те, що суддя не є державним службовцем, бо Закон України «Про державну службу» не може визначати розмір суддівської винагороди; так само і не свідчить про те, що суддя не перебуває у трудових відносинах, оскільки Закон України «Про оплату праці» не може визначати розмір суддівської винагороди.

Оскільки правовідносини проходження публічної служби є трудовими, в частині, яка не врегульована спеціальним законодавством, спори щодо проходження публічної служби необхідно врегульовувати загальними нормами трудового законодавства.

Так, якщо внаслідок відмови у прийнятті на роботу або несвоєчасного укладення трудового договору працівник мав вимушений прогул, його оплата провадиться відповідно до правил частини 2 статті 235 КЗпП про оплату вимушеного прогулу незаконно звільненому працівникові [407].

При винесенні рішення про поновлення на роботі орган, який розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення про виплату працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижчеоплачуваної роботи, але не більш як за один рік. Якщо заява про поновлення на роботі розглядається більше одного року не з вини працівника, орган, який розглядає трудовий спір, виносить рішення про виплату середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу [320].

Чинним законодавством передбачені випадки, коли особа має право на заробітну плату, фактично не здійснюючи трудової діяльності. Таким способом законодавець поновлює особу в її трудових правах, адже дане право (зокрема, на працю і, відповідно, на заробітну плату) тісно пов'язано з правами і обов'язками працівника як застрахованої особи [427, с.138].

Тому аргументація, що, оскільки особа, призначена на посаду судді, не мала двох умов, не була зарахована до штату суду та не здійснювала правосуддя, в неї не виникло право на суддівську винагороду чи на якусь її частину в порядку статті 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [424] спростовується наступним.

Особа за час незаконного обмеження трудових прав має бути поновлена в правах – зарахована до штату з часу, коли судом встановлено протиправну бездіяльність посадових осіб. З цього часу має нараховуватися і винагорода у розмірі, який мав би бути, якби права особи не були порушені, адже особа не мала можливості здійснювати правосуддя саме через протиправну бездіяльність посадових осіб, а тому не повинна нести негативних наслідків.

Крім того, за час незаконного обмеження трудових прав має бути сплачений єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування (таким чином, весь період незаконного обмеження трудових прав буде зараховано до страхового стажу).

Оскільки зарахування судді на посаду здійснюється із першого дня незаконного обмеження трудових прав, то і трудовий стаж зараховується за весь час незаконного обмеження трудових прав.

Таким чином, проходження публічної служби суддею є трудовими відносинами, які регулюються, в першу чергу, спеціальним законодавством та загальними нормами трудового законодавства. Час протиправної бездіяльності посадових осіб, допущеної при оформленні трудових відносин із суддею, внаслідок чого суддя був позбавлений можливості здійснювати професійну діяльність судді, є часом незаконного обмеження трудових прав, який оплачується та зараховується до трудового стажу, страхового стажу та суддівського стажу.

Також дискусійними є норми Закону України «Про Кабінет Міністрів України», в частині 3 статті 6 якого зазначено, що посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство, але в статті 56 згаданого закону встановлено гарантії трудових прав членів Кабінету Міністрів України. За ознаками, які притаманні трудовим відносинам, відносини перебування, зокрема, на політичній посаді члена Кабінету Міністрів України є трудовими, але враховуючи специфіку суб'єкта правовідносин, особливість трудової функції, яка містить елементи політичної, є природнім те, що дані правовідносини врегульовуються спеціальним законом, а не Кодексом законів про працю України. Однак від цього правовідносини за своєю суттю не перестають бути саме трудовими, а не політичними чи адміністративними.

Кодекс законів про працю визначає, що законодавство про працю складається з Кодексу законів про працю України та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього. У проекті Трудового кодексу України запропоновано трудові відносини регулювати Конституцією України, міжнародними договорами України, цим Кодексом, законами

України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України (далі – трудове законодавство) [313].

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що не повинні трудові правовідносини врегульовуватися не трудовим законодавством, тому, незважаючи на те, у якому нормативно-правовому акті містяться норми, що регулюють трудові відносини, ці норми будуть складовою трудового законодавства. І ставити питання про те, чи загальні, чи спеціальні норми трудового законодавства мають бути застосовані у конкретній ситуації, але не виключати із трудового законодавства спеціальні норми, які передбачені, наприклад, у Законах України «Про прокуратуру», «Про Кабінет Міністрів України».

Вважаємо за доцільне у нормативно-правових актах, які містять спеціальні норми трудового законодавства, визначати сферу дії не трудового законодавства чи законодавства про працю, а сферу дії загальних норм трудового законодавства.

Визначене в частині 3 статті 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» положення, що на членів Кабінету Міністрів України не поширюється трудове законодавство є некоректним, адже члени Кабінету Міністрів України, перебуваючи на політичних посадах, перебувають у трудових відносинах і тому доцільно у згаданій статті закону передбачити, що на членів Кабінету Міністрів України не поширюються загальні норми трудового законодавства.

Проведення соціально-правових реформ в Україні є необхідним заходом на шляху розбудови держави та удосконалення, в тому числі, і правового регулювання відносин у суспільстві.

Прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є вагомим кроком у реформуванні судової гілки влади, проте в процесі здійснення реформ не менш важливим є недопущення погіршення соціального забезпечення громадян. Аналіз судової реформи в частині соціального

страхування суддів дозволив визначити недоліки чинного законодавства і запропонувати шляхи його вдосконалення.

Питання соціального страхування досліджували відомі вчені: В. В. Андріїва, М. А. Дідиченко, Г. А. Зуб, І. В. Оклей, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко та інші, але проблема соціального страхування суддів потребує детальнішого дослідження. Для цього визначимо межі соціального страхування суддів в контексті здійснюваної судової реформи.

Реалізуючи свої повноваження визначати в Законах України додаткові до конституційних гарантії незалежності суддів, Верховна Рада України в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» установила, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, і така незалежність судді забезпечується, зокрема, його належним матеріальним та соціальним забезпеченням [428].

Визначені Конституцією та Законами України гарантії незалежності суддів є невід'ємним елементом їх статусу, поширюються на всіх суддів України та є необхідною умовою здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. Такими гарантіями є надання їм за рахунок держави матеріального забезпечення… [428].

Конституційний принцип незалежності суддів забезпечує важливу роль судової гілки влади в механізмі захисту прав і свобод громадян та є запорукою реалізації права на судовий захист, передбаченого статтею 55 Основного Закону України. Будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційній вимозі неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права, а, отже, суперечить статті 55 Конституції України [428].

Держава гарантувала суддям соціальний захист, в тому числі, і шляхом соціального страхування.

Закон України «Про статус суддів», який втратив чинність з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів», статтею 45 визначав соціальний захист суддів, зміст якої полягав у наступному: «Життя і здоров'я суддів підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок державного бюджету на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою (частина 1). У разі загибелі (смерті) судді, що сталася у зв'язку з виконанням відповідно до закону службових обов'язків, сім'ї загиблого виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі десятирічного грошового утримання за останньою посадою. За сім'єю загиблого зберігається право на отримання і придбання жилого приміщення на умовах і підставах, які мали місце до загибелі судді, незалежно від стажу його роботи (частина 2). У разі заподіяння судді у зв'язку з виконанням відповідно до закону службових обов'язків каліцтва чи іншого стійкого ушкодження здоров'я, що виключає можливість продовження професійної діяльності, йому виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі п'ятирічного заробітку (частина 3)». Крім того, йому щомісячно виплачується компенсація в розмірі різниці між втраченим заробітком і призначеною пенсією без врахування одноразової страхової суми. За ним також зберігається право на отримання і придбання жилого приміщення відповідно до положень статті 44 цього Закону, незалежно від тривалості роботи на посаді судді. Коли заподіяне каліцтво чи інше пошкодження здоров'я не призвело до стійкої втрати працездатності, виплачується одноразова страхова сума за рахунок страхових платежів по обов'язковому державному особистому страхуванню суддів в розмірі річного заробітку [429].

Порядок та умови державного обов'язкового страхування життя і здоров'я суддів затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від

14 лютого 1994 р. №89, яка в результаті здійснення судової реформи також втратила чинність [430].

Судова реформа, яка знайшла своє відображення, в тому числі у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», не передбачає аналогічного соціального захисту суддів. Нинішній закон визначив, що обов'язкове державне страхування життя і здоров'я суддів здійснюється за рахунок коштів Фонду соціального страхування України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [425]. Та дана норма, визначена статтею 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», не є рівнозамінною нормі, визначеній статтею 45 Закону України «Про статус суддів», з огляду на наступне.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» особами, які підлягають обов'язковому страхуванню від нещасного випадку є: 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту); 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах; 3) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами [70].

Ми вже зазначали вище, що правовідносини по проходженню публічної служби (судді, прокурори, державні службовці) є трудовими правовідносинами і особливість їх полягає в тому, що їх трудовою функцією є здійснення адміністративно-владних повноважень. Так, В. С. Венедіктов, М. І. Іншин зазначають, що державний службовець – носій владних повноважень, представник влади – є одночасно учасником як трудових так і адміністративних відносин. Реалізація суб’єктами службово-трудових відносин функціональних владних повноважень має за основу трудову функцію, яка доповнюється елементами адміністративної [431, с.24-25].

Таким чином, на суддів, як і на інших працівників, поширюється соціальне страхування, в тому числі, і страхування, передбачене законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», незалежно від того, чи є відповідна відсильна норма в законі України «Про судоустрій і статус суддів», чи ні.

На час дії Закону України «Про статус суддів», хоча в ньому і не було відсильної норми про соціальне страхування відповідно до закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», але даний закон також поширював свою дію і на суддів.

Тому на час дії Закону України «Про статус суддів» судді мали подвійний соціальний захист в частині соціального страхування на випадок отримання шкоди здоров'ю чи смерті в зв'язку з виконанням професійних обов'язків.

Відповідно до частини 3 статті 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [83].

Конституційний Суд України, посилаючись на статтю 22 Загальної декларації прав людини, наголошує, що кожна людина має право на соціальне забезпечення відповідно до структури та ресурсів держави, тому види та розміри соціальних послуг та виплат встановлюються державою з урахуванням відповідних фінансових можливостей [432].

На думку А. А. Ширант, можна зробити висновок, що право на соціальне забезпечення може бути обмеженим за певних умов. Має місце протиріччя між висновками Суду, суть яких можна розглядати як принципи, щодо: 1) заборони обмеження обсягу права на соціальне забезпечення, яке ґрунтується на статтях 22, 46 Конституції України, та 2) обумовленості забезпечення структурою та ресурсами держави, який встановлений статтею 22 Загальної Декларації прав людини. Проте вказане протиріччя нівелюється у разі співвідношення вказаних принципів із принципом правового регулювання будь-яких суспільних відносин – принципом соціальної

справедливості, під яким розуміється баланс інтересів. А в соціальному забезпеченні, яке з економічної точки розу є формою перерозподілу матеріальних благ, одним з вихідних критеріїв цього балансу інтересів є економічна доцільність рівня забезпечення [99, с.116].

Таким чином, бачимо, що судова реформа зменшила обсяг соціального страхування суддів, пов'язаного з професійною діяльністю судді. Виникає питання щодо економічної доцільності цього кроку.

Аналізуючи судові справи по виплатах страхового відшкодування за законодавством, яке діяло до судової реформи, доходимо висновку, що судді оформляли документи для отримання страхової виплати по випадках, які можуть належати до трудового каліцтва, але не завжди пов'язані з професійною діяльністю судді (шкода завдана по прямуванню до роботи на службовому автомобілі, падіння на сходах суду, ушкодження здоров'я внаслідок переміщення сейфу в кабінеті тощо). Шкода, завдана здоров'ю суддів за подібних обставин, не може розцінюватися, як шкода отримана в зв'язку із здійсненням суддею професійної діяльності. Економічної доцільності і соціальної справедливості немає в тому, щоб працівнику, який травмувався по дорозі на роботу, гарантувався різний рівень соціального забезпечення, зважаючи на те, суддею він працює чи ні. І в даному випадку закон має так само надавати соціальне забезпечення. Але, якщо шкоду життю чи здоров'ю судді завдано через його професійну діяльність (помста за судове рішення), що встановлено компетентними органами, суддя має отримати соціальне забезпечення у збільшеному розмірі.

При розгляді судових справ про виплату страхового відшкодування шкода, завдана у зв'язку з виконанням службових обов'язків, тлумачилася судами дуже широко, а інколи і хибно (зокрема, у справі, де голова районного суду ушкодив хребта, переміщуючи сейф у кабінеті, судді що розглядали спір про страхову виплату розтлумачили, що голова районного суду зобов'язаний дбати і про господарське забезпечення суду, в тому числі, тому переміщення сейфу пов'язано з його службовими обов'язками; у справі,

де суддя отримала травму, впавши на сходах суду, судді, що розглядали спір про страхову виплату розтлумачили, що суддя прямувала до зали судових засідань виконувати службові обов'язки, тому дане падіння судді пов'язано з її службовими обов'язками тощо). Зазвичай судді, розглядаючи справи про страхові виплати, аргументували підстави для визнання випадку страховим тим, що у довідці медико-соціальної експертної комісії зазначена причина втрати працездатності (інвалідності) – трудове каліцтво. А оскільки трудова діяльність судді – виконання службових обов'язків, то суддя мав право і на додатковий соціальний захист, незважаючи на те, в зв'язку з чим отримано ушкодження здоров'я.

Вважаємо за необхідне не позбавляти суддів додаткового соціального забезпечення, а посилити контроль і відповідальність за оформлення документів для отримання страхової виплати та реформувати законодавство, конкретизувавши на рівні закону, за яких обставин шкода, завдана життю та здоров'ю судді, вважатиметься шкодою, заподіяною в зв'язку з виконанням професійних обов'язків, та яким документом це має бути підтверджено (наприклад, рішенням (вироком) суду, яким встановлено мотив злочину щодо судді, пов'язаний з його професійною діяльністю).

Дані законодавчі зміни захистили б суддів і мінімізували зловживання в даній сфері, що привело б до відсутності безпідставних витрат з державного бюджету.

4.3. Об’єкт правовідносин у сфері соціального страхування

С. М. Синчук визначає соціально-страхові правовідносини як врегульовані нормами права соціального забезпечення відносини щодо набуття особою (працівником, самозайнятою особою чи прирівняними законодавством до них осіб) правового статусу соціально-застрахованої особи, перебування в ньому та формування страхового стажу застрахованої особи як необхідної якісної та кількісної передумови реалізації права на соціальне забезпечення. Соціально-страхові правовідносини виконують соціальне призначення – дають змогу особі сформувати один із необхідних для реалізації права на соціальне забезпечення за програмами загальнообов’язкового державного соціального страхування юридичних фактів – страховий стаж особи. Благом (явищем), заради якого відбуваються соціально-страхові правовідносини, є стан соціальної застрахованості особи, який слугує передумовою (детермінантою) механізму реалізації права на соціальне забезпечення у випадку настання соціального ризику [433, с.212-213].

Науковці визначають об’єктом правового регулювання, по-перше, позитивну, по-друге, негативну поведінку людини як члена суспільства і опосередковувані такою поведінкою суспільні відносини [149, с.3]; суспільні відносини (взаємообумовлена поведінка осіб, які беруть в них участь), на які суб’єктом здійснюється регулятивний вплив [434].

Правовідносини виникають між учасниками щодо певного об’єкту. Правовими ознаками, що формують поняття правовідносин називають наступні: вони є різновидом суспільних відносин; передбачені нормами права; мають вольовий характер; виникають між суб’єктами, що є право-, діє-, деліктоздатними; виникають з приводу об’єкта; передбачають правовий зв'язок між суб’єктами правовідносин; передбачають суб’єктивні права та юридичні обов’язки у суб’єктів правовідносин; виникають на підставі юридичних фактів; охороняються державою [435, с.262].

Аналізуючи внесені 01.01.2015 року зміни до законодавства, яке регулює питання соціального страхування робимо висновок, що законодавці і науковці по різному розуміють поняття об'єкту правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування досліджували: В. В. Андріїв, М. І. Іншин, С. М. Синчук, С. О. Сільченко, О. В. Тищенко та інші відомі вчені. Разом з тим, питання визначення об'єкту соціального страхування потребує поглибленого дослідження.

01.01.2015 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці», яким було викладено в новій редакції Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (зараз – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»). В Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено об'єкт соціального страхування як страховий ризик та страховий випадок, із настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону залежно від видів соціального страхування [436].

Вважаємо дане визначення досить дискусійним з огляду на наступне.

По-перше, законодавець перерахував страховий ризик і страховий випадок, з настанням яких у застрахованих осіб виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги, але страховий ризик та страховий випадок мають різне правове значення.

Аналізуючи закони України у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині визначень, зокрема, страхового соціального ризику і страхового соціального випадку, знаходимо

підтвердження того, що не соціальний ризик, а соціальний випадок є підставою набуття людиною права на соціальне забезпечення [69; 70].

Соціальний випадок можна класифікувати, в залежності від того, внаслідок якого ризику він настав, на страховий та нестраховий.

На відміну від цивільного законодавства, де зобов'язання щодо виплати страхового відшкодування виникає завжди тільки у разі настання страхового випадку, у праві соціального забезпечення у разі настання нестрахових випадків, визначених законодавством, особа також має право на соціальне забезпечення.

Настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками [265, с.268-269].

Навіть у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зазначається про право на матеріальне забезпечення і соціальні послуги у разі настання страхового випадку, а не страхового ризику, що цілком відповідає суті соціального страхування та значенню понять «ризик» і «випадок» (наприклад, абзац 1 частини 2 статті 15, абзац 2 частини 1 статті 16 вищезгаданого Закону).

Таким чином, стверджувати, що страховий ризик є об'єктом соціального страхування (як це передбачено у визначенні терміну «об'єкт соціального страхування») немає підстав ні в теорії, ні в законодавстві.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено страховий ризик за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності як обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг згідно з цим Законом.

Дане визначення є досить дискусійним, враховуючи перелік суб'єктів та умову, за якої вони можуть отримати матеріальне забезпечення і соціальні послуги.

Даним визначенням передбачені дві категорії суб'єктів соціального страхування: застрахована особа та члени її сім'ї; одна із умов отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг: тимчасова втрата засобів існування.

Визначимо, які види матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачені у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» надаються наступні види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

2) допомога по вагітності та пологах;

3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Аналізуючи умови отримання та суб'єктів соціального страхування, які можуть отримати вищезгадані види матеріального забезпечення та соціальних послуг, доходимо висновку, що такий суб'єкт соціального страхування, як член сім'ї застрахованої особи може отримати тільки один вид матеріального забезпечення, а саме: допомогу на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

Статтею 27 вищезгаданого Закону чітко визначено право на допомогу на поховання.

Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні:…

Допомога надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання.

Таким чином, законодавець встановив дві обставини, з настанням яких член сім'ї застрахованої особи може отримати матеріальне забезпечення (допомогу на поховання):

1) смерть застрахованої особи;

2) здійснення членом сім'ї застрахованої особи поховання застрахованої особи.

При цьому, така обставина, як тимчасова втрата засобів існування члена сім'ї застрахованої особи (про яку зазначено у визначенні страхового ризику за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності) не має жодного правового значення та ніяким чином не впливає на право члена сім'ї застрахованої особи отримати допомогу на поховання.

Крім того, аналізуючи суб'єктів соціального страхування у визначенні страхового ризику за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і суб'єктів-одержувачів допомоги на поховання, можна дійти висновку, що у визначенні не враховано всіх суб'єктів-одержувачів, а саме – інших юридичних і фізичних осіб, які здійснили поховання.

Недоречно у визначенні страхового ризику застосовано словосполучення «надання соціальних послуг», яких потребує застрахована особа та члени її сім'ї.

Застрахована особа та члени її сім'ї не потребують надання соціальних послуг та відповідно до Закону не наділені повноваженнями надавати соціальні послуги. Враховуючи те, що вищезазначені суб'єкти не є надавачами соціальних послуг, а можуть бути, у випадках визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», одержувачами соціальних послуг, необхідно замість словосполучення «надання соціальних послуг» зазначити «отримання соціальних послуг».

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо в пункті 13 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» надати наступне визначення страхового ризику за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа може тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або отримання соціальних послуг, а також обставина, згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа, члени її сім'ї або інша особа здійснила поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

Також не погоджуємося із віднесенням законодавцем страхового випадку до об'єкту соціального страхування, виходячи із наступного.

В науковій літературі об'єктом правового явища визначають те, на що спрямовані правовідносини.

Джерелом, засобом безпосереднього задоволення потреб суб'єкта права слугують об'єкти правовідносин [375, с.260].

С. М. Синчук наголошує, що об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування, залежно від його різновидів, може бути життя та здоров'я застрахованої особи, здоров'я інших осіб, щодо яких застрахована особа має певні зобов'язання, вік особи або ж соціальне становище особи (наприклад, зайнятість). Це ті блага, на випадок втрати яких особа самостійно чи на її користь інший суб'єкт сплачує кошти, що зумовлює обов'язок іншої сторони цих правовідносин підтримати особу у зв'язку з настанням конкретних негативних обставин [375, с.287].

У філософському розумінні об'єкт – це те, що протистоїть суб'єктові, на що спрямована його діяльність, тобто зовнішній предмет, існуючий об'єктивно, незалежно від волі і свідомості суб'єкта. Об'єкт і суб'єкт є парними категоріями. У практичному житті термін «об'єкт» співвідноситься не лише з людиною як розумною істотою, й з будь-яким іншим фрагментом

дійсності – предметом, процесом, станом, поведінкою. Тому будь-яке явище, що випробовує на собі дію з боку іншого явища, виступає його об'єктом [437, с.124].

Об'єкт правовідносин – це те, із приводу чого виникає, існує саме правовідношення. Відсутність об'єкта правовідносин позбавляє сенсу існування будь-яких правовідносин.

У юридичній літературі існують різні трактування об'єкта правовідносин. Проте у ході тривалої дискусії склалися в основному дві концепції – логістична і плюралістична. Згідно із першою з них об'єктом правовідносин можуть виступати тільки дії суб'єктів, оскільки саме дії, вчинки людей підлягають регулюванню юридичними нормами і лише людська поведінка здатна реагувати на правовий вплив. Звідси у всіх правовідносин єдиний, загальний об'єкт. Згідно з другою, реалістичнішою позицією, об'єкти правовідносин настільки різноманітні, наскільки різноманітні правовідносини, що регулюються правом [438].

Деякі науковці дотримуються позиції, що об'єктом правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування в широкому сенсі виступає саме страховий захист від соціальних ризиків [437, с.125].

Об'єктом правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у вузькому розумінні є предмети матеріального і духовного світу, що мають безпосереднє юридичне значення як об'єкти поведінки учасників цих правовідносин [437, с.128].

Р. І. Іванова поділяє думки науковців щодо розмежування об'єкта (предмета) правового регулювання (завжди суспільні відносини, на які впливає право) та об'єкта правовідносин (зовнішні предмети, явища оточуючого нас матеріального і духовного світу, на які направлені суб'єктивні юридичні права і обов'язки). Що стосується процедурних правовідносин по призначенню видів соціального забезпечення, об'єктом виступають дії – акти-рішення відповідних компетентних органів про призначення того чи іншого виду забезпечення [439, с.124].

С. В. Венедіктов визначає об’єктом правового регулювання суспільні відносини, які підлягають регулюванню нормами певної галузі права, а предметом – суспільні відносини, що вже врегульовані нормами відповідної галузі права та утворюють певний правовий режим щодо них. При цьому, предмет будь-якої галузі права характеризується однорідністю врегульованих суспільних відносин, їх соціально-економічною спільністю [440, с.38].

Для визначення об’єкта соціального страхування слід відповісти на питання, навіщо запроваджене страхування, для чого особи вступають в дані правовідносини.

Страхувальники страхують осіб, щоб у разі настання страхового випадку особа мала право на матеріальне забезпечення і соціальні послуги. Тобто заради матеріального забезпечення і соціальних послуг (можливості їх отримання) і здійснюється загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а страховий випадок є підставою їх надання. Об’єктом соціального страхування не може бути його підстава.

Оскільки суб’єкти вступають у правовідносини із загальнообов’язкового державного соціального страхування не для настання страхового ризику чи страхового випадку, визначення об’єкту соціального страхування через поняття «страховий ризик» та «страховий випадок» суперечить суті правовідносин.

Доречно визначити об’єкт через інтерес, заради якого існують такі правовідносини, а саме – матеріальне забезпечення і соціальні послуги.

Таким чином, пропонуємо пункт 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» викласти у наступній редакції: «об’єкт соціального страхування – матеріальне забезпечення і соціальні послуги, право на які виникає у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) у зв’язку з настанням страхового випадку».

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» визначено об'єкт страхування на випадок безробіття як страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи

(члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг, передбачених статтею 7 цього Закону.

Пропонуємо пункт 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» викласти у наступній редакції: «об'єкт страхування на випадок безробіття – матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги, передбачені статтею 7 цього Закону, право на які виникає у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи), у зв'язку з настанням страхового випадку».

Досить дискусійним є визначення у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхового випадку за соціальним страхуванням від нещасних випадків (надалі – страховий випадок) – нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці.

Дане визначення є невиправдано громіздке та суперечить іншим нормам Закону. В статті 1 згаданого Закону надається визначення нещасного випадку (обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоди здоров'ю або настала смерть) та визначення професійного захворювання (захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою).

Таким чином, визначення страхового випадку, яке передбачає в тому числі і професійне захворювання, що спричинило застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму, суперечить

вищенаведеному визначенню професійного захворювання, яке передбачає не травму, а захворювання. В першій частині визначення страхового випадку захворювання взагалі не розглядається як страховий випадок, оскільки, виходячи з визначення, тільки коли професійне захворювання спричинить травму, матиме місце страховий випадок.

Дане визначення страхового випадку суперечить також іншим статтям Закону, які передбачають страхові виплати та соціальні послуги у разі настання професійного захворювання без додаткових травм.

В другій частині визначення під страховим випадком розуміється нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці.

З такого визначення страхового випадку можна припустити, що при професійному захворюванні без травм особа матиме право на страхові виплати тільки у разі, якщо вона порушила нормативні акти про охорону праці, що не відповідає дійсності.

Не вважаємо за доцільне у визначенні страхового випадку акцентувати увагу, що і при порушенні застрахованим нормативних актів про охорону праці матиме місце страховий випадок. Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» чітко визначено наслідок порушення потерпілим нормативних актів з охорони праці – якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 відсотків (абзац 3 частини 2 статті 42 Закону).

Враховуючи те, що Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено юридичні факти, які складають поняття «нещасний випадок» та «професійне захворювання», немає потреби у визначенні страхового випадку частково зазначати дані юридичні факти. Разом з тим, частиною другою статті 45 вищезгаданого Закону окреслені

ситуації, коли нещасний випадок чи професійне захворювання настали, але фонд відмовляє у виплаті і наданні соціальних послуг, якщо такі юридичні факти згідно із законодавством не пов’язані з виробництвом.

Таким чином, доцільно страховий випадок за соціальним страхуванням від нещасних випадків визначити як нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, з настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону.

4.4. Зміст правовідносин у сфері соціального страхування

Компонентами змісту «соціальне забезпечуючих» відносин Б. І. Сташків визначає суб'єктивні права у сфері цього забезпечення; суб'єктивні юридичні обов'язки учасників правових відносин у сфері соціального забезпечення; реальні дії (поведінка, вчинки) суб'єктів вказаних правовідносин при реалізації належних їм прав і дотриманні покладених на них обов'язків. Виходячи із цього, під змістом правовідносин у сфері соціального забезпечення слід розуміти сукупність конкретних суб'єктивних прав і обов'язків та реальних дій суб'єктів соціальне забезпечуючих правовідносин. Суб'єктивне право у сфері соціального забезпечення – це визнана або надана законом та гарантована державою міра (норма) дозволеної поведінки суб'єктів соціальне забезпечуючих правовідносин у зв'язку з наявністю конкретних юридичних фактів. Суб'єктивний юридичний обов'язок – це передбачена нормами права соціального забезпечення за наявності відповідних юридичних фактів міра належної поведінки правозобов'язаної особи щодо правомочної, яка забезпечена можливістю примусу (негативних наслідків) з боку держави [294].

Л. Г. Стожок визначає соціально-економічний зміст соціального страхування як сукупність економічних і соціальних інститутів, фінансових механізмів, які забезпечують необхідний рівень життя працездатного населення при реалізації соціальних страхових ризиків [14, с.38].

В правовій доктрині побутує думка, що суб'єктивне юридичне право соціально зобов'язаного суб'єкта за своєю правовою природою є «правообов'язком». В одних випадках особа може скористатись своїм правом, а в інших вона повинна його «виконати» з метою забезпечення виконання юридичного обов'язку [376, с.166].

Вважаємо за доцільне у разі, коли особа повинна реалізувати право, визначати не право вчиняти дію/утриматися від дії, а обов'язок вчиняти дію/утриматися від дії, оскільки істотна ознака права, яка відрізняє її від

обов'язку, полягає в можливості поведінки, волевиявленні особи, а не інших осіб. І головне – особа не може бути притягнена до відповідальності через те, що не реалізувала права. Негативні правові наслідки можуть бути (наприклад, особа не бажає реалізовувати права на пенсію і, як наслідок, не отримуватиме пенсійні виплати), але особа не буде нести відповідальність, сплачувати штрафи через нереалізацію права.

Так, якщо для визначення, чи є випадок страховим соціальним випадком Фонд соціального страхування може витребовувати документи і, якщо працівник Фонду не затребував документи, які не були обов'язковими для визначення права на страхову виплату, дискусійно стверджувати, що право працівника Фонду витребовувати додаткові документи є обов'язковим.

Вважаємо, що ті дії, які на сьогодні визначені як право, але насправді особа повинна їх вчиняти, мають бути визначені як обов'язок.

Право – можлива міра поведінки (не реалізація права може мати негативні наслідки у вигляді втрачених можливостей), але право не повинне бути примусом.

Обов'язок – міра необхідної поведінки (невиконання обов'язку буде причиною третім особам вимагати його виконання та, у визначених законодавством випадках, притягнення до відповідальності).

Суб'єктивному праву (можливій поведінці) одного суб'єкта (уповноваженого) з необхідністю кореспондують юридичні обов'язки (поведінка, необхідна для забезпечення можливостей, що випливають з суб'єктивного права) іншого суб'єкта (зобов'язаного), невиконання цих обов'язків є правопорушенням і тягне за собою застосування засобів державного примусу, зокрема того чи іншого виду юридичної відповідальності [441, с.121].

Невиконання обов'язку санкціонується державним примусом. І якщо законодавець передбачає виконання обов'язку, то можна через суд примусити зобов'язуючого суб'єкта виконати дії/утриматися від дій. Натомість невиконання обов'язку не завжди передбачає відповідальність.

Л. І. Заморська переконана, що сучасний стан юридичної науки, у тому числі і ступінь розробленості питання про систему права, доводить до висновку про необхідність створення такої логічної структури правової норми, яка обов'язково містила б як третій елемент санкцію. Для того, щоб законодавство здійснювало свою основну регулятивну функцію, логічно необхідна наявність у його нормах трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів, а саме: загальнообов'язкового правила регуляції поведінки людей; умов, за яких це правило діє; наслідків порушення цього правила [442, с.37].

Санкція норми: а) забезпечує реалізацію диспозиції; б) визначає негативне ставлення суспільства до правопорушення; в) забезпечує поновлення порушених прав; г) забезпечує покарання (відповідальність) винних у порушенні чи невиконанні норм; д) має доповнюючий характер, оскільки не застосовується при нормальному функціонуванні права [442, с.55].

Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків передусім складається із гарантій забезпечення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Вказані гарантії – це відповідні умови й засоби, що сприяють реалізації кожною людиною і громадянином прав, свобод і обов'язків, закріплених Конституцією України. Вони диференціюються на особисті, політичні, економічні, ідеологічні та юридичні. Юридичні гарантії – це державно-правові засоби, які забезпечують здійснення та охорону прав, свобод, обов'язків людини і громадянина [443, с.5].

Дискусійні питання відповідальності сторін ми розглянемо у підрозділі 4.5. даного дослідження.

Категорія «права людини» має соціальний (у широкому значенні) та юридичний зміст. Соціальний зміст визначається певними потребами людини, юридичний зміст – це певні можливості особи, які розкриваються в її юридичних правах та обов'язках. Саме потреби є головним критерієм, точкою відліку правдивості й справедливості того обсягу юридичних

можливостей, які надаються суспільством (державою) за тим «рахунком», що пред'являється особою і який отримав назву «право» людини. Отже, категорія «права людини» двостороння: з одного боку – потреби (загальнонаціональне право), із другого – можливості, які відображають можливий (потенційний) ступінь задоволення цих потреб. Потреби, виражені, визнані й закріплені в юридичній нормі, набувають статусу суб'єктивного права особи [444, с.10-11].

М. І. Боднарук резюмував, що виникають правовідносини завдяки волі людей, прагненню вступити у них, адже право не зобов'язує вступати в такі відносини. Право покликане регулювати діяльність учасників у рамках конкретних відносин [46, с.88].

Дана теза, на наш погляд, є неоднозначною, оскільки не в кожні правовідносини сторони бажають вступати (наприклад, правовідносини, які виникли внаслідок делікту або правовідносини щодо проходження військової служби, де навіть передбачена відповідальність за ухилення від вступу на військову службу). В загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні також навряд чи можна назвати вступ страхувальників у правовідносини щодо сплати єдиного соціального внеску добровільним та бажаним. Яскравим доказом цього є існування прихованих трудових відносин та виплати офіційно працевлаштованим працівникам частини заробітної плати «в конверті». Вступ у правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування для частини страхувальників є вимушеною необхідністю заради легального бізнесу, а не турботою про майбутнє своїх працівників.

В сфері соціального страхування розрізняють соціально-страхові правовідносини (суспільні відносини, які мають міжгалузевий характер, здійснюються на засадах обов'язковості та добровільності, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків соціальних ризиків у майбутньому, здійснюються у законодавчо встановленому порядку) та правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування (правові зв'язки

між суб'єктами соціального страхування, що виражаються у їх взаємних правах та обов'язках, спрямовані на забезпечення захисту застрахованих від соціальних ризиків та на їх компенсацію шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, співрозмірних із застрахованим заробітком або іншим доходом, а також вжиття заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій [445, с.173-174].

Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування мають складну структуру і включають три види правовідносин: а) між застрахованою особою і страхувальником, зміст яких складають право застрахованої особи вимагати перерахування страхових внесків та обов'язок страхувальника це здійснити; б) між страхувальником і страховиком стосовно реєстрації платника страхових внесків і їх реальної сплати; в) між застрахованою особою і страховиком, за якими застрахована особа вправі вимагати надання страхового забезпечення при настанні страхового випадку, а страховик повинен його надати [445, с.176].

Враховуючи те, що наразі єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування сплачується до органів доходів і зборів, які в подальшому перераховують кошти на рахунки страхових фондів, доцільно виокремити посередника (в особі органу доходів і зборів) між страхувальником і страховиком в частині правовідносин щодо сплати єдиного соціального внеску.

Структура правовідносин складається із суб'єктів, об'єктів і змісту.

Під змістом розуміється сукупність прав і обов'язків суб'єктів. В науці є дискусії щодо використання понять «право» чи «правомочність», «повноваження», «обов'язок» чи «зобов'язання», при визначенні складових змісту [446, с.152].

Враховуючи те, що правомочність є похідним від права, зобов'язання не може існувати без обов'язку, вважаємо, що при визначенні складових змісту правовідносин більш ємними є категорії «право» і «обов'язок».

Б. І. Сташків звертає увагу, що про державну волю може йтися лише стосовно об'єктивного права (норм права), а у суб'єктивному праві вольові акти є складовою фактичної поведінки щодо реалізації належних суб'єктам юридичних прав і обов'язків. І тому недоцільним є виокремлення у правовідношенні як самостійного компонента вольового змісту. Зміст правовідношення має подвійний характер. І через це у ньому розрізняє матеріальний (фактичний) і юридичний зміст. Фактичний утворюють конкретні дії (бездіяльність) суб'єктів правовідношення. Юридичний зміст складають закріплені у правових нормах суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідношення. Останній більш насичений, оскільки містить невизначену кількість можливостей, а фактичний – лише один з обраних варіантів поведінки [294].

Щодо дискусії про доцільність розмежування юридичного та матеріального змісту правовідносин [437, с.136], підтримуємо позицію Н. М. Хуторян про те, що фактичний зміст правовідносин є одночасно і юридичним змістом, адже саме у процесі конкретного правового зв'язку-поведінки і знаходять свою реалізацію суб'єктивні юридичні права та обов'язки, за межами правовідносин, як фактичного правового зв'язку між суб'єктами, ці права та обов'язки є мертвими [447, с.652].

М. Г. Александров констатував, що суб'єктивне право характеризується єдністю трьох можливостей: 1) вид і міра можливої поведінки для самого власника суб'єктивного права; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб, яка забезпечила б реалізацію попередньої можливості; 3) можливість застосування в необхідних випадках примусової сили державного апарату для здійснення другої можливості [448, с.108].

О. Ф. Скакун визначає правове регулювання як здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток. Ознаки правового регулювання: 1) правове регулювання – різновид соціального регулювання; 2) за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами

набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки. 3) правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами. 4) правове регулювання має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права. 5) правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність. 6) правове регулювання гарантує доведення норми права до їх виконання. Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність з чим-небудь [449].

В. С. Ем виокремлював у правового обов'язку три елементи: 1) вид і міру належної поведінки кожного учасника правових відносин; 2) вимогу додержання належної поведінки іншою особою, яке забезпечувало б реалізацію попереднього елемента; 3) можливість використання державного примусу для забезпечення належної поведінки [450, с.8].

Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування – це правові зв'язки між суб'єктами соціального страхування, що виражаються у їх взаємних правах та обов'язках, спрямовані на забезпечення захисту застрахованих від соціальних ризиків та на їх компенсацію шляхом надання при настанні страхового випадку виплат і послуг із системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, співрозмірних із застрахованим заробітком або іншим доходом, а також шляхом вжиття заходів з попередження соціально-ризикових ситуацій [438, с.145].

Змістом правовідносин у сфері соціального страхування М. І. Боднарук визначає суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які існують у соціальній сфері та спрямовані на забезпечення правового статусу особи в таких правовідносинах. Зміст – важливе базове поняття, яке розкриває

фундаментальну сутність правової природи правовідносин у сфері соціального страхування [46, с.114].

С. М. Синчук пропонує наступне визначення: зміст соціально-страхових правовідносин становить суб'єктивне юридичне право – правоможність вимоги соціального застрахованого визнати за ним факт застрахованості чи факт формування належного страхового стажу незалежно від виконання страхувальником обов'язку щодо реєстрації платником страхових внесків та незалежно від фактичної сплати страхових внесків на користь застрахованого, якому кореспондує суб'єктивний юридичний обов'язок – необхідність соціального страхувальника зареєструватися платником страхових внесків та/або сплачувати їх на користь застрахованого, а також кореспондує суб'єктивний юридичний обов'язок – необхідність соціального страховика визнати за соціальним застрахованим факт застрахованості чи факт формування належного страхового стажу [375, с.184].

В цілому погоджуючись з даним визначенням, вважаємо, що певні положення потребують уточнення, зокрема в частині визнання особи застрахованою, незалежно від сплати страхувальником страхового внеску.

Дійсно, на практиці трапляються випадки, коли страхувальники порушують законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та мають заборгованість по сплаті єдиного соціального внеску.

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає застраховану особу як фізичну особу, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або, за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок [310].

Закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачають, що термін «застрахована особа»

вживається у цих Законах у значенні, наведеному у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [69; 70].

Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» визначає застрахованою особою фізичну особу, яка відповідно до цього Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а також визначає, що страховий стаж рахується за умови сплати єдиного соціального внеску у розмірі не менше мінімального, а у разі, якщо за певний період розмір внеску є меншим чи відсутній, то страховий стаж буде обраховано за умови відповідної доплати внеску [34].

Суд [314; 315] при розгляді спорів щодо визнання періоду, у якому особа була застрахованою, підтримує позицію, що несплата внесків до пенсійного фонду роботодавцем не повинна звужувати права працівника на пенсійне забезпечення.

Погоджуємося з даною позицією. Разом з тим, вважаємо, що мають бути на законодавчому рівні закріплені винятки, що дане правило не діє, коли страхувальник і застрахована особа є однією особою (наприклад, самозайнята особа).

Сторони правовідносин мають покладені на них законодавством чи договором обов’язки. В загальнообов’язковому державному соціальному страхуванні також передбачено ряд обов’язків для учасників правовідносин, в тому числі, щодо відшкодування шкоди, де також є проблемні моменти; деякі з них ми зараз розглянемо на прикладі відшкодування шкоди, завданої здоров’ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення.

Оскільки питання відшкодування шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення, регулюється нормами різних галузей права, в тому числі, і права соціального забезпечення, виникає необхідність дослідити обсяг обов'язків суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування як щодо суб'єктів інших галузей права, так і в межах суб'єктного складу права соціального забезпечення.

Обов'язки сторін правовідносин досліджували вчені теорії права та різних галузей права: М. І. Боднарук, М. І. Іншин, С. М. Синчук, О. В. Тищенко та інші вчені. Численна судова практика, пов'язана із відшкодуванням шкоди, та правові колізії свідчать про потребу у дослідженні обов'язків, пов'язаних із відшкодуванням шкоди в сфері соціального страхування, та суб'єктів, які їх мають.

Для цього визначимо обсяг обов'язків суб'єктів у сфері соціального страхування при відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення.

В законодавстві визначення зобов'язання надається у Цивільному кодексі України, відповідно до якого зобов'язання – це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [293]. Абстрагуючись від суто цивілістичного змісту поняття «зобов'язання», необхідно відмітити, що загалом під зобов'язанням варто розуміти правовий зв'язок (правовідношення) між особами, який дозволяє одній особі вимагати від іншої особи виконання обов'язку. Виходячи з даного визначення, резюмуємо, що обов'язки – це закріплені в законодавстві чи договорі дії (чи утримання від дій), які особа має вчинити (чи утриматися від вчинення).

Вважаємо, що досліджувати слід саме межі обов'язку, а не зобов'язання, оскільки визначивши, чи є такий обов'язок у особи, вже доходимо висновку, чи доцільно вступати з нею в правовідношення.

При відшкодуванні шкоди, завданої здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення, важливо визначити, хто повинен відповідати за заподіяну шкоду і на якій правовій підставі.

На перший погляд видається, що хто вчинив правопорушення, той і має відшкодовувати заподіяні ним збитки. Але насправді можуть виникати різні правовідносини, в тому числі, і загальнообов'язкового державного соціального страхування, у яких заподіювач збитків не завжди відшкодовує збитки, принаймні, не в повному обсязі.

Для початку, з'ясуємо, хто має відповідати за заподіяну шкоду.

В законодавстві використовують визначення «особа, відповідальна за збитки». З аналізу чинного законодавства випливає висновок, що осіб, відповідальних за збитки, можна поділити на три категорії: заподіювач збитків; особа, відповідальна за законом за заподіяні іншою особою збитки; особа, відповідальна за договором за заподіяні іншою особою збитки.

Заподіювач збитків – дієздатна особа, яка безпосередньо своїми діями чи бездіяльністю заподіяла шкоду. Заподіювач збитків може бути винуватою особою, а може бути відповідальною і без вини, якщо шкода завдана при експлуатації джерела підвищеної небезпеки. Як виняток, володілець джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності, якщо шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [293].

Особа, відповідальна за законом за заподіяні іншою особою збитки – особа, яка є опікуном, піклувальником винуватої у спричиненні збитків особи, роботодавцем заподіювача збитків, інша визначена законодавством особа, яка повинна відповідно до норм законодавства відшкодувати збитки, завдані заподіювачем збитків у визначеному законодавством порядку. При цьому, відшкодувавши збитки, особа може набути право вимоги до заподіювача збитків, якщо це буде передбачено законодавством. Наприклад,

роботодавець після відшкодування третім особам збитків, заподіяних його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків, може стягнути із працівника збитки у встановлених межах [293; 320].

Особа, відповідальна за договором за заподіяні іншою особою збитки – особа, яка уклала договір про те, що у разі, якщо заподіювач збитків завдасть шкоди, то вона відшкодує заподіяні збитки на умовах, визначених договором та законодавством. При цьому договір може укладатися як із застрахованою особою (наприклад, договір про добровільну участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, договір страхування життя та здоров'я), так і з особою, яка бажає застрахувати свою відповідальність чи відповідальність інших осіб (наприклад, договір цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

У випадку укладення договору із застрахованою особою, у разі настання страхового випадку, страховик (наприклад, Фонд соціального страхування України) досить умовно є особою, відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки, оскільки страховик при настанні страхового випадку зобов'язаний здійснювати страхові виплати не тільки, коли внаслідок злочину стосовно застрахованої особи відбулося погіршення її здоров'я і особа набула права на страхові виплати. І в даному випадку страховик відповідає за виконання власних зобов'язань, які у нього виникли у зв'язку з настанням страхового випадку, на підставі договору. Завдання заподіювачем збитків шкоди (якщо це є страховим випадком за умовами договору) є підставою для застрахованої особи вимагати від страховика здійснення страхової виплати, тому в даному випадку страховик не є відповідальним за заподіювача збитків; страховик є відповідальним за себе, в тому числі і через дії (бездіяльність) заподіювача збитків.

Разом з цим, у випадку укладення договору з особою, яка бажає застрахувати свою відповідальність чи відповідальність інших осіб, страховик безпосередньо є особою відповідальною за договором за заподіяні

іншою особою збитки, оскільки підписанти договору укладали його саме з метою захистити майнові інтереси особи, відповідальність якої застрахована (заподіювача збитків).

У сфері соціального страхування при заподіянні шкоди здоров'ю застрахованої особи внаслідок вчинення проти неї правопорушення суб'єктами, які можуть мати обов'язок по відшкодуванню шкоди є Фонд соціального страхування України та у деяких випадках частково роботодавець.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг: 1) допомога по тимчасовій непрацездатності …; 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві); 4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм. Також частиною 7 статті 36 вищезгаданого Закону страхові виплати у разі настання нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання складаються із: 1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі – щомісячна страхова виплата); 2) страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); 3) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; 4) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу [70].

Таким чином, Фонд соціального страхування України умовно є особою відповідальною за законом за заподіяні іншою особою збитки у разі, якщо потерпіла особа є такою, що підлягає в обов'язковому порядку загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; Фонд

соціального страхування України також є особою відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки, якщо потерпіла особа є такою, що уклала договір про добровільну участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Не слід допускати підміни суб'єктів-осіб, відповідальних за збитки, із заподіювача збитків на відповідальну за іншу особу, оскільки заподіювач збитків зобов'язаний відшкодовувати заподіяні збитки в повному обсязі, а відповідальна за іншу особу має зобов'язання перед застрахованою особою в межах закону та договору і не більше того.

Як ми вже раніше з'ясували, відшкодовує збитки, заподіяні іншою особою у правовідносинах загальнообов'язкового державного соціального страхування Фонд соціального страхування України. Слід визначити межі обов'язку Фонд соціального страхування України.

Частиною першою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначено, що сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я [70].

Відповідно до частини другої статті 999 Цивільного кодексу України до відносин, що випливають із обов'язкового страхування, застосовуються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено актами цивільного законодавства [293].

Згідно із частиною першою статті 1197 Цивільного кодексу України розмір втраченого фізичною особою внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я заробітку (доходу), що підлягає відшкодуванню, визначається у відсотках від середнього місячного заробітку (доходу), який потерпілий мав до каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, з урахуванням ступеню втрати потерпілим професійної працездатності, а за її відсутності – загальної працездатності. Середньомісячний заробіток (дохід) обчислюється за бажанням потерпілого за дванадцять або за три останні календарні місяці

роботи, що передували ушкодженню здоров'я або втраті працездатності внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. Якщо середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, розмір втраченого заробітку (доходу) обчислюється, виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати [293].

В даному випадку є дві особи відповідальні за завдані збитки: заподіювач збитків та Фонд соціального страхування України. При цьому Фонд соціального страхування України відповідає в межах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а заподіювач збитків – відповідає за решту збитків, які не відшкодовані Фондом (в даному випадку з розрахунку однієї середньомісячної заробітної плати, розрахованої відповідно до Закону, відшкодовує збитки Фонд, а з розрахунку не менше 5-х мінімальних заробітних плат, обчислених відповідно до Цивільного кодексу України мінус сума коштів, яка виплачена Фондом – заподіювач збитків).

У разі заподіяння шкоди застрахованій особі-працівнику оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, здійснюється за рахунок коштів роботодавця у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Подальша виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності здійснюється за рахунок Фонду соціального страхування України [70].

Заподіювач збитків повинен відшкодувати різницю між тими виплатами, які здійснила особа, відповідальна на підставі договору чи закону і загальним розміром збитків. При цьому роботодавець застрахованої особи має право пред'явити до заподіювача збитків вимогу про відшкодування роботодавцю сплачених ним коштів застрахованій особі.

Заподіювач збитків не завжди може відшкодовувати збитки у повному обсязі, а у випадку завдання шкоди здоров'ю застрахованої особи, коли Фонд

соціального страхування України здійснював страхові виплати, – завжди не у повному обсязі.

Фонд соціального страхування України неодноразово намагався стягнути із заподіювача збитків суму страхової виплати, мотивуючи тим, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом; але Верховний Суд України послідовний у своїй позиції: до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки; оскільки Фонд є страховиком, то він не може реалізувати право вимоги за іншими правовими підставами, аніж договір майнового страхування [451]. Тобто заподіювач збитків не повинен відшкодовувати страховику виплачені ним застрахованій особі страхові виплати, які здійснюються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Оскільки діяльність Фонду соціального страхування України не передбачає майнового страхування, при здійсненні страхових виплат Фонд не може застосувати право вимоги до винуватої особи чи іншої відповідальної за законом за заподіяні винуватою особою збитки (наприклад, у випадку заподіяння шкоди здоров'ю застрахованої особи внаслідок дорожньо-транспортної пригоди – до страхової компанії, з якою винувата особа уклала договір страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

Верховний Суд України, відмовляючи Фонду соціального страхування України у задоволенні позову в порядку регресу, апелює до статті 993 Цивільного кодексу України. Разом з тим, згадана стаття є тотожною за змістом зі статтею 27 Закону України «Про страхування» (до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування,

в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.), преамбулою Закону України «Про страхування» визначено наступне: «Дія цього Закону не поширюється на державне соціальне страхування» [273].

Вважаємо, що питання поширення на Фонд соціального страхування України дії статті 993 Цивільного кодексу України (як і всієї глави 67) потребує законодавчого переосмислення. Але, враховуючи чинне на сьогодні законодавство, позиція Верховного Суду України є правомірною.

Страхування як інститут цивільного права, крім статті 993 Цивільного кодексу України, яка передбачає перехід права вимоги за договорами майнового страхування, також передбачає і право регресу для страховика, який є особою відповідальною за договором за заподіяні іншою особою збитки.

Статтею 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачені випадки, коли страховик, сплативши страхове відшкодування, має право подати регресний позов (наприклад, якщо водій керував транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; самовільно залишив місце пригоди; якщо дорожньо-транспортна пригода визначена в установленому порядку безпосереднім наслідком невідповідності технічного стану та обладнання транспортного засобу існуючим вимогам Правил дорожнього руху та інші) [452].

Вважаємо, що, оскільки Фонд соціального страхування України здійснює страхову виплату у зв’язку з настанням страхового випадку за себе, а не за заподіювача збитків (хоча ця виплата і зумовлена шкодою, яка завдана заподіювачем збитків), право регресу у Фонду соціального страхування України не виникає. Слід розмежовувати поняття «регрес» і «перехід права вимоги» (суброгація).

Суброгація та регрес – це різновиди права вимоги, головною відмінністю між якими є те, що при суброгації існує основне зобов'язання, яке не припиняється виплатою страхового відшкодування і в якому відбувається заміна кредитора на підставі передбаченого законом сингулярного правонаступництва. І, навпаки, регрес передбачає існування двох зобов'язань, одне з яких основне, первісне, а інше (регресне) – похідне від основного й виникає на підставі та у зв'язку з припиненням основного зобов'язання [453, с.43].

Вважаємо за доцільне у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» закріпити додаткову можливість для надходження коштів до Фонду соціального страхування України, передбачивши перехід права вимоги (суброгацію) від застрахованої особи до Фонду після здійснення ним страхової виплати у разі, якщо заподіювач збитків завдав шкоди застрахованій особі:

а) при вчиненні умисного злочину; б) перебуваючи у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; в) не вжив заходів, передбачених підпунктом «г» пункту 2.10 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. №1306, що призвело до погіршення стану здоров'я чи смерті застрахованої особи.

В науковій літературі та законодавстві використовують такі поняття, як «шкода» та «збитки». Вважаємо за доцільне дослідити значення даних понять та визначити, шкоду чи збитки відшкодовує Фонд соціального страхування України.

Довідкова література визначає шкоду як матеріальні втрати, збитки; людські жертви, втрата когось; збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків; щось зіпсоване, ушкоджене, знівечене [454].

Законодавець надає наступні визначення шкоди: шкода – завдані внаслідок дефекту в продукції каліцтво, інше ушкодження здоров'я або

смерть особи, пошкодження або знищення будь-якого об'єкта права власності, за винятком самої продукції, що має дефект [455]; шкода, заподіяна за межами судна забруднюючими речовинами морському середовищу, узбережжю або будь-яким іншим об'єктам (суднам, рибопромисловим знаряддям тощо) [456]; шкода від пожежі – жертви пожежі та матеріальні втрати, що безпосередньо пов'язані з пожежею [457].

Довідкова література визначає збитки як матеріальні втрати, протилежне прибутки; зло, шкода [458].

Законодавець визначає збитки як витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [459]; втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), та доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [293]; збиток - поняття, що використовується для позначення сукупних втрат. Збиток включає як компоненту, що позначається поняттям «шкода для здоров'я», так і економічні, соціально-психологічні та інші втрати [460].

Порівнюючи законодавче визначення та тлумачення термінів «шкода» і «збитки», у довідковій літературі робимо висновок, що найбільш точно поєднує філологічний та юридичний зміст наступне тлумачення.

Шкода – реальні наслідки дій чи бездіяльності особи, що привели до втрат матеріальних, моральних та неодержання доходів; збиток – грошовий еквівалент шкоди.

Життю та здоров’ю застрахованої особи фізично завдається шкода і фінансово застрахованій особі завдаються збитки, а відшкодовуються лише останні. Наприклад, шкода – тілесні ушкодження (зламана нога), збиток – 25 тис. грн. (прямі збитки – вартість ліків, транспортування і розміщення в

лікувальному закладі, консультація психолога тощо; непрямі збитки – відсутня заробітна плата тощо).

Причина виникнення обов'язку здійснювати страхову виплату – заподіяння шкоди; наслідок виконання вищезгаданого обов'язку – відшкодування збитку.

Враховуючи те, що застрахована особа зазнала ушкодження здоров'я, яке відшкодувати (поновити в первісному стані) неможливо (штучна нирка чи протез зуба не є поновленням в первісному стані), можна вести мову виключно про відшкодування збитків (надання фінансових ресурсів для лікування). Навіть якщо розглядати погіршення здоров'я – грип, коли особа вилікувалася, то це людський організм поборов недугу, а не Фонд соціального страхування України, який повинен в даному випадку компенсувати упущений заробіток.

На підставі аналізу правового регулювання обов'язків осіб, відповідальних за відшкодування шкоди завданої здоров'ю застрахованої особи, доходимо висновку, що фізично заподіюється шкода (ушкоджується здоров'я, пошкоджується майно), фінансово завдаються збитки, а відшкодовується або шкода (коли відбувається поновлення відповідальною особою пошкодженого в первісному стані), або збитки (коли відбувається відшкодування шкоди в грошовому еквіваленті). При заподіянні шкоди здоров'ю може відшкодовуватися шкода тільки в грошовому еквіваленті (збитки).

4.5. Відповідальність сторін правовідносин у сфері соціального страхування

Держава гарантує виконання сторонами правовідносин, покладених на них законодавством чи договором зобов'язань через інститут відповідальності. Правовими нормами в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування також передбачено притягнення суб'єктів правовідносин до різних видів відповідальності за порушення зобов'язань. В правовій доктрині відсутні єдині погляди щодо відповідальності та її ознак. Законодавець також не в повній мірі враховує правову природу відповідальності, законодавство потребує удосконалення в цій частині, тому дослідження поняття відповідальності є нагальним та своєчасним.

Питання відповідальності в праві досліджували фахівці теорії права та різних галузей права: М. І. Боднарук, М. І. Іншин, О. О. Отраднова, Н. М. Хуторян, В. І. Щербина та інші вчені. Зміна законодавства та судової практики спонукає дослідити проблеми юридичної відповідальності суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування, її ознаки та види.

Довідникова література тлумачить відповідальність як: 1) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова; притягати (притягнути, покликати) до відповідальності кого — вважаючи когось винним, вимагати звіту за його вчинки (перед судом, органами влади і т. ін.); 2) серйозність, важливість справи, моменту тощо [461].

Співвідношення понять – соціальної та юридичної відповідальності – це співвідношення загального та особливого. Соціальна відповідальність являє собою єдність двох складових: 1) відповідальність особи за вчинене діяння перед іншими індивідами, соціальними групами, державою та

суспільством загалом; 2) відповідальність держави та суспільства перед окремою особою чи соціальною групою [462, с.4].

М. І. Боднарук вказує, що відповідальність має тісний зв'язок із існуванням держави та суспільства. Саме соціальна відповідальність є основною, а всі інші – похідними від неї. Одним із видів соціальної відповідальності є юридична відповідальність [46, с.318].

Відповідальність передбачається у законодавстві за конкретні порушення чи злочини, а також може бути передбачена у договорі, якщо це відповідає законодавству та не порушує його (наприклад, встановлення штрафних санкцій за несвоєчасне виконання чи невиконання зобов'язання).

Під відповідальністю розуміємо додаткові негативні для порушника/злочинця наслідки, пов'язані із невиконанням ним свого обов'язку. Якщо особу, наприклад, зобов'язують рішенням суду виконати обов'язок – це не буде негативним наслідком для особи, оскільки його зобов'язали виконати в примусовому порядку те, що він мав би виконати добровільно (наприклад, повернути борг), а стягнення за рішенням суду штрафу за несвоєчасну сплату боргу є негативним наслідком, який виник, виключно, через невиконання боржником вчасно свого обов'язку по сплаті боргу.

Відповідальність по суті є обов'язком, адже також є обов'язкова до виконання та санкціонується державним примусом. Підставою для виникнення такого обов'язку є порушення іншого обов'язку.

М. В. Вітрук наголошує, що юридична відповідальність являє собою різновид обов'язку, який має ряд суттєвих відмінностей від інших видів юридичних обов'язків. По-перше, юридична відповідальність є новим, додатковим обов'язком правопорушника, на якого він покладається. По-друге, юридична відповідальність виконує роль гаранта юридичного обов'язку, який існував до правопорушення, оскільки при невиконанні цього обов'язку може настати юридична відповідальність. По-третє, юридична відповідальність як новий, додатковий обов'язок по відшкодуванню

(компенсації) завданих збитків (втрати) і несенню справедливої помсти як кари за правопорушення виконується у примусовому порядку при невиконанні первинного юридичного обов'язку [76, с.45].

Варто зазначити, що відповідальність можна розглядати не тільки як додатковий обов'язок для порушника, наприклад, сплатити штраф через невиконання обов'язку водія – порушив правила дорожнього руху, але і як обов'язок для третіх осіб виконувати свою трудову функцію по вчиненню дій щодо притягнення особи до відповідальності, наприклад, працівникам поліції – скласти адміністративні матеріали та передати до суду, судді – розглянути справу щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності та ухвалити відповідне рішення.

В законодавстві можуть бути передбачені певні негативні наслідки, які в науці не вважають відповідальністю, хоча вони теж негативні для порушника і настали виключно через невиконання ним свого обов'язку. Наприклад, Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що нараховані суми пенсії, не отримані з вини органу, що призначає і виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком з нарахуванням компенсації втрати частини доходів [34].

Цивільним кодексом України також передбачено стягнення інфляційних втрат і трьох відсотків річних за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання [293]. Незважаючи на назву статті Цивільного кодексу України, яка встановила дане стягнення «Відповідальність за порушення грошового зобов'язання» воно, на думку суддів, не є штрафною санкцією, оскільки не карає порушника, а зобов'язує компенсувати кредиторові втрати від того, що він не міг користуватися своїми коштами (зміст статті 625 ЦК тісно пов'язує нарахування процентів із застосуванням індексу інфляції, що орієнтує на компенсаційний, а не штрафний характер відповідних процентів). За змістом частини 2 статті 625 ЦК нарахування інфляційних витрат на суму боргу та трьох процентів річних входять до

складу грошового зобов'язання і є особливою мірою відповідальності боржника (спеціальний вид цивільно-правової відповідальності) за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступають способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат (збитків) кредитора від знецінення грошових коштів внаслідок інфляційних процесів та отримання компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторові [463; 464]. Отже, проценти, передбачені статтею 625 ЦК, не є штрафними санкціями [465]. Слід враховувати, що, попри подібність правової природи частина 3 статті 549 ЦК (щодо сплати пені) та стаття 625 цього Кодексу (щодо сплати трьох процентів річних), які в обох випадках застосовуються як відповідальність за порушення грошового зобов'язання, ці правові норми є різними за своєю правовою природою [466].

Неустойка може або бути передбачена в законодавстві імперативно (відповідно до частини 10 статті 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» на суму недоїмки нараховується пеня з розрахунку 0,1 відсотка суми недоплати за кожний день прострочення платежу [310]) і тоді відповідальність настає автоматично, за наявності факту порушення, або може передбачатися в договорі, тоді відповідальність за невиконання обов’язку може настати тільки за умови, якщо вона прямо передбачена в договорі.

Сам факт настання відповідальності де-юре не завжди може мати для порушника фактичні негативні наслідки. Адже якщо порушник, наприклад, добровільно не сплатить пеню, а кредитор не буде вимагати від порушника, в тому числі через суд, сплати пені, то де-факто порушник не буде притягнений до відповідальності.

Настання відповідальності де-юре має місце коли є підстави притягати особу до відповідальності; настання відповідальності де-факто має місце коли особу фактично притягнуто до відповідальності. Не завжди ці дві сторони відповідальності співпадають. Можлива відповідальність тільки де-

юре або де-юре та де-факто, але юридичної відповідальності де-факто без де-юре не може бути.

В зв'язку з зазначеним вище потребує детальнішого дослідження питання, чи завжди передбачена юридична відповідальність за порушення обов'язку. Дане питання є дискусійним та складним в реалізації на практиці. Не виникає питань, якщо відповідальність за конкретне порушення обов'язку чітко визначена. Якщо законодавством не передбачено відповідальності за конкретне порушення обов'язку, то можна говорити лише про моральну відповідальність, але не юридичну.

Відповідальність завжди є наслідком порушення обов'язку, але порушення обов'язку не завжди своїм наслідком має притягнення особи до відповідальності. (Відповідно до частини 2 статті 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» - роботодавець зобов'язаний: 1) надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг згідно із цим Законом; 2) вести облік коштів соціального страхування і своєчасно надавати Фонду встановлену звітність щодо цих коштів; 3) під час перевірки правильності використання коштів Фонду та достовірності поданих роботодавцем даних надавати посадовим особам Фонду необхідні документи та пояснення з питань, що виникають під час перевірки; 4) подавати в установленому порядку відповідно до законодавства відомості про: розмір заробітної плати та використання робочого часу працівників; річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві за минулий календарний рік; використання коштів Фонду за іншими визначеними цим Законом напрямами в порядку, встановленому правлінням Фонду; 5) інформувати про кожний нещасний випадок або професійне захворювання на підприємстві; 6) безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду; 7) повідомляти працівникам підприємства про адреси

та номери телефонів Фонду, а також лікувально-профілактичних закладів та лікарів, які за угодами з Фондом обслуговують підприємство; 8) подавати звітність до Фонду у строки, в порядку та за формою, що встановлені правлінням Фонду; 9) повернути Фонду суму виплаченого матеріального забезпечення та вартість наданих соціальних послуг потерпілому на виробництві у разі невиконання своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків. Згідно з частиною 5 цієї ж статті - роботодавець несе відповідальність за: 1) порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення; 2) несвоєчасне подання або неподання відомостей, встановлених цим Законом; 3) подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду; 4) шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених цим Законом [70]).

В правовій доктрині відповідальність відносять до одного із елементів юридичного обов’язку, який означає необхідність перетерпіти позбавлення певних благ [435, с.267] та зазначають, що відповідальність покликана стабілізувати правовідносини, реагувати на правопорушників у системі та реалізовувати соціальну справедливість [46, с.319].

Юридичним обов’язком є покладена на зобов’язану особу і забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу міра необхідної поведінки, яку вона зобов’язана здійснювати в інтересах уповноваженої особи [437, с.137].

Хоча відповідальність і є елементом обов’язку, але, порушуючи права однієї особи, відповідальність може настати перед іншою особою, зокрема, на відміну від притягнення до цивільної відповідальності (коли, наприклад, пеню отримує особа, права якої на отримання основної суми боргу порушені) притягнення винуватця до кримінальної відповідальності – позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю (стаття 51 Кримінального кодексу України [309]), по суті, не впливає на матеріальний

стан особи, права якої порушені (суто моральне задоволення від того, що порушник покараний).

М. І. Боднарук наділяє наступними ознаками відповідальність за порушення прав громадян у сфері соціального страхування: 1) похідний характер від гарантій, що встановлені у сфері соціального страхування, полягає в тому, що у разі, коли хтось із учасників ухиляється від виконання своїх обов'язків чи виконує їх неналежно, держава притягує його до відповідальності; 2) виховний характер – метою притягнення до відповідальності є потреба вказати про соціально-правові пріоритети держави у суспільстві, перевиховати того, хто вчиняє правопорушення проти соціальних прав застрахованих осіб; 3) реальність – у зв'язку з притягненням уповноважених органів і осіб до відповідальності держава утверджує панування норм права (верховенство права), а не лише їх фіктивний та декларативний характер [46, с.327].

Загальнотеоретичний підхід до визначення ознак юридичної відповідальності, на переконання О. О. Отраднової, полягає в наступному: юридична відповідальність є наслідком правопорушення; є застосуванням мір державного примусу; є певним додатковим обов'язком, що покладається на порушника; пов'язана із осудом порушника та превенцією майбутніх порушень [467, с.153].

У зарубіжній правовій літературі розвивається така концепція юридичної відповідальності. Юридична відповідальність проявляється в суспільних відносинах двох родів. Відношення першого роду – die Verantwortlichkein – це специфічне суспільне відношення між громадянами і державою. Воно містить звернене до громадян і організацій право держави вимагати підкорення. Для громадян і організацій дане відношення містить обов'язок виконувати вказану вимогу і відповідати за свою поведінку в разі порушення обов'язку. Саме невиконання, порушення права держави вимагати підкорення є підставою виникнення нового суспільного відношення, яке регулюється нормами права. Це відношення – die jurististche

Verantwortung – є не що інше, як відповідальність. Воно якби перетворено з відносин першого роду, із die jurististche Verantwortlichkein. У рамках відношення другого роду правопорушник має відзвітуватись про свої неправомірні дії перед державою. При цьому його обов'язок відповідати означає, що правопорушник має вжити примусових заходів проти своєї особистості, свого майна тощо [468, с.94].

В юридичній літературі деліктне зобов'язання та деліктну відповідальність розглядають як правовідношення та його результат. Деліктна відповідальність є метою деліктного зобов'язання та підсумком реалізації механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань [467, с.157].

Вважаємо, що відповідальність настає не тоді, коли особу примусили виконати свій обов'язок, а тоді, коли особа зазнає додаткових (поряд із виконанням обов'язку) витрат, утисків, обмежень, заборон, виключно, через порушення обов'язку (неустойки, компенсації, відсотки, позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю тощо). Виконання обов'язку в примусовому порядку містить прояв санкції держави та не є відповідальністю, а є недобровільним виконанням обов'язку і не більше того.

Той факт, що компенсація не створює для особи, права якої були порушені, додаткових благ (на відміну від отримання пені, штрафу), а лише поновлює її в порушеному праві, з врахуванням часу прострочення виконання зобов'язання, не змінює того, що сплата компенсації є додатковою витратою для порушника, а тому для порушника це буде відповідальністю. Дискусійно стверджувати, що боржник користувався коштами кредитора, а тому сплата ним компенсації не несе додаткових витрат, адже не завжди боржник, навіть маючи таку можливість, нею скористався. Крім того, наприклад, при виплаті за час незаконного обмеження трудових прав роботодавець, по суті, компенсує працівникові неотриману ним заробітну плату через порушення трудового законодавства; при цьому роботодавець не отримав ніякого прибутку від того, що працівник не працював на нього.

Звичайно, що і компенсація, і пеня є одним видом відповідальності, а відповідно до статті 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [83].

Дослідження проблематики відповідальності суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в правовій доктрині та законодавстві дозволяє зробити висновок, що соціально справедливою є можливість особи, права якої порушені, мати право не тільки на компенсаційні виплати, але і на неустойку. З огляду на це необхідно внести зміни до статті 61 Конституції України, виклавши її в наступній редакції: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. При цьому, наявність обов'язку здійснення компенсаційної виплати не враховується при визначенні видів відповідальності, до яких притягується особа».

Основні суб'єкти в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування – це страховик, страхувальник та застрахована особа. Звичайно, що це не вичерпний перелік суб'єктів в згаданій сфері, але відповідальність інших суб'єктів не буде предметом даного дослідження.

Звертаємо увагу, що правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування можуть виникати у обов'язковому та добровільному порядку. У разі добровільної участі відповідальність сторін визначається договором про добровільну участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, в тому числі, і з посиланням в договорі на норми законодавства.

У разі обов'язкової участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідальність учасників визначена законами.

Страхувальник, як учасник правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, може бути притягнений до наступних видів відповідальності.

Орган доходів і зборів застосовує до платника єдиного внеску (крім вищезгаданого нарахування пені) такі штрафні санкції: 1) у разі ухилення від взяття на облік або несвоєчасного подання заяви про взяття на облік платниками єдиного внеску, на яких не поширюється дія Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», накладається штраф у розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) за несплату (неперерахування) або несвоєчасну сплату (несвоєчасне перерахування) єдиного внеску накладається штраф у розмірі 20 відсотків своєчасно не сплачених сум; 3) за донарахування органом доходів і зборів або платником своєчасно не нарахованого єдиного внеску накладається штраф у розмірі 10 відсотків зазначеної суми за кожний повний або неповний звітний період, за який донараховано таку суму, але не більш як 50 відсотків суми донарахованого єдиного внеску; 5) за неналежне ведення бухгалтерської документації, на підставі якої нараховується єдиний внесок, накладається штраф у розмірі від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 6) за несплату, неповну сплату або несвоєчасну сплату суми єдиного внеску одночасно з видачею сум виплат, на які нараховується єдиний внесок (авансових платежів), накладається штраф у розмірі 10 відсотків таких несплачених або несвоєчасно сплачених сум; 7) за неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності, передбаченої цим Законом, органом доходів і зборів здійснюється накладення штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожне таке неподання, несвоєчасне подання або подання не за встановленою формою. Ті самі дії, вчинені платником єдиного внеску, до якого протягом року було застосовано штраф за таке порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожне таке неподання, несвоєчасне подання або подання не за встановленою формою звітності, передбаченої цим Законом [310].

Крім цього, Кодексом про адміністративні правопорушення України передбачена адміністративна відповідальність за наступні правопорушення у сфері соціального страхування. Порушення порядку нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності щодо єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або подання недостовірних відомостей, що використовуються в Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншої звітності та відомостей, передбачених законами України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами Пенсійного фонду України, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичну особу-підприємця або особу, яка забезпечує себе роботою самостійно, від тридцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із правопорушень, зазначених у частині першій цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичну особу-підприємця або особу, яка забезпечує себе роботою самостійно, від сорока до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Несплата або несвоєчасна сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у тому числі авансових платежів, у сумі, що не перевищує трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичну

особу-підприємця або особу, яка забезпечує себе роботою самостійно, від сорока до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Несплата або несвоєчасна сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у тому числі авансових платежів, у сумі більше трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичну особу-підприємця або особу, яка забезпечує себе роботою самостійно, від вісімдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною третьою або четвертою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичну особу-підприємця або особу, яка забезпечує себе роботою самостійно, від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від трьохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною шостою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, порядку використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, несвоєчасне або неповне їх повернення; несвоєчасне подання або неподання визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»

відомостей, подання недостовірних відомостей про використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами- підприємцями, які використовують найману працю, фізичними особами, які не мають статусу підприємців та використовують найману працю, порядку використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, несвоєчасне або неповне їх повернення, несвоєчасне подання або неподання встановленої звітності, подання недостовірної звітності щодо страхових коштів, несвоєчасне інформування Фонду соціального страхування України про річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, що сталися на підприємстві, про зміни технології робіт або виду діяльності підприємства, порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, порядку використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, несвоєчасне або неповне їх повернення, несвоєчасне подання або неподання встановленої звітності, подання недостовірної звітності щодо використання страхових коштів – тягнуть за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з правопорушень, зазначених у частині першій цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [469].

Вчинення дій, що перешкоджають уповноваженим особам органів доходів і зборів у проведенні перевірок, пов'язаних з нарахуванням, обчисленням та сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, уповноваженим особам органів Пенсійного фонду України у проведенні перевірок, пов'язаних з порушеннями законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, поданням

відомостей, що використовуються в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також вчинення дій, що перешкоджають уповноваженим особам органів Пенсійного фонду України, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування України у проведенні перевірок щодо використання страхових коштів у випадках, передбачених законом, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за правопорушення, зазначене у частині першій цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [469].

Також передбачена кримінальна відповідальність за такі злочини в сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування. Умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана його сплачувати, якщо таке діяння призвело до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у значних розмірах, – карається штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у великих розмірах, – караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права

обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів в особливо великих розмірах, - караються штрафом від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна. Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) [309].

Як бачимо, законодавець застосовує штрафні санкції до платника єдиного внеску, посадових та службових осіб, коли мова йде про порушення страхувальником законодавства в сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Платники та страхувальники охоплюють один і той самий суб’єктний склад. Законодавством визначено, що страхувальники – це роботодавці та інші особи, які відповідно до цього Закону зобов'язані сплачувати єдиний внесок [310]. Бути платником єдиного внеску є обов’язком кожного страхувальника.

Щодо посадових (при притягненні до адміністративної відповідальності) та службових (при притягненні до кримінальної відповідальності) осіб, з’ясуємо питання, чи є поняття «посадова особа» та «службова особа» тотожними і хто належить до згаданих осіб.

Чинне законодавство містить різні визначення посадової особи, враховуючи статус роботодавця: посадові особи органів акціонерного товариства – фізичні особи – голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор акціонерного товариства, а також голова та члени іншого органу товариства, якщо утворення такого органу передбачено статутом товариства [419]; посадовими особами господарського товариства є фізичні особи – голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізор товариства, а також голова та члени іншого органу товариства, наділені повноваженнями з управління товариством, якщо утворення такого органу передбачено установчими документами товариства [459]; посадові особи підприємств – керівники та інші працівники підприємств (резиденти та нерезиденти), які в силу постійно або тимчасово виконуваних ними трудових (службових) обов'язків відповідають за додержання вимог, встановлених цим Кодексом, законами та іншими нормативно-правовими актами України, а також міжнародними договорами України, укладеними у встановленому законом порядку; посадові особи представництв іноземних держав та міжнародних організацій – акредитовані в Україні глави дипломатичних представництв та члени дипломатичного персоналу, посадові особи консульських установ, представники іноземних держав при міжнародних організаціях, посадові особи міжнародних організацій [470]; посадові особи професійного учасника фондового ринку – голова та члени наглядової ради, голова та члени колегіального виконавчого органу (голова одноосібного виконавчого органу і його заступники), голова та члени ревізійної комісії (ревізори), корпоративний секретар, головний бухгалтер, голова та члени інших органів професійного учасника фондового ринку, утворення яких передбачено його статутом [471].

Під терміном «службові особи» розуміються як особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого

самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [309].

Як бачимо, службовими особами є, в тому числі, і посадові особи, але не тільки. Дані поняття співвідносяться як загальне (службові особи) і часткове (посадові особи). Оскільки кримінальна відповідальність є суворішим видом юридичної відповідальності, порівняно з адміністративною відповідальністю, вважаємо виправданим диференційований підхід законодавця до кола осіб, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за порушення законодавства в сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування.

До страховика застосовуються наступні негативні наслідки у разі невиконання ним своїх обов’язків: «Суми коштів, безпідставно стягнені органами Пенсійного фонду з юридичних і фізичних осіб, підлягають поверненню в триденний строк із дня прийняття рішення виконавчим

органом Пенсійного фонду або судом про безпідставність їх стягнення, з одночасною сплатою нарахованої на ці суми пені, що визначається виходячи з розрахунку 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України» [34]. Також страховик та його посадові особи несуть інші види відповідальності передбачені законодавством. Наприклад, непроведення або несвоєчасне проведення органами доходів і зборів, фондів соціального страхування та Пенсійного фонду України перевірок, пов'язаних з припиненням юридичної особи, та ненадання або несвоєчасне надання відповідних довідок про відсутність заборгованості із сплати податків, зборів або єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, контроль за справлянням яких здійснюють органи доходів і зборів, фонди соціального страхування та Пенсійний фонд України, – тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб органів доходів і зборів, фондів соціального страхування та Пенсійного фонду України від двохсот до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [469].

Застраховані особи також можуть бути притягнені до різних видів відповідальності, зокрема, до кримінальної відповідальності, якщо буде встановлено, що для отримання страхових виплат застрахована особа надала неправдиві відомості чи підроблені документи – стаття 190 Кримінального кодексу України. Такий злочин карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, – карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням

електронно-обчислювальної техніки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна [309].

Тільки передбачивши для всіх учасників правовідносин можливість притягнення до відповідальності за порушення в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування можна досягнути виконавської дисципліни кожного учасника правовідносин.

Право покликане регулювати відносини в суспільстві. Законодавство містить правила поведінки, яких дотримуються особи, реалізуючи свої права. Але трапляються випадки, коли особа реалізує свої права, дотримуючись норм законодавства, проте в суспільстві такі дії особи сприймаються негативно, нарівні із правопорушенням. Мова йде про зловживання правом. З'ясування відмінностей між зловживанням правом і правопорушенням та ознак зловживання правом в сфері соціального страхування необхідне для виявлення фактів зловживання правом і їх усунення.

Проблеми зловживання правом досліджували відомі вчені М. І. Іншин, А. С. Сидоренко, О. В. Тищенко, С. М. Черноус, В. І. Щербина та інші відомі вчені, але зловживання правом в сфері соціального страхування потребує більшої уваги в наукових дослідженнях.

Оскільки право регулює правовідносини різних галузей права, то і зловживання правом притаманне всім галузям права. Але, незважаючи на це, на законодавчому рівні в більшості галузей права не передбачені критерії визначення самого факту та алгоритму дій у випадку зловживання правом.

Регулювання правовідносин у випадку зловживання правом наведене, зокрема, у Цивільному кодексі України. Так, у частині 3 статті 13 цього Кодексу передбачено: «Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах». Частиною 6 статті 13 визначається: «У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою - п'ятою цієї

статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом» [293].

В міжнародних нормативно-правових актах, зокрема, договорі про Європейський Союз, також акцентується увага на неприпустимості зловживання правом. Зокрема, у статті 102 Договору йдеться: «Як несумісні з внутрішнім ринком забороняються будь-які зловживання одного або кількох суб'єктів господарювання своїм домінуючим становищем на внутрішньому ринку або на істотній його частині тією мірою, якою воно може вплинути на торгівлю між державами-членами. Такі зловживання можуть полягати, зокрема, в: (a) прямому або опосередкованому встановленні невиправданих цін на купівлю або продаж або інших невиправданих торгівельних умов; (b) обмеженні виробництва, ринків або технічного розвитку на шкоду споживачам; (c) застосуванні неоднакових умов у еквівалентних правочинах з іншими торговими сторонами, що створює невигідні для них умови конкуренції; (d) обумовленні укладання договорів прийняттям іншими сторонами додаткових зобов'язань, які за своєю суттю або згідно з торгівельними звичаями не пов'язані з предметом цих договорів» [472]. В Хартії основоположних прав Європейського Союзу чітко визначено про заборону зловживання правом. У статті 54 «Заборона зловживання правами» регламентується: «Жодне з положень цієї Хартії не може тлумачитись як таке, що надає право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Хартією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Хартії» [473].

Коли законодавство містить норми, на зразок «дозволено все, що не заборонено», для уникнення зловживанням правом слід зазначати умови, які унеможливлять чи, принаймні, зменшать зловживання правом. Наприклад, стаття 42 Конституції України передбачає: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» (частина 1). Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку,

неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція (частина 3) [83].

В сфері соціального страхування також може мати місце зловживання правом. До запровадження пенсійної реформи відомі випадки, коли особі передпенсійного віку збільшували заробітну плату (навіть нараховували премію за інших працівників, яку особа, отримавши, віддавала колезі) для того, щоб для розрахунку пенсії (за два останні роки перед зверненням за пенсією) в довідку про заробітну плату були включені виплати у збільшеному розмірі. Законодавець усунув можливість таких зловживань, запровадивши в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» нові підходи до обчислення заробітної плати для призначення пенсії. Згідно з частиною 1 статті 40 Закону для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року [34].

На сьогодні в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування можливі зловживання також при отриманні страхової виплати (допомоги) по вагітності і пологах, коли жінці підвищують заробітну плату у розрахунковому періоді для обчислення допомоги по вагітності і пологах. Законодавець зменшив можливість зловживань, збільшивши розрахунковий період із шести календарних місяців, що передують місяцю, в якому настав страховий випадок до дванадцяти календарних місяців [474].

Але, незважаючи на запобіжні заходи, зловживання правом не викорінене і донині.

В правовій доктрині виокремлюють наступні причини зловживання правом, зокрема, у трудовому праві: економічні – складна економічна обстановка; недоліки бюджетного фінансування, низька матеріальна забезпеченість, що призводить до бажання отримати матеріальну вигоду, слабка матеріально-технічна база; правові – застарілість та неузгодженість норм трудового законодавства, окремі положення якого не відповідають розвитку ринкових відносин між працівником і роботодавцем, відсутність

законодавчого акта, що дає визначення поняття «зловживання правом», а також правил і принципів, які визначають алгоритм прийняття рішень судовими органами при вирішенні питань, пов'язаних із зловживанням правом; моральні – моральний стан суспільства, наявність тих чи інших моральних цінностей, правовий нігілізм та низький рівень правової культури й моралі, соціальна нерівність; особисті риси працівника й роботодавця – байдужість працівника в ставленні до роботи і, як наслідок, безвідповідальність, недобросовісність, бажання бути в більш привілейованому становищі порівняно з іншими працівниками, користь від вчинюваних дій, особиста неприязнь [475, с.15].

Погоджуємося із даними причинами, оскільки всі вони впливають на бажання особи зловживати правом, проте вважаємо, що основними причинами, які спонукають особу зловживати правом в будь-якій галузі права є недосконаліть законодавства (правова) та правова культура окремо взятої особи (моральна).

На думку С. М. Черноус, розуміння поняття «зловживання правом» побутує на рівні уявлення про нього і відбиває полеміку, яка існує у науковій літературі, адже існують різні точки зору щодо того, чи є зловживання правом видом правомірної чи неправомірної поведінки або самостійним правовим явищем; і чи є наслідком зловживання правом застосування юридичної відповідальності, чи заходів захисту [476, с.98].

В правовій доктрині категорії «зловживання правом» й «правопорушення» відрізняють за такими ознаками: а) при зловживанні правом бракує такої обов'язкової ознаки правопорушення, як протиправність; б) наслідком зловживання правом завжди є шкода або реальна загроза її завдання; в) при зловживанні правом суб'єкт діє з прямим умислом; г) відповідальність настає в кожному конкретному випадку [475, с.175].

А. С. Сидоренко визначила зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин як самостійне соціально шкідливе правове явище у формі дії

або бездіяльності, що ґрунтується на реалізації суб'єктом свого суб'єктивного права, яке не виходить за визначені законом межі, вчинене з прямим умислом завдати шкоду іншій стороні трудового договору з метою отримання необґрунтованих переваг, за які відповідальність настає в кожному конкретному випадку [475, с.176].

Як зазначає Д. С. Бакаєв, зловживання правом є таким здійсненням суб'єктивного права, що спрямовано на реалізацію інтересу, пов'язаного із заподіянням шкоди іншим особам [477, с.10].

Якщо особа бачить вигоду у реалізації свого права, то завдання шкоди іншим особам не завжди є бажаним для особи, їй важливо отримати для себе вигоду і байдуже, чи при цьому буде шкода іншим, чи ні. Можливо, в деяких випадках відбувається зловживання правом спеціально для завдання шкоди іншим, але в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування це завжди правомірна поведінка, спрямована на отримання вигоди. Оскільки законодавець для реалізації права встановив механізм, яким і скористалася особа, зловживаючи правом, визначеним законом, то протиправності в цьому немає. Якщо особа вирішила реалізувати право всупереч встановленому механізму чи порушуючи права інших, обов'язки, тоді можна констатувати не факт зловживання правом, а факт правопорушення.

А. М. Шульга розрізняє за правовою кваліфікацією правомірне (легальне) зловживання правом і протиправне зловживання правом. Правомірне зловживання правом «за логікою речей» не тягне за собою юридичну відповідальність. Протиправне зловживання правом є видом правопорушень, в силу чого, як і загалом будь-яке правопорушення, припускає, тягне за собою юридичну відповідальність [388, с.126].

Вважаємо, що зловживання правом, якому притаманна протиправність, перестає таким бути, стає порушенням, злочином, але не зловживанням. Зловживання правом на свободу пересування, внаслідок чого особа проникла в помешкання, без відома і згоди господарів чи зловживання правом на

свободу слова, внаслідок чого особа звела наклеп на іншу особу вже не є зловживанням, а є протиправною поведінкою, за яку передбачена відповідальність.

Враховуючи позицію науковців, що зловживання правом – це діяння (дія чи бездіяльність), що вчиняється управомоченим суб'єктом трудового права з метою заподіяння шкоди та (чи) отримання безпідставних переваг перед іншими управомоченими суб'єктами трудового права при реалізації можливостей, закладених у нормативних правових актах, з порушенням встановленої цими нормативними правовими актами мети [478, с.7], можна припустити, що реалізація права і зловживання правом відрізняються тим, що при зловживанні правом особа використовує його не з тією метою, для якої право надане.

Складність виявлення та доведення даного факту полягає в тому, що не завжди в нормативно-правових актах визначається мета. Зазвичай мета в кожному випадку є оціночним поняттям і кожен учасник правовідносин має своє бачення мети наданого права. Наприклад, керівник підвищив заробітну плату вагітній жінці з єдиною метою – краще оцінити її роботу, а той факт, що це вплинуло на розмір допомоги по вагітності і пологах, є додатковим правовим наслідком. Зрештою, вагітність не є підставою не збільшувати працівниці заробітну плату. Натомість Фонд соціального страхування може вбачати у підвищенні вагітній жінці заробітної плати мету – отримання страхової виплати по вагітності і пологах у більшому розмірі.

Навіть може призначатися перевірка роботодавця, якщо у Фонду виникнуть сумніви щодо реальної мети підвищення заробітної плати [479].

Довідникова література містить наступне визначення мети – те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел [480].

Створення певних юридичних фактів, які впливають на обсяг соціального забезпечення саме з метою отримання страхової виплати більш тривалий період чи в більшому розмірі довести проблемно, якщо дії

(бездіяльність) по створенню юридичних фактів можуть мати декілька позитивних наслідків.

На розмір страхової виплати впливає розмір заробітної плати застрахованої особи. Враховуючи те, що збільшення заробітної плати вигідне особі не тільки у зв'язку із отриманням страхових виплат, а є самостійним «позитивним юридичним фактом», довести зловживання складно. Якщо підвищення заробітної плати відбулося із порушенням (наприклад, встановили оклад, який не відповідає даній посаді відповідно до колективного договору), то в даному випадку має місце не зловживання правом, а порушення локального документу про оплату праці.

При зловживаннях щодо стажу чи факту причинного зв'язку нещасного випадку чи професійного захворювання із виробництвом складніше обґрунтувати іншу мету, ніж отримання страхової виплати у більшому розмірі.

Зловживати, зловжити - вживати, використовувати що-небудь на зло або шкоду комусь; користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості [481].

Зловживання правом є лакмусовим папером по визначенню недосконалостей чинного законодавства і найправильніша реакція законодавця – це удосконалювати законодавство. При неможливості обійти норму закону покращиться і правова культура в суспільстві.

Л. Я. Петражицький наголошував на тому що, так як сутність права полягає в регулюванні поведінки людей шляхом психічного впливу, то, оскільки право направляє людей до добра, воно їх і виховує в тому ж напрямку. Постійне і одноманітне здійснення відомих дій в народі (відповідно загальним нормам права) і постійне повторювання відомих мотивів і почуттів під впливом права розвиває відповідні постійні властивості характеру, збирає в міцні інстинкти, переходить в плоть і кров народу [482, с.19].

Небажання роботодавців сплачувати внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, в зв’язку з чим замість трудових договорів укладали договори цивільно-правового характеру, спонукало законодавця внести зміни до законодавства, включивши до категорій осіб, які підлягають деяким видам загальнообов’язкового державного соціального страхування, і осіб, які працюють на умовах цивільно-правових договорів. Також роботодавці, мінімізуючи витрати на фонд оплати праці, приймали особу на роботу на неповний робочий день, встановлюючи де-юре оплату праці менше мінімальної заробітної плати. Законодавець стосовно осіб, які працюють за основним місцем роботи, вніс відповідні зміни до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а саме: «У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску»(абзац 2 частини 5 статті 8) [310].

В Кримінальному кодексі України передбачена відповідальність як за сам факт зловживання правом (зловживання опікунськими правами; зловживання владою чи зловживання службовим становищем), так і за вчинені інші злочини в поєднанні із зловживанням правом (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними тощо) [309].

При зловживанні правом в сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування відсутній факт протиправності поведінки, тому притягати до відповідальності за сам факт зловживання правом в даній сфері безпідставно. Наприклад, якщо буде встановлено, що з метою мінімізації витрат по сплаті внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування офіційно не оформлялися фактичні трудові відносини, то

роботодавець буде притягнений до відповідальності не за зловживання правом, а за ухилення від сплати єдиного соціального внеску та неналежне оформлення трудових відносин, а це вже правопорушення.

Зловживання правом у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування характеризується наступними ознаками:

1) правомірна поведінка;

2) використання права з іншою метою, ніж та, для якої право надане, або не тільки із метою, для якої таке право надане; при цьому більш прибутковою є мета отримання вигод у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (тобто, якби не отримання страхової виплати чи інших вигод в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, то особа і не вчиняла б певних дій (не створювала б юридичних фактів).

Зловживання правом в соціальному страхуванні – це правомірна поведінка суб'єкта права, спрямована на реалізацію права всупереч меті, для якої дане право створене, для отримання вигод у системі соціального страхування.

В правовій доктрині виокремлюють «обхід права» – це навмисне правомірне зловживання правом, спрямоване на використання недоліків законодавства, легальне отримання (збереження) певного блага (матеріального, нематеріального), унеможливлення юридичної відповідальності. «Обхід закону» відрізняють від «порушення закону із урахуванням закону», який має два види: 1) навмисне правопорушення, скоєне неделіктоздатним суб'єктом («об'єктивно протиправне діяння»), яке не може спричинити юридичну відповідальність, що було передбачено правопорушником; 2) навмисне правопорушення, яке може спричинити застосування лише мінімальних заходів юридичної відповідальності, що було передбачено правопорушником [388, с.337].

Вважаємо, що при порушенні закону, навіть з урахуванням закону, має місце порушення, відповідальність за яке суб'єкт прогнозує. Здебільшого,

порушник (особливо, рецидивіст) усвідомлює протиправність діяння і припускає, до яких видів відповідальності його може бути притягнено. Вибираючи між злочинами, за які передбачені різні види покарань, особа, вибираючи злочин із мінімальним покаранням не зловживає правом, а враховує можливі негативні наслідки, «планує можливі варіанти майбутнього». Використання, наприклад, малолітньої дитини для вчинення злочину не виключає юридичної відповідальності суб'єкта злочину за групове вчинення злочину за відсутності ознак співучасті. До того ж, залучення малолітніх дітей до вчинення злочину є обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність.

Н. В. Вітрук наголошує, що необхідність виступає об'єктивною передумовою відповідальності, суб'єктивною передумовою слугує свобода волі. Свобода, яка розглядається поза межами необхідності, породжує свавілля, вседозволеність, волюнтаризм. Необхідність, отримана поза свободою, породжує повну неспроможність індивіда до самостійних рішень, дій, тобто фаталізм. Відповідальність є зворотною стороною свободи. Свобода – це можливість здійснення цілеспрямованої діяльності, здібність діяти із знанням справи заради вибраної мети. Свобода і відповідальність нероздільні, як дві сторони соціально-історичної необхідності. Якщо особа усвідомлює, що своєю поведінкою вона порушує встановлене суспільством і державою писане чи неписане правило, вона протиставляє особисту свободу суспільній, реалізує особисту необхідність, ігноруючи заперечуючи соціальну необхідність. Філософське розуміння свободи (Г. Гегель, Ф. Енгельс) полягає в пізнанні об'єктивних законів природи і суспільства як пізнаної необхідності [76, с.21-22].

В контексті різниці права і закону виникає можливість корегування в розумінні категорії відповідальності, а саме в розмежуванні понять правової відповідальності і юридичної відповідальності. Ототожнення цих двох понять ігнорує аксіологічний підхід до змісту права і закону, правової і юридичної відповідальності. Правова відповідальність – це відповідальність,

встановлена у відповідності із вимогами ідеального (природного) права, його цінностей. Вона найбільш тісно пов'язана з принципами свободи, справедливості і рівності. Правова відповідальність лежить в основі юридичної відповідальності [76, с.26]. Державний примус викликається до життя необхідністю вирішення виниклого протиріччя, конфлікту між волею, яка знайшла свій вираз в нормах закону, і індивідуальною волею учасників суспільних відносин і являє собою примусовий вплив, який забезпечує поведінку індивіда всупереч його волі [76, с.47].

На думку Х. Б. Соломчак, значення правової культури для формування позитивної правової відповідальності людини проявляється в наступному:

- правова культура закріпляє в собі моральні початки правди, справедливості, гуманності, тобто відбиває те позитивне, що сформувалося протягом багатьох століть;

- правова культура активно впливає на правову установку людини;

- правова культура пронизує правовідносини та всю правову діяльність;

- правова культура є ефективним інструментом у забезпеченні правопорядку [483, с.48].

Н. В. Вітрук визначає інститути юридичної відповідальності як системну єдність норм конкретних галузей права, які встановлюють заходи поновлення права, відшкодування або компенсації заподіяних збитків, а також заходи справедливого покарання за відповідні види правопорушень, виходячи із предмета, природи і особливостей даної галузі права. Генетично вихідними положеннями при застосуванні заходів юридичної відповідальності слугують конституційні настанови, які виступають у виді цілей і завдань, дефініцій принципів і норм, презумпцій, функцій, символів, прав, обов'язків суб'єктів права [76, с.141-142].

Одним із поширених правопорушень у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування є несплата, несвоєчасна сплата чи сплата у неповному розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Платники єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування зобов'язані сплачувати єдиний страховий внесок у розмірах і строки, визначені законодавством. При порушенні чинного законодавства в даній частині, орган доходу і зборів нараховує недоїмку, пеню та штрафні санкції, які платник єдиного внеску, у разі незгоди, може оскаржити в адміністративному чи судовому порядку.

Частиною 1 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню рішення на підставі таких виконавчих документів, зокрема, рішень інших державних органів та рішень Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами… [484].

Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» встановлено наступне: «У разі якщо платник єдиного внеску протягом десяти календарних днів з дня надходження вимоги не сплатив зазначені у вимозі суми недоїмки та штрафів разом з нарахованою пенею, не узгодив вимогу з органом доходів і зборів, не оскаржив вимогу в судовому порядку або не сплатив узгоджену суму недоїмки протягом десяти календарних днів з дня надходження узгодженої вимоги, орган доходів і зборів надсилає в порядку, встановленому законом, до підрозділу державної виконавчої служби вимогу про сплату недоїмки. Вимога органу доходів і зборів про сплату недоїмки або рішення суду щодо стягнення суми недоїмки виконується державною виконавчою службою в порядку, встановленому законом» [310].

Рішення органу доходів і зборів про нарахування пені та/або застосування штрафів є виконавчим документом.

У разі, якщо платник єдиного внеску не сплатив зазначені в рішенні суми протягом десяти календарних днів, а також не повідомив у цей строк орган доходів і зборів про оскарження рішення, таке рішення передається державній виконавчій службі в порядку, встановленому законом [310].

Таким чином, виходячи із системного аналізу статей Законів України «Про виконавче провадження» та «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», чітко вбачається врегулювання на законодавчому рівні питання способу виконання вимог органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення вищезазначеного органу про нарахування пені та застосування штрафів.

Вищий адміністративний суд України також наголошує на тому, що вищезгадані документи є виконавчими документами, що підлягають виконанню державною виконавчою службою [485].

Оскільки вимога органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені, застосування штрафів є виконавчим документом, тому він має відповідати вимогам, які законодавчо визначені для виконавчого документу та бути поданий для виконання до виконавчої служби у порядку та строки, визначені законодавством.

Законом України «Про виконавче провадження» визначено, що виконавчі документи можуть бути пред’явлені до примусового виконання протягом трьох років, крім посвідчень комісій по трудових спорах та виконавчих документів, за якими стягувачем є держава або державний орган, які можуть бути пред’явлені до примусового виконання протягом трьох місяців [484].

Звернення до виконавчої служби із належно оформленим виконавчим документом є підставою відкриття виконавчого провадження.

Виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) – сукупність дій визначених у цьому Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню [484].

Незрозумілою є позиція законодавця, який незважаючи на можливість відкрити виконавче провадження на підставі вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки, закріплює в законодавстві право органу доходів і зборів також звернутися до суду з позовом про стягнення недоїмки. При цьому заходи досудового врегулювання спорів, передбачені законом, не застосовуються [310].

Вважаємо, що стягнення з платників єдиного внеску сум недоїмки через звернення до суду невигідне державі, оскільки використання такого способу стягнення боргу є тривалішим в часі. Розгляд справи може тривати декілька місяців тільки в суді першої інстанції, а якщо боржник з метою затягування судового процесу оскаржить в апеляційному порядку рішення першої інстанції, то судовий розгляд справи може завершитись через півроку і більше. До того ж, виконавчий документ, виданий судом на виконання рішення суду і вимога органу доходів і зборів про сплату недоїмки (для задоволення якої і було звернення до суду), мають однакову юридичну силу.

Також для ведення справ у суді необхідно залучати працівників (яким виплачується заробітна плата за рахунок коштів державного бюджету), відволікаючи їх від виконання інших обов’язків, витрачати додаткові кошти на оформлення позовних заяв [486], надсилання іншим сторонам по справі примірників позовної заяви з додатками, адже суб'єкт владних повноважень при поданні адміністративного позову зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надіслання рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу і третім особам копії позовної заяви та доданих до неї документів [281].

Таким чином, судовий спосіб стягнення недоїмки є нераціональним та неекономним, а тому доречно вилучити абзац десятий частини четвертої статті 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», яким передбачався даний спосіб стягнення недоїмки.

Законодавством передбачено, що строк давності щодо нарахування, застосування та стягнення сум недоїмки, штрафів та нарахованої пені не застосовується [310], тому логічно конкретизувати на законодавчому рівні незастосування строку давності для пред'явлення до виконавчої служби вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені та застосування штрафів.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне частину першу статті 12 Закону України «Про виконавче провадження» доповнити пунктом 1^1 наступного змісту: «Вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені та/або застосування штрафів без застосування граничного строку звернення».

Висновки до Розділу 4:

Оскільки Конституційний Суд України дійшов висновку, що зниження рівня матеріального забезпечення судді у відставці і як наслідок – гарантій незалежності такого судді, може впливати на здійснення справедливого правосуддя та реалізацію права кожного на захист судом, то аналогічні міркування можна висловити щодо впливу зниження рівня матеріального забезпечення військовослужбовця, звільненого з військової служби на обороноздатність країни.

Враховуючи те, що переважна більшість застрахованих осіб є найманими працівниками, інтереси яких у відносинах соціального партнерства представляє Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об’єднань профспілок на національному рівні для ведення колективних переговорів та соціального діалогу на національному рівні, вважаємо за доцільне делегувати вищезгаданому органу повноваження представляти і інтереси застрахованих осіб у відносинах із державою та роботодавцями. Аналогічно, представником роботодавців з відповідними повноваженнями може виступати Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, представником держави – Кабінет Міністрів України. Результат переговорів щодо управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням слід оформити відповідною угодою. Оскільки сторони, яких представляють при укладенні колективної угоди (за винятком найманих працівників), одні і ті самі, що і при управлінні загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням (за винятком застрахованих осіб), видається необхідним саме вищезгадані представницькі органи залучити до представництва інтересів застрахованих осіб, роботодавців та держави у правовідносинах в сфері соціального страхування та нормативно визначити порядок управління соціальним страхуванням вищезгаданими суб’єктами.

Роботодавці по різному ставляться до обов'язку забезпечувати безпечні і нешкідливі умови праці, тому передчасно виключати із списку шкідливих професій і посад ті, де є підвищений ризик шкідливих факторів на робочих місцях. Наявність шкідливих факторів на робочому місці визначається за результатами атестації робочого місця. Вважаємо, держава має передбачити механізм компенсацій роботодавцям, які зменшили кількість посад на виробництві із шкідливими факторами (також передбачити наприклад, якщо протягом 5 років на цьому виробництві з'являться нові робочі місця із шкідливими умовами праці, то проіндексована компенсація підлягає поверненню).

Зменшення кількості робочих місць із шкідливими умовами праці – це не тільки зняття пільгового обчислення стажу на певній посаді, але і створення умов, які безпечні для життя і здоров'я працівника, що вигідно як для Фонду соціального страхування України (зменшений ризик нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, відповідно, і можливість уникнення додаткових витрат у майбутньому), так і для працівника (страхові виплати у разі настання страхового випадку – нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, пенсія з більш раннього віку – це фінансова компенсація, яка допоможе у витратах на лікування та не поверне здоров'я).

Правоздатність настає у момент народження і існує до моменту смерті особи. Вважаємо дискусійним стверджувати, що здатність мати обов'язки виникає у фізичної особи з моменту народження. Новонароджена дитина має здатність мати права: на життя, на медичну допомогу тощо. Але новонароджена дитина не має здатності мати обов'язки. Те, що з часом дитина буде здатна мати обов'язки незаперечно, але, якщо ми стверджуємо, що правоздатність виникає з моменту народження, то дане поняття у своєму змісті не повинно містити властивостей, які не можуть бути у особи з моменту народження. Інакше не можна стверджувати, що особа правоздатна, якщо в неї не настала здатність мати обов'язки, але вона вже має здатність

мати права. Враховуючи те, що здатність мати права і здатність мати обов'язки виникають не одномоментно, слід розмежовувати правоздатність (здатність мати права) і обов'язкоздатність (здатність мати обов'язки).

Правоздатність фізичної особи настає з моменту народження і триває до моменту смерті особи, при цьому обсяг правоздатності змінюється протягом всього життя особи залежно від того, здатність мати які права є у особи у певному періоді її життя: право на життя, працю, пенсію за віком, освіту, безпечне довкілля, страйк тощо. Обов'язкоздатність фізичної особи в часі співпадає із дієздатністю. Тільки коли є здатність мати обов'язки, особа може їх виконувати (наприклад, здатність самозайнятої особи сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Обсяг обов'язкоздатності також змінюється протягом всього життя особи залежно від того, які обов'язки здатна особа мати в певному періоді свого життя.

Правоздатність розуміється як здатність (властивість) фізичної особи мати в момент її настання, тобто із моменту народження і протягом всього життя, а не згодом. Здатність мати обов'язки у фізичної особи може і не настати проте, така особа була правоздатною (наприклад, якщо дитина померла через два дні після народження, то здатності мати обов'язки вона не мала, але здатність мати права в неї була).

Договори про надання послуг поділяються на оплатні і безоплатні. Якщо особа уклала оплатний договір про надання послуг, надала послугу, отримала за неї винагороду, то доцільно таких осіб прирівняти до осіб, які виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру. Тоді такі особи будуть застраховані протягом дії договору про надання послуг, а розмір винагороди є величиною, з якої справляється єдиний внесок. Якщо особа уклала договір про надання послуг (наприклад, договір доручення про розпорядження автомобілем, продаж будинку тощо), в якому вказано про безоплатність наданої послуги, то особа не буде застрахованою за даним договором та не повинна сплачувати єдиний внесок.

Існує невідповідність між категоріями застрахованих осіб та базою, з якої справляється єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (визначено винагороду за договорами про надання послуг базою для справляння внесків, при цьому не визначено серед застрахованих осіб в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування осіб, які надають послуги за договорами цивільно-правового характеру). Пропонуємо внести наступну зміну до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», доповнивши абзац 1 частини 1 статті 11 Закону після слів «виконують роботи» словами «(надають оплатні послуги)».

Однаково підтверджують фактичні трудові відносини і рішення суду про встановлення фактичних трудових відносин, а також отримане та не оскаржена роботодавцем у встановлені законодавством строки повідомлення-рішення про дорахування податку з доходів фізичних осіб та єдиного страхового внеску. Враховуючи те, що повідомлення-рішення складається за результатом проведеної перевірки, саме в акті перевірки необхідно конкретизувати фактичні трудові відносини: період існування, винагороду, посаду.

Якщо роботодавець не оскаржує повідомлення-рішення, то для нього настають зобов'язання не тільки щодо сплати коштів, зазначених в повідомленні-рішенні, але і щодо приведення документів у відповідність з встановленими обставинами, тобто оформлення трудових відносин з врахуванням часу їх фактичного тривання, зазначеного в акті перевірці (видання наказу чи розпорядження про прийняття на роботу, внесення відповідних записів до трудової книжки, надання коригуючої інформації для персоніфікованого обліку єдиного внеску тощо).

Необхідно визначити в нормативно-правових актах, які регулюють питання оформлення трудових відносин, обліку та сплати внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплати податку з доходів фізичних осіб, процедуру встановлення фактичних трудових

відносин та обов’язки роботодавця по оформленню документації у відповідності із встановленими обставинами.

Дискусійною є позиція Верховного Суду України вважати днем звільнення за пунктом сьомим частини першої статті 36 Кодексу законів про працю України останній день фактичного виконання працівником трудових обов'язків. Юридичним фактом, який слугує підставою звільнення за пунктом сьомим частини першої статті 36 Кодексу законів про працю України є вирок суду, який набрав законної сили. Якщо притримуватися позиції Верховного Суду України і звільнити працівника останнім днем фактичного виконання ним трудових обов’язків, то дата звільнення може бути раніше дати існування юридичного факту, який став підставою для звільнення. Трудові відносини не можуть припинитися без наявності відповідного юридичного факту.

Датою припинення трудових відносин із особою за пунктом 7 частини 1 статті 36 Кодексу законів про працю України (відповідно, і датою припинення статусу застрахованої особи в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування) є дата набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Вважаємо за необхідне частину п’яту статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» доповнити четвертим абзацем наступного змісту: «У разі, коли база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати внаслідок прогулу працівника, ставка єдиного внеску, встановлена цією частиною, застосовується до визначеної бази нарахування, незалежно від її розміру».

Вважаємо за доцільне словосполучення «час вимушеного прогулу» замінити на «час незаконного обмеження трудових прав», адже саме ці обставини встановлюються судом. Зрозуміло, що не тільки при вимушеному прогулі можуть бути обмежені трудові права працівника, але в кожному конкретному випадку суд буде встановлювати, в чому саме полягало

незаконне обмеження трудових прав. Прогул – це відсутність на роботі без поважної причини понад три години протягом робочого дня. Вимушений прогул – це час, протягом якого працівник з вини роботодавця не мав змоги виконувати трудові функції, обумовлені трудовим договором. Вимушена відсутність без поважної причини є нелогічною. Випадки, визначені законодавцем, коли за вимушений прогул передбачено нарахування заробітної плати – це завжди відсутність з поважної причини, а тому прогулом бути не може.

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Таким чином, є невідповідність у законодавстві, коли зобов'язують сплатити працівникові заробітну плату за період, коли він не виконував роботи. Враховуючи те, що не з вини працівника він не виконував роботу і законодавець, по суті, компенсовує працівникові упущену заробітну плату за період, коли працівник не виконував роботу, доцільним є словосполучення «компенсація упущеної заробітної плати».

Враховуючи те, що чинним законодавством не передбачена спостережна рада, доцільно в класифікаторі професій визначити назви «Голова наглядової ради» та «Член наглядової ради» відповідно.

Проходження публічної служби суддею є трудовими відносинами, які регулюються, в першу чергу, спеціальним законодавством та загальними нормами трудового законодавства. Час протиправної бездіяльності посадових осіб, допущеної при оформленні трудових відносин із суддею, внаслідок чого суддя був позбавлений можливості здійснювати професійну діяльність судді, є часом незаконного обмеження трудових прав, який оплачується та зараховується до трудового стажу, страхового стажу та суддівського стажу.

Визначене в частині 3 статті 6 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» положення, що на членів Кабінету Міністрів України не поширюється трудове законодавство є некоректним, адже члени Кабінету

Міністрів України, перебуваючи на політичних посадах, перебувають у трудових відносинах і тому доцільно у згаданій статті закону передбачити, що на членів Кабінету Міністрів України не поширюються загальні норми трудового законодавства.

Судова реформа зменшила обсяг соціального страхування суддів пов'язаного з професійною діяльністю судді. Вважаємо за необхідне повернути суддям додаткове соціальне страхування та посилити контроль і відповідальність за оформлення документів для отримання страхової виплати, також реформувати законодавство, конкретизувавши на рівні закону, за яких обставин шкода, завдана життю та здоров'ю судді, вважатиметься шкодою, заподіяною в зв'язку з виконанням професійних обов'язків та яким документом це має бути підтверджено (наприклад, рішенням (вироком) суду, яким встановлено мотив злочину щодо судді – пов'язаний з професійною діяльністю).

Пропонуємо в пункті 13 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» надати наступне визначення страхового ризику за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа може тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або отримання соціальних послуг, а також обставина, згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа, члени її сім'ї або інша особа здійснила поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

Страхувальники страхують осіб, щоб у разі настання страхового випадку особа мала право на матеріальне забезпечення і соціальні послуги. Тобто заради матеріального забезпечення і соціальних послуг (можливості їх отримання) і здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне

страхування, а страховий випадок є підставою їх надання. Об’єктом соціального страхування не може бути його підстава.

Оскільки суб’єкти вступають у правовідносини із загальнообов’язкового державного соціального страхування не для настання страхового ризику чи страхового випадку, визначення об’єкту соціального страхування через поняття «страховий ризик» та «страховий випадок» суперечить суті правовідносин. Доречно об’єкт визначити через інтерес, заради якого існують такі правовідносини, а саме - матеріальне забезпечення і соціальні послуги.

Таким чином, пропонуємо пункт 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» викласти у наступній редакції: «об’єкт соціального страхування – матеріальне забезпечення і соціальні послуги, право на які виникає у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) у зв’язку з настанням страхового випадку».

Пропонуємо пункт 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» викласти у наступній редакції: «об'єкт страхування на випадок безробіття – матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги, передбачені статтею 7 цього Закону, право на які виникає у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи), у зв’язку з настанням страхового випадку».

Враховуючи те, що Законом України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» визначено юридичні факти, які складають поняття «нещасний випадок» та «професійне захворювання», немає потреби у визначенні страхового випадку частково зазначати дані юридичні факти. Доцільно страховий випадок за соціальним страхуванням від нещасних випадків визначити як нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, з настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону.

Вважаємо за доцільне у разі, коли особа повинна реалізувати право, визначати не право вчиняти дію/утриматися від дії, а обов'язок вчиняти дію/утриматися від дії, оскільки істотна ознака права, яка відрізняє її від обов'язку, полягає в можливості поведінки, волевиявленні особи, а не інших осіб. І головне – особа не може бути притягнена до відповідальності через те, що не реалізувала права. Негативні правові наслідки можуть бути (наприклад, особа не бажає реалізовувати права на пенсію і, як наслідок, не отримуватиме пенсійні виплати), але особа не буде нести відповідальність, сплачувати штрафи через нереалізацію права.

Підтримує позицію, що несплата внесків до пенсійного фонду роботодавцем не повинна звужувати права працівника на пенсійне забезпечення. Разом з тим, вважаємо, що мають бути на законодавчому рівні закріплені винятки, що дане правило не діє, коли страхувальник і застрахована особа є однією особою (наприклад, самозайнята особа).

Пропонуємо у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» закріпити додаткову можливість для надходження коштів до Фонду соціального страхування України, передбачивши перехід права вимоги (суброгацію) від застрахованої особи до Фонду після здійснення ним страхової виплати у разі, якщо заподіювач збитків завдав шкоди застрахованій особі: а) при вчиненні умисного злочину; б) перебуваючи у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; в) не вжив заходів, передбачених підпунктом «г» пункту 2.10 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. №1306, що призвело до погіршення стану здоров'я чи смерті застрахованої особи.

Шкода – реальні наслідки дій чи бездіяльності особи, що привели до втрат матеріальних, моральних та неодержання доходів; збиток – грошовий еквівалент шкоди. Життю та здоров'ю застрахованої особи фізично завдається шкода і фінансово застрахованій особі завдаються збитки, а відшкодовуються збитки. Причина виникнення обов'язку здійснювати

страхову виплату – заподіяння шкоди, наслідок виконання обов'язку – відшкодування збитку.

Той факт, що компенсація не створює для особи, права якої були порушені, додаткових благ (на відміну від отримання пені, штрафу), а лише поновлює її в порушеному праві, з врахуванням часу прострочення виконання зобов'язання, не змінює того, що сплата компенсації є додатковою витратою для порушника, а тому для порушника це буде відповідальністю.

Соціально справедливою є можливість особи, права якої порушені, мати право не тільки на компенсаційні виплати, але і на неустойку. З огляду на це необхідно внести зміни до статті 61 Конституції України, виклавши її в наступній редакції: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. При цьому, наявність обов'язку здійснення компенсаційної виплати не враховується при визначенні видів відповідальності, до яких притягується особа».

Під відповідальністю запропоновано розуміти додаткові негативні для порушника/злочинця наслідки, пов'язані із невиконанням ним свого обов'язку. Відповідальність настає не тоді, коли особу примусили виконати свій обов'язок, а тоді, коли особа зазнає додаткових (поряд із виконанням обов'язку) витрат, утисків, обмежень, заборон, виключно через порушення обов'язку (неустойки, компенсації, відсотки, позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю тощо). Виконання обов'язку в примусовому порядку містить прояв санкції держави та не є відповідальністю, а є недобровільним виконанням обов'язку і не більше того.

Зловживання правом в соціальному страхуванні – це правомірна поведінка суб'єкта права, спрямована на реалізацію права всупереч меті, для якої дане право створене, для отримання вигод у системі соціального страхування.

При порушенні закону, навіть з урахуванням закону, має місце порушення, відповідальність за яке суб'єкт прогнозує. Здебільшого, порушник (особливо, рецидивіст) усвідомлює протиправність діяння і

припускає, до яких видів відповідальності його може бути притягнено. Вибираючи між злочинами, за які передбачені різні види покарань, особа, вибираючи злочин із мінімальним покаранням не зловживає правом, а враховує можливі негативні наслідки, «планує варіанти можливого майбутнього». Використання, наприклад, малолітньої дитини для вчинення злочину не виключає юридичної відповідальності суб'єкта злочину за групове вчинення злочину за відсутності ознак співучасті. До того ж, залучення малолітніх дітей до вчинення злочину є обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність.

Оскільки рішення органу доходів і зборів про нарахування пені та/або застосування штрафів є виконавчим документом, а судовий спосіб стягнення недоїмки є нераціональним та неекономним, доречно вилучити абзац 10 частини 4 статті 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», яким передбачався судовий спосіб стягнення недоїмки.

Законодавством передбачено, що строк давності щодо нарахування, застосування та стягнення сум недоїмки, штрафів та нарахованої пені не застосовується, тому логічно конкретизувати на законодавчому рівні незастосування строку давності для пред'явлення до виконавчої служби вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені та застосування штрафів.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне частину 1 статті 12 Закону України «Про виконавче провадження» доповнити пунктом 1^1 наступного змісту: «Вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені та/або застосування штрафів без застосування граничного строку звернення».

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі комплесного дослідження правової доктрини та законодавства у сфері соціального страхування наведено узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні сутності соціального страхування в Україні та особливостей його правового регулювання в сучасних умовах. У результаті проведеного дослідження сформулювало ряд наукових висновків, пропозицій та рекомендацій, зокрема:

1. Соціальне страхування – це комплексне правовідношення, яке охоплює соціально-забезпечувальні, фінансові, організаційно-управлінські відносини, спрямоване на компенсацію застрахованій особі (іншій визначеній законом особі) упущеного доходу, здійснення інших виплат, надання соціальних послуг внаслідок настання страхового випадку та проведення заходів з профілактики страхових випадків.

2. Підтримуючи високу оцінку і значення принципу верховенства права, обгрунтовано, що, оскільки принципи, в тому числі і верховенства права, закріплені в законодавстві, то реалізація принципів можлива за умови дотримання принципу законності. Тому принцип законності є основоположним принципом права. Принцип верховенства права, як і інші принципи, закріплені в Основному Законі України та інших законах, діють в сукупності із принципом законності.

3. Соціальне страхування є одним із засобів соціального забезпечення, а відтак є складовою методу в галузі права соціального забезпечення.

Підтримано позицію, що існує єдиний метод як сукупність усіх існуючих прийомів, способів, засобів, за допомогою яких реалізуються норми права. Але, враховуючи специфіку правовідносин кожної галузі права, серед усіх існуючих складових методу для регулювання правовідносин в конкретній галузі права формується особливий (спеціальний) набір вищезгаданих складових методу, який характерний для кожної галузі.

Особливість методу полягає в тому, що він умовно стає галузевим через те, що не всі його складові можуть бути використані для регулювання відносин певної галузі права. Запропоновано розуміти єдиний метод та метод в галузі права (спеціальний набір складових єдиного методу для певної галузі права).

4. Право соціального забезпечення має складну структуру, одним із елементів якої є підгалузь соціального страхування. Склад цієї підгалузі утворюють наступні інститути: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичного страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

5. Підтримано позицію про відсутність підстав стверджувати, що до методу в галузі, де містяться норми матеріального права, не повинен належати судовий захист, оскільки без можливості шляхом звернення до суду захистити своє право в будь-якій галузі, де містяться норми матеріального права, правова норма втрачає одну із своїх ознак – санкціонованість державою і перестає бути правовою.

Соціальне страхування, як підгалузь права соціального забезпечення, також містить в своєму складі, крім матеріальних, і процесуальні правовідносини.

6. Юридичну техніку запропоновано розглядати як метод упорядкування нормативно-правових актів.

Категорію «законодавча техніка» можна розглядати в широкому і вузькому розумінні: у широкому розумінні – викладення тексту норм у нормативно-правових актах, які формують поняття «законодавство», у вузькому розумінні – викладення тексту норм у законах. Як юридична, так і законодавча техніка стосуються не тільки найбільш вдалого викладення норм в нормативно-правових актах, а будь-якого викладення норм. Адже навіть невдале викладення норм здійснювалося за допомогою певних засобів і тут

можна вести мову не стільки про недоліки техніки, скільки про професіоналізм працівника, який цю техніку застосовував.

7. Доведено, що у змісті Конституції України поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» тотожні – захист включає право на забезпечення у випадках, передбачених законом. Включення інших понять до складу соціального захисту у статті 46 Конституції України не передбачено, тому відсутні підстави стверджувати, що у статті 46 Конституції України соціальне забезпечення не являється єдиною складовою соціального захисту.

Завдання держави полягає у забезпеченні захисту особи від негативних наслідків соціальних випадків.

8. Запропоновано прийняти Кодекс соціального забезпечення України. Структура Кодексу соціального забезпечення України повинна містити загальну частину, яка має регулювати питання, притаманні для всієї галузі: визначення термінів, правоздатність, дієздатність, представництво, строки, позовна давність, сфера правового регулювання, співвідношення із міжнародним законодавством, колізії і прогалини у законодавстві, порядок оскарження рішень; дві книги: соціальне страхування та нестрахове соціальне забезпечення; прикінцеві та перехідні положення. Обидві книги в своїх загальних частинах мають містити визначення термінів, принципи, права та обов'язки учасників правовідносин, формування джерел фінансування забезпечення, контроль та нагляд. Особлива частина кожної книги має бути поділена на розділи, в першій книзі кожен розділ – інститут страхування відповідно до видів страхування, в другій книзі розділи повинні відповідати підгалузі соціального забезпечення допомогами (розділ має бути поділений на підрозділи відповідно до інститутів даної підгалузі – допомоги сім'ям з дітьми, допомоги малозабезпеченим особам, допомоги особам, які не мають права на пенсію, допомога по догляду, допомога на поховання), інституту соціального обслуговування, інституту соціального забезпечення пільгами, інституту соціального забезпечення субсидіями.

9. Ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками; фактичне настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками.

Підставою набуття права на соціальне забезпечення є соціальний випадок. За ймовірність і випадковість настання події не передбачено здійснення соціальних виплат чи надання соціальних послуг.

10. Страхові соціальні ризики за змістовим наповненням поняття запропоновано класифікувати на: непрацездатність (пенсійний вік, інвалідність, стійка втрата працездатності без встановлення групи інвалідності, тимчасова втрата працездатності, вагітність, народження дитини), безробіття, смерть.

11. Встановлено невідповідність правової категорії «страховий ризик» категорії права «страховий ризик» та запропоновано надати обставинам (юридичним фактам, подіям), які в законодавстві визначають як соціальні ризики таких ознак ризику, як ймовірність та випадковість настання, та внести відповідні зміни до законодавства.

12. Проведена думка, що здатність мати права і здатність мати обов'язки виникають не одномоментно, тому слід розмежовувати правоздатність (здатність мати права) і обов'язкоздатність (здатність мати обов'язки).

Правоздатність фізичної особи настає з моменту народження і триває до моменту смерті особи, при цьому обсяг правоздатності змінюється протягом всього життя особи в залежності від того, здатність мати які права є у особи у певному періоді її життя: право на життя, працю, пенсію за віком, освіту, безпечне довкілля, страйк тощо. Обов'язкоздатність фізичної особи в часі співпадає із дієздатністю. Тільки коли є здатність мати обов'язки, особа може їх виконувати (наприклад, здатність самозайнятої особи сплачувати єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування).

Обсяг обов'язкоздатності також змінюється протягом всього життя особи залежно від того, які обов'язки здатна особа мати в певному періоді свого життя.

13. Обґрунтовано необхідність визначити в нормативно-правових актах, які регулюють питання оформлення трудових відносин, обліку та сплати внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплати податку з доходів фізичних осіб, процедуру встановлення фактичних трудових відносин та обов'язки роботодавця по оформленню документації у відповідності із встановленими обставинами.

14. Встановлено, що судова реформа зменшила обсяг соціального страхування суддів, пов'язаного з професійною діяльністю судді. Запропоновано повернути суддям додаткове соціальне страхування та посилити контроль і відповідальність за оформлення документів для отримання страхової виплати, також реформувати законодавство, конкретизувавши на рівні закону, за яких обставин шкода, завдана життю та здоров'ю судді, вважатиметься шкодою, заподіяною в зв'язку з виконанням професійних обов'язків та яким документом це має бути підтверджено (наприклад, рішенням (вироком) суду, яким встановлено мотив злочину щодо судді, пов'язаний з професійною діяльністю).

15. Обґрунтовано тезу про те, що, оскільки суб'єкти вступають у правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування не для настання страхового ризику чи страхового випадку, визначення об'єкту соціального страхування через поняття «страховий ризик» та «страховий випадок» суперечить суті правовідносин. Доречно об'єкт визначити через інтерес, заради якого існують такі правовідносини, а саме – матеріальне забезпечення і соціальні послуги, а страховий випадок є підставою їх надання. Об'єктом соціального страхування не може бути його підстава. Запропоновано розглядати об'єкт соціального страхування як матеріальне забезпечення і соціальні послуги, право на які виникає у

застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) у зв'язку з настанням страхового випадку.

16. Шкода – реальні наслідки дій чи бездіяльності особи, що привели до втрат матеріальних, моральних та неодержання доходів; збиток – грошовий еквівалент шкоди. Життю та здоров'ю застрахованої особи фізично завдається шкода і фінансово застрахованій особі завдаються збитки, а відшкодовуються збитки. Причина виникнення обов'язку здійснювати страхову виплату – заподіяння шкоди, наслідок виконання обов'язку – відшкодування збитку.

17. Оскільки переважна більшість застрахованих осіб є найманими працівниками, інтереси яких у відносинах соціального партнерства представляє Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні для ведення колективних переговорів та соціального діалогу на національному рівні, запропоновано делегувати вищезгаданому органу повноваження представляти і інтереси застрахованих осіб у відносинах із державою та роботодавцями. Аналогічно представником роботодавців з відповідними повноваженнями може виступати Спільний представницький орган сторони роботодавців на національному рівні, представником держави – Кабінет Міністрів України.

18. Доведена позиція, що ігнорування особою нормативно визначених процедурних відносин не повинно давати можливість реалізувати право через процесуальні відносини в судовому порядку, що не буде суперечити конституційному праву особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Адже при відсутності порушень і протиправних посягань відсутній предмет спору, а відтак і підстави задовольняти позов.

19. Обґрунтовано, що скасування допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є неконституційним. При поновленні даного виду допомоги слід розмежовувати допомогу по догляду за дитиною до

досягнення нею трирічного віку, яка виплачується застрахованій особі (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», для чого необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування») та допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка виплачується особам, не застрахованим в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

20. Під відповідальністю запропоновано розуміти додаткові негативні для порушника/злочинця наслідки, пов'язані із невиконанням ним свого обов'язку. Відповідальність настає не тоді, коли особу примусили виконати свій обов'язок, а тоді, коли особа зазнає додаткових (поряд із виконанням обов'язку) витрат, утисків, обмежень, заборон, виключно через порушення обов'язку (неустойки, компенсації, відсотки, позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю тощо). Виконання обов'язку в примусовому порядку містить прояв санкції держави та не є відповідальністю, а є недобровільним виконанням обов'язку.

21. Визначено зловживання правом у соціальному страхуванні як правомірну поведінку суб'єкта права, спрямовану на реалізацію права всупереч меті, для якої дане право створене, для отримання вигод у системі соціального страхування.

22. Дослідивши правові доктрини, законодавство, судову практику в сфері соціального страхування запропоновано удосконалити законодавство шляхом внесення таких змін:

– у Конституції України частину першу статті 61 доповнити реченням: «При цьому, наявність обов'язку здійснення компенсаційної виплати не враховується при визначенні видів відповідальності, до яких притягується особа»;

– у Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» доповнити абзац перший частини першої статті 11 після слів «виконують роботи» словами «(надають оплатні послуги)»;

– у Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» частину п’яту статті 8 доповнити четвертим абзацем наступного змісту: «У разі, коли база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати внаслідок прогулу працівника, ставка єдиного внеску, встановлена цією частиною, застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру»;

– у Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність»:

1) перше речення частини третьої статті 37 доповнити наступним словосполученням «з врахуванням всіх заробітних плат, напрацьованих на наукових (науково-педагогічних) посадах за період, коли за основним місцем роботи особа працювала на науковій (науково-педагогічній) посаді»;

2) в другому реченні частини третьої статті 37 словосполучення «за основним місцем роботи» виключити;

– у Законі України «Про виконавче провадження» частину першу статті 12 доповнити пунктом 1^1 наступного змісту: «Вимоги органу доходів і зборів про сплату недоїмки та рішення про нарахування пені та/або застосування штрафів без застосування граничного строку звернення»;

– у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» пункт шостий частини першої статті 1 викласти у наступній редакції: «Об'єкт страхування на випадок безробіття – матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги передбачені статтею 7 цього Закону, право на які виникає у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи), у зв’язку з настанням страхового випадку»;

– у Законі України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування»:

1) пункт шостий частини першої статті 1 викласти у наступній редакції: «Об’єкт соціального страхування – матеріальне забезпечення і соціальні послуги, право на які виникає у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) у зв’язку з настанням страхового випадку»;

2) у пункті десятому частини першої статті 1 визначення терміну страхового випадку за соціальним страхуванням від нещасних випадків викласти в такій редакції: «Нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, з настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону»;

3) у пункті тринадцятому частини першої статті 1 визначення терміну страхового ризику за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності викласти в такій редакції: «Обставина згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа може тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або отримання соціальних послуг, а також обставина згідно з цим Законом, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, внаслідок якої застрахована особа, члени її сім’ї або інша особа здійснила поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві)»;

4) частину першу статті 10 доповнити абзацем дев’ятим такого змісту: «Отримати право вимоги (суброгацію) від застрахованої особи після здійснення Фондом страхової виплати у разі, якщо заподіювач збитків завдав шкоди застрахованій особі: а) при вчиненні умисного злочину; б) перебуваючи у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп’яніння; в) не вжив заходів, передбачених підпунктом «г» пункту 2.10 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. №1306, що привело до погіршення стану здоров’я чи смерті застрахованої особи»;

5) пункт шостий частини першої статті 23 виключити;

6) назву статті 20 викласти в такій редакції: «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, витратами, зумовленими народженням та смертю»;

7) внести відповідні зміни до інших положень, які стосуються виплат, зумовлених народженням (на умовах, які були визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням») та смертю;

8) пункт перший частини першої статті 46 виключити;

9) частину п’яту статті 48 доповнити наступним: «…а за відсутності таких – у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України». Також запропоновано розробити відповідний порядок на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок переведення пенсій громадян, які виїхали на постійне проживання до інших країн» від 6 квітня 1993 року №258;

– у Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.06.2012 р. №420 пункт.2.9 викласти в такій редакції: «2.9. Потерпілому на виробництві, який уперше звернувся до МСЕК, відсотки втрати професійної працездатності встановлюються з дня настання нещасного випадку або дня встановлення лікарською комісією професійного захворювання, незалежно від дати надходження документів до МСЕК та дати встановлення факту виникнення професійного захворювання або трудового каліцтва».

– у Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженій Постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. № 21-1 пункт 15.2. викласти в такій редакції: «Працівник відділу надходження доходів на

підставі даних персоніфікованого обліку про періоди, за які застрахована особа бажає здійснити доплату, складає повідомлення-розрахунок згідно з додатком 29 цієї Інструкції. При цьому загальна сума внеску за відповідний місяць, враховуючи доплату, не повинна бути меншою, ніж мінімальний страховий внесок за даний період»; у додатку № 28 до пункту 15.1 Інструкції слова «у сумі, не меншій, ніж мінімальний страховий внесок» виключити.

В трудовому законодавстві запропоновано:

– словосполучення «час вимушеного прогулу» замінити на «час незаконного обмеження трудових прав»;

– використовувати словосполучення «компенсація упущеної заробітної плати», коли мова йде про оплату за час незаконного обмеження трудових прав;

– передбачити перенесення або продовження творчої відпустки, відпустки у зв'язку із навчанням та відпустки без збереження заробітної плати в разі тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку.

Відстоюється позиція на законодавчому рівні визначити порядок виправлення помилок в офіційному перекладі міжнародних договорів (наприклад, за аналогією із порядком ратифікації договору) та в Законі України, яким ратифікується міжнародний договір зазначати наступне: «У разі суперечностей у змісті міжнародного договору та офіційного перекладу перевага надається оригінальній версії ратифікованого договору».

Доведено необхідність переглянути умови договору, укладеного між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення, та розширити коло осіб, на яких поширює дію договір, замінивши суб'єкта правовідносин «громадянин» на «застрахована особа».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розслідування страхових випадків в Україні : [монографія] / О. А. Бурбело, О. М. Заєць. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Є. О. Дідоренка, 2012. – 264 с.

2. Боднарук М. І. Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку / М. І. Боднарук. – Чернівці: Рута, 2002. - 242 с.

3. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку : [монографія] / [за заг. ред. А. А. Мазаракі]. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 460 с.

4. Тищенко О. В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: теоретично-правові проблеми / О. В. Тищенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 24. Т. 2. – С. 198–200.

5. Бенях В. Механізм соціального страхування населення / В. Бенях // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка, 2007. – вип. 94. – С.60-62.

6. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / І. О. Гуменюк – Харків, 2001. – 15 с.

7. Беззубко Л. В., Вольская Е. М. Методологические основы государственного управления социально-трудовых отношений : [монография] / Л. В. Беззубко, Е. М. Вольская. - 2009. – 200 с.

8. Фещук В. В., Тараненко Ю. О., Пивоваров Ю. І. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : [монографія] / В. В. Фещук, Ю. О. Тараненко, Ю. І. Пивовар ; [за заг. ред. В. В. Фещука]. – К.: «Аванпост-прім» 2010. – 189 с.

9. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования / Н. А. Вигдорчик [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://avidreaders.ru/book/teoriya-i-praktika-socialnogo-strahovaniya-vypusk3.html

10. Словник української мови. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/socialjnyj

11. Догадов В. М. Очерки трудового права / В. М. Догадов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.twirpx.com/file/928878

12. Тищенко О. В., Томін Є. Ф. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу : [монографія]. - К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – 186 с.

13. Андріїв В. В. Зміст і призначення загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/33197/%C2#chapter

14. Стожок Л. Г. Соціальне страхування як інструмент управління соціальними ризиками / Л. Г. Стожок // Підприємництво, господарство і право. - 2012. –№1-2. – С.35-39.

15. Кузьменко С. Г. Механізм державного регулювання системи соціального захисту населення : [монографія] / С. Г. Кузьменко. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2012. – 387 с.

16. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : [монографія] / А. А. Халецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 430 с.

17. Коваль О. П. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.

18. Кисельова О. І. Становлення та тенденції розвитку соціального страхування в Україні / О. І. Кисельов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/42292/1/Kyselova_Andriychenko_stanovlennya.pdf

19. Н. В. Витрук Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.

20. Гетьманцева Н. Д. Дуалізм трудового права / Н. Д. Гетьманцева // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип.597. – С.64-68.

21. Чебуніна Ж. В. К вопросу о понятии социального страхования / Ж. В. Чебунина // Материалы науч.-практ. конф. препод. и студ. юрид. ин-та ИГУ. Окт., 2002. – Иркутск: Изд-во ЮИ ИГУ, 2002. – 148 с., С.85-88.

22. Трунова Г. А. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування: поняття та принципи / Актуальні проблеми приватного та публічного права : [монографія] / Н. Д. Гетьманцева, Т. М. Волощенко, І. Г. Козуб та ін. ; [відп. ред. Н. Д. Гетьманцева]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 208 с. – С.129-153.

23. Рівчаченко С. В. Становлення та розвиток соціального страхування в країнах ЄС / С. В. Рівчаченко // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць /наук.-дослід. екон. Ін.-т Мін. екон. та з питань європейської інтеграції України. – Київ, 2012. - №5/1 (132). – С.191-196.

24. Гольденвейзер А. С. Социальное законодательство Германской Империи / А. С. Гольденвейзер. - Киев. – Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисаветинск. ул., собств. дом. – 1890. – 180 с.

25. Репенак А. В. Страхование рабочих от несчастных случаев в Германии / А. В. Репенак. - Москва : т-во тип. А. И. Мамонтова, 1911. - XVI, 244 с.

26. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. / Б. І. Сташків. — К. : Знання, 2005. — 405 с.

27. Надточій Б. О. Соціальне страхування у контексті історії / Б. О. Надточій // Соціальний захист. — 2003. — № 3. — С. 29-33.

28. Степанов В. Л. Социальное законодательство О. фон Бісмарка и законы о страховании робочих в России /В. Л. Степанов // Отечественная история. — 1997. — № 2. — С. 65-66.

29. Догадов В. М. Социальное страхование. Основы советского законодательства о социальном страховании / В. М. Догадов. — М.: Гострудиздат, 1930. — 114 с.

30. Кучма О.Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України : дис…канд. юрид. наук : 12.00.05 / Кучма Ольга Леонідівна. – Київ, 2011. – 205 с.

31. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80

32. Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : законопроект : від 18.07.2016 р. № 4981-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59811

33. Про загальнообов'язкове державне медичне страхування в Україні : законопроект : від 02.08.2016 р. № 4981-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862

34. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. № 1058 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

35. Про обов'язкову професійну пенсійну систему : законопроект : від 11.07.2008 р. № 1306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31251

36. Герасюнина Ю. Н. Страхование рабочих от несчастных случаев в России в конце XIX - начале XX в. / Ю. Н. Герасюнина [Електронний ресурс]. – Режим доступу

http://www.dissercat.com/content/strakhovanie-rabochikh-ot-neschastnykh-sluchaev-v-rossii-v-kontse-xix-nachale-xx-v#ixzz3zx4Ivk24

37. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. Ю. Яковчук. – Ірпінь. – 2009. – 21 с.

38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://istoryk.in.ua/zagalna-harakteristika-stanovishha-ukrayinskih-zemel-na-pochatku-hh-st/

39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D1%96_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8#XIX_.D1.81.D1.82.D0.BE.D0.BB.D1.96.D1.82.D1.82.D1.8F

40. Роик В. Д. Эволюция форм социальной защиты и формирование элементов социального страхования / В. Д. Роик // Вестник государственного социального страхования. – 2004. - №8. – С.45-53

41. Райхейсберг Н. Международное фабричное законодательство / Н. Райхейсберг. – Харьков. : Типография Г. Б. Молчадского, Петровский пер.,11. – 1905. – 72 с.

42. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. - №2. – С.20-24.

43. Андріїв В. М. Соціальне страхування: історія проблеми / В. М. Андріїв // Соціальний захист. – 1999. - №2. – С.43-51.

44. Терованесов А. М. Історико-правові передумови впровадження системи медичного страхування в Україні / А. М. Терованесов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

45. Фуртак І. І. Історичні аспекти державного управління впровадженням страхової медицини в Україні / І. І. Фуртак // Ефективність державного управління: зб. наук. праць. – 2010. – Вип.25. – С.70-76.

46. Боднарук М. І. Правове регулювання соціального страхування в Україні : [монографія] / М. І. Боднарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 472 с.

47. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.05 / Гуменюк Ірина Олександрівна. – Одеса, 2001. – 180 с.

48. Сільченко С. О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти / С. О. Сільченко // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2013. – Вип.56. - С.288-294.

49. В. Тропіна, Д. Суховий Роль соціального страхування у фінансуванні державних соціальних гарантій / В. Тропіна, Д. Суховий // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. - №149. – С.22-25.

50. Сімутіна Я. В. Правові презумпції та їх взаємозв'язок з принципами трудового права / Я. В. Сімутіна // Альманах права. — 2012. — Вип. 3. — С. 439-442.

51. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологи : [монография] / М. Л. Давыдова; ГОУ ВПО №ВолГУ». – Волгогорад: Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.

52. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права / О. В. Старчук // Часопис Київського університету права. - 2012. - №2. – С.40-43.

53. Цюкало Ю. В. Принципи права: загальнотеоретичний та цивільно-правовий аспект / Ю. В. Цюкало // Право України. – 2012. - №11/12. – С.372-377.

54. Старчук О. В. Сучасні принципи трудового права України: теоретико-правові аспекти : [монографія] / О. В. Старчук. – Луцьк : ФОП Захарчук В.М., 2013. – 180 с.

55. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. З. Гарасимів. – Львівський поліграфічний технікум УАД, 2002. – 15 с.

56. Божко В. М. Система принципів оплати праці / В. М. Божко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. - №3. – С.3-13.

57. Дарморіс О. М. Поняття та основні принципи трудового права Європейського Союзу. / О. М. Дарморіс // Держава і право : зб. наук. праць.

Юрид. і політ. науки. Вип.45. – К.: Ін-т держави і права ім.В. М. Корецького НАН України, 2009. - С.375-381.

58. Комаров В. А. Значення принципів трудового права для правового регулювання трудових відносин в Україні / В. А. Комаров // Наукові праці МАУП. – 2012. – вип.3 (34). - С.122-127.

59. Лавріненко О. В. Визначення поняття «принципи трудового права»: постановка проблеми. / О. В. Лавріненко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. - №3(46). – С.211-222.

60. Старчук О. В. Діалектика розмежування категорій «принципи трудового права» та «правові принципи трудового права» / О. В. Старчук // Теоретические и практические научные инновации. – 2013. - С.56-59.

61. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. Я. Лаврів. – Х., 2007. – 20 с.

62. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с.

63. Галета О. А. Нормативна структура підгалузі права: поняття, зміст, особливості / О. А. Галета // Науковий вісник ХДУ. Серія «Юридичні науки». – Вип.5. – том 1. – Херсон. – 2014. – С.20-24.

64. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование (систематическое изложение истории, организации и практики всех форм социального страхования) / Н. А. Вигдорчик. - С.-Петербург : Изд-во «Практическая Медицина», 1912. – 302 с.

65. Краснопольский А. С. Основные принципы советского государственного социального страхования / А. С. Краснопольский. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1951. – 142 с.

66. Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР : автореф. дисс. … д-ра юрид. Наук : 12.00.05 / К. С. Батыгин. – М., 1975. – 35 с.

67. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі : [монографія] / О. В. Тищенко. – К. :ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 394 с.

68. Москаленко О. В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : [монографія] / О. В. Москаленко. – Х. : Юрайт, 2012. – 400 с.

69. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України : від 02.03.2000 р. № 1533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533-14

70. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 23.09.1999 р. № 1105-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14

71. Хавронюк А. Загальні принципи права (досвід Європейського Союзу) / А. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Наук.-дослід. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України; ТОВ «Гарантія». – Київ, 2012. - №4 (196). – С.106-110.

72. Стеценко С. Г. Основоположні принципи соціальної держави / С. Г. Стеценко // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.63-66.

73. Діковська І. Принципи права у проекті спільних підходів (DCFR) / І. Діковська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – С. 43-45.

74. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права / О. В. Зайчук // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.21-27.

75. Колодій А. М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація та реалізація / А. М. Колодій // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.40-44.

76. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 432 с.

77. Щербина В. І. Принципи сучасного трудового права України / В. І. Щербина // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. - №1(11). – С.97-113.

78. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : [монографія] / С. В. Серьогін. – Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. – 124 с.

79. Козюбра М. І. Верховенство права і соціалізація держав / М. І. Козюбра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3834/Koziubra_Verkhovenstvo_prava.pdf?sequence=1

80. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) / А. М. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullwebr&S21ALL=(%3C.%3EA%3D%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9%20%D0%90$%3C.%3E)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20

81. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. –К.: Реферат, 2010. – 260 с.

82. Романова А. С. Моральна природа права / А. С. Романова // Митна справа. – 2012. - №3 (81), частина 2, книга 2. – С.3-9.

83. Конституція України : Закон України : від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

84. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституційного Суду України : від 02.11.2004 р. №15-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04

85. Кабанець О. С. Верховенство права як ціннісна складова демократії / О. С. Кабанець // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.165-169.

86. Денисюк М. В. Принцип верховенства права як основа розвитку правової держави та громадянського суспільства / М. В. Денисюк // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.140-173.

87. Карась А. Г. Верховенство права як ціннісна характеристика права / А. Г. Карась // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.170-174.

88. Макаренко Л. О. Верховенство права як принцип природного права / Л. О. Макаренко // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.204-211.

89. Оніщенко Н. М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення / Н. М. Оніщенко // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.13-17.

90. Єрьоменко В. В. Поняття принципів трудового права та їх застосування / Єрьоменко В. В. // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки. Том 22 (61). – 2009. - №2. – С.163-176.

91. Лощихін О. М. Конституція України та принципи соціальної держави / Лощихін О. М. // Альманах права: науково-практичний юридичний журнал / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – Вип.3. – С.67-69.

92. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/nighilizm

93. Бондаревський В. Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання / В. Г. Бондаревський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-library.com.ua/books-text-11919.html

94. Дзьобань О. П. Передумови та сенс правового нігілізму / О. П. Дзьобань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau/edu.ua/bitstream/123456789/2608/1/Dzoban_42.pdf

95. Дьоміна К. А. Правовий нігілізм в Україні: випадковість чи закономірність? / К. А. Дьоміна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Almpr/2012_3/01_106.pdf

96. Боровські М. Конструкція формальних принципів у «праві комбінації» Робетра Алексі / М. Боровські // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. - №1-2. – С.131-147.

97. Довгерт А. С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері / Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практ. посіб. / Кол. авт. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 272 с.

98. Крігер М. Чому верховенство права є надто важливим, щоб лишити його юристам / М. Крігер // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. - №1-2. – С.323-349.

99. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення : [монографія] / А.А.Ширант. – К. : «ДІА» 2012. – 192 с.

100. Оклей І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / І. В. Оклей. – Х., 2008. – 18 с.

101. Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : «Юридическая литература», 1976. – 264 с.

102. Процевський О. І. Особливості правових норм, що регулюють трудові відносини робітників та службовців / О. І. Процевський // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Вид-во Київського університету. – 1970. – Вип.17. – С.74-80.

103. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права / П. Е. Недбайло. – Киев, 1970. – 160 с.

104. Козачок Н.В. Способи та методи правового регулювання трудових відносин: співвідношення понять / Козачок Н.В. // Юридична наука і практика. – 2011. - №2. – С.85-89.

105. Процевский А.И. Метод правового регулирования общественных отношений / А.И. Процевский. – М.: Юрид.лит, 1972. – 288 с.

106. Рукавишникова И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений / И. В. Рукавишникова [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=189925

107. Иванова Р. И. Метод советского права соціального обеспечения: понятие, основные черты / Р. И. Иванова // Вестник Московского университета, серия 11. Право. – 1983. - №4. – С.46-54.

108. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К. : Знання, КОО, 2000. – 564 с.

109. Иванова Р. И., Тарасова В. А. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. - №8. – С.31-38.

110. Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А. М. Витченко ; ред. М. И. Байтин. - М. : Изд-во Сарат. ун-та, 1974. - 161 с.

111. Байтин М. И., Петров Д. Е. Метод регулирования в системе права: виды и структура / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Журнал российского права. - 2006. – №2. - С.84-95.

112. Сташків Б. І. Принципи права соціального забезпечення / Б. І. Сташків // Право України. – 2002. - №4. – С.84-89.

113. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. - Саратов : СГАП, 2001. - 416 с.

114. Лавриненко О. В. Система принципов, предмет и метод трудового права, их роль и соотношение в процесах отраслеобразования (проблемы теории) / О. В. Лавриненко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. -2010. - №3. - С.170-182.

115. Панасюк О. Т. Начатки трудового права. Лекція 2 «Поняття трудового права» : навч.-практ. посіб. / О. Т. Панасюк. – Дніпропетровськ. : Середняк Т. К., 2016. – 72 с.

116. Сорокин В. Д. Метод правового регулирования теоретические проблемы / В. Д. Сорокин. - М. : Юридическая литература, 1976. – 143 с.

117. Толстой Ю. К. Метод правового регулирования и его исследователи : рецензия / Ю. К. Толстой // Правоведение. – 1973. - №6. – С.112-119.

118. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Явич Л. С. - М. : Госюриздат, 1961. - 172 с.

119. Надъярных Е.Э. Сочетание государственного и договорного регулирования трудовых отношений как специфика метода трудового права / Е.Э.Надъярных // Трудовое право в России и за рубежом. – 2012. - №2. – С.21-24.

120. Гетьманцева Н. Д. Єдність і диференціація – характерний прояв методу трудового права / Н. Д. Гетьманцева // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип.489.Правознавство. - С.56-60.

121. Попов С.В. Зайнятість та ринок праці в умовах ринкової економіки : [монографія]. Сімферополь : КЮІ ОДУВС, 2008. – 328 с.

122. Стрельченко О. Г. Природа методу правового регулювання / О. Г. Стрельченко // Держава і право. - 2007 – Вип.36. – С.296-303.

123. Лавриненко О. В. Единство и дифференциация правового регулирования трудових отношений как отраслевой принцип и метод трудового права: доктринальный аспект. / О.В.Лавриненко // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины. - 2011.— №3(66). - С.61-67.

124. Шамардин Е. А. Сочетание централизованного, регионального и локального регулирования как особенность метода современного трудового права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е. А. Шамардин. – М., 2012. – 16 с.

125. Лавриненко О. В. К вопросу о дефиниции понятия «метод трудового права»: онтолого-правовые аспекты / О. В. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Pravo/74084.doc.htm

126. Гетьманцева Н. До питання про метод правового регулювання трудових відносин / Н. Гетьманцева // Право України. – 2011. - №5. – С.224-230.

127. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с.

128. Нургалиева Е. Н. Метод правового регулирования общественно-трудовых отношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е. Н. Нургалиева. - Л., 1979. – 17 с.

129. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : [монографія] / С. М. Прилипко. – Х. : ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с.

130. Федчишина К. В. Деякі питання методу права соціального забезпечення / К. В. Федчишина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. - №1137. – С.261-264.

131. Сільченко С. О. Базові категорії механізму правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування / С. О. Сільченко // Підприємництво, господарство і право: наук.-практ., господ.-правов. Журнал / Наук.-дослід. Ін.-т приватного права і підприємництва НАПрН України; ТОВ «Гарантія». – Київ, 2012. - №9(201). - С.54-58.

132. Сільченко С. О. До питання про метод права соціального забезпечення / С. О. Сільченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/7124/1/Silchenko_190-194.pdf

133. Азарова Е. Г. Конституционные права личности в сфере социального обеспечения / Е. Г. Азарова // Советское государство и право. – 1980. - №9. – С.13-19.

134. Тарасова В. А. Основные права граждан в сфере социального обеспечения / В. А. Тарасова // Вестник Московского университета, серия 11. Право. – 1986. - №3. – С.31-39.

135. Галета О. А. Нормативна структура підгалузі права: поняття, зміст, особливості / О. А. Галета // Науковий вісник ХДУ. Серія «Юридичні науки». – Вип.5. – том 1. – Херсон. – 2014. – С.20-24.

136. Рогачев Д. И. Метод права социального обеспечения : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Рогачев Денис Игоревич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.disser.h10.ru/rogachevDI.html

137. Мельников С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні : автореф. дис. … канд. економ. наук : 08.00.08 / С. А. Мельников. - К., 2009. – 12 с.

138. Корнута Р. Вітчизняні погляди на структуру норми права / Р. Корнута // Право України. – 2007. - №7. – С.19-21.

139. Жолнович О. І. Система трудового права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Жолнович Оксана Іванівна [Електронний ресурс]. / Режим доступу : http://mydisser.com/en/catalog/view/6/346/25372.html

140. Мельник К. Ю. Передумови виникнення трудових правовідносин: [Електронний ресурс]. / Режим доступу : file:///C:/Users/kuchma_ol/Downloads/Pib_2010_5_56%20(1).pdf

141. Єрьоменко В. В. Поняття та окремі види норм трудового права в аспекті правозастосування / В. В. Єрьоменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. - №12. – С.37-43.

142. Зіменко О. В. Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення / О. В. Зіменко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. - №4. – С.27-32.

143. Витушко В. А. Теоретические основы современного правопонимания: общеправовой и отраслевой правовой подходы: монография / В. А. Витушко, С. С. Вабищевич, И. А. Маньковский; под науч. ред. В. А. Витушко. – Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2012. – 392 с.

144. Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 16 с.

145. Рубащенко М. Проблеми структури сучасної системи права України (загальнотеоретичний аспект) / М. Рубащенко // Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика. - 2010. - №11. - С. 40-43.

146. Мельник Р. С. До питання пошуку нових вихідних позицій розуміння категорії «система права» / Р. С. Мельник // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. - №1. – С.8-15.

147. Шаганенко В. П. Сутнісні характеристики системи права / В. П. Шаганенко // Часопис Київського університету права. – 2012. - №2. – С.69-73.

148. Риженко Ю. М. Система права та правова система: особливості взаємозв'язку та взаємовпливу / Ю. М. Риженко // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 45. – К.:Ін-т держави і права ім.. В. М. Корецького НАН України, 2009. – 668 с. – С.113-119.

149. Азизов Р. Ф. оглы, Барченко В. А. Объект и предмет правового регулирования: проблема сооотношения понятий / Р. Ф. Азизов, В. А. Барченко // История государства и права. – 2006. - №11. – С.2-3.

150. Тищенко О. В. Трансформація методу права соціального забезпечення / О. В. Тищенко // Право і суспільство. – 2014. - №2. – С.96-102.

151. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Основні поняття та категорії права : навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.

152. Азми Д. М. Структура системы права: понимание, значение, срезы / Д. М. Азми // Академический юридический журнал. – 2010. - №1 (39). – С.9-12.

153. Машков А. Введение в общую теорию юридических наук / А. Машков. – К.: «К.И.С.», 2005. – 254 с.

154. Субботенко В. К. Соотношение права социального обеспечения и трудового права // В. К. Субботин // Вопросы теории и практики гражданського и трудового права и гражданського судопроизводства. Томск, Изд-во ТГУ, 1981. – С.95-103.

155. Підлипна Р. Теоретичні аспекти соціального страхування / Р. Підлипна // Фінансово-кредитна система: вектор розвитку для України: зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (23-25 квіт. 2015 р., м.Ужгород). – Ужгород: Закарпаття, 2015. – 634 с. - С.136-140.

156. Болотіна Н. Б. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2001. - №5. – С.24-29.

157. Козловський А. В. Систематизація законодавства як гносеологічний процес / А. В. Козловський // Право України. – 2000. - №2 - С.49-51.

158. Костицький В. До питання про розвиток системи права та критерії його поділу на галузі (на прикладі екологічного і повітряного права) / В. Костицький [Електронний ресурс]. / Режим доступу : http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/sprava.pdf

159. Заморська Л. І. Загальнонаукова концепція категорії «система права» / Л. І. Заморська // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 47. – К.:Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С.46-49.

160. Задорожня О. В. Онтологічний вимір категорії «правова реальність» / О. В. Задорожня // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : Матер. міжнар. наук-практ. конф., м.Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. – 128 с. – С.120-123.

161. Хуторян Н. М., Стадник М. П., Дріжчана С. В., Бабаскін А. Ю., Прокопова Т. С. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку / відп. ред. Н. М. Хуторян. – К.: ІнЮре. – 1999. – 180 с.

162. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку / Б. Стичинський // Право України. – 2002. - №6. – С.85-89.

163. Тищенко О. В. Концептуальні основи становлення сучасного права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / О. В. Тищенко. – К., 2014. – 39 с.

164. Лук'янець Д. М. Про структуру системи права / Д. М. Лук'янець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_KPD/Lukianets_14.pdf

165. Шаганенко В. П. Система права: історичний аспект розгляду // В. П. Шаганенко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні

науки. Випуск 59. – К.:Ін-т держави і права ім.. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С.76-82.

166. Назметдинов Р. Р. Система трудового права Соединенных Штатов Америки / Р. Р. Назметдинов // Вестник Томского государственного университета, 2010. - №333. - С.99-100.

167. Савенко А. Ю. Введення бюджетно-страхової системи фінансування обов'язкового медичного страхування в Україні як один із шляхів реформування української системи охорони здоров'я / А. Ю. Савенко, А. О. Паламарчук // Вісник Хмельницького національного університету. – Серія Економічні науки. – 2010. – №1 Т.2. – С.156-160.

168. Тлуста Г. Медичне страхування в реформуванні системи охорони здоров'я України / Г. Тлуста // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – №156. - С.65-70.

169. Безугла Я. І. Трудовий стаж і його юридичне значення / Я. І. Безугла — К.: — Тов. «Знання» Української СРСР. — 1979. — 48 с.

170. Кучма О. Л. Місце трудового та страхового стажу в структурі галузей права / О. Л. Кучма // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 25-26 жовт. 2013 р.) / Херсон: ВД «Гельветика», 2013. – 164 с. – С.76-79.

171. Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України : [монографія] / О. Л. Кучма. – Київ : 2013. – 204 с.

172. Стичинський Б. С. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку / Б. С. Стичинський // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К. — 2006. — Вип.31. — С. 207-215.

173. Тарасова В. А. Право социального обеспечения в системе советского права / В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1984. - №10. – С.81-90.

174. Стичиниський Б. Щодо галузевої належності інституту недержавного пенсійного забезпечення / Б. Стичинський // Право України. – 2003. - №8. – С.93-97.

175. Прилипко С. Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи / С. Прилипко // Право України. – 1999. - №10. – С.61-62.

176. Про визнання протиправними дій щодо здійснення щомісячних страхових виплат у зв'язку з втратою працездатності, виходячи з меншого розміру, ніж п'ятикратний розмір мінімальної заробітної плати : Постанова Верховного Суду України : від 08.09.2015 р. № 21-607а15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/E0969F511C3E7E3FC2257EF3002EBAAB

177. Лавріненко О. В. Механізм правового регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку : [монографія] / О. В. Лавріненко. – Донецьк : Норд-прес – ДЮ і ЛДУВС, 2007. – 182 с.

178. Рабінович П., Панкевич О. Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П. Рабінович, О. Панкевич // Право України. – 2003. - №1. – С.104-107.

179. Богачова Л. Л. Система європейського та національного права / Л. Л. Богачова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62232/57823

180. Скіпенко Р. Становлення трудового процесуального права як самостійної галузі українського права / Р. Скіпенко // Право України. – 2007. - №7. – С.41-44.

181. Правознавство : навч. посіб. / С. В. Дрожжина, О. О. Одінцова, В. О. Кондратьєв та ін.; за ред. С. В.Дрожжиної. – К.: Знання, 2006. – 350 с.

182. Риженко Ю. М. Деякі аспекти розвитку системи права та системи законодавства / Ю. М. Риженко // Часопис Київського університету права. – 2009. - №1. – С.84-87.

183. Прокопенко В. І. Система трудового права України / В. І. Прокопенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/691/9/

184. Козуб І. Місце трудового права в системі права України / І. Козуб // Юридична Україна. – 2011. - №2. – С.57-61.

185. Погорєлов Є. В. Право як система (загально-теоретичний аспект) / Є. В. Погорєлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадсткого Серия «Юридические науки». – Том 21 (60). - №1. – 2008. – С.50-60.

186. Лазор В. Система трудового права України в сучасних умовах та її співвідношення з системою національного права / В. Лазор // Юридична Україна. – 2006. - №9. – С.43-48.

187. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : [монографія] / Л. І. Чулінда. – К. : Атіка, 2006. – 152 с.

188. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. А. Гетьман. – Х., 2010. – 20 с.

189. Чашин А. Н Теория юридической систематизации : [монография] / А. Н. Чашин. – М. : Дело и Сервис, 2010. – 208 с.

190. Блажівська О. Є. Теоретико-правовий аналіз поняття та змісту кодифікації як форми систематизації законодавства / О. Є. Блажівська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. - №6. – С. 5-11.

191. Графский В. Ф. Традиции и обновление в праве: ценностное измерение перемен / В. Ф. Графский // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. Институт государства и права Российской академии наук. – Москва. – 1996. – 89 с. – С.74-88.

192. Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу : [монографія] / Н. М. Хуторян, Ю. В. Баранюк,

С. В. Дріжчана, Л. П. Гаращенко, І. П. Лаврінчук, О. В. Макогон, М. П. Стадник, Г. І. Чанишева; [відп. ред. Н. М. Хуторян]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. - 304 с.

193. Мужикова Н. М., Пузирний В. Ф., Семиног Л. А. Адаптація соціальної політики та трудового законодавства України до стандартів ЄС : навч. посіб. /Н. М. Мужикова, В. Ф. Пузирний, Л. А. Семиног // Сіверський інститут регіональних досліджень. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2007. – 170 с.

194. Бехруз Х. Н. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Н. Бехруз // Право України. – 2010. - №4. – С.143-147.

195. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., стер. – К.: Вікар, 2004. – 725 с.

196. Краснов Є. В. Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України: монографія / Є. В. Краснов. – Одеса: Фенікс, 2012. – 178 с.

197. Ткаченко Н. М. Єдиний соціальний внесок. Нарахування та сплата : навч.-практ. посіб. / Н. М. Ткаченко. – К.: Алерта, 2011. – 88 с.

198. Корчевна Л. О. Проблема різноджерельного права: Дослід порівняльного правознавства : [монографія] / Л. О. Корчевна. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 360 с.

199. Риженко Ю. М. Система права та система законодавства: проблеми співвідношення / Ю. М. Риженко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 45. – К.:Ін-т держави і права ім.. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С.129-135.

200. Калинин И. Б. Системность российского трудового права / И. Б. Калинин // Вестник Томского государственного университета. Правоведение. – 2007. - №296. – С.213-215.

201. Занфірова Т. Трудове право як синергетична система / Т. Занфірова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. - №3. – С.74-79.

202. Вишновецька С. В. Системний підхід у дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права: постановка проблеми / С. В. Вишновецька // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.52. - С.29-35.

203. Риженко Ю. М. Система права у структурі романо-германської правової сім'ї / Ю. М. Риженко // Часопис Київського університету права. - №2009/4. – С.79-85.

204. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко. – Х., 2007. – 47 с.

205. Тищенко О. В. Проблеми вдосконалення соціально-забезпечувального законодавства України / О. В. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/2_2015/47.pdf

206. Граціанов А. І. Інкорпорація як вид систематизації законодавства / А. І. Граціанов // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки, випуск 17. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 548 с. – С.6-11.

207. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України : від 18.03.2004 р. №1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1629-15

208. Тищенко О. В. Адаптація соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу як стратегічний напрямок політики держави / О. В. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/3_2014/19.pdf

209. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : Указ Президента України : від 09.02.1999 р. №145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145/99

210. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України : від 10.11.1994 р. №237/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/237/94-%D0%B2%D1%80

211. Тищенко О. В. Проблеми євроінтеграції України в сфері соціального забезпечення / О. В. Тищенко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. С.243-247.

212. Ярошенко І. С. Становлення права соціального забезпечення в системі європейського права / І. С. Ярошенко // Правове регулювання економіки. зб. наук. праць Вип.2. – Київ. – 2001. – С.199-206.

213. Сіроха Д. І. Сутність та особливості нормотворчої техніки у сфері праці / Д. І. Сіроха // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. - С.224-226.

214. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: монографія / В. М. Косович. – Львів: Тріада-плюс, 2010. – 212 с.

215. Степанова Т. В. Про доцільність кодифікації нормативно-правових актів страхової сфери в Україні / Т. В. Степанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5192/1/168-170.pdf

216. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/346/8272.html

217. Москаленко О. В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування / О. В. Москаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/kuchma_ol/Downloads/app_2013_26_55.pdf

218. Ярошенко О. М. Соціально-правовий вимір держави Україна в умовах євроінтеграції / О. М. Ярошенко // Право України. – 2016. - №8. – С.9-15.

219. Прилипко С. М. До питання визначення функцій права соціального забезпечення / С. М. Прилипко // Проблеми законності. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Харків. – 2008. – Вип.95. – С.43-46.

220. Вергелес Д. Є. Основоположні принципи кодифікації законодавства / Д. Є. Вергелес // Альманах права. – 2012. – Вип.3. – С.127-130.

221. Тарасенко В. С. Щодо ратифікації конвенції МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення / В. С. Тарасенко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. – С.239-243.

222. Європейський кодекс соціального забезпечення : міжнар. докум. : від 16.04.1964 р. № ETS №48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws

223. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія / Л. Г. Удовика. – Харків: Право, 2011. – 552 с.

224. Заморська Л. Норма права як основний елемент системи права / Л. Заморська // Підприємництво, господарство і право, 2008, - №1. - С.42-45.

225. Граціанов А. І. Спеціальна юридична термінологія як спосіб удосконалення законодавства / А. І. Граціанов // Держава і право: зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки, випуск 19. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – С.124-129.

226. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. І. Граціанов. – К., 2004. – 17с.

227. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення як наука / Б. І. Сташків // Право України. – 2002. - №9. – С.18-23.

228. Загальна декларація прав людини : міжнар. докум. : від 10.02.1948 р. [Електронний ресурс] − Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

229. Universal Declaration of Human on 10 December 1948 General Assembly resolution 217(III) A [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/

230. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://translate.meta.ua/ua/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87/%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0/

231. Україно-англійський, англо-український словник. 120000 слів. – ПП ЮНІСОФТ». – 640 с.

232. Синчук С. М. Щодо дискусії про параметри поняття «соціальне забезпечення» / С. М. Синчук // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. - С.207-211.

233. Про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2010-2012 роки : Генеральна угода : від 09.11.2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 220.

234. Краснов Є.В. Ратифікація конвенції міжнародної організації праці № 102 як шлях зміцнення системи соціального забезпечення України / Є. В. Краснов // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. - С.105-109.

235. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Закон України : від 16.03.2016 р. № 1024-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1024-19

236. C102 - Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102) Convention concerning Minimum Standards of Social Security (Entry into force: 27 Apr 1955) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102

237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://readbookz.com/book/173/5551.html

238. Декарт Р. Избранные сочинения / Р. Декарт. – М.: 1970.

239. Полякова А. Деякі проблеми перекладу юридичної англійської / А. Полякова // Актуальні питання державотворення в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 року)/ Том 3. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – 304 с. – С.299-300

240. Шаблій О. Юридичний переклад у сучасній юридичній діяльності / О. Шаблій // Актуальні питання державотворення в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 року). – Том 3. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – 304 с. – С.304.

241. Трубецкой Е. Н. Лекцій по энциклопедій права / Е. Н. Трубецкой Москва – 1917 г. Т-во Типографій А. И. Мамонтова. – 227 с

242. Сташків Б. І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення. – Чернігів, 2008. – 260 с.

243. Устинов С. О. Юридичні факти як підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення / С. О. Устинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vonu_prav/2011_9/20.pdf

244. Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника: монографія / Ж. А. Дробот – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – 194 с.

245. Колотік А. С. Правове регулювання спеціального пенсійного забезпечення в Україні / А. С. Колотік автореферат канд. юр. наук 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Харків. – 2011. – 17 с.

246. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України / Н. П. Коробенко автореферат канд. юр. наук 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення Київ. - 2010. - 23 с.

247. Бородкін М. В. Класифікація юридичних фактів у праві соціального забезпечення / М. В. Бородкін Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 3-4 жовт. 2014 р.) / за ред. В. В. Жернакова. – Х.: Право, 2014. – 376 с. – С.361-365.

248. Синчук С. М. Щодо проблеми нормативного та договірного визначення соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. М. Синчук Актуальні проблеми соціального права. Випуск ІІ. – К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2006. – 220 с. - С.31-33.

249. Соціальні ризики. – Т2 / Відп. ред.:Ю І. Саєнко, Ю. О. Привалов. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 568 с.

250. Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Пенсійне страхування в контексті соціальних ризиків / М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2011-2/%D0%A8%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0,%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf

251. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.

252. Радіонова-Водяницька В. О. Правове регулювання відносин у сфері праці в разі банкрутства роботодавця : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. О. Радіонова-Водяницька. – Х., 2011. – 20 с.

253. Право соціального забезпечення : підруч. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін..; за ред. П. Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2008. – 504 с.

254. Роик В. Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики : автореф. дис. … д-ра экон. наук. : 08.07.00 / В. Д. Роик. – М., 1994. – 29 с.

255. Синчук С. М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. М. Синчук // Право України. – 2003. - № 3. – С. 55-59.

256. Про зайнятість населення : Закон України : від 05.07.2012 р. №5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17

257. Про стягнення недоплаченої суми страхових виплат : Постанова Верховного Суду України : від 14.03.2012 р. №6-3цс12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/4ddcc2979d610ac8c22579ca00473941?OpenDocument

258. Про встановлення дати початку виплати щомісячної страхової суми у зв'язку з ушкодженням здоров'я та стягнення недоплати : Постанова Верховного Суду України : від 20.02.2012 р. №6-95/цс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/16f0eb334a8cdd5ac22579c300329f7f?OpenDocument

259. Питання медико-соціальної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України : від 03.12.2009 р. №1317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF

260. Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків : Наказ Міністерства охорони здоров'я України : від 05.06.2012 р. №420 [електронний ресурс] / Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12

261. Сімейний кодекс України : Закон України : від 10.01.2002 р. №2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

262. Сильченко С. А. Социальный риск как ключевая категория права социального обеспечения / С. А. Сильченко // Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 3-4 жовт. 2014 р.). – Х.: Право, 2014. – 376 с. – С.331-335.

263. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Стрепко Володимир Любомирович. – Львів, 2006. – 152 с.

264. Шимків С. А. Сутність соціальних ризиків та управління ними у контексті страхування від нещасних випадків на виробництві С. А. Шимків // Економіка та держава: міжнародний науково-практичний журнал / Ін-т підготовки кадрів держ. Служби зайнятості України; ТОВ «Ред. журн. «Економіка та держава». – Київ. - 2014. - №5. - С.93-96.

265. Кучма О. Л. Соціальний ризик і соціальний випадок: до питання про співвідношення понять / О. Л. Кучма // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 59. – К.:Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2013. - С.265-269.

266. Трунова Г. А. Страховий соціальний ризик у системі загальнообов’язкового державного соціального страхування / Г. А. Трунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/17296/%C3

267. Про затвердження Положення про експертизу тимчасової непрацездатності : Наказ Міністерства охорони здоров'я України : від 09.04.2008 р. №189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0589-08

268. Про затвердження Інструкції про встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом : Наказ Міністерства охорони здоров'я України : від 15.11.2005 р. №606 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1455-05

269. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України : від 06.10.2005 №2961-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15

270. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України : від 21.10.1993 р. №3543-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3543-12

271. Юровська В. В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. В. Юровська. – Х., 2005. – 20 с.

272. Словник української мови. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/obstavyna

273. Про страхування : Закон України : від 07.03.1996 р. №85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80

274. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr.vipreshebnik.ru/upr-rizik/441-teoriya-jmovirnosti-osnova-pri-otsinyuvanni-rivnya-riziku.htm

275. Словник української мови. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/imovirnyj

276. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/mozhlyvyj

277. Словник української мови. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/vypadkovyj

278. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/14934/1/Pro%20rozvytok%20ujavlen%20pro%20vypadkovist.pdf

279. Скворцова С. Я. Фінансування соціальних гарантій як чинник мінімізації соціальних ризиків українського суспільства / С. Я. Скворцова // Формування ринкових відносин в Україні. - 2012.— №5/1 (132). - С.185-191.

280. У справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : Рішення Конституційного Суду України : від 09.07 2002 р. №15-рп/2002 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9454

281. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України : від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page

282. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України : від 08.03.2004 р. №1618-IV [Електронний ресурс] − Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

283. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України : від 06.11.1991 р. №1798-XII [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1798-12

284. Про стягнення суми : Постанова Верховного Суду України : від 28.08.2012 р. №23/279 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/25906539

285. Про відшкодування шкоди в порядку регресу : Рішення Господарського суду м. Києва : від 18.08.2015 р. №910/15784/15

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/49421954

286. Мередов Р. О. Правоприменительная деятельность органов социального обеспечения / Р. О. Мередов // Вестник Московского университета, серия 11. Право. – 1987. - №4. – С.58-62.

287. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.-1440 с.

288. Кузниченко О. В. Суть трудових процесуальних норм і правовідносин / О. В. Кузниченко // Трудове право України. Науково-інформаційний журнал. – 2006. - №1(1). – С.32-36.

289. Ярошенко О. М. До питання процесуальних норм у трудовому праві України / О. М. Ярошенко // Проблеми законності. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Харків. – 2008. – Вип.95. – С.39-42.

290. Пенсійні правовідносини в Україні: монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. – К.:Вид-во «Юридична думка», 2013. – 276 с.

291. Черноус С. М. Правовий процес, процес в праві чи процедура: до питання про співвідношення понять / С. М. Черноус // Актуальні питання державотворення в Україні: матер. міжнар. наук-практ. конф. (22.05.2015 р.) – К. Прінт-Сервіс, 2015. – 575 с. – С.342-344.

292. Про стягнення : Рішення Господарського суду м. Києва від 29.07.2015 р. №910/11263/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/48948618

293. Цивільний кодекс України : Закон України : від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/435-15

294. Сташків Б. І. Зміст соціальне забезпечувальних правовідносин / Б. І. Сташків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/970/%D1#chapter

295. Про державну допомогу сім’ям дітьми : Закон України : від 21.11.1992 р. №2811-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12

296. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України : від 27.03.2014 р. №1166-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1166-18

297. У справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : Рішення Конституційного Суду України : від 11.10.2005 р. №8-рп/2005 [Електронний ресурс] − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05

298. Про Державний бюджет України на 2008 рік : Закон України : від 28.12.2007 р. №107-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T070107.html

299. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням : Закон України : від 18.01.2001 р. №2240-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2240-14

300. У справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1 - 4, 6 - 22, 24 - 100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) : Рішення Конституційного Суду України : від 22.05.2008 р. №10-РП/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08

301. Про Державний бюджет України на 2009 рік : Закон України : від 26.12.2008 р. №835-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835-17

302. Про Державний бюджет України на 2010 рік : Закон України : від 27.04.2010 р. №2154-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2154-17

303. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України : від 23.12.2010 р. №2857-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2857-17

304. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України : від 22.12.2011 р. №4282-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4282-17

305. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України : від 06.12.2012 р. №5515-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5515-17

306. Про зобов'язання здійснити перерахунок та виплату допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку : Рішення Верховного Суду України : від 25.12.2012 р. №21-410а-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/28332590

307. Про поховання та похоронну справу : Закон України : від 10.07.2003 р. №1102-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/1102-15

308. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо погашення заборгованості перед Пенсійним фондом України та посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : Закон України : від 05.03.2009 р. № 1074 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1074-17

309. Кримінальний кодекс України : Закон України : від 05.04.2001 р. № 2341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

310. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 08.07.2010 р. №2464 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2464-17

311. Про визнання неправомірною відмови у перерахунку пенсії : Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 04.02.2009 р. № К-14454/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/3251459

312. О Государственной системе социального страхования : Закон Республики Молдова : от 08.07.1999 г. №489-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.law-moldova.com/laws/rus/sisteme-sotsialnogo-strahovania-ru.txt

313. Трудовий кодекс України : законопроект : від 27.12.2014 р. № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

314. Про зобов'язання призначити пенсію : Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 11.06.2008 р. № К-28185/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/3175008

315. Про проведення перерахунку пенсії : Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 02.11.2010 р. № К-6852/09

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/12079140

316. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : Постанова правління Пенсійного фонду України : від 19.12.2003 р. № 21-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04

317. Коваль О. П. Методологічні засади реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. П. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/13-1435916017.pdf

318. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України : від 26.11.2015 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19

319. Про вищу освіту : Закон України : від 01.07.2014 р. №1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

320. Кодекс законів про працю України : Закон України : від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/322-08

321. Про затвердження, внесення зміни та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики : від 28.07.2010 р. №327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.golovbukh.ua/regulations/2341/8422/8423/465375/

322. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/robota

323. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України : від 09.04.1992 р. № 2262-XII

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2262-12

324. Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. №393 : Постанова Кабінету Міністрів України : від 13.02.2008 р. №45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF

325. Питання грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ та осіб начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту Державної служби з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України : від 22.09.2010 р. №889 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-2010-%D0%BF

326. Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України : від 07.11.2007 р. №1294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1294-2007-%D0%BF

327. Про затвердження Інструкції про розміри і порядок виплати щомісячної додаткової грошової винагороди військовослужбовцям Збройних Сил України : Наказ Міністра оборони України : від 15.11.2010 р. №595 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1194-10

328. Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 05.12.2000 р. / Офіційний вісник України. – 2008. - №94. - ст. 3124.

329. Угода між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення / Офіційний вісник України. – 2012. - №33. - ст. 1248.

330. Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення / Офіційний вісник України. – 2014. -№4. - ст. 135.

331. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Рішення Конституційного Суду України : від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09

332. Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення виконання Рішення Конституційного Суду України №25-рп/2009) : законопроект : від 20.09.2010 р. №6695-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF55Z01I.html

333. Висновок Комітету у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів Верховної Ради України до законопроекту : від 20.09.2010 р. №6695-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XF55Z01Q.html

334. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лилака Д. Д. на Рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS12003.html

335. Тищенко О. В. Проблеми правового регулювання виплати пенсій за віком громадянам України, які виїхали на постійне місце проживання за кордон / О. В. Тищенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. - №5. – С.66-72 Тищенко О. В. Проблеми правового регулювання виплати пенсій за віком громадянам України, які виїхали на постійне місце

проживання за кордон / О. В. Тищенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. - №5. – С.66-72.

336. Про порядок переведення пенсій громадян, які виїхали на постійне проживання до інших країн : Постанова Кабінету Міністрів України : від 06.04.1993 р. №258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP93258.html

337. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України : від 15.04.2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18

338. Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток : Постанова Кабінету Міністрів України : від 19.01.1998 р. №45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45-98-%D0%BF

339. Про відпустки : Закон України : від 15.11.1996 р. №504/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80

340. Андріїв В. В. Щодо природи обов'язкових соціально-забезпечувальних страхових правовідносин / В. В. Андріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/23746/%C2#chapter

341. Оніщик Ю. В. Митні правовідносини: поняття, ознаки, види / Ю. В. Оніщик // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. - №1(56). – С.142-147.

342. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації : [монографія] / Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2007. – 392 с.

343. Кожушко С. І. Ідеї синергетики і синкретизму в методології трудового права / С. І. Кожушко // Часопис Київського університету права. – 2015. - №2. – С.165-167.

344. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : [монографія] / О. В. Скрипнюк. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.

345. Шумна Л. П. Право на соціальну підтримку і гарантії його реалізації в умовах ринкової економіки : [монографія] / Л. П. Шумна. – Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2014. – 38 с.

346. Жигалкін І. П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Жигалкін Іван Павлович. – Сєвєродонецьк, 2016. - 442 с.

347. Кириленко О., Петрушка О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні / О. Кириленко, О. Петрушка // Журнал Європейської економіки. – Том 12 (№1). – Березень 2013. – С.79-95.

348. Сільченко С. О. До питання про тенденції правового регулювання обов'язкового соціального страхування в Україні / С. О. Сільченко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матер. доп. та наук. повідомл. учасн. II міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ 21-22 квіт. 2016 р.). – К.: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. – С.211-215.

349. Сидорчук А. Показники оцінки збалансованості фінансових ресурсів державного соціального страхування / А. Сидорчук // Соціальна політика України. – 2012. - №7. – С.17-22.

350. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 26.06.1997 р. № 400/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/400/97-%D0%B2%D1%80

351. Сташків Б. І. Функції права соціального забезпечення: вимоги сьогодення / Б. І. Сташків // Право України. – 2001. - №7. – С.66-69.

352. Приходько С. Г. Економіко-правовий аспект соціального захисту громадян / С. Г. Приходько // Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць Вип.1. – Київ. – 2000. – С.182-194.

353. Ярошенко І. С. Система соціального захисту в Україні: шлях до реформування / І. С. Ярошенко // Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць Вип.1. – Київ. – 2000. – С.207-212.

354. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України : від 02.03.2015 р. №213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-19

355. У справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п’ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу ІІІ «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) : Рішення Конституційного Суду України : від 08.06.2016 р. № 1-8/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16

356. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. на рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. № 1-8/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ne02d710-15

357. Щербина В. І. Соціальна справедливість як категорія трудового права / В. І. Щербина // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. – С.289-294.

358. Прилипко С. М. Солідарні засади у соціальному забезпеченні / С. М. Прилипко // Право України. – 2003. - №1. – С.83-85.

359. Яригіна Є. П. Правовий аспект здійснення державою соціальної політики у сфері соціального забезпечення / Є. П. Яригіна // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). – Київ: Прінт-Сервіс, 2016. – 301 с. – С.298-301.

360. Ширінян Л. Економічна сутність фінансового регулювання страхового ринку / Л. Ширінян // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – №149. - С.62-64.

361. Приходько С. Г. Деякі питання вдосконалення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні / С. Г. Приходько // Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць. Вип.2. – Київ. – 2001. – С.174-186.

362. Насібова О. В. Економічний механізм функціонування системи пенсійного страхування / О. В. Насібова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.chtei-knteu.cv.ua%2Fherald%2Fcontent%2Fdownload%2Farchive%2F2014%2Fv3%2FNV-2014-v3_28.pdf&name=NV-2014-v3_28.pdf&lang=uk&c=56e194eff48f

363. Хемій Г. Фінансова стійкість системи державного пенсійного страхування України / Г. Хемій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.– 2014. – №3(156). - С.88-94.

364. Ткаліч І. О. Правове регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення України : [монографія] / І. О. Ткаліч. – К. : Вид-во «Сталь». – 2012. – 160 с.

365. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики : автореф. дис. … канд. економ. наук : 08.00.07 / Л. Г. Стожок. – Київ, 2007. – 20 с.

366. Нестеров Д. Ю. Особливості реалізації регуляторної політики держави в пенсійному страхуванні / Д. Ю. Нестеров // Наукові праці : наук.-

метод. журнал. – Вип. 182. Т.194, Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 132 с.

367. Щербакова В. І. Додаткове пенсійне страхування в Україні / В. І Щербакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fsp.niss.gov.ua%2Fcontent%2Farticles%2Ffiles%2F15-990b9.pdf&name=15-990b9.pdf&lang=uk&c=56e193458bbb

368. Приказюк Н. В., Шимків С. А. Соціальне страхування в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Н. В. Приказюк, С. А. Шимків // Економіка та держава. – 2013. - №6. – С.57-60.

369. Черков В. О. Правовідносини у сфері оперативно-розшукової діяльності: пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства / В. О. Черков // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. - №3. – С.198-203.

370. Кульчицька О. І. Суб'єкти права соціального забезпечення України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. І. Кульчицька. – К., 2007. – 18 с.

371. Лупина О. М. Суб'єкти загальнообов'язкового медичного соціального страхування / О. М. Лупина // Митна справа. – 2012. - №5 (83), частина 2, книга 1. – С.318-324.

372. Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : [монографія] / Ю. В. Вітка. – Київ : ТОВ «ВПК «Експрес-Поліграф, 2010. – 220 с.

373. Марія Евмененко Тріумф Остапа Бендера? // М. Євмененко Урядовий кур'єр. – 2015. - №126.

374. Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права: правове регулювання в умовах ринкових відносин : [монографія] / І. І. Шамшина. – Луганськ : Вид-во «Література», 2010. – 448 с.

375. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб’єкти, зміст, об’єкти : [монографія] / С. М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.

376. Джафарова М. В. До питання про визначення суб’єктів адміністративного процесуального права / М. В. Джафарова // Право як ефективний суспільний регулятор : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Львів, 19-20 лютого 2016 р. – Львів: Центр правничих ініціатив, 2016. – 112 с. – С.60-63.

377. Чутчева О. Громадяни як суб'єкти соціальне забезпечувальних правовідносин: теорія і практика / О. Чутчева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawbook.h12.ru/magaz/pravoukr/0307/15.shtml

378. Сташків Б. І. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення / Б. І. Сташків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/767/%D1

379. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. – М. : Юрайт, 1997. – 416 с.

380. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/zdatnistj

381. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/zdatnyj

382. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/obov.jazok

383. Андріїв В. В. Суб’єкти правовідносин із соціального страхування / В. В. Андріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16896/%C2

384. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/abstraktnyj

385. Иделиович Л. Л. Локальные нормы советского трудового права и внедрение научной организации труда на промышленном предприятии :

автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Л. Л. Иделиович. – Х., 1973. – 16 с.

386. Шамшина І. І. Теоретичні підходи до визначення поняття правового статусу суб'єкта у сучасному трудовому праві / І. І. Шамшина // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2010. - №3. – С.55-63.

387. Тарасова В. А. Правовой статус граждан в сфере социального обеспечения / В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1981. - №1. – С.60-65.

388. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : [монографія] / А. М. Шульга. – Х. : Майдан. – 2013. – 412 с.

389. Костюк В. Л. Поняття трудової правосуб'єктності: теоретико-правовий аспект / В. Л. Костюк // Наукові записки. – Том.53.Юридичні науки. - 2006. – С.65-70.

390. Козуб І. Г. Наслідки визнання фізичної особи – суб'єкта трудового права недієздатною / І. Г. Козуб // Форум права. – 2011. - №2. – С.417-425.

391. Венедіктов С. В. Щодо передумов виникнення трудових правовідносин / С. В. Венедіктов // Форум права. – 2010. - №4. – С.137-144.

392. Голован З. С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту / З. С. Голован // Форум права. – 2007. - №1. – С.23-25.

393. Гончарова К. В. Державна санітарно-епідеміологічна служба України як суб'єкт трудового права / К. В. Гончарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vonu_prav/2011_15/26.pdf

394. Клемпарський М. М. Щодо видів державних службовців як суб'єктів трудового права / М. М. Клемпарський // Форум права. – 2012. - №2. – С.319-324.

395. Юровська В. Правовий статус застрахованих осіб / В. Юровська / Право України. – 2003. - №4. – С.26-29.

396. Батыгин К. С. Возникновение и развитие социального страхования в СССР / К. С. Батыгин // Советское государство и право. – 1977. - №9. – С.38-45.

397. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми /Н. П. Борецька. – Донецьк: Янтра, 2001. – 351 с.

398. Щипка Л.М. Запитання-відповіді. / Л. М. Щипка // «Вісник податкової служби України». – 2008. - №24. - с.61.

399. Рєзнікова В. В. Послуга та суміжні правові категорії / В. В. Резнікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/2505/27/

400. Процевський В. О. Приватно-правове та публічно-правове регулювання соціально-трудових відносин : [монографія] / В. О. Процевський. – Х. : ХНАДУ, 2012. – 332 с.

401. Податковий кодекс України : Закон України : від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/2755-17

402. Майданник Р. Цивільне і трудове право: порівняння методології і міжгалузевих відносин / Р. Майданник // Юридична Україна. – 2008. - №6, С.36-41.

403. Панасюк О. Т. З приводу співвідношення трудового та цивільного права (З поверненням у «лоно» слід зачекати») / О. Т. Панасюк // Право України. – 2009. - №9. – С. 140-147.

404. Рекомендація 198 про трудове правовідношення : міжнар. докум. : від 31.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_529)].

405. Про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення : Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 18.08.2014 р. №К/800/51905/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/40310588

406. Про визнання протиправним та скасування рішення про застосування фінансових санкцій : Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 22.10.2014 р. №К/800/46824/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/41107803

407. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України : від 06.11.1992 р. №9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92

408. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s

409. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/vymushuvaty

410. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s

411. Черноус С. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lawdiss.org.ua/2011-06-24-15-55-06/120005-.html?category_id=9120005&flypage=flypage.tpl&page=shop.product_details&product_id=1090220

412. Про стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу у зв'язку з затримкою видачі трудової книжки та відшкодування моральної шкоди : Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : від 13.08.2014 р. №6-17056св14 / Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах. – 2014. - №3.

413. Ширант А. Проблеми тлумачення змісту статті 117 КЗпПУ, яка встановлює відповідальність роботодавця за затримку розрахунку при звільненні працівника / А. Ширант // Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доповідей і наук. повідомлень учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 3-4 жовт. 2014 р.). – Х.:Право, 2014. – 376 с. – С.243-246.

414. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s

415. Словник української мови в 11 томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/upushhennja

416. Трудовое право: Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. А. Иванов. – М.: Сов. энцикл., 1979. – 528 с.

417. Уржинский К. П. Отстранение от работы / К. П. Уржинский // Сов. юстиция. – 1962 - №15-16. С. 35-37.

418. Проблеми правового регулювання відсторонення працівників від роботи за законодавством України : [монографія] / І. О. Лосиця, С. М. Прилипко, Д. В. Трубіцин, О. М. Ярошенко. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 224 с.

419. Про акціонерні товариства : Закон України : від 17.09.2008 р. №514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17

420. Статут Відкритого акціонерного товариства Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» від 16.08.2010 р. №10681050134020681

421. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників : Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України : від 29.07.1993 р. №58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93

422. Про затвердження, внесення зміни та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики : від 28.07.2010 р. №327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.golovbukh.ua/regulations/2341/8422/8423/465375/

423. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України : навч. посіб. / М. І. Іншин. – Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. – 672 с.

424. Постанова Київського окружного адміністративного суду : від 11.09.2015 р. №810/3074/14 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/52619137

425. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 02.06.2016 р. №1402 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

426. Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби : Лист Вищого адміністративного суду України : від 26.05.2010 р. №753/11/13-10 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v753_760-10

427. Кучма О. Л. Час вимушеного прогулу в трудовому праві та загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні / О. Л. Кучма // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. - №6. – С.138-140.

428. У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України : Висновок Конституційного Суду України : від 19.09.2013 р. №2-в/2013 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-13

429. Про статус суддів : Закон України : від 15.12.1992 р. №2862 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-12

430. Про затвердження Порядку та умов державного обов'язкового страхування життя і здоров'я суддів : Постанова Кабінету Міністрів України : від 14.02.2004 р. №89 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/89-94-%D0%BF

431. Венедіктов В. С. Організаційно–правові засади проходження служби в органах внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедіктов, М. І. Іншин. — Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — 164 с.

432. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «б» підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу І Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про страхові виплати) : Рішення Коституційного Суду України : від 08.10.2008 р. №20-рп/2008 [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08

433. Синчук С. М. Дискусійні питання теорії об’єкта соціально-страхових відносин / С. М. Синчук // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. Випуск 60. – К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2013. – 588 с., С.208-213.

434. Борченко В. А. Объект частноправового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / В. А. Борченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iuaj.net/modules.php?name=Pages&go=page&pid=152

435. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А.Луць. – К.: Атіка, 2010. – 412 с.

436. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України : від 28.12.2014 р. № 77-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19

437. Андріїв В. В., Москаленко О. В., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект : [монографія] / В. В. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 280 с.

438. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uk.wikipedia.org/wiki/об'єкт правовідносин

439. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р. И. Иванова [монография] / И. Р. Иванова. – Издательство Московского университета. – 1986. – 175 с.

440. Венедіктов С. В. Теоретико-правові засади сучасної концепції трудового правовідношення в Україні : [монографія] / С. В. Венедіктов. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2011. – 224 с.

441. Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній пенсійній системі України : [монографія] / І. Ю. Михайлова; [наук. ред. Н. М. Хуторян]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – 188 с.

442. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції : [монографія] / Л. І. Заморська; [за заг. ред. д.ю.н., проф. А. А. Козловського]. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 168 с.

443. Ковчина І. М., Черненко М. В., Радчук І. Ю. Актуальні проблеми соціально-правового захисту населення : навч.-метод. посіб. / І. М. Ковчина, М. В. Черненко, І. Ю. Радчук. - К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 116 с.

444. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : підруч. / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. - 615 с.

445. Право соціального забезпечення в Україні : підруч. / Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін..; – 2-ге вид. переробл. і доповн. - Харків: ФІНН, 2012. – 640 с.

446. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М.: юрид. лит., 1960. – 189 с.), с.9; 258(Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; [пер. з рос. С.О.Бураковський]. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.), с.348;

447. Хуторян Н. М. Зміст пенсійних правовідносин / Н. М. Хуторян // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: зб. наук. праць: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квітня 2013 р.). – К.: Ніка-Центр, 2013. – С.648-657.

448. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – 174 с.

449. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; [пер. з рос. С.О.Бураковський]. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

450. Ем В. С. Категория обязанности в советском гражданском праве (вопросы теории) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. С. Ем. – М., 1981. – 25 с.

451. Про стягнення суми : Постанова Верховного Суду України : від 11.03.2014 р. №905/5223/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/37740293

452. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України : від 01.07.2004 р. № 1961-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1961-15

453. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Регрес та суброгація у правовідносинах страхування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. - №6. – 2014. – С.35-43.

454. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/shkoda

455. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції : Закон України : від 19.05.2011 р. № 3390-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/3390-17

456. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/176/95-%D0%B2%D1%80

457. Про затвердження Правил пожежної безпеки в галузі зв'язку : Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України : від 26.10.2000 р. №156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0054-01

458. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/zbytky

459. Господарський кодекс України : Закон України : від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/436-15

460. Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України» : Наказ Міністерства охорони здоров'я України : від 02.02.2005 р. №54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05

461. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/vidpovidaljnistj

462. Оніщенко Н. М. До питання про дослідження сутності інституту юридичної відповідальності / Н. М. Оніщенко, С. О.Сунєгін // Держава і право: збірник наукових праць: юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2014. – Вип.65. – С.3-9.

463. Про стягнення пені, інфляційних втрат та трьох процентів річних : Постанова Верховного Суду України : від 06.06.2012 р. №6-49цс12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS120305.html

464. Про стягнення коштів : Постанова Верховного Суду України : від 24.10.2011 р. №6-38цс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://document.ua/pro-stjagnennja-koshtiv-doc80596.html

465. Про стягнення суми та відшкодування моральної шкоди : Постанова Верховного Суду України : від 17.10.2011 р. №6-42цс11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS110464.html

466. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00079.html

467. Отраднова О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням / О. О. Отраднова // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права: часопис Хмельницького університету управління та права: право, економіка, управління / Хмельницький університет управління та права. – Хмельницький, 2013. – Вип.3 (47). – С.152-158.

468. Гетманцев Д. О., Макарчук Р. В., Толкачов Я. С. Юридична відповідальність за податкові правопорушення : наук.-практ. посіб. / Д. О. Гетманцев, Р. В. Макарчук, Я. С. Толкачов. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 752 с.

469. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України : від 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

470. Митний кодекс України : Закон України : від 13.03.2012 р. №4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

471. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України : від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15

472. Договір про Європейський Союз : міжнар. докум. : від 07.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029

473. Хартія основоположних прав Європейського Союзу : міжнар. докум. : від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524

474. Про обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням : Постанова Кабінету Міністрів України : від 26.09.2001 р. №1266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-%D0%BF

475. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження : [монографія] / А. С. Сидоренко. – Х. : Право, 2014. – 200 с.

476. Черноус С. М. Захист від зловживання правом у трудових правовідносинах / С. М. Черноус // Право на працю та інші соціально-економічні права людини і громадянина / Упорядники: В. Ф. Пеньківський, Л. С. Нецька, О. В. Тищенко // Літературний редактор К. В. Гутаріна. – К.: ВГЛ «Обрії», 2012. – 306 с. – С.95-102.

477. Бакаєв Д. С. Інтерес як складова природи зловживання правом / Д. С. Бакаєв // Сучасні тенденції розвитку національного законодавства: зб. Тез II Міжнар. наук.-практ. Конф. (16-17 травня 2013 р., м. Київ) – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2013. – 268 с. – С.9-10.

478. Офман Е. М. Злоупотребление правом субъектами трудовых отношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е. М. Офман. – Екатеринбург, 2006. – 25 с.

479. Щодо випадків зловживань із боку окремих страхувальників-працедавців під час виплати допомоги у звязку з вагітністю та пологами : Лист Міністерства соціальної політики України : від 23.12.2011 р. №472/18/99-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.liga.gov.ua файл fin72482.LHT.

480. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/meta

481. Словник української мови. Український тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/zlovzhyvaty

482. Петражицький Л. Й. Вибрані праці: у 2 кн. – К.: Либідь, 2011. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). - Кн.1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – 448 с.

483. Соломчак Х. Б. Правова культура як умова існування позитивної правової відповідальності людини / Х. Б. Соломчак / Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. - №4(І). – С.43-50.

484. Про виконавче провадження : Закон України : від 02.06.2016 р. № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1404-19

485. Про вивчення та узагальнення практики розгляду адміністративними судами справ з приводу оскарження рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби : Довідка Вищого адміністративного суду України : від 05.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001760-12

486. Про судовий збір : Закон України : від 08.07.2011 р. № 3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17